

Turystyka w Regionie Karpackim

Cestovný ruch v karpatskom regióne

Małgorzata Skulimowska, Kamil Kardis

Uniwersytet Rzeszowski

Rzeszów 2020

AUTORZY:

dr Małgorzata Skulimowska
prof. mgr Kamil Kardis, PhD.

RECENZENCI:

doc. PhDr. Martin Javor, PhD., Prešovská univerzita v Prešove
prof. dr hab. Henryk Ćwięk, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
w Częstochowie

Publikacja jest efektem projektu Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014–2020, kod projektu: PLSK.03.01.00-SK-0196/18-0: „Szlaki turystyczne pogranicza słowacko-polskiego jako narzędzie edukacji zawodowej dla utrzymania młodych ludzi w regionie”.

Publikácia je výstupom projektu Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko-Slovensko 2014–2020, číslo projektu: PLSK.03.01.00-SK-0196/18-0 „Turistické cesty slovensko poľského pohraničia ako nástroj odborného vzdelávania pre udržanie mladých ľudí v regióne“.

Wylączną odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej. Egzemplarz bezpłatny

Výhradnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesú jej autori a nedá sa sotožniť s oficiálnym stanoviskom Európskej únie. Výtlačok zdarma

© dr Małgorzata Skulimowska
© prof. Mgr. Kamil Kardis, PhD.
© Uniwersytet Rzeszowski

ISBN 978-83-7996-854-1

Łamanie, druk, oprawa:
Oficyna Drukarska Jacek Chmielewski
ul. Sokołowska 12a, 01-142 Warszawa
tel. (22) 632-83-52, (22) 631-30-50
fax (22) 631-49-40
info@oficyna-drukarska.pl, www.oficyna-drukarska.pl

Spis treści / Obsah

Region Karpacki. Charakterystyka geograficzna / Karpatský región. Geografická charakteristika	4 / 117
Szlaki turystyczne piesze / Pešie turistické trasy	6 / 119
Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego / Hlavná beskydská trasa Kazimíra Sosnovského	8 / 121
Szlak Niebieski zwany Karpackim / Modrá trasa, zvaná karpatskou	36 / 147
Szlak Niebieski Tarnów–Wielki Rogacz / Modrá trasa Tarnów–Wielki Rogacz	56 / 166
Mały Szlak Beskidzki / Malá beskydská trasa	67 / 176
Szlak Żółty zwany Szlakiem Pogórzańskim / Žltá trasa, zvaná pohorskou	81 / 188
Zakończenie / Záver	97 / 203
Tożsamość kulturowa i religijna pogranicza słowacko-polskiego. Karpacki Szlak Drewniany szansą rozwoju mikroregionów / Kultúrna a náboženská identita Slovensko-poľských hraníc. Karpatská drevená cesta ako príležitosť rozvoja mikroregióno	98 / 204
Literatura / Použitá literatúra	221

Region karpacki. Charakterystyka geograficzna

Region Karpacki stanowi wielką jednostkę fizycznogeograficzną Europy zwaną megaregionem i dzieli się na cztery podregiony: Podkarpacie, Równiny Południoworumuńskie, Kotlinę Panońską, oraz właściwe Karpaty. Powierzchnia całego regionu wynosi 580 tys. km², z czego same Karpaty zajmują około 210 tys. km². Region znajduje się na terenie dziesięciu państw: Austrii, Czech, Polski, Słowacji, Węgier, Ukrainy, Rumunii, Serbii, Chorwacji oraz Słowenii. Cały Region Karpacki podzielony jest na sześć prowincji, przy czym w granicach Polski występują tylko fragmenty dwóch – zachodniokarpackiej oraz wschodniokarpackiej. W granicach Polski znajduje się 35,7 km² należących do megaregionu, z czego 16,1 km² obejmuje Podkarpacie, a 19,6 tys. km² właściwe Karpaty. Wydzielanie i tworzenie regionów turystycznych dokonywane jest najczęściej w oparciu o różnorodne kryteria, dlatego też w literaturze można spotkać różne podziały i nazewnictwo. W przewodniku wykorzystano głównie klasyfikację według Jerzego Kondrackiego opracowaną w oparciu o kryterium geofizyczne.

W Polsce Region Karpacki znajduje się w większości w granicach administracyjnych województwa śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego, oraz Kraju Żylińskiego i Kraju Preszowskiego na Słowacji. Samo pogranicze polsko-słowackie położone w obszarze Zewnętrznych Karpat Zachodnich, Centralnych Karpat Zachodnich oraz w małej części należącej do Zewnętrznych Karpat Wschodnich i Wewnętrznych Karpat Wschodnich.

Karpaty są zaliczane do gór geologicznie młodych, bowiem zostały sfałdowane i wypiętrzone w kredzie oraz trzeciorzędzie w wyniku orogenezy alpejskiej. Najwyższym szczytem Karpat jest Gerlach (2655 m n.p.m.) położony w słowackiej części Tatr, a najniższej położoną przełęczą w głównym grzbiecie Karpat jest Przełęcz Dukielska (500 m n.p.m.) w Beskidzie Niskim, przez którą przebiega obecnie granica polsko-słowacka. Z uwagi na budowę geologiczną łańcuch karpacki dzieli się na dwa pasma: starsze, które nazywane są Karpatami Wewnętrznymi i młodsze zwane Karpatami Zewnętrznymi. Na granicy dwóch pasm znajduje się Pieniński Pas Skałkowy, który fałdował się zarówno w młodszych jak i starszych fazach.

Zewnętrzne Karpaty Zachodnie zajmują na terenie Polski 16 tys. km², co stanowi jedynie 5% terytorium kraju. Zbudowane są głównie z naprzemianległych warstw piaskowców i łupków ilastych (flisz), ujętych w fałdy, łuski i płaszczowiny powstałe w trzeciorzędzie (m.in. skolską, podśląską, śląską, grybowską i magurską). Ukształtowały się tutaj dwa typy krajobrazu: pas pogórzy o krajobrazie wyżynnym nie przekraczających 500–600 m n.p.m., oraz pas gór średnich – Beskidów o wysokościach przekraczających 1000 m n.p.m. Najwyższym szczytem Beskidów jest Babia Góra zwana też Diablakiem lub też Królową Beskidów (1725 m n.p.m.), położona w Beskidzie Żywieckim na granicy polsko-słowackiej. Według regionalizacji w skład Karpat Zewnętrznych wchodzi pasma należące do Pogórzy Zachodniobeskidzkich i Pogórzy Środkowobeskidzkich, Beskidów Zachodnich oraz Beskidów Środkowych.

Pogórza stanowią najdalej na północ wysuniętą część Karpat. Do Pogórzy Zachodniobeskidzkich zaliczamy Pogórze Śląskie, Pogórze Wielickie i Pogórze Wiśnickie. Natomiast w skład Pogórzy Środkowobeskidzkich wchodzi: Pogórze Rożnowskie, Pogórze Ciężkowickie, Pogórze Strzyżowskie, Pogórze Dynowskie, Pogórze Przemyskie, Obniżenie Gorlickie, Kotlina Jasielsko-Krośnieńska, Pogórze Jasielskie oraz Pogórze Bukowskie.

W skład Beskidów Zachodnich wchodzi: Beskid Śląski, Kotlina Żywiecka, Beskid Mały, Beskid Makowski (zwany też Średnim), Beskid Wyspowy, Kotlina Rabczańska, Beskid Żywiecki, Gorce, Kotlina Sądecka i Beskid Sądecki. Natomiast do Beskidów Środkowych, które stanowią makroregion przejściowy pomiędzy Beskidami Zachodnimi a Wschodnimi, zaliczany jest tylko Beskid Niski.

Centralne Karpaty Zachodnie w całości zajmują obszar o powierzchni około 15 tys. km² położony głównie na Słowacji. W granicach Polski znajduje się jedynie około 1,1 tys. km² (0,3% powierzchni kraju) i są to dwa makroregiony: Obniżenie Orawsko-Podhalańskie oraz Łańcuch Tatrzański. Centralne Karpaty mają budowę znacznie odmienną od Zewnętrznych Karpat, bowiem uzyskały strukturę geologiczną w górnej kredzie. Jednakże w wyniku późniejszych procesów m.in. zalania przez morze w trzeciorzędzie, krajobraz jak i budowa geologiczna tej części Karpat jest bardzo zróżnicowana. Zbudowane są między innymi z odpornych skał krystalicznych i metamorficznych oraz mezozoicznych skał osadowych (z przewagą wapieni i dolomitów), a także kenozoicznych skał wulkanicznych (andezytów i bazaltów).

Obniżenie Orawsko-Podhalańskie jest makroregionem położonym pomiędzy Beskidami Zachodnimi na północy a Łańcuchem Tatrzańskim położonym na południu. W jego skład wchodzi Kotlina Orawsko-Nowotarska, Pogórze Spisko-Gubałowskie, Rów Podtatrzański oraz Pieniny. Przez ten region przebiega dział wodny pomiędzy zlewiskami morza Bałtyckiego a Czarnego.

Łańcuch Tatrzański jest makroregionem wyraźnie wyodrębniającym się zarówno krajobrazem jak i budową. We wschodniej części znajdują się najwyższe szczyty całego łuku Karpat przekraczające 2600 m n.p.m. (Gerlach – 2655 m, Łomnica – 2634 m i Lodowy Szczyt – 2627 m). Budowa geologiczna i rzeźba lodowcowa jest zbliżona do wyższych części Alp. Łańcuch przecina w poprzek dział wodny pomiędzy zlewiskami morza Bałtyckiego oraz morza Czarnego. Do tego makroregionu zalicza się Tatry Zachodnie i Tatry Wschodnie.

Zewnętrzne Karpaty Wschodnie, zwane też Beskidami Wschodnimi, są przedłużeniem Zewnętrznych Karpat Zachodnich. W granicach Polski posiadają jedynie część makroregionu Beskidów Lesistych o łącznej powierzchni 2,5 tys. km² (0,8% terytorium kraju), który składa się z dwóch mezoregionów: Gór Sanocko-Turczańskich oraz Bieszczadów Zachodnich.

Szlaki turystyczne – piesze

Szlaki turystyczne wytyczane są w celu udostępnienia turystom miejsc wyróżniających się pod względem przyrodniczym bądź kulturowym. Dzięki tym trasom wędrujący ma okazję poznać region, poszerzyć swoją wiedzę poprzez bliższy kontakt z odmienną kulturą lub religią. W przypadku klasyfikacji szlaków turystycznych można się spotkać z wieloma podziałami według różnorodnych kryteriów. Szlaki podzielić można zależnie od położenia geograficznego, stopnia organizacji, tematyki oraz określonych potrzeb rynkowych. Historia znakowania szlaków turystycznych w Polsce sięga XIX w. Od początku rozwoju turystyki pieszej wytyczaniem szlaków turystycznych zajmowały się stowarzyszenia turystyczne. Pierwsze szlaki na ziemiach polskich znakowało Towarzystwo Tatrzańskie. Następnie prace te kontynuowało Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (PTT) i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK), a po ich połączeniu w 1950 roku – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK). Historia PTTK i jego dorobek w tworzeniu różnorodnych szlaków turystycznych w Polsce sprawia, że warto zwrócić uwagę na podział proponowany w obecnie obowiązującej instrukcji znakowania szlaków z 2014 roku. Według PTTK szlaki dzielimy na: piesze (nizinne i górskie), narciarskie, konne oraz kajakowe. Jednakże podział ten nie uwzględnia wielu innych rodzajów szlaków oraz ścieżek turystycznych. W związku z wzrastającym ruchem turystycznym i zmieniającymi się potrzebami turystów w ostatnich latach w Polsce powstała bogata sieć różnorodnych ścieżek tematycznych i przyrodniczych oraz szlaków kulturowych.

Pierwsze szlaki powstawały głównie na obszarach górskich. W 1880 roku Leopold Wajgel oznakował za pomocą drogowskazów trasę z Żabiego przez Krasny Łuh na Howerlę i Popa Iwana (obecnie na obszarze Ukrainy). Natomiast udostępnianie tatrzańskich dolin i szczytów zapoczątkowane zostało przez Walerego Eljasza w 1887 roku wyznaczeniem szlaku do Morskiego Oka. I właśnie tę datę uznano za początek znakowania na ziemiach polskich. Potem już kolejno znakowano szlaki w Beskidach Zachodnich i Wschodnich oraz na obszarach nizinnych między innymi w Wielkopolsce. Kolejny etap rozwoju znakowania szlaków związany był z powstaniem Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK) w 1950 roku.

W Polsce według danych GUS w 2018 roku było 79 213 km oznakowanych szlaków turystycznych pieszych wytyczonych i znajdujących się pod opieką oddziałów PTTK (łącznie z będącymi poza ewidencją Komisji ZG PTTK). Do najdłuższych szlaków turystycznych należą szlaki piesze nizinne – 39,2 tys. km oraz piesze górskie – 11,3 tys. km.

Przez teren Polski przechodzi też kilka Europejskich Szlaków Długodystansowych, które należą do pieszych szlaków, których powstanie zainicjowało Europejskie Stowarzyszenie Turystyki Wędrownej (niem. Europäische Wandervereinigung, ang. European Ramblers' Association). Jednym ze statutowych celów tej organizacji, zraszającej narodowe stowarzyszenia i organizacje turystyczne, jest

zbliżanie narodów europejskich poprzez tworzenie i utrzymywanie sieci międzynarodowych szlaków turystycznych na kontynencie. Od momentu założenia organizacji w 1969 roku wyznaczono 11 pieszych szlaków turystycznych, prowadzących przez większość krajów Europy (głównie należących do Unii Europejskiej). Szlaki oznaczone są symbolami od E1 do E11. Ich łączna długość wynosi około 55 000 km, przy czym znakowanie nie jest jeszcze zakończone. Przez Polskę przebiegają szlaki: E3 i E8 przez część południową kraju oraz E9 i E11 przez część północną.

W każdym województwie istnieje bogata sieć szlaków pieszych, jednakże tylko kilka z nich należy do szlaków, które możemy określić jako długodystansowe i średnidystansowe, mających znaczenie ponadregionalne i te zostaną opisane poniżej w przewodniku.

Węzeł szlaków obok schroniska PTTK na Turbaczu

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego

Szlak turystyczny znakowany kolorem czerwonym biegnący od Ustronia w Beskidzie Śląskim do Wołosatego w Bieszczadach. Najdłuższy szlak w polskich górach, bowiem liczy około 496 km, chociaż niektóre źródła podają nawet 519 km. Prowadzi przez Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Gorce, Beskid Sądecki, Beskid Niski oraz Bieszczady. Biegąc najwyższymi partiami polskich Beskidów umożliwia dotarcie na najwyższe szczyty: Beskidu Śląskiego – Baranią Górę, Beskidu Żywieckiego – Babią Górę, Gorców – Turbacz oraz Beskidu Sądeckiego – Radziejową. Niestety trasa omija najwyższe szczyty najdalej wysuniętych na wschód pasm – Beskidu Niskiego oraz Bieszczadów Zachodnich. Wędrując czerwonym szlakiem można także zwiedzić miejscowości uzdrowiskowe m.in.: Ustron Zdrój, Rabkę-Zdrój, Krynicy-Zdrój, Iwonicz-Zdrój oraz Rymanów-Zdrój. Bez schodzenia ze szlaku możemy także poznać historię Polski i podziwiać zabytkową architekturę w atrakcyjnych turystycznie miejscowościach m.in.: Węgierska Górka, Jordanów, Krościenko nad Dunajcem, Rytro, Komańcza czy Cisna.

Główny Szlak Beskidzki (GSB) został wytyczony w okresie międzywojennym. Przebieg części zachodniej (Ustron – Krynica) został zaprojektowany przez Kazimierza Sosnowskiego i ukończony w 1929 roku. Wschodnia część, według projektu Mieczysława Orłowicza, została ukończona w 1935 roku i prowadziła aż do pasma Czarnohory, która znajdowała się wówczas w granicach Polski (obecnie Ukraina). W latach 1935–1939 szlak nosił imię Józefa Piłsudskiego i miał łączną długość 750 km. Początek szlaku był w Ustroniu, a koniec znajdował się na Stohu (1653 m n.p.m.) w Górach Czywczyńskich, który wówczas stanowił trójstyk granic Polski, Czechosłowacji i Rumunii. Po II wojnie światowej zmodyfikowano przebieg szlaku, skracając jego przebieg o tereny Karpat Wschodnich, które pozostały poza granicami Polski. Głównymi projektantami zmodyfikowanego przebiegu szlaku byli Władysław Krygowski i Edward Moskała. Od 1973 roku szlak nosi imię inicjatora powstania GSB – Kazimierza Sosnowskiego, natomiast imię głównego pomysłodawcy przebiegu GSB – Mieczysława Orłowicza, nadano Głównemu Szlakowi Sudeckiemu.

Zgodnie z ideą pomysłodawców, że osią zagospodarowania gór powinien być jeden szlak główny, wzdłuż GSB wytyczono sieć krótszych szlaków turystycznych dających turyście możliwości różnorodnych wędrówek. Wybudowano również schroniska, które miały być tak usytuowane, by dać turyście możliwość wędrowania i noclegu w kolejnym obiekcie odległym o dzień marszu.

W celu popularyzacji Głównego Szlaku Beskidzkiego PTTK ustanowiło Odznakę GSB przyznawaną za jego przejście (brązową, srebrną, złotą i diamentową). Trasę można pokonać podczas jednej, długiej wycieczki, lub też podzielić na kilka czy też kilkanaście odcinków. Podobną odznakę ustanowiło PTT. Jest to jedno-stopniowa Odznaka Krajoznawczo-Turystyczna PTT „Główny Szlak Beskidzki” (zwana dalej OKT PTT GSB).

Początek/koniec szlaku (zależnie od kierunku przejścia) oznakowany jest czerwoną kropką otoczoną białym kolorem. Początek/koniec szlaku na zachodzie znajduje się na dworcu PKP w Ustroniu Zdroju w Beskidzie Śląskim (330 m n.p.m.). Natomiast początek/koniec na wschodzie położony jest w Wołosatem w Bieszczadach Zachodnich (724 m n.p.m.).

Początek GSB w Wołosatem

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Oznakowanie GSB i E-8

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Beskid Śląski

Ustroń jest jedną z najstarszych osad ziemi cieszyńskiej, bowiem pierwsze wzmianki sięgają aż 1305 roku. Historia odkrycia właściwości leczniczych miejscowych wód związana jest z pracownikami... huty. Pod koniec XVIII wieku odkryto w tym rejonie pokłady rudy żelaza, co przyczyniło się do uruchomienia pierwszego pieca hutniczego właśnie w Ustroniu. Hutnicy, którzy podgrzewali wodę do mycia gorącymi, bogatymi w siarkę piecami wielkożużłowymi zwanymi „gierzynami”, odkryli jej zdrowotne działanie na dolegliwości reumatyczne. W 1804 roku oddano do użytku pierwszy budynek zdrojowy w Ustroniu – „Hotel Kuracyjny”. Do miejscowości zaczęli też ściągać kuracjusze chorzy na inne choroby, między innymi astmę i gruźlicę. Położenie w bezpośredniej bliskości gór, z dostępem do doskonałej żętycy wprost z szafasów baców, przyczyniło się do wybudowania w 1868 roku pijalni żętycy na wzór zagranicznych pijalni wód mineralnych. Żętycę piło się po podgrzaniu do temperatury bliskiej wrzeniu. Taki leczniczy napój nosił nazwę „mulki”. Obecnie charakterystycznym elementem uzdrowiska jest zgrupowanie 18 obiektów leczniczo-rehabilitacyjnych, nazywanych ze względu na swój kształt „piramidami”. W części miejscowości zwanej Zawodziem znajduje się źródło żelaziste, które zostało odkryte w 1883 roku w dawnej sztolni. Atrakcyjne miejsca do odwiedzania w Ustroniu to m.in.: Muzeum Regionalne „Stara Zagroda” oraz Muzeum Ustrońskie, w którym udostępniono ekspozycje związane z hutnic-

twem i kuźnictwem. Zachowały się też obiekty związane ze zróżnicowaniem wyznaniowym tego regionu m.in. ewangelicki kościół z 1835 roku i plebania z końca XVIII wieku oraz dawna szkoła ewangelicka z 1835 roku.

W Ustroniu znajduje się granica Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego obejmującego pasma górskie Czantorii i Baraniej Góry. Na terenie parku położone są źródła Białej i Czarnej Wisielki dające początek Wiśle. (www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/park-krajobrazowy-beskidu-slaskiego)

Następnie szlak kieruje się w stronę dawnego schroniska PTTK pod Równicą (obecnie tzw. Gościńiec) po drodze mijając tzw. Kamień Ewangelików. Jest to jedno z wielu miejsc w Beskidach, w których odprawiali nabożeństwa cieszyńscy ewangelicy w okresie kontrreformacji. Znajduje się tutaj płaski kamień, który pełnił niegdyś rolę ołtarza oraz źródelko. Na pamiątkę zamieszczono też tablicę z wrytym wersem z II Księgi Mojżeszowej Starego Testamentu: *Miejsce na którym stoisz ziemią świętą jest* oraz daty okresu kontrreformacji 1654–1709.

Schronisko na Równicy zwane jest od 2016 roku Gościńcem ze względu na zmianę funkcji obiektu. Historia obiektu sięga roku 1923, kiedy to niemieckie Towarzystwo Turystyczne „Touristenverein” na polanie pod szczytem Równicy wybudowało niewielkie, drewniane schronisko turystyczne na kamiennym podmurowaniu, ze stromym dachem krytym gontem. W 1926 roku obiekt odkupiło PTT, które w ciągu kolejnych dwóch lat praktycznie od nowa wybudowało stylowe, drewniane schronisko. Jesienią 1939 roku schronisko przejął Beskidenverein, ale polski personel pozostał w schronisku. Po wojnie schronisko przejęło ponownie PTT, a od 1950 roku PTTK.

Następnie szlak wspina się na Wielką Czantorię (995 m n.p.m.) obok rezerwatu leśnego „Czantoria” chroniącego żyzną buczynę karpacką. Od tego momentu będziemy podążać szlakiem wzdłuż granicy polsko-czeskiej. Po stronie czeskiej zlokalizowana jest wieża widokowa na Czantorii. Szlak wiedzie wzdłuż pasma Czantorii i Stożka w kierunku południowym po drodze przechodząc przez Soszów Mały i Soszów Wielki. Pomiędzy szczytami położone jest małe prywatne schronisko wybudowane w 1932 roku przez Pawła Poloka z Wisły. W okresie II wojny światowej na chwilę schronisko przejął Beskidenverein, a po wojnie przez 30 lat zarządzało obiektem PTTK. Obecnie jest w rękach prywatnych. (www.soszow.1000lecie.pl)

Podążając dalej granią mijamy Cieślar i Stożek Mały dochodząc do Stożka Wielkiego (978 m n.p.m.) na którym położone jest Schronisko PTTK Stożek. Jest najstarszym polskim schroniskiem na zachód od Babiej Góry. Budowa została rozpoczęta przez PTT w 1920 roku. Drewniany budynek został zaprojektowany w stylu podhalańskim, na kamiennej podmurówce. W czasie wojny obiekt również był przejęty przez Niemców. Odbываły się tu między innymi obozy Hitlerjugend. Po wojnie przeszło pod zarząd PTTK. (www.stozek.com.pl)

Szlak na wysokości Kyrkawicy i Kiczory zakręca na wschód i podąża na Przełęcz Kubalonka (758 m n.p.m.). Nieopodal można zobaczyć tzw. „wędrujący kościół”. Jest to drewniany kościół pw. Podwyższenia Krzyża z 1779 roku, przeniesiony tutaj w latach 50. XX wieku z Przyszowic z powiatu gliwickiego.

Od przełęczą szlak wiedzie pasmem Baraniej Góry. Po drodze mijamy prywatne schronisko Stecówka, a następnie schronisko PTTK Przysłop pod Baranią Górą. Pierwsze schronisko zostało tutaj wybudowane pod koniec XIX wieku. Był to drewniany domek myśliwski arcyksięcia Fryderyka Habsburga, służący jako baza wypadowa do polowań na głuszce. Po I wojnie światowej w 1925 roku drewniany obiekt został przejęty i wyremontowany przez PTT. W latach 70. XX wieku w związku z nasilającym się ruchem turystycznym, PTTK postawiło nowy, trzypiętrowy obiekt. Natomiast stary budynek schroniska w 1985 roku rozebrano i przeniesiono do Wisły z przeznaczeniem na siedzibę Oddziału PTTK. Przy schronisku znajduje się drewniany budynek gospodarczy mieszczący obecnie Baraniogórski Ośrodek Historii Turystyki Górskiej „U źródeł Wisły”. (www.przyslop.pl)

Szlak pnąc się w kierunku Baraniej Góry (1220 m. n.p.m.) mija wykapy Czarnej Wiselki. Na szczycie Baraniej Góry stoi wieża widokowa wzniesiona w 1991 roku o wysokości ponad 15 metrów. Z ogólnodostępnej platformy można podziwiać rozległą panoramę gór polskich, czeskich i słowackich m.in.: Tatry, Beskid Śląski, Mały, Makowski, Żywiecki z Babią Górą, Małą Fatrę itd.

Trasa następnie wiedzie wzdłuż rezerwatu krajobrazowego „Barania Góra” chroniącego obszar źródliskowy Czarnej i Białej Wiselki oraz drzewostan z cechami pierwotnej puszczy karpackiej i wychodnie piaskowca istebniańskiego. Schodząc w kierunku doliny Soły przechodzimy przez Magurkę Wiślańską i Magurkę Radziechowską oraz Glinne.

Beskid Żywiecki

Beskid Śląski od Żywieckiego oddziela rzeka Soła nad którą położona jest Węgierska Górka. Miejscowość znana jest też jako „Westerplatte Południa”, bowiem znajdują się tutaj forty z okresu II wojny światowej. Pomimo, iż z całego systemu 14 fortów, które planowano wybudować w tym rejonie, do wybuchu wojny powstało tylko pięć (w tym jeden niedokończony), we wrześniu 1939 roku zatrzymano natarcie wojsk niemieckich. Polaków do kapitulacji zmusił dopiero brak amunicji. Obecnie dla zwiedzających udostępniony jest schron „Wędrowiec”.

Od Węgierskiej Górki szlak pnie się ostro w górę na grzbiet Abrahamowa i następnie kieruje się do prywatnej stacji turystycznej „Słowianka”. (www.slowianka.beskidy.info.pl/)

Szlak czerwony wiedzie przez pasma zaliczane do grupy Lipowskiego Wierchu i Romanki. Obszar ten jest chroniony przez Żywiecki Park Krajobrazowy. Przy szlaku położone są dwa leśne rezerwaty: „Romanka” chroniący starodrzew regla górnego oraz „Pod Rysianką” chroniący fragment pierwotnej puszczy karpackiej regla dolnego i źródlika Sopotni. (www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/zywiecki-park-krajobrazowy)

Kolejnym obiektem noclegowym w tym paśmie jest Schronisko PTTK na Rysiance. Obiekt został wybudowany w latach 1936–1937 przez Gustawa Pustelnika. Budowa zaczęła się kilka lat wcześniej, jednakże z uwagi na brak zezwoleń

została wstrzymana przez władze. Za powstrzymaniem budowy nowego obiektu lobbowała również niemiecka organizacja Beskidenverein, posiadająca w pobliżu schronisko na Hali Lipowskiej. Dzięki wsparciu Tatrzańskie Towarzystwa Narciarzy udało się dokończyć obiekt i został uruchomiony w 1937 roku. Po wojnie schronisko przejęło PTTK. (www.ryszianka.com.pl)

Od schroniska na Rysince szlak czerwony kieruje się w stronę granicy polsko-słowackiej osiągając ją na szczycie Trzy Kopce (1216 m n.p.m.). Dalej wzdłuż pasmem granicznym odbijając za Tanecznikiem w kierunku Hali Miziowej i zlokalizowanego tam schroniska PTTK na Hali Miziowej. Pierwsze plany budowy schroniska powstały już w 1912 roku z inicjatywy Kazimierza Sosnowskiego, jednakże pokrzyżował je wybuch I wojny światowej. Po wojnie powrócono do projektu i rozpoczęto budowę drewnianego schroniska w stylu góralskim, które zostało otwarte w 1930 roku. W 1953 roku obiekt został zniszczony przez pożar. Ocalały tylko zabudowania gospodarcze. Nie zdecydowano się wówczas na odbudowę schroniska. Jedynie w zabudowaniach gospodarczych urządzono tymczasowy bufet i miejsca noclegowe. Prowizorka była bardzo trwała bowiem dopiero w 1989 roku rozpoczęto budowę nowego schroniska, które otwarto w 2003 roku. (www.halamiziowa.pl) Nieopodal schroniska znajdują się wyciągi należące do ośrodka narciarskiego „Pilsko – Jontek”, który jest najwyższym położonym kompleksem narciarskim poza Tatrami.

Beskid Żywiecki – widok na wyciągi i schronisko PTTK na Hali Miziowej

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Szlak okrąży rezerwat leśny „Pilsko” chroniący fragment górnoregłowego boru świerkowego, kosodrzewiny oraz zbiorowiska z rzadkimi okazami gatunków fauny i flory. Po przekroczeniu Przełęczy Glinne (dawne przejście graniczne polsko-

-słowackie) szlak wiedzie wzdłuż granicy mijając po drodze Przełęcz Guchaczki, gdzie znajduje się baza namiotowa należąca do Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich (SKPB) Katowice. (<https://skpb.org/>)

Wzdłuż granicy szlak wiedzie aż do Przełęczy Jałowieckiej Południowej do miejsca nazywanego Żywieckie Rozstaje. W tym miejscu rozgałęziały się przed wojną szlaki polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i niemieckiego Beskidenverein. Turyści należący do wspomnianych powyżej organizacji od tego punktu podróżowali osobnymi szlakami do polskiego schroniska na Markowych Szczawinach i do niemieckiego schroniska Beskidenverein na Babiej Górze.

W tym miejscu przebiega również granica Babiogórskiego Parku Narodowego (BgPN) należącego do sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO. Głównym celem BgPN jest ochrona i zachowanie różnorodności biologicznej, tworów przyrody nieożywionej oraz walorów krajobrazowych Babiej Góry, jak również odtworzenie tych siedlisk przyrodniczych, które w wyniku działalności człowieka zostały zniekształcone. Park chroni między innymi jedyne w Polsce stanowiska roślin takich jak: okrzyn jeleni i rogownica alpejska (www.bgpn.pl).

Szlak następnie prowadzi w kierunku schroniska PTTK Markowe Szczawiny. Obiekt został wybudowany z inicjatywy dr Hugona Zapałowicza, a otwarcie nastąpiło we wrześniu 1906 roku. Polskie schronisko było odpowiedzią polskiej organizacji na prężną działalność na tych terenach niemieckiego towarzystwa Beskidenverein, które posiadało m.in. schronisko turystyczne na Babiej Górze. Schronisko było wielokrotnie rozbudowywane i remontowane. Jednakże w 2007 roku z uwagi na zwiększający się ruch turystyczny obiekt został rozebrany a w jego miejscu powstało nowe, znacznie większe schronisko. Uroczyste otwarcie nastąpiło w 2010 roku. Na polanie znajduje się także Muzeum Turystyki Górskiej PTTK zlokalizowane w starej dyżurce GOPR oraz nowa dyżurka GOPR. (www.markoweszczawiny.pttk.pl)

*Schronisko PTTK Markowe
Szczawiny*

*Źródło: Małgorzata Skulimowska,
archiwum autorki*

*Babia Góra (1725 m n.p.m.) – widok
na Tatry*

*Źródło: Małgorzata Skulimowska,
archiwum autorki*

Czerwony szlak wspina się następnie na przełęcz Brona osiągając granicę polsko-słowacką i wiedzie w kierunku Babiej Góry, inaczej Diablaka (1725 m n.p.m.), najwyższego szczytu w całych Beskidach, zwanego dlatego też Królową Beskidu. Natomiast z powodu bardzo zmiennej pogody Babia Góra nazywana też jest Matką Niepogód lub Kapryśnicą. W 1806 roku wybudowano na szczycie drewniany schron dla turystów w związku z wizytą na Babiej Górze arcyksięcia Józefa Habsburga. Obiekt funkcjonował krótko, bowiem zniszczyła go wichura. W 1876 roku na szczycie ustawiono kamienny obelisk z napisem w języku węgierskim upamiętniający 70. rocznicę wejścia na szczyt arcyksięcia. Pomnik zachował się do dzisiaj. W 1852 roku stanął tu drugi schron turystyczny zwany „Losertówka”, a nazwę zawdzięczał Józefowi Loserthowi, naczelnikowi ówczesnego obwodu wadowickiego. Obiekt zbudowany był z miejscowego kamienia i przykryty spadzistym dachem krytym gontem. Niestety miał niezamykane otwory okienne i otwór wejściowy, dlatego również nie wytrzymał warunków pogodowych panujących na Babiej Górze. Obecnie na grzbiecie po słowackiej stronie stoi obelisk z tablicą pamiątkową poświęconą Janowi Pawłowi II. Po północnej stronie szczytu w naturalnej skalnej niszy stoi statuetka Matki Bożej Królowej Babiej Góry umieszczona tutaj w 1984 roku przez ratowników GOPR jako wotum wdzięczności za ocalenie papieża z zamachu. Na południowej zboczach znajduje się najwyższe położone beskidzkie źródło „Głodna Woda”, a nieco poniżej można jeszcze odnaleźć fundamenty niemieckiego schroniska. Ze szczytu Babiej Góry roztacza się rozległa panorama m.in. na całe Tatry, Podhale, Beskid Żywiecki, Śląski, Mały, Makowski, Wyspowy i Gorce.

Następnie szlak biegnie w kierunku wschodnim przez Sokolicę na Przełęcz Krowiarki zwaną też Lipnicką. Krowiarki są najwyższą dostępną komunikacyjnie przełęczą górską Beskidów Zachodnich. Do II wojny światowej prowadziła tędy gruntowa droga z Zawoi na Orawę zwana Orawskim Chodnikiem. Tuż przed wybuchem wojny rozpoczęto budowę szosy, ale zrealizowano jedynie odcinek z Zubrzyicy Górnej na samą przełęcz. W 1938 roku przy budowie tego odcinka pracował, będąc wówczas studentem, Karol Wojtyła. Ten fakt upamiętnia obelisk z tablicą ustawiony na przełęczu.

Szlak z przełęczu wspina się na pasmo Policy, gdzie znajdują się dwa rezerваты: leśno-krajobrazowy „Na Policy im. prof. Zenona Klemensiewicza” oraz rezerwat przyrody „Na Policy” chroniące górnoreglowy bór świerkowy. Na szczycie Policy (1369 m n.p.m.) znajduje się tablica upamiętniająca wypadek samolotu z 1969 roku, w którym zginął m.in. prof. Klemensiewicz. Przez szczyt do 1918 roku prowadziła granica galicyjsko-węgierska, a w latach 1918–1920 granica polsko-czechosłowacka. Pasma w całości znalazło się w granicach Polski dopiero w 1938 roku.

Przy szlaku położone jest schronisko PTTK na Hali Krupowej i wbrew nazwie nie leży na Hali Krupowej, która znajduje się znacznie poniżej, tylko na polanie Sidszińskie Pasionki. Pierwszy obiekt turystyczny otwarto w tym miejscu w 1935 roku z inicjatywy PTT pod nazwą „Pod Policą”. Budową schroniska kierował sam prof. Kazimierz Sosnowski. Jednakże obiekt został spalony w 1944 roku przez Niemców. Odbudowa schroniska po wojnie prowadzona przez PTTK, została zakończona

na w 1955 roku. Na budynku znajdują się dwie tablice pamiątkowe. Pierwsza poświęcona jest oddziałowi partyzanckiemu Armii Krajowej „Huta-Podgórze”, który stacjonował w rejonie Policy i Babiej Góry. Natomiast druga upamiętnia ostatnią górską wycieczkę kardynała Karola Wojtyły z 9 września 1978 roku, odbytą w tym rejonie tuż przed wyjazdem na konklawe do Rzymu. (www.krupowa.pl)

Następnie szlak prowadzi zbieżnymi Okrąglicy nieopodal kaplicy Matki Bożej Opiekunki Turystów i kieruje się do Jordanowa, przekraczając między Bystrą a Jordanowem odcinek dawnej linii kolejowej tzw. Karpackiej Linii Transwersalnej otwartej w 1884 roku.

Jordanów był lokowany w 1564 roku przez Wawrzyńca Spytka Jordana z Zakliczyna na terenie wsi Malejowa. Nazwa miasta wywodzi się od nazwiska założyciela. Miejscowość była dogodnie położona przy skrzyżowaniu szlaku z Krakowa i Wieliczki (trakt solny) przez Myślenice na Orawę i Węgry oraz szlaku doliną Skawy na historyczny Śląsk. W związku z powyższym w 1581 roku Jordanów uzyskał prawo dorocznych jarmarków. Sprzedawano tu głównie bydło, płótno oraz sól. Pod panowaniem austriackim nieco podupadło i zmieniło charakter na rolniczy. Chociaż zostało silnie zniszczone w czasie II wojny światowej zachowały się najcenniejsze obiekty m.in.: kościół pw. Trójcy Przenajświętszej z 1913 roku, według projektu Jana Sas Zubrzyckiego, dwór drewniany z XVIII wieku oraz zajazd „Poczekał” z początku XVIII wieku.

Z powodu budowy odcinka drogi S7 niedostępny jest odcinek szlaku pomiędzy Jordanowem a Rabką Zdrój. Jest to też jedyny fragment GSB przebiegający przez Beskid Makowski. Po przekroczeniu rzeki Raba wchodzimy w obszar należący do Gorców.

Gorce

Nazwę miejscowości Rabka pierwszy raz wymienił Jan Długosz powołując się na dokument z połowy XIII wieku. Prawdopodobnie już wówczas znane były rabczańskie solanki wykorzystywane dla potrzeb klasztoru cystersów. Dzięki badaniom przeprowadzonym w połowie XIX wieku w Rabce otwarto pierwszy zakład kąpielowo-leczniczy w 1864 roku, a następnie zakład leczenia dzieci. Specyficzny mikroklimat spowodował, że Rabka szybko rozwijała się, zwłaszcza jako uzdrowisko dziecięce. Do dzisiaj Rabka Zdrój jest uzdrowiskiem specjalizującym się w leczeniu dzieci, dlatego też zostało uhonorowane tytułem „Miasto Dzieci Świata”. W 1884 roku przez Rabkę poprowadzono odcinek należący do Galicyjskiej Kolei Transwersalnej. Linia ta przebiegała równoleżnikowo z zachodu na wschód przez górskie obszary Karpat, równoległe do drogi nr 28 wybudowanej nieco wcześniej. Nazwa pochodzi od łacińskiego *trans versalis* – poprzeczna, bowiem przecina doliny najważniejszych rzek karpackich. Stacjami końcowymi były Czadca (obecnie na Słowacji) i Husiatyn (na Ukrainie). W pobliskiej Chabówce w 1993 roku otwarto „Skansen taboru kolejowego”. W sezonie uruchamiane są składy z zabytkowym taborem ze Skansenu kursujące między innymi do Mszany Dolnej i Kasiny Wielkiej.

Zabytkowy tabor kolejowy z Chabówki był wykorzystywany przy wielu produkcjach filmowych, m.in. przy realizacji filmów: „Szatan z siódmej klasy”, „Skrawki”, „Lista Schindlera” oraz „Katyń”. (www.skansenchabowka.pl/). Pozostałe najciekawsze miejsca do zobaczenia w Rabce to m.in.: Muzeum Górali i Zbójników, Muzeum Orderu Uśmiechu, drewniany kościół z XVII wieku, w którym obecnie ma siedzibę Muzeum im Władysława Orkana, park rozrywki Rabkoland. W Rabce swoją siedzibę ma Stacja Centralna Podhalańskiej Grupy GOPR.

Skansen taboru kolejowego w Chabówce

Źródło: <http://skansenchabowka.pl/skansen/ekspozycja/>

Szlak od zabudowań Rabki prowadzi w kierunku Maciejowej (816 m n.p.m.) na której znajduje się stacja narciarska „Maciejowa Ski”, a dalej Bacówka PTTK na Maciejowej. Obiekt jest to tzw. schronisko turystyki kwalifikowanej, przeznaczone głównie do obsługi turystów indywidualnych. Bacówka wybudowana została w 1977 roku i do tej pory zachowała oryginalny wystrój m.in. ściany pokryte rzeźbami wykonanymi przez absolwentów Liceum Sztuk Plastycznych z Zakopanego (www.namaciejowej.pl/).

Następnie szlak wchodzi w granice Gorczańskiego Parku Narodowego (GPN), który chroni pozostałości puszczy karpackiej, unikatowej fauny i flory. Jednym z głównych zadań BPN jest również zachowanie naturalnego krajobrazu górskiego i dziedzictwa kulturowego związanego z gospodarką pasterską (www.gorcanski-park.pl/).

Wędrując dalej szlakiem czerwonym dochodzimy do schroniska PTTK na Starych Wierchach. W średniowieczu biegła tędy tzw. Droga Królewska wiodąca z Krakowa na Węgry. Na polanie działała przydrożna karczma, którą często według miejscowych legend odwiedzali zbójnicy. Pierwsze schronisko w tym miejscu powstało z inicjatywy PTT w 1932 roku. Niestety podczas II wojny światowej zostało najpierw zdewastowane, a później podpalone. Dopiero w 1972 roku rozpoczęto budowę nowego schroniska dla potrzeb PTTK. Uroczyste otwarcie nastąpiło w 1974 roku. (www.stare-wierchy.pttk.pl)

Szlak kieruje się w stronę najwyższego szczytu Gorców mijając po drodze tablicę upamiętniającą wypadek samolotu sanitarnego w 1973 roku. Na Turbaczu (1310 m n.p.m.) znajduje się kamienny obelisk oraz metalowy krzyż. Poniżej szczytu położone jest schronisko PTTK na Turbaczu, które zostało otwarte w 1958 roku. Pierwszy obiekt noclegowy powstał w tym miejscu w latach

1934–1936. Tuż po wybuchu wojny w schronisku ukrywali się uciekinierzy z Podhala oraz oficerowie Wojska Polskiego. Obiekt był później placówką i punktem kontaktowym AK. W 1943 roku schronisko zajęli Niemcy i dlatego też zostało spalone przez polskich partyzantów. Przed obiektem znajduje się największy w Gorcach węzeł szlaków turystycznych i z tego też miejsca roztacza się rozległa panorama Pogórza Spisko-Gubałowskiego, Pienin oraz Tatr. Obok schroniska w drewnianym budynku zlokalizowane jest Muzeum Kultury i Turystyki Górskiej PTTK, przedstawiające dzieje turystyki w Gorcach, historię schroniska na Turbaczu, opis działalności ruchu oporu podczas II wojny światowej oraz postać Władysława Orkana. (www.turbacz.net)

*Gorce – najwyższy szczyt – Turbacz
(1310 m n.p.m.)*

*Źródło: Małgorzata Skulimowska,
archiwum autorki*

chronisko PTTK na Turbaczu

Źródło: <http://turbacz.net/galeria/schronisko/>

Od schroniska szlak biegnie przez Halę Długą, której północną część stanowi Polana Wzorowa (Wzorcową). W okresie międzywojennym na polanie działało wzorcowe gospodarstwo owczarskie. Obecnie znajduje się tutaj bacówka, gdzie można zakupić oscypki i żętycę, a obok prowadzony jest wypas kulturowy owiec. Na wysokości szczytu Kiczora (1282 m n.p.m.) szlak kieruje się na południe do przełęczy Knurowskiej.

Przez Przełęcz Knurowską, zwana też Ochotnicką bądź Furcówką, w średniowieczu wiódł najkrótszy szlak ze Starego Sącza na Podhale. Chętnie używali go handlarze koni. Około 1911 roku droga została przebudowana i utwardzona przez Austriaków dla celów militarnych. Obecnie, jako zabytek wojskowej inżynierii wojskowej z przełomu XIX i XX wieku, stanowi jedną z najbardziej malowniczych tras znaną jako „Droga Knurowska”.

Od przełęczy szlak wspina się na pasmo Lubania mijając po drodze przysiółek Studzionki, na którym zachowało się kilkanaście drewnianych domów w lokalnym gorczańskim stylu. Na Studzionkach znajduje się też prywatny skansen etnograficzny (www.skansen-studzionki.pl/).

Najwyższy w paśmie – Lubań (1211 m n.p.m.) został w 2015 roku uatrakcyjniony drewnianą wieżą widokową. Taras widokowy znajdujący się na wysokości 20 metrów pozwala degustować się panoramą Gorców, Pienin, Magury Spiskiej, Pogórza Spisko-Gubałowskiego oraz Tatr. Na szczycie znajduje się także ołtarz papieski i tablica ze słowami Papieża Jana Pawła II upamiętniająca jego wędrówki tym pasmem oraz tablica poświęcona zniszczonym i utraconym schroniskom w Karpatach Wschodnich, a także ich gospodarzom i turystom. Pierwszy obiekt noclegowy na Lubaniu wybudowało w latach 1936–1939 Tatrzańskie Towarzystwo Narciarzy. Niestety zostało zniszczone pod koniec II wojny światowej przez Niemców, bowiem służyło głównie partyzantom i ukrywającej się przed Niemcami okolicznej ludności. Kolejny obiekt został zbudowany przez PTTK w latach 1973–1974 na polanie Wyrobki położonej na południe od szczytu. Była to baczka przeznaczona dla turystyki kwalifikowanej. Niestety spłonęła doszczętnie w styczniu 1978 roku. Obecnie na Lubaniu znajduje się jedynie baza namiotowa należąca do SKPG Kraków. (<http://skpg.krakow.pttk.pl>)

Następnie szlak schodzi w dolinę do Krościenka nad Dunajcem, które jest malowniczo ułożone w kotlinie pomiędzy Gorcami, Pieninami a Beskidem Sądeckim. Początki osady sięgają czasów budowy Zamku Pienińskiego i życia św. Kingi (XIII w.). Lokacji miasta dokonał Kazimierz Wielki w 1348 roku. Mieszkańcy utrzymywali się wówczas głównie z rolnictwa, rzemiosła i handlu. Dopiero na początku XIX wieku dzięki odkryciu źródeł wód mineralnych na zboczach Stajkowej zmienił się charakter miejscowości na uzdrowską i letniskową. Obecnie znajduje się tutaj siedziba i muzeum Pienińskiego Parku Narodowego. Do najciekawszych obiektów należy murowany kościół pw. Wszystkich Świętych z zachowanymi polichromiami z XIV wieku oraz część zachowanej drewnianej zabudowy rynku.

Beskid Sądecki

Po przekroczeniu Dunajca wchodzimy na teren Beskidu Sądeckiego oraz w granice Popradzkiego Parku Krajobrazowego. Jest jednym z największych parków krajobrazowych i obejmuje większość Beskidu Sądeckiego, w tym malowniczą dolinę Popradu. (www.zpkwm.pl/park/popradzki-park-krajobrazowy/)

Szlak biegnie w kierunku wschodnim wzdłuż pasma Radziejowej po drodze mijając m.in. Skałki (1163 m n.p.m.). Nieopodal położone są wychodnie skalne, których nazwa związana jest z legendą o św. Kindze.

Pierwszym obiektem noclegowym na szlaku GSB w Beskidzie Sądeckim jest Schronisko PTTK na Przehybie. Choć pierwsze plany budowy schroniska w tym miejscu pojawiły się już w 1908 roku, to jednak dopiero w 1937 roku oddano pierwszą część schroniska. Podczas okupacji schronisko było czynne, jednakże pod koniec wojny zostało zniszczone przez Niemców. Nowe schronisko PTTK wybudowało w 1958 roku. Był to obiekt ze ścianami z kamienia kryty gontem. Niestety w 1991 roku spłonęła drewniana część i dopiero pod koniec lat 90. po odbudowie schronisko ponownie zaczęło funkcjonować. W dawnym schronie, który

służył turystom między 1991–1998 rokiem, zwanym „Jaśkówką” obecnie udostępniona jest wystawa „Turystyka w Beskidzie Sądeckim” (www.przehyba.pl).

Schronisko PTTK na Przehybie

Źródło: www.przehyba.pl

*Stara wieża na Radziejowej
(1262 m n.p.m.)*

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Szlak dalej prowadzi na szczyt Radziejowej (1262 m n.p.m.), która jest najwyższym wzniesieniem w Beskidzie Sądeckim. Na szczycie nowa wieża widokowa o wysokości 22 metrów, która jest trzecią w kolejności wież w tym miejscu. Obok wieży na szczycie znajdują się także: pomnik z 1966 roku upamiętniający 1000-lecie chrztu Państwa Polskiego oraz obelisk z okazji 100-lecie powstania Oddziału Beskid Towarzystwa Tatrzańskiego.

Następnie trasa wiedzie przez Wielki Rogacz i na przełęczy Obrazek odbija w kierunku doliny Popradu do Rytra. Rytro swoje powstanie i nazwę zawdzięcza zamkowi usytuowanemu na Górze Zamkowej nad Popradem. Według zapisków Długosza około 1244 roku osiedlić się tu mieli niemieccy rycerze (niem. *ritter* znaczy rycerz). W ostatnich latach sukcesywnie odsłaniano i rekonstruowano ruiny zamku, który jest teraz udostępniony do zwiedzania. Na zboczach Jastrzębskiej Góry wznoszącej się nad Rytrem znajduje się Ośrodek Narciarsko-Rekreacyjny „Ryterski Raj”.

Przechodząc nieopodal ruin zamku szlak wspina się na pasmo Jaworzyny Krynickiej. Po drodze mijamy prywatne schronisko Cyrła. Następnie trasa wiedzie przez Jaworzynę Kokuszczańską, Halę Pisaną i Wierch nad Kamieniem, po drodze mijając rezerwat „Barnowiec” chroniący fragment pradawnej puszczy karpackiej regla dolnego. Na zboczach Wierchu nad Kamieniem znajduje się skupisko jaskiń (największa to Jaskinia Niedźwiedzia) i skalnych ostańców, z których najwyższa jest Czarcia Skąła.

Kolejnym obiektem noclegowym przy szlaku jest schronisko PTTK na Hali Łabowskiej. Pierwszym obiektem noclegowym w tym miejscu był schron turystycz-

ny wybudowany w 1953 roku przez PTTK. Kilka lat później obiekt rozbudowano, a w latach 1973–1980 doszło do kolejnej rozbudowy i budynek wówczas zyskał dzisiejszy wygląd. Warto zaznaczyć, że schronisko nie jest podłączone do sieci energetycznej i prąd w nim dostępny jest jedynie w godzinach pracy agregatu od 18 do 20. (www.halalabowska.pttk.pl) Nieopodal znajdują się dwa rezerваты leśne „Łabowiec” i „Uhryń”, które chronią fragmenty pierwotnego lasu jodłowo-bukowego i zespołów buczyny karpackiej.

Schronisko PTTK na Hali Łabowskiej

Oznakowanie GSB w Beskidzie Sąddeckim

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Następnie szlak kieruje się w stronę Jaworzyny Krynickiej, po drodze przechodząc m.in. przez Runek (1088 m n.p.m.). Poniżej szlaku, nieopodal szczytu Jaworzyny znajduje się Schronisko PTTK Jaworzyna Krynicka. Pierwsze schronisko zostało oddane do użytku w 1934 roku. Obiekt stał się lokalną atrakcją turystyczną i gościł m.in. Jana Kiepurę. Podczas II wojny światowej schronisko zostało zdewastowane, a później spalone przez Niemców. Po wojnie działacze PTT postanowili odbudować obiekt, jednakże z powodu braku środków można było tylko urządzić tymczasowy schron turystyczny, który powstał na fundamentach dawnego budynku gospodarczego. W 1960 roku na fundamentach dawnego spalonego schroniska powstał nowy obiekt. W latach 90. XX wieku schronisko przeszło gruntowną przebudowę. Obok w starym budynku schronu działa Muzeum Turystyki Górskiej. (www.schronisko-jaworzyna.pl)

Na wierzchołku Jaworzyny Krynickiej (1114 m n.p.m.) znajduje się stacja górna kolejki gondolowej z Czarnego Potoku należącej do stacji narciarskiej „Jaworzyna Krynicka”. Przy zejściu szlaku do Krynicy położona jest wychodnia skalna zwana Diabelskim Kamieniem oraz jaskinia „Diabła Dziura”.

Krynica była starą rusińską wsią, a w okresie międzywojennym ważnym ośrodkiem łemkowskim. Już sama nazwa wskazuje, że okolica od wczesnych

wieków znana była ze źródeł mineralnych. Pierwsze obiekty uzdrowiskowe powstały już pod koniec XVIII wieku, jednakże gwałtowny rozwój nastąpił dopiero po 1856 roku dzięki działalności prof. Józefa Dietla. W 1909 roku geolog Rudolf Zuber odkrył wodę, która jest jedną z najsilniejszych w Europie szczaw alkaicznych, zwaną obecnie od jego nazwiska „Wodą Zuber”. Od drugiej połowy XIX wieku aż do wybuchu II wojny światowej Krynica była bardzo modnym kurortem. Bywali tu m.in.: Józef Piłsudski, Jan Matejko, Aleksander Fredro, Maria Konopnicka, Artur Grottger, Henryk Sienkiewicz, Józef Ignacy Kraszewski, Helena Modrzejewska, Władysław Reymont, Julian Tuwim, Konstanty Ildefons Gałczyński i Jan Kiepura i inni. Obecnie Krynica Zdrój jest jednym z głównych ośrodków lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce. Zachowała się dawna zabudowa uzdrowiskowa z XIX wieku. Najciekawsze obiekty i miejsca do zobaczenia to m.in.: najstarszy budynek w mieście – Pijalnia „Słotwinka” z 1806 roku, Łazienki Borowinowe z 1881 roku, neorenesansowy Dom Zdrojowy z 1889 roku, murowany kościół pw. NMP Wniebowziętej z końca XIX wieku w stylu „renesansu włoskiego”, Muzeum Nikifora (malarza prymitywisty Epifaniusza Drowniaka) w Willi Romanówka oraz dawny pensjonat „Patria” z lat 30. XX wieku należący kiedyś do Jana Kiepury (obecnie budynek sanatoryjny). Od 1937 roku funkcjonuje kolejka ziemno-linowa na Górę Parkową. W Krynicy swoją siedzibę ma Stacja Centralna Grupy Krynickiej GOPR.

Willa Patria należąca do Jana Kiepury

Willa Romanówka – Muzeum Nikifora

Źródło: www.krynica.pl

Beskid Niski

Po przekroczeniu potoku Mochnaczka szlak wiedzie największym pasmem beskidzkim – Beskidem Niskim. Pierwsza z miejscowości na trasie to dawna łemkowska wieś Mochnaczka Niżna, w której zachowała się drewniana cerkiew pw. św. Mikołaja z 1778 roku (obecnie kościół rzym.-kat.) a także kaplica z 1787 roku pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, którą opiekują się siostry michaelitki mieszkające obok.

Następnie szlak wiedzie pomiędzy dwoma miejscowościami Banicą, w której możemy zobaczyć drewnianą cerkiew łemkowską pw. św. Kosmy i Damiana z XVIII wieku. Na południe od szlaku położone są Izby, gdzie znajduje się murowana cerkiew z 1886 roku, służąca obecnie parafii rzymskokatolickiej. Wewnątrz wystawiona jest kopia obrazu Matki Bożej Izbiańskiej (oryginał w Bereście), który słynął cudami. Izby zapisały się też na kartach historii jako jeden z głównych punktów oporu konfederatów barskich w XVIII wieku (szaniec na wzgórzu Baszta nad Izbami).

Kolejną miejscowością na szlaku GSB są Ropki. Obecnie mieści się tutaj Buddyjski Ośrodek Odosobnienia. Jest to dawna wieś łemkowska, a jedyne ślady jakie pozostały po dawnych mieszkańcach to pozostałości cmentarza i cerkwisko. Cerkiew w Ropkach z 1759 roku była jedną z najpiękniejszych na łemkowszczyźnie. Przetrwiała niespokojny czas zawieruchy wojennej i w latach 70. XX wieku została przeniesiona do skansenu Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Obecnie mieści się tutaj Buddyjski Ośrodek Odosobnienia.

Cerkiew z Ropok w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Szlak biegnie dalej przez Hańczową. W dolnej części miejscowości położona jest drewniana cerkiew łemkowska pw. Opieki Bogurodzicy z XIX wieku, która należy obecnie do parafii prawosławnej. W miejscowości znajduje się Ośrodek Turystyki Jeździeckiej „Polana”. Następnie szlak pnie się ostro na Kozie Żebro (847 m n.p.m.) by następnie zejść w dolinę potoku Regietówka, nad którym ulokowany jest Regetów (urzędowa nazwa to Regietów). Miejscowość powstała po 1945 roku w wyniku połączenia dwóch wsi – Regetowa Wyżnego i Regetowa Niżnego, które zostały całkowicie wysiedlone po II wojnie światowej. Pod koniec lat 50. XX wieku w rodzinne strony zaczęli wracać Łemkowie, którzy zasiedlili tereny

dawnego Regetowa Niżnego. W centrum miejscowości stoi prawosławna kaplica z 30. lat XX wieku, a obok współczesna cerkiew prawosławna pw. św. Michała Archanioła konsekrowana w 2012 roku. Tereny dawnego Regetowa Wyżnego pozostają prawie niezamieszkane, a o dawnych mieszkańcach przypomina stary cmentarz i miejsce po cerkwi z 1864 roku. Świątynia została w latach 50. XX wieku rozebrana i zrekonstruowana w Żółkiewce w województwie lubelskim, gdzie służy parafii rzymsko-katolickiej. Regetów słynie obecnie ze Stadniny Koni Huculskich „Gładyszów”, która jest jedną z największych stadnin tej rasy w Europie. Na terenie miejscowości, przy szlaku czerwonym znajduje się Studencka Baza Namiotowa prowadzona przez SKPB Warszawa. (www.skpb.waw.pl/)

Nad Regetowem pod wschodu wznosi się szczyt Rotunda (771 m n.p.m.), na którego grzbiecie położony jest jeden z najciekawszych pod względem architektonicznym cmentarz z okresu I wojny światowej nr 51 projektu Dušana Jurkoviča.

Cmentarz nr 51 projektu Dušana Jurkoviča na szczycie Rotunda

Źródło: www.karpaccy.pl

Trasa następnie schodzi do miejscowości Zdynia w której urodził się ksiądz Maksym Sandrowicz (1886–1914), uznany za męczennika i świętego prawosławnego. W 2007 roku jego relikwie zostały przeniesione ze Zdyni do Gorlic. We wsi zachowała drewniana cerkiew pw. Opieki Matki Bożej z XVIII wieku, obecnie służąca parafii prawosławnej. Miejscowość jest zamieszkiwana w większości przez Łemków, którzy powrócili tutaj po 1956 roku. Co roku podczas wakacji w Zdyni odbywa się Święto Kultury Łemkowskiej „Łemkowska Watra”. Szlak zmierając nadal w kierunku wschodnim prowadzi przez Popowe Wierchy i schodzi do miej-

sowości Krzywa. Zachowała się tutaj drewniana cerkiew łemkowska pw. św. Kosmy i Damiana z 1924 roku, pełniąca obecnie funkcję kościoła rzymskokatolickiego. Nieopodal cerkwi położony jest cmentarz z I wojny światowej nr 54 projektu Dušana Jurkoviča.

Następną miejscowością łemkowską na szlaku jest Wołowiec, gdzie znajduje się cerkiew pw. Opieki Matki Bożej z XVIII wieku, dawniej unicka obecnie prawosławna. Obok cerkwi zachował się stary łemkowski cmentarz z nagrobkami wykonanymi przez kamieniarzy z pobliskiego Bartnego. Wzdłuż szlaku można podziwiać liczne kapliczki łemkowskie. Obecnie znanym mieszkańcem osady jest pisarz Andrzej Stasiuk, współtwórca wydawnictwa „Czarne”.

Przy szlaku GSB znajduje się jedno z nielicznych schronisk na terenie całego Beskidu Niskiego – Bacówka PTTK w Bartnem. Położona jest na stokach Mareszki (801 m n.p.m.) w paśmie Magury Wątkowskiej. Obiekt został otwarty w 1977 roku. Zastąpił między innymi tym, że wielokrotnie przebywał tutaj Wojciech Bellon (lider zespołu Wolna Grupa Bukowina). Bacówka wspomniana jest w utworze „Ostatnia Wieczerza w Knajpie Przeznaczonej do Rozbiórki”. (www.pttkgorlice.pl)

Nieco poniżej szlaku znajdują się zabudowania dawnej łemkowskiej wsi Bartne, która według miejscowych przekazów została założona przez kamieniarzy z pobliskiej Jasionki. Natomiast sama nazwa wsi pochodzi od bartnictwa, czyli dawnej formy pszczelarstwa. W XIX wieku wieś stała się znana w regionie jako centrum kamieniarskie, a pochodzące stąd krzyże przydrożne oraz nagrobki można spotkać w okolicznych miejscowościach. W czasie I wojny światowej toczyły się tu walki Operacji Gorlickiej. Z tego okresu pochodzi cmentarz wojenny nr 64 projektu Hansa Mayra. Po II wojnie światowej miejscowa ludność została wysiedlona, jednakże większość mieszkańców wróciła w latach 50. W miejscowości zachowały się chyże łemkowskie. Można zobaczyć także cerkiew prawosławną pw. św. Kosmy i Damiana z 1930 roku oraz drewnianą cerkiew greckokatolicką z 1842 roku, która stanowi obecnie filię Muzeum „Dwory Gładyszów i Karwacjanów” w Gorlicach.

Cerkiew greckokatolicka w Bartnem, filia Muzeum „Dwory Gładyszów i Karwacjanów” w Gorlicach

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Powyżej Bartnego szlak prowadzi na najwyższy szczyt pasma Magury Wątkowskiej – Magurę (842 m n.p.m.). Na jej grzbiecie znajduje się ołtarz polowy oraz pomnik Jana Pawła II upamiętniający wędrówki papieża w tym regionie. W tym miejscu wchodzimy na teren Magurskiego Parku Narodowego (MPN), który chroni obszar przejściowy pomiędzy Karpatami Zachodnimi a Wschodnimi oraz faunę i florę typową dla piętra dolnoregłowego i pogórza. (www.magurskipn.pl)

Szlak wiedzie przez kolejne szczyty pasma tj. Świerzową, Ostrzysz, Kolanin do Przełęczy Hałbowskiej (540 m n.p.m.). Przełęcz nosi nazwę pobliskiego przysiółka Hałbów. W 7 lipca 1942 roku hitlerowcy zamordowali tu około 1250 Żydów przywiezionych w to miejsce z getta w Nowym Żmigrodzie. Miejsce zbrodni upamiętnia duża płyta kamienna z kilkoma stelami i napisami w języku hebrajskim, polskim i angielskim.

Następnie wchodzimy w Obszar Ochrony Ścisłej „Kamień”, chroniącej drzewostan jodłowo-bukowy oraz tzw. jaworzynę karpacką. Obejmuje on swoim zasięgiem prawie cały grzbiet Kamienia zwanego nad Kątami (714 m n.p.m.). Szlak schodzi do doliny Wisłoki, nad którą położona jest miejscowość Kąty. Następnie trasa pnie się na Grzywacką Górę (567 m n.p.m.). Na wierzchołku znajduje się Milenijny Krzyż Papięski z platformą widokową oraz kaplica. Od miejscowości Kąty na szczyt prowadzi Droga Krzyżowa Bożego Miłosierdzia. Na grzbiecie szlak skręca w kierunku wschodnim i przechodzi obok rezerwatu „Łysa Góra” chroniącego ekosystemy leśne porastające pasmo Łysej Góry.

Kolejną atrakcyjną miejscowością jest Chyrowa. Szlak wiedzie obok stacji narciarskiej „Chyrowa Ski”. W dolinie potoku Iwielka malowniczo położona jest drewniana cerkiew łemkowska pw. Opieki Matki Bożej z 1771 r. (obecnie kościół rzym.-kat.). Obok świątyni stoi obelisk poświęcony ks. Karolowi Wojtyśle, który odwiedził to miejsce w czasie swoich wędrówek przez Beskid Niski. Dolina Iwielki, położona pomiędzy szczytami Dania i Chyrową, znana też jest jako Dolina Śmierci z powodu ciężkich walk jakie toczyły się tutaj w 1944 roku.

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Chyrowej

Pustelnia św. Jana z Dukli

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Trasa prowadzi dalej na wschód mijając rezerwat leśny „Igiełki”, który obejmuje około 250 egzemplarzy cisa pospolitego w formie drzewiastej, w otoczeniu drzewostanu bukowo-jodłowego. Dochodzimy do pustelni św. Jana z Dukli, która położona jest na zboczach góry Garb. Znajduje się tutaj cudowne źródło, a nad nim neogotycka kaplica z początku XX wieku, której strych zamieszkują dwa gatunki nietoperzy: podkowiec mały i nocek duży. Całość otacza droga krzyżowa zamieszczona na drzewach. (www.dukla.bernardyni.pl/sanktuarium/kosciol-na-puszczy/)

Szlak schodzi następnie do doliny Jasiołki w okolicy Nowej Wsi i kieruje się na górę Cergowa. Po drodze mijamy rezerwat „Cisy w Nowej Wsi”, który chroni naturalne stanowisko cisa pospolitego, głównie w formie drzewiastej, w kompleksie leśnym bukowo-jodłowym z domieszką jaworu, dębu i grabu. Sama góra Cergowa (716 m n.p.m.) zwana też Wielką Górą jest wybitnym, trójwierzchołkowym wzniesieniem, bardzo charakterystycznym w panoramie Beskidu Niskiego. Na grzbiecie stoi nowa wieża widokowa z 2018 roku oraz krzyż upamiętniający Rok Milenijny. Na zboczach Cergowej występują liczne wychodnie piaskowca cergowskiego oraz jaskinie (m.in. „Gdzie spadł samolot”). Na północno-zachodnim stoku znajduje się cudowne źródło zwane „Złotą Studzienką” wraz z kaplicą św. Jana z Dukli, który wiódł tu pustelnicze życie. Natomiast na południowo-wschodnim zboczu Cergowej położone jest niewielkich rozmiarów jezioro zwane Morskim Okiem. Północny, stromy stok Cergowej, porośnięty starą puszcza z drzewostanem bukowo-jodłowym chroni rezerwat „1000-lecia na Górze Cergowej”.

Szlak schodząc ze szczytu kieruje się w stronę Lubatowej i Iwonicza Zdróju. Ślady działalności człowieka na tych terenach sięgają okresu neolitu (4000–2000 lat p n.e.) co potwierdzają wykopaliska prowadzone w tym regionie. Iwonicz jest jednym z najstarszych w Polsce uzdrowisk, bowiem pierwsze wzmianki o istnieniu w tym miejscu wód mineralnych pochodzą już z 1413 roku. W okresie renesansu wzrosło zainteresowanie leczniczymi właściwościami wód mineralnych i uzdrowiskiem. Było też licznie opisywane w różnych publikacjach m.in. wspominał o nim lekarz królowej Ma-

Wieża na Cergowej (716 m n.p.m.)

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

rysieński Sobieskiej. W XVIII wieku Iwonicz podupadł i dopiero na początku XIX wieku nowi właściciele – rodzina Załuskich, rozpoczęli budowę pierwszego obiektu kąpielowego oraz łazienek. W centrum miasta zachowały się drewniane wille i pensjonaty z tego okresu, które wzorowano na modnym w tym czasie budownictwie uzdrowskim Szwajcarii. W 1914 roku w Iwoniczu przebywał Józef Piłsudski. Najciekawsze obiekty i miejsca do zobaczenia w Iwoniczu to m.in.: późnoklasycystyczny Stary Pałac z 1837 roku, Dom Zdrojowy z 1859 roku, willa „Bazar” z 1875 roku z charakterystyczną wieżą zegarową, kościół pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych z 1895 roku o konstrukcji szkieletowej. Świątynia stanowi wyjątkowy przykład drewnianego kościoła zdrojowego o cechach neogotyckich położonego na terenie województwa podkarpackiego. Na zachód od pijalni wiedzie aleja Wincentego Pola prowadząca do źródła Bełkotka, z którego wydobywał się dawniej metan powodując charakterystyczny bulgot. Natomiast nieco na południe od centrum na zboczach Przedziwnej zachowały się pozostałości dawnych skoczni narciarskich.

Budynek „Starego Pałacu” w Iwoniczu Zdroju

Willa „Bazar” w Iwoniczu Zdroju

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Następnie szlak wiedzie w kierunku drugiego uzdrowiska w tym regionie – Rymanowa-Zdroju. W sierpniu 1876 roku podczas spaceru Anny Potockiej (właścicielki pobliskiego Rymanowa) z dziećmi jeden z synków – Józef odkrył źródło lecznicze wody. Odkrycie tych źródeł dało początek historii Rymanowa-Zdroju. Wraz z założeniem uzdrowiska rozpoczęto budowę stylowych willi i pensjonatów, z których zachowały się do dzisiaj m.in. secesyjna willa „Pod Matką Boską” (obecnie sanatorium „Maria”) oraz „Pogoń” i „Leliwa”. Niestety działania I wojny światowej doprowadziły do całkowitej dewastacji uzdrowiska, a ponowne uruchomienie nastąpiło w 1926 roku. Natomiast po II wojnie światowej Rymanów-Zdrój stał się znany jako uzdrowisko dla dzieci, jako drugi co do wielkości kurort po Kołobrzegu (przed Rabką). Obecnie uzdrowisko specjalizuje się w leczeniu schorzeń kardiologicznych. Wśród znanych kuracjuszy byli m.in.: Stanisław Wyspiań-

ski, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Kornel Makuszyński. Na scenie tzw. „Dworca Gościnnego” występowali tacy artyści jak: Hanka Ordonówna, Zula Pogorzelska, Adolf Dymśza, Mieczysław Fogg i inni.

Szlak czerwony dalej biegnie na wschód przez tereny dawniej zamieszkałe przez Łemków. Mijamy po drodze ślady po nieistniejącej wsi Wołtuszoza, gdzie można zobaczyć m.in.: miejsce po dawnej cerkwi, cmentarz, studnie i piwnice w miejscach, gdzie stały chyże łemkowskie. Cerkiew przetrwała II wojnę światową i wysiedlenia Łemków. Jednakże została rozebrana w 1953 roku z nakazu ówczesnych władz. Kolejną wsią jest Wisłoczek, do lat 40. XX wieku zamieszkiwany prawie w stu procentach przez ludność rusińska. Po II wojnie światowej wieś opustoszała, a po rdzennej społeczności pozostał tylko cmentarz z nagrobkami oraz cerkwisko. Dopiero pod koniec lat 60. XX wieku miejscowość została ponownie zasiedlona przez repatriantów z Zaolzia należących do Ewangelicznej Wspólnoty Zielonoświątkowej. W okresie wakacyjnym we wsi działa studencka baza namiotowa prowadzona przez SKPB w Rzeszowie (www.skpb.rzeszow.pl/). Obok bazy natomiast warto zobaczyć wodospad (kaskadę) na potoku Wisłoczek.

Szlak następnie wiedzie doliną Wisłoczka, który w miejscowości Rudawka Rymanowska wpada do Wisłoka. Następnie kierujemy się na południe doliną Wisłoka do Puław, które dzielą się obecnie na dwie części: Puławy Dolne i ulokowane na zboczach pasma Bukowicy Puławy Górne. Historia miejscowości jest podobna jak sąsiedniego Wisłoczka oraz położonej nieopodal Woli Piotrowej. Po wojnie rdzenni mieszkańcy Puław zostali wysiedleni. Opustoszałe tereny dopiero pod koniec lat 60. XX wieku zostały zamieszkałe przez osadników ze Śląska Cieszyńskiego, należących do wspomnianej powyżej gminy Zielonoświątkowców. Na wzniesieniu w górnej części miejscowości znajduje się miejsce po dawnej greckokatolickiej cerkwi i cmentarz. W Puławach Górnych działa stacja narciarska „Kiczera” prowadzona przez obecnych mieszkańców wsi.

Od Puław Górnych kierujemy się szlakiem wzdłuż pasma Bukowicy. Nieopodal szczytu Skibce, tuż przy szlaku, znajduje się rezerwat leśny „Bukowica” chroniący naturalne starodrzewy bukowo-jodłowe. Dochodzimy do najwyższego w paśmie wzniesienia – Tokarni (778 m n.p.m.). Na grzbiecie znajduje się stacja przekaźnikowa. Jest to też dobry punkt widokowy. Podążając dalej schodzimy w dolinę potoku Płonka na tereny nieistniejącej łemkowskiej wsi Przybyszów, gdzie po dawnych mieszkańcach zachował się tylko cmentarz i cerkwisko. Nieopodal znajduje się wyciąg narciarski w Karlikowie. Stąd szlak dalej biegnie w kierunku masywu Kamienia, obok grupy skałek piaskowcowych i przez Wahalowski Wierch (panorama) schodzi do doliny Osławicy, nad którą ulokowana jest Komańcza.

Szlak czerwony przechodzi przez część miejscowości zwaną Komańcza Letnisko. W okresie międzywojennym zbudowano tutaj kilka stylowych, drewnianych pensjonatów. Do czasów teraźniejszych zachowały się jedynie dwa obiekty. W dawnym domu siostr nauczycielek znajduje się teraz klasztor ss. Nazaretanek, w którym w latach 50. XX wieku przebywał internowany przez władze PRL kardynał Stefan Wyszyński. W klasztorze obecnie urządzone minimumzeum poświęcone kardynało-

wi. Dla zwiedzających udostępniono kaplicę i pokój w którym przebywał kardynał. W drugim zachowanym dawnym pensjonacie obecnie działa tzw. Leśna Willa im. Ignacego Zatwarnickiego – dawne schronisko PTTK. (www.lesnawilla.pl)

Klasztor ss. Nazaretanek w Komańczy

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Komańczy

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Komańcza swój rozwój zawdzięcza budowie kolei w 1872 roku łączącej Przemysł z Budapesztem przez Przełęcz Łupkowską. W 1918 roku działał tutaj ruch na rzecz połączenia z niepodległą Ukrainą, nazywany Republiką Komańczańską. W okresie międzywojennym miejscowość była popularna jako miejscowość letniskowa, na co wpłynęły też zlokalizowane tutaj źródła mineralne (siarczkowe). W Komańczy wypoczywał między innymi profesor Politechniki Lwowskiej Kazimierz Bartel. Do najciekawszych obiektów, które warto zobaczyć w miejscowości należy drewniana cerkiew pw. Opieki Matki Bożej z XIX wieku, dawna greckokatolicka, a obecnie prawosławna. Świątynia jest wierną rekonstrukcją starego obiektu z 1802 roku, który spalił się w 2006 roku. W centrum miejscowości znajduje się druga cerkiew greckokatolicka, drewniano-murowana pw. Opieki Matki Bożej, która powstała w 1988 roku z materiałów z rozbiórki drewnianej świątyni ze wsi Dydyńce.

Bieszczady

Oslawę, która według niektórych podziałów stanowi granicę między Beskidem Niskim a Bieszczadami, szlak przekracza na terenie dawnej miejscowości łemkowskiej – Prełuki, gdzie zachowało się cerwisko i cmentarz. Znajduje się tu też przystanek nieczynnej kolejki Rzepedź–Smolnik wybudowanej w latach 1952–1954. Na tym odcinku przed II wojną światową istniała prywatna linia kolejki z Rzepedzi do Mikowa – własność Potockich z Rymanowa. Wzdłuż szlaku można zobaczyć jeszcze pozostałości tej linii m.in. nasypy i tory, a także most kolejki wąskotorowej obok tzw. Łokcia na Oslawie, jeden z najwyższych i najdłuższych w Bieszczadach (50 metrów długości).

Szlak wiedzie dalej wzdłuż granicy Rezerwatu Przyrodniczego „Przełom Osławy nad Duszatynem”, którego celem jest zachowanie przełomowego odcinka doliny rzeki Osławy wraz z otaczającym drzewostanem bukowo-jodłowym. Jest to też granica Cieśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego stanowiącego otulinę Bieszczadzkiego Parku Narodowego. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12516-ciesniansko-wetlinski-park-krajobrazowy.html)

Kolejna z miejscowości przy szlaku to Duszatyn, która po 1945 roku została całkowicie wysiedlona i zniszczona. Obecnie znajdują się tutaj jedynie zabudowania, które powstały w latach 50. XX wieku jako budynki dla robotników leśnych. Szlak następnie kieruje się wzdłuż potoku Olchowatego, aż do rezerwatu geologicznego „Zwiezło”, który chroni jeziorka powstałe w 1907 roku w wyniku osuwiska na zboczach góry Chryszczatej tzw. Jeziorka Duszatyńskie. Osuwisko Zwiezło jest największym w polskich Karpatach pod względem ilości przemieszczonego materiału i drugim pod względem wielkości. Powstały wskutek tego trzy jeziorka, z których zachowały się dwa.

Jeziorka Duszatyńskie

Nagrobek z I wojny światowej na Chryszczatej

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Powyżej tzw. jeziorka Górnego trasa pnie się ostro w górę na szczyt Chryszczatej (997 m n.p.m.). Przy szlaku mały cmentarz z I wojny światowej. Na grzbiecie znajduje się betonowy słup, który stanowił kiedyś podstawę wieży triangulacyjnej. Obok tablica upamiętniająca wizytę ks. Karola Wojtyły na Chryszczatej. Następnie szlak kieruje się wzdłuż pasma na południe biegnąc tak aż do Przełęczy Żebrak (816 m n.p.m.). Nazwa nawiązuje do legendy opowiadającej o żebraku, który wędrując zimą z Woli Michowej do Rabego usiadł, żeby odpocząć i zamarzł. W dawnych latach wiódł tędy trakt handlowy z Baligrodu do Woli Michowej. Na grzbiecie przełęczy stała karczma zwana Żebrakiem, która spłonęła w 1915 roku, a nazwa została przypisana do przełęczy.

Grzbietem Wysokiego Działu przebiegała umowna granica pomiędzy grupami etnograficznymi: na zachodzie mieszkali Łemkowie, a na wschód od pasma Bojkowie. W okresie I wojny światowej toczyły się tu ciężkie walki pomiędzy armią

rosyjską a wojskami austro-węgierskimi czego dowodem są liczne ślady po okopach oraz małe cmentarze i mogiły z tego okresu (m.in. na Chryszczatej, Krażlicy i Magurycznem). Natomiast w latach 1945–1947 gęste lasy Chryszczatej były ostoją partyzantki ukraińskiej.

Od przełęczy szlak prowadzi na Jaworne i Wołosań zwany też Patryją, najwyższy w paśmie Wielkiego Działu (1071 m n.p.m.). Następnie przez Sasów, Berest i Hon kieruje się do Cisnej. Przy szlaku znajduje się Bacówka PTTK „Pod Honem”. Schronisko położone jest na wysokości 663 m n.p.m. nad Cisną na południowo-wschodnim stoku szczytu Hon. Obiekt otwarty został w 1986 roku, a w pobliżu znajdował się niegdyś wyciąg narciarski, obecnie nieczynny. (www.bacowkapodhonem.pl)

Następnie trasa schodzi do doliny Solinki i miejscowości Cisna. Osada powstała przy dawnym trakcie handlowym od Sanoka do Humennego przez przełęcz nad Roztokami, który był już znany od rzymskich czasów, co potwierdziły znalezione tutaj dwie monety cesarza Hadriana. Miejscowość lokowana była na początku XVI wieku przez Bałów z Hoczwi, a w połowie XVIII wieku przeszła w ręce rodziny Fredrów. Na początku XIX wieku Jacek Fredro, ojciec znanego komediopisarza Aleksandra Fredry, wybudował tu hutę żelaza. W Cisnej znajdował się też modrzewiowy dwór wybudowany przez Fredrów, gdzie często przebywał pisarz opisując to potem w swoich pamiętnikach „Trzy po trzy”:

Pobyt nasz w Cisny był pełny uciech. Wszystko dla nas było nowe – nowe dla sluchu i wzroku. Trąby z kory juhasów odzywały się czasami po górach tu i ówdzie (...) Zwiedzaliśmy szalasy po odległych górach, gdzie nas częstowano bundzem i bryndzą...

Niestety większość obiektów świadczących o historii Cisnej nie zachowała się, bowiem podobnie jak w okolicznych miejscowościach, w latach 40. XX w. trwały tutaj zacięte walki z partyzantką ukraińską. Zachował się jedynie cmentarz z najstarszym grobem w Bieszczadach z 1842 roku. i cerkiewko. Na wzgórzu Bettlejemka stoi pomnik upamiętniający żołnierzy i milicjantów poległych w walce z UPA. Przez miejscowość przebiega linia kolejki wąskotorowej wybudowanej w latach 1890–1895 do Nowego Łupkowa, która w 1904 roku została przedłużona w kierunku wschodnim do Kalnicy. Bieszczadzka Kolejka Leśna obecnie jest jedną z największych atrakcji turystycznych regionu zwaną „bieszczadzką ciuchcią”. Kursuje na trasie Majdan–Przysłop. W Cisnej znajduje się także pracownia ikon „Veraikon” Jadwigi Denisiuk oraz dyżurka GOPR. Najbardziej znanym i kultowym lokalem w Cisnej jest Siekierzada, którego nazwa pochodzi od filmu z 1986 r. według prozy Edwarda Stachury pt. „Siekierzada albo Zima leśnych ludzi”.

Z Cisnej szlak prowadzi w kierunku pasma granicznego mijając po drodze pomnik upamiętniający katastrofę śmigłowca, która wydarzyła się w styczniu 1991 roku podczas realizacji kolejnego odcinka programu „997”. Następnie wspina się na kolejne szczyty m.in. Worwosokę, Małe Jasło i najwyższy w paśmie szczyt – Jasło (1153 m n.p.m.). Dochodząc do zalesionego Okrażlika (1101 m n.p.m.) szlak osiąga granicę polsko-słowacką. Dalej trasa odbija od granicy w stronę Fereczatej i schodzi w dolinę do Smereka.

Smerek jest to dawna wieś bojkowska, a po dawnych mieszkańcach jedynym śladem jest miejsce po cerkwi, która podobno była jedną z najpiękniejszych w Bieszczadach. Znajdują się tu też pozostałości torowiska kolejki wąskotorowej, którą doprowadzono do Smereka w latach 1908–1909 z uwagi na rozwijającą się gospodarkę leśną (bocznica do tartaku w przysiółku Beskid). Szlak dalej wiedzie doliną Wetlinki do dawnej bojkowskiej wsi Kalnica, w której na początku XX wieku powstał zakład przetwórstwa drzewnego należący do sławnej wiedeńskiej firmy „Thonet” specjalizującej się w giętych meblach.

Po przekroczeniu potoku Wetlinka wkraczamy w granice Bieszczadzkiego Parku Narodowego (BdPN), który wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie” UNESCO. BdPN chroni typowy krajobraz Karpat Wschodnich, charakterystyczny układ pięter roślinno-klimatycznych, populacje dużych ssaków roślinożernych i drapieżnych oraz ptaków drapieżnych. Ponadto osobliwością jest piętro połonin z interesującą wschodniokarpacką roślinnością. (www.bdpn.pl/)

Szlak od tego miejsca pnie się pod górę prowadząc na szczyt Smerek zwany też Wysoką (1222 m n.p.m.). Na grzbiecie znajduje się krzyż ustawiony w miejscu śmierci turysty zabitego przez piorun. Od tego miejsca trasa prawie cały czas wiedzie głównym grzbietem Połoniny Wetlińskiej. U podnóża szczytu Smerek położona jest Przełęcz Orłowicza (1093 m n.p.m.), która nosi imię wybitnego działacza turystycznego, założyciela pierwszego w Polsce Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie w 1906 roku, autora przewodników turystycznych oraz współtwórcę Głównego Szlaku Beskidzkiego. Do 1974 roku przełęcz nosiła nazwę Żołobyna.

Za przełęczą droga wiedzie wzdłuż grzędy wychodni piaskowcowych tzw. Szerokiego Berda. Nieco dalej położone jest porośnięte trawą obniżenie zwane Wokryci. Znajdował się tutaj kiedyś cmentarzyk żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej. Szlak prowadzi następnie przez wychodnie skalne na Osadzkim, gdzie znajduje się dobry punkt widokowy. Na wysokości Srebrzystej Przełęczy odbija w kierunku Hasiakowej Skały, omijając bokiem najwyższą kulminację połoniny – Roh (1255 m n.p.m.). Poniżej Hasiakowej Skały na wysokości 1228 m n.p.m. znajdował się kultowy obiekt nazywany „Chatką Puchatka”. Był to dawny wojskowy posterunek obserwacyjny z lat 50. XX wieku, który w 1956 roku zaadoptowany został na schronisko przez PTTK. Z obiektem tym związana jest legendarna postać Lutka Pińczuka, który gospodarzył w schronisku prawie od samego początku. Od kilku lat obiekt jest pod zarządem BdPN i w maju 2020 roku zaczął się generalny remont, który ma potrwać do końca 2021 roku.

Szlak następnie schodzi do doliny potoku Prowcza, którego nazewnictwo jest bardzo ciekawe, bowiem na całym przebiegu od źródeł do ujścia do Sanu nosi trzy nazwy: Prowcza, Nasiczniański i Dwernik. Dochodzimy do dawnej bojkowskiej wsi Berehy Górne. Obecnie urzędowa nazwa to Brzegi Górne. Była to bardzo ludna wieś, po której został teraz tylko stary greckokatolicki cmentarz na zboczach Połoniny Caryńskiej z oryginalną kamieniarką ludową z XIX wieku oraz miejsce po cerkwi.

Połonina Wetlińska

*Dawne schronisko tzw. „Chatka Puchatka”
(rozebrane w 2020 roku)*

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Z przełęczy szlak wspina się na Połoninę Caryńską (zwana też Berehowską). Nazwa połoniny pochodzi od dawnej wsi Caryńskie położonej na północnych zboczach. Po osiągnięciu grzbietu szlak cały czas prowadzi wzdłuż pasma mijając po drodze najwyższą kulminację zwaną Kryhly Wierch (1297 m n.p.m.). Trasa jest bardzo malownicza, bowiem cały czas wiedzie odkrytym grzbietem połoniny wzdłuż wychodni skalnych. Z połoniny szlak schodzi do Ustrzyk Górnych.

Ustrzyki Górne to dawna wieś bojkowska, która po II wojnie światowej została prawie całkiem wyludniona i zniszczona. Na początku lat 50. XX wieku powstała tu placówka Wojsk Ochrony Pogranicza, której budynek później zaadoptowano na schronisko PTTK. Jednym z gości schroniska był m.in. ksiądz Karol Wojtyła. W miejscowości jest niewiele do zwiedzania, jednakże warto zobaczyć Muzeum Turystyki Górskiej PTTK, które powstało w 1991 roku w tzw. Zielonym Domku (dawnym schronisku). W miejscu po cerkwi w 1985 roku wybudowano kościół pw. św. Anny. W Ustrzykach Górskich działa obecnie kilka obiektów noclegowych w tym Hotel Górski PTTK, którego częstym gościem jest podróżniczka i dziennikarka Elżbieta Dzikowska (www.hotel-pttk.pl). Obok hotelu znajduje się stacja ratunkowa GOPR, a w centrum placówka Straży Granicznej oraz siedziba dyrekcji BdPN.

Od Ustrzyk Górnych szlak pnie się na grzbiet Szerokiego Wierchu i prowadzi jego główną odkrytą granią. Przed II wojną światową na Szerokim Wierchu wypasali swoje woły gospodarze z Wołosatego. Widokowa trasa doprowadza do kulminacji zwanej Tarniczką (1315 m n.p.m.) i następnie schodzi w dół do przełęczy oddzielającej masyw Szerokiego Wierchu od Tarnicy, która jest najwyższym szczytem w Bieszczadach Zachodnich (1346 m n.p.m.). Przełęcz nazywana jest Siodłem pod Tarnicą, bowiem widziana od strony miejscowości Wołosate kojarzy się właśnie z siodłem. Szlak czerwony omija Tarnicę (można dojść szlakiem żółtym z przełęczy) i schodzi poniżej do Przełęczy Goprowskiej. Nazwa została nadana w 2009 roku i wywodzi się od bazy ratowników GOPR, która w latach 1964–2010 funkcjonowała w okresie letnim w namiocie ustawionym na przełęczy. Następnie droga trawersując Krzemień i Kopę Bukowską prowadzi na szczyt Ha-

licza (1333 m n.p.m.). Na grzbiecie znajdują się pozostałości wieży triangulacyjnej oraz metalowy krzyż przeniesiony tutaj z Tarnicy. Według miejscowych podań w średniowieczu znajdował się tu trójstyk granic Polski, Rusi i Węgier.

Widok z Szerokiego Wierchu na Tarnicę

GSB w kierunku Halicza

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Wyznakowany w 1935 roku Główny Szlak Beskidzki pierwotnie biegł z Halicza do Sianek. Po II wojnie światowej, w wyniku zmiany granic, na odcinku bieszczadzkiem szlak przeprojektował na nowo Edward Moskała i Władysław Krygowski. W 1975 roku szlak przedłużono na Rozsypaniec, a w 1984 roku sprowadzono drogą do Wołosatego.

Trasa po zejściu do Przełęczy Bukowskiej (1107 m n.p.m.) tuż przy granicy polsko-ukraińskiej, skręca i kieruje się drogą do Wołosatego. Obecnie wzdłuż tego odcinka ustawione są stacje drogi krzyżowej. Wołosate to dawna wieś bojkowska, która po II wojnie światowej prawie zupełnie się wyludniła. Nie zachowała się drewniana cerkiew bojkowska. Pozostał jedynie cmentarz z kilkoma nagrobkami. W latach 70. XX wieku w powstało tu duże gospodarstwo hodowlane, które w 1991 roku przejął BdPN. Działa tu teraz Zachowawcza Hodowla Konia Huculskiego oraz Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej BdPN.

GSB w liczbach:

- długość: 496 km/519 km
- orientacyjny czas przejścia: 150–170 godzin; 17–24 dni
- najwyższy punkt: szczyt Babia Góra w Beskidzie Żywieckim – 1725 m n.p.m.
- najniższy punkt: Kąty w Beskidzie Niskim – 312 m n.p.m.
- środek szlaku: Runek lub też okolice Diablego Kamienia w paśmie Jaworzyny Krynickiej Beskidu Sądeckiego

GSB ciekawostki:

- najnowszy rekord GSB ustanowił 2 lipca 2020 r. Roman Ficek, pokonując biegiem całą trasę w niespełna 107h 25' (4,5 dnia)

- rekord kobiecy GSB w 2019 r. ustanowiła Joanna Mostowska, która w celu charytatywnym przeszła trasę szlaku w 209h 48'
- GSB jest wschodnim odcinkiem Europejskiego Długodystansowego Szlaku Pieszego E8 biegnącego od Irlandii przez Anglię, Holandię, Niemcy, Austrię, Słowację, Polskę, Ukrainę do Bułgarii (łącznie 4900 km). Polski odcinek szlaku prowadzi od granicy ze Słowacją w Barwinku przez Duklę łącząc się na zbozczach Chyrowej z GSB i biegnąc aż do Wołosatego i granicy z Ukrainą.

GSB najważniejsze informacje:

www.cotg.pttt.pl/gsb (przebieg szlaku)

www.cotg.n.pttk.pl/odznaki/gsb/ (regulamin odznaki GSB PTTK)

www.ptt.org.pl/odznaka-glowny-szlak-beskidzki (regulamin odznaki GSB PTT)

www.schroniska.pttk.pl (noclegi)

www.chatki.com.pl (studencka baza noclegowa, pola namiotowe, chatki itp.)

Szlak Niebieski zwany Karpackim

Jest drugim pod względem długości szlakiem pieszym w polskich górach, liczy bowiem 445 km. Jego trasa prowadzi od Grybowa do Białej (obecna dzielnica Rzeszowa) przez Beskid Niski, Bieszczady Zachodnie, Góry Sanocko-Turczańskie, Pogórze Przemyskie oraz Pogórze Dynowskie. Najwyższym punktem na szlaku jest miejsce tuż pod wierzchołkiem Krzemienia (1320 m n.p.m.) w Bieszczadach Zachodnich. Szlak ten nazywany jest też granicznym, ponieważ na znacznym odcinku w Bieszczadach i Beskidzie Niskim prowadzi wzdłuż granicy polsko-ukraińskiej a następnie polsko-słowackiej. Na odcinku Grybów–Nowy Łupków (Beskid Niski) szlak nosi imię Kazimierza Pułaskiego, bowiem prowadzi przez tereny, na których konfederaci zakładali swoje obozy i walczyli pod dowództwem generała Kazimierza Pułaskiego.

Początkowy odcinek z Grybowa do Wysowej wyznakowany został przez Oddział PTT w Gorlicach w latach 30. XX wieku. Natomiast jego dalszy przebieg do Łupkowa i dalej wyznakowało w latach 60. oddziały PTTK z Ustrzyk Dolnych i Przemysła.

W celu popularyzacji szlaku PTTK ustanowiło Górską Odznakę Turystyczną „Szlaku Niebieskiego Rzeszów–Grybów” zwanej w skrócie Odznaką „Szlaku Niebieskiego” za jego przejście (brązową, srebrną i złotą). Trasę można pokonać podczas jednej, długiej wycieczki, lub też podzielić na kilka czy też kilkanaście odcinków. Podobną odznakę ustanowiło PTT. Jest to jednostopniowa Odznaka Krajoznawczo-Turystyczna Oddziału PTT w Tarnowie „Szlak Grybów–Rzeszów” (zwana OKT PTT SGR)

Początek/koniec szlaku (zależnie od kierunku przejścia) oznakowany jest niebieską kropką otoczoną białym kolorem. Początek/koniec szlaku znajduje się na dworcu PKP w Grybowie w Beskidzie Niskim (około 330 m n.p.m.). Natomiast początek/koniec położony jest przy ulicy Rodzinnej (przystanek MPK) w Białej (obecnie w granicach Rzeszowa) na Pogórzu Dynowskim (218 m n.p.m.).

Beskid Niski

Grybów to dawne królewskie miasto. Zachował się tutaj stary układ urbanistyczny z rynkiem. Przy południowo-wschodniej pierzei stoi dworek Hoschów z XIX wieku, dawna siedziba właścicieli grybowskich. Do najciekawszych obiektów należy m.in. neogotycki kościół pw. św. Katarzyny i Mikołaja wybudowany w latach 1908–1918 według projektu Zbigniewa Mączyńskiego. W starej plebanii z XVII wieku obecnie mieści się Muzeum Parafialne. Nieopodal rynku zachowała się synagoga z 1909 roku. Natomiast nieco powyżej centrum położony jest cmentarz z I wojny światowej nr 130 oraz kirkut z grobami z XIX i XX wieku.

W Siołkowej pod Grybowem działa Browar Regionalny założony na początku XIX wieku. Od 2005 r. właścicielem zakładu jest pochodzący z czeskiego Cieszyna przedsiębiorca Ivan Chovanec i obecnie produkowane jest tu piwo Pilsweizer.

Panorama Grybowa i góra Chełm (779 m n.p.m.)

Źródło: www.grybow.pl

Następnie szlak wiedzie w stronę masywu należącego do Gór Grzybowskich mijając po drodze przysiółek Grybowa tzw. Podchełmie, gdzie znajduje się drewniany kościół z 1934 roku i drewniany budynek dawnej plebanii, którego wnętrza pomalowały artystki ludowe z Zalipia, słynącego właśnie z pięknie zdobionych „malowanych” domów. Na grzbiecie Chełmu (779 m n.p.m.) stoją dwa krzyże: drewniany i metalowy. Trasa prowadzi grzbietem, a następnie schodzi w dół w kierunku miejscowości Wawrzka. Położona jest tu ciekawa drewniana świątynia, której budowa jako cerkwi łemkowskiej rozpoczęła się przed II wojną światową, a zakończyła w 1950 roku nadając mu funkcję kościoła rzymskokatolickiego.

Od Wawrzki szlak wiedzie przez Tanią Górę, Flaszę, masyw Suchej Homoli oraz zupełnie zalesiony Bordiów Wierch, którego grzbiet przed II wojną światową w większości pokryty był polami wypasowymi. Pomiędzy Hańczową a Ropkami szlak niebieski łączy się z Głównym Szlakiem Beskidzkim.

Następnie niebieski szlak odbija w kierunku Wysowej przez dawną wieś, a obecnie przysiółek Wysowej, Hutę Wysowską. W XVIII wieku wyrabiano tutaj m.in. naczynia szklane i tafle okienne, a po likwidacji huty wieś zasiedlili Łemkowie.

Wysowa to miejscowość, która powstała przy pradawnym szlaku handlowym biegnącym wzdłuż rzeki Ropa. W 1770 roku nad Wysową na zboczach góry Jawor konfederacji barscy założyli warowny obóz, który był drugą, obok pobliskich Izb, bazą generała Kazimierza Pułaskiego. W 1915 roku pomiędzy Wyso-

wą a pobliską Blechnarką znajdował się front walk, co przyczyniło się do dużych zniszczeń obu miejscowości. Obecnie Wysowa znana jest najbardziej jako uzdrowisko, chociaż za początek źródła uznaje się 1812 rok, kiedy powstały tu pierwsze obiekty zdrojowe. W centrum znajduje się park zdrojowy z licznymi ujęciami wód mineralnych oraz Stary Dom Zdrojowy z początku XX wieku. Do najciekawszych obiektów należy drewniany kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z 1938 roku projektu Zbigniewa Mączyńskiego. W miejscowości zachowała się też dawna cerkiew łemkowska, drewniana pw. św. Michała Archanioła z 1779 roku, która obecnie jest użytkowana przez parafię prawosławną. Naprzeciwko świątyni znajduje się męski klasztor prawosławny, który opiekuje się kaplicą pw. Opieki Matki Bożej z 1929 roku wzniesioną na górze Jawor w miejscu objawienia Matki Boskiej.

Szlak od Wysowej prowadzi zboczami góry Wysota, na której znajduje się cmentarz z I wojny światowej nr 50 projektu Dušana Jurkoviča. Następnie dochodzi do granicy polsko-słowackiej mijając nieopodal kolejny cmentarz z I wojny światowej nr 49 projektu Dušana Jurkoviča. Pierwszym szczytem w paśmie granicznym jest Obycz (788 m n.p.m.) a kolejnym wybitna Jaworzyna Konieczniańska (881 m n.p.m.), które oddziela Przełęcz Regietowska. Następnie trasa wiedzie grzbietem w kierunku Beskidka, gdzie znajduje się jeden z najciekawszych cmentarzy z I wojny światowej nr 46 projektu Dušana Jurkoviča.

Trasa prowadzi w dolinę Zdynianki do Koniecznej. W miejscowości zachowała się drewniana cerkiew pw. św. Bazyla Wielkiego z 1911 roku. Na cmentarzu cerkiewnym zbiorowa mogiła żołnierzy z I wojny światowej nr 47. W 1770 roku obok Koniecznej konfederacji barscy założyli warowny obóz, po którym zostały słabo czytelne ślady. W latach 1995–2007 istniało tutaj polsko-słowackie przejście graniczne drogowe Konieczna-Becherov znajdujące się na Przełęczy Beskidek zwanej też Dujawa (547 m n.p.m.). Od czasów średniowiecza biegł tędy uczęszczany szlak handlowy, wiodący z Biecza przez Gorlice, Łosie na Dujawę, a następnie przez Becherov do Bardiowa.

Dalej szlak wiedzie pasmem granicznym przez Beskid, Przełęcz Pod Zajęczym Wierchem do Przełęczy nad Ożenną skąd kieruje się w dolinę. Przy szlaku położony jest cmentarz z I wojny światowej nr 4 projektu Dušana Jurkoviča. Także obok Ożennej znajdują się kolejne trzy cmentarze z I wojny światowej projektu Dušana Jurkoviča (nr 1, nr 2, nr 3). W Ożennej, dawnej łemkowskiej wsi, zachował się jedynie cmentarz i miejsce po unickiej cerkwi rozebranej w 1953 roku. Powyżej miejscowości szlak wchodzi w granice Magurskiego Parku Narodowego (opisany powyżej przy GSB).

Niebieski szlak dalej prowadzi wzdłuż granicy polsko-słowackiej mijając po drodze m.in. Sabatowski Wierch i Szczob. Po pokonaniu Przełęczy Mazgalica trasa pnie się na szczyt Baranie (754 m n.p.m.), który nazywany też jest Spalenisko (łemkowska nazwa). Na grzbiecie obecnie znajdują się pozostałości po drewnianej wieży, wybudowanej przez Słowaków w 2006 roku. W planach jest budowa nowej wieży według projektu MPN. Ze szczytu szlak prowadzi wzdłuż granicy

przez Przełęcz Beskid nad Olchowcem. Opuszczając granice MPN szlak wchodzi na teren Jaśliskiego Parku Krajobrazowego, który chroni górne dorzecze Jasiołki i źródłiska Wisłoka. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12515-jasliski-park-krajobrazowy.html)

Nieistniejąca wieża na Baraniam

Węzeł szlaków i słupek graniczny na szczycie

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Pasma graniczne szlak opuszcza na wysokości tzw. Porubskiego Sedła, skąd wiedzie dawną Aleją Dworską, która prowadziła kiedyś do murowanego dworu krytego gontem należącego do właścicieli Barwinka. W Barwinku w drugiej połowie XIX wieku działała wytwórnia zapalek oraz fabryka mebli giętych należąca do słynnej firmy z braci Thonet (synowie Michaela Thoneta) z Wiednia. Obecnie miejscowość jest najbardziej znana z przejścia granicznego położonego powyżej na przełęczy. W Barwinku znajduje się placówka Straży Granicznej. Obok miejscowości położony jest rezerwat leśny „Modrzyna” chroniący naturalne stanowisko modrzewia polskiego występującego tu w drzewostanach mieszanych z jodłą.

Szlak niebieski wiedzie z Barwinka na Przełęcz Dukielską (500 m n.p.m.), która jest najniższym obniżeniem w głównym łańcuchu Karpat. Z tego też powodu od średniowiecza przebiegał tędy jeden z ważniejszych szlaków komunikacyjnych i handlowych na Węgry i dalej na Bałkany. Od czasów państwa Wiślan Przełęcz Dukielska niemal nieprzerwanie też wyznaczała południową granicę Polski. W czasie konfederacji barskiej nieopodal na wzgórzu, zwanym dziś Szańcami, istniał konfederacki obóz warowny. Podczas I wojny światowej na przełęczy toczyły się ciężkie walki, a wrzesniu i październiku 1944 roku odbyła się tutaj bitwa o Przełęcz Dukielską, zwana też Operacją Dukielsko-Preszowską lub Operacją Karpaczo-Dukielską. Po słowackiej stronie przełęczy znajduje się Pomnik – Mauzoleum, upamiętniający poległych żołnierzy. Przy szlaku położona jest wieża widokowa, która została udostępniona w 1974 roku przy okazji 30. rocznicy bitwy o Przełęcz Dukielską (wysokość 49 m). Postawiono ją w miejscu oryginalnej drewnianej wieży widokowej z 1959 roku. Do 2007 roku działało tutaj całodobowe polsko-słowackie przejście graniczne Barwinek-Vyšný Komárnik, które należało do największych przejść na południowej granicy Polski.

Szlak prowadzi nadal wzdłuż granicy polsko-słowackiej, a następnie odbija w dolinę potoku Bełcza do nieistniejącej wsi Czeremcha. Zachowały się jedynie pozostałości cmentarza i cerkwisko. Przebiegał tędy stary szlak handlowy z Jaślisk na Węgry. W 1769 roku konfederaci barscy założyli tu warowny obóz. Droga następnie kieruje się ponownie w stronę granicy, trawersując Kamień nad Jaśliskami zwany potocznie Bieszczadem (857 m n.p.m.). Masyw Kamienia obejmuje rezerwat „Kamień nad Jaśliskami”, który chroni fragmenty typowej rzeźby Beskidu Niskiego wraz z porastającymi ją lasem bukowym i bukowo-jodłowym oraz interesującymi formami skalnymi i unikatowymi bagniskami zwanymi przez miejscową ludność „berezedniami”.

Powyżej szczytu Fujów znajduje się węzeł z nowym, ciekawym szlakiem, oznakowanym na zielono przez Oddział PTTK Krosno w 2019 roku. Jest to tzw. „Spirytusowa Droga” czyli dawny trakt przemysłowy. Po zakończeniu I wojny światowej, w związku z powstaniem polsko-czechosłowackiej granicy, mieszkający po obu jej stronach Rusini nie mogli się swobodnie przemieszczać i zaopatrywać w towary. Aby nie starać się o przepustkę i ominąć posterunek znajdujący się na Przełęczy Beskid nad Czeremchą, przez grzbiet Kamienia biegł prawdziwy szlak przemysłowy. Przemycano produkty pierwszej potrzeby, tj. naftę, sól, żywność, ale przede wszystkim spirytus, dlatego też szlak ten nazwano „Spirytusową Droga”.

Następnie szlak nadal prowadzi wzdłuż granicy przez Jasienik do rezerwatu „Źródlika Jasiołki”. Jest to największy rezerwat w polskich Karpatach, w którym ochronie podlegają naturalne zbiorowiska roślinne obejmujące źródłiskowe obszary rzek Wisłok i Jasiołki. Obszar ten porastają zespoły leśne z przewagą buka oraz z rozległymi kompleksami łąkowo-pastwiskowymi dawnych nieistniejących już wsi Jasiel i Rudawka Jaśliska.

Trasa opuszcza granicę i kieruje się w dolinę Jasiołki do nieistniejącej obecnie wsi Jasiel. W marcu 1946 roku połączone kompanie UPA rozstrzelały polskich żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza i funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej, którzy dzień wcześniej oddali się do niewoli. Na miejscu spalonej strażnicy WOP stoi pomnik tu czci pomordowanych, a nieopodal znajduje się głaz z tablicą upamiętniającą kurierów beskidzkich. Podczas II wojny światowej wiodła tędy jedna z tras kurlerskich na Węgry. W 2012 roku została wyznakowana trasa piesza „Jaga–Kora”, która prowadzi historycznym szlakiem kurierów beskidzkich. W Jasielu można jeszcze zobaczyć stary cmentarz wiejski i cerkwisko oraz cmentarz żołnierzy sowieckich.

Szlak wraca na grąń pasma granicznego i podąża na szczyt Kanasiówka (831 m n.p.m.) zwana przez dawnych łemkowskich mieszkańców Babą lub Hrabyną. Na zachodnim zboczu znajdują się źródła Jasiołki, natomiast ze stoku wschodniego wypływa jeden z cieków wodnych tworzących Wisłok. Trasa wiedzie dalej wzdłuż granicy polsko-słowackiej mijając po drodze Wielki Bukowiec (847 m n.p.m.) zwany też Pasiką, na którym po stronie słowackiej stoi metalowa, ażurowa wieża widokowa.

Oznakowanie trasy Jaga–Kora

Głaz z tablicą upamiętniającą kurierów
beskidzkich

Źródło: www.beskid-niski.pl

Prowadząc wzdłuż granicy szlak dochodzi do Przełęczy Radoszyckiej (684 m n.p.m.). Już w starożytności wiódł tędy szlak handlowy z południa na północ Europy przekraczając w tym miejscu główny grzbiet Karpat, co potwierdzają znaleziska – dwie monety rzymskie z I połowy I w. p.n.e. W średniowieczu przez przełęcz również biegł szlak handlowy między Polską a Węgrami, używany zwłaszcza przez kupców sandomierskich. Na przełęczy stoi węgierski słup graniczny z 1896 roku wyznaczający granicę Królestwa Węgier i Galicji. Do 2007 roku znajdowało się tu drogowe przejście graniczne Radoszyce-Palota. Nieco poniżej przełęczy przy drodze do Radoszyc znajduje się tzw. „cudowne” źródło, nad którym stoi kapliczka, przy której odbywają się odpusty greckokatolickie.

Następnie szlak wiedzie na grzbiet Siwakowskiej Doliny (689 m n.p.m.), która stanowi ciekawostkę nazewniczą, bowiem nazwa została pierwotnie nadana dolinie „należącej do Siwaka” a następnie przez kartografa przeniesiona na najbliższy szczyt.

Niebieski szlak dociera do Przełęczy Łupkowskiej (640 m n.p.m.), która oddziela Beskid Niski od Bieszczadów, a jednocześnie stanowi granicę pomiędzy Karpatami Zachodnimi a Karpatami Wschodnimi. Do 1920 roku przebiegała tędy granica węgierska, a obecnie słowacka. Pod przełęczą znajduje się tunel o długości 416 metrów, wybudowany w latach 1872–1874. Węgiersko-Galiczyjska Kolej Żelazna łączyła prowincje Austro-Węgier leżące po dwóch stronach łańcucha karpackiego – Galicję i Węgry, a docelowo Budapeszt z Lwowem. Był to ważny obiekt strategiczny umożliwiający transport wojsk na drugą stronę Karpat i dowóz zaopatrzenia do Twierdzy Przemyśl, dlatego też w czasie I wojny światowej toczyły się ciężkie walki o przełęcz. Strategiczne położenie obiektu przyczyniło się do wielokrotnych zniszczeń tunelu m.in. w 1914 roku wysadzili go Austriacy, rok później Rosjanie, następnie Polacy w 1939 roku, oraz Niemcy w 1944 roku. Po wojnie tunel odbudowano, jednak był on rzadko wykorzystywany do przewozów towarowych. Dopiero w latach 90. XX wieku ponownie uruchomiono trasę kolejową przez przełęcz. Sezonowo w weekendy uruchamiany jest pociąg relacji Rzeszów–Medzilaborce.

Tunel pod Przełęczą Łupkowską

Źródło: www.beskid-niski.pl

Bieszczady Zachodnie

Pierwszą miejscowością na terenie Bieszczadów jest Łupków, obecnie niewielkie osiedle na miejscu dawnej wsi łemkowskiej. W 1872 roku wybudowano tu stację na linii kolejowej Budapeszt–Przemyśl, a dwa kilometry dalej drugą, którą nazwano Nowy Łupków. Do dziś w Łupkowie zachował się budynek dworca z tego okresu, a obok resztki pomnika z 1915 roku. Mieszkańcy snują opowieści, że jest to pomnik Dobrego Wojaka Szwejka z powieści Jarosława Haszka, bowiem rzez Łupków prowadzi szlak „Śladami Wojaka Szwejka”, jednakże pomnik został wystawiony przez wojska niemieckie. Po dawnych mieszkańcach zachowały się jedynie pozostałości cmentarza z najstarszymi nagrobkami z XIX wieku oraz cerkwisko. W Łupkowie w 1968 roku powstał Zakład Karny na terenie przejętego gospodarstwa rolnego. W okresie stanu wojennego w zakładzie przebywały osoby internowane ze środowiska opozycji politycznej.

Dworzec PKP w Łupkowie

Schronisko „Chata na końcu świata”

Źródło: www.twojebieszczady.net

Przy szlaku niebieskim w Łupkowie położone są dwa obiekty noclegowe: schronisko agroturystyczne „Radosne Szwejkowo” (www.szwejkowo.infoturystyka.pl), oraz schronisko „Chata na końcu świata”. Chata ulokowana jest w drewnianym budynku wybudowanym przez Zakład Karny w Łupkowie. W 1982 roku Almaturow odkupił niedokończoną chatę wraz z budynkiem gospodarczym. Od 1996 roku jest własnością Stowarzyszenia Miłośników Schroniska w Łupkowie (www.lupkow.pl).

Droga z Łupkowa prowadzi do nieistniejącej wsi Zubeńsko, gdzie zachowały się jedynie pozostałości cmentarza i cerkwisko. Następnie szlak wraca na grzbiet pasma granicznego. Pomiędzy Wysokim Groniem, a Wierchem nad Łazem położony jest mały cmentarz z I wojny światowej. Trasa dociera do szczytu Balnica (711 m n.p.m.) i końcowej stacji kolejki wąskotorowej z Majdanu. Miejsce to przed wojną nazywane było Strubia, bowiem właściwa wieś Balnica zaczynała się kilometr niżej. Obecnie znajduje się tutaj leśniczówka.

Powyżej Balnicy szlak ostro skręca na południe w kierunku szczytu Czerenin (929 m n.p.m.), który miejscowa ludność nazywała też Szyją. Przed szczytem można zobaczyć dawny trójgranny słup graniczny, bowiem tym miejscu 3 kwietnia 1939 roku wytyczono zbieg granic Słowacji, Węgier i Polski (później Niemiec), po tym jak w marcu Węgry zbrojnie zajęły tereny Rusi Zakarpackiej.

Dalej szlak niebieski nadal wiedzie wzdłuż granicy przez Stryb, Sinkową, Rypi Wierch do Przełęczy nad Roztokami Górnymi (801 m n.p.m.) zwanej też Ruską. Droga tędy przebiegająca była wykorzystywana od XVI wieku jako przejście pomiędzy Małopolską a Węgrami. W okresie od września 1939 roku było jedynym przejściem drogowym pomiędzy Węgrami a Generalnym Gubernatorstwem, w związku z tym w kwietniu 1941 roku przejście wizytował Hans Frank.

Niebieski szlak następnie dociera na szczyt Okrąglik (1106 m n.p.m.), gdzie spotyka się z Głównym Szlakiem Beskidzkim, który w tym miejscu kieruje się w stronę Fereczatej. Niebieski szlak natomiast nadal biegnie wzdłuż granicy polsko-słowackiej mijając po drodze m.in. Kurników Beskid, Płaszę i Dziurkowiec (1188 m n.p.m.), który miejscowa ludność nazywała Wielkim Beskidem lub Trzema Granicami, gdyż spotykały się tutaj tereny trzech okolicznych wsi: Runiny, Zboja i Smereka. Na polanie na zboczu grzbietu zachowały się okopy. W 1944 roku Niemcy doprowadzili tutaj drogę wojenną, wspinającą się serpentynami z doliny Chomowa.

Kolejnym wzniesieniem jest Rabia Skała (1192 m n.p.m.), na której znajduje się granica BDPN (park opisany powyżej przy GSB). Nieco poniżej szczytu przy szlaku położone jest urwisko skalne, które stromo opada na stronę południową (na Słowację). Jest to dobry punkt widokowy z drewnianą platformą i tablicą z opisem panoram. Z tym miejscem związana jest legenda o Złej Dziewce, zwanej też Babą z Kaczymi Nogami.

Szlak nadal podąża wzdłuż granicy pokonując po drodze m.in.: Czoło i Borsuk. Pomiędzy Czerteżem a Hrubkami na tzw. Szantowych Polankach znajduje się mogiła sowieckiego lejtnanta P. A. Gładysza.

Trasa dociera na grzbiet Krzemieniec (1221 m n.p.m.) zwany też Kremenarosem. Przed najwyższym wzniesieniem znajduje się trójstyk granic Polski, Słowacji

i Ukrainy, który jest oznakowany trójgrannym słupem granitowym z godłami trzech państw. Na szczycie stykają się też trzy obszary ochronne współtworzące Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”: polski Bieszczadzki Park Narodowy, słowacki Park Narodowy „Połoniny” oraz ukraiński Użański Park Narodowy.

Widok z Rabiej Skąły

Oznakowanie na Krzemieńcu (1221 m n.p.m.)

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Następnie, pokonując głęboką przełęcz, szlak prowadzi na wschodni grzbiet Wielkiej Rawki, omijając kulminację na zachodnim grzbiecie, gdzie stoi betonowy słup (dawne stanowisko geodezyjne). Trasa kieruje się w dolinę potoku Rzezczyca do Ustrzyk Górnych (opisane powyżej przy GSB). Z centrum miejscowości szlak wiedzie dalej doliną potoku Wołosatka, mijając po drodze cenne torfowisko wysokie „Wołosate”. Droga dociera do miejscowości Wołosate (opisane powyżej przy GSB). Następnie niebieski szlak kieruje się w pasmo Tarnicy dochodząc do Przełęczy Siodło i razem z Głównym Szlakiem Beskidzkim schodzi do Przełęczy Goprowskiej. Stąd niebieski szlak pnie się ostro na skalisty grzbiet Krzemienia, zostawiając główną kulminację po prawej stronie (1335 m n.p.m.). Po pokonaniu przełęczy oddzielającej Krzemień od Bukowego Berda (1312 m n.p.m.) trasa podąża cały czas grzbietem pasma wzdłuż wschodni skalnych. Bukowe Berdo zwane też jest Połonią Dźwiniacką, bowiem dawniej ta część połoniny należała do mieszkańców nadszańskich wsi Dźwiniacz i Dydiowa.

Bukowe Berdo zwane też Połonią Dźwiniacką

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Szlak wiedzie w kierunku doliny Wołosatego przekraczając granicę Parku Krajobrazowego Doliny Sanu, który stanowi naturalną otulinę BdPN. Na wschodzie park graniczy z ukraińskim Nadszańskim Regionalnym Parkiem Krajobrazowym, na zachodzie z Ciśniańsko-Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym. (www.parkikro-sno.pl/475-parki/12517-park-krajobrazowy-doliny-sanu.html)

W miejscowości Widełki szlak niebieski przekracza Wołosaty i kieruje się w stronę Magury Stuposiańskiej (1016 m n.p.m.) skąd schodzi w dolinę do Dwernika. Z dawnej wsi bojkowskiej pozostał jedynie cmentarz, bowiem cerkiew z 1785 roku została spalona po II wojnie światowej. Obecny drewniany kościół pw. św. Michała Archanioła powstał z materiałów po rozebranej cerkwi z Lutowsk w 1981 roku. Nad potokiem Dwernik zachowały się pozostałości jednego z młynów wodnych. W przysiółku Dwerniczek mieszkał w latach 1965–1988 etnograf i artysta Marian Hess, który stworzył regionalną legendę o Biesach i Czadach. Wokół jego domu znajdowała się kiedyś wystawa rzeźb. Obecnie rzeźb już nie ma, a na terenie posesji Hessa funkcjonuje stacja harcerska hufca z Pabianic.

W pobliżu miejsca, gdzie Dwernik wpada do Sanu, szlak kieruje się w pasmo Otrytu do Chaty Socjologa. Obiekt powstał w 1973 roku z inicjatywy środowiska studenckiego skupionego głównie wokół Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego – stąd pochodzi nazwa chaty. Obecnie administratorem obiektu jest Stowarzyszenie „Klub Otrycki” skupiające miłośników i bywalców chatki. (www.otryt.bieszczady.pl)

Przed wojną na wschodnim grzbiecie istniał przysiółek składający się z 12 gospodarstw zwany Otryt Górny. Od chaty szlak zmienia kierunek na północno – zachodni i przemierza całe pasmo Otrytu aż do Przęłęczu pod Hulskiem (778 m n.p.m.). Poniżej przełęczy położony jest rezerwat „Hulskie” chroniący dobrze zachowane fragmenty starodrzewu, głównie buczyny karpackiej. Od tego miejsca szlak biegnie na północ utwardzoną drogą wzdłuż tzw. Wańka Działu do miejscowości Polana.

Polana była jedną z nielicznych wsi bieszczadzkich z przewagą ludności polskiej, dlatego istniał tu kościół rzymskokatolicki i cerkiew. Pod koniec XIX wieku miejscowość była jedną z największych w Bieszczadach. Istniały tu między innymi dwie szkoły, młyn i potasznia. Rozwój miejscowości miał związek ze złożami ropy naftowej, którą odkryto i zaczęto wydobywać w przysiółku Ostre. W Polanie powstał jeden z pierwszych naftociągów w Galicji. Do obecnych czasów w lasach pasma Ostre zachowały się liczne ślady po eksploatacji ropy naftowej. Natomiast z wielokulturowego dziedzictwa do dziś zachowała się drewniana cerkiew z 1790 roku otoczona starym cmentarzem i unikatowa drewniana dzwonnica z 1922 roku. Nieopodal znajduje się parawanowa dzwonnica i dawny cmentarz oraz pozostałości kościoła z XVIII wieku, który został spalony pod koniec II wojny światowej. Na północ od miejscowości, w miejscu gdzie dawniej istniała wieś Rosolin, położona jest grota, którą wyżłobiła woda potoku Czarny, zwana Jaskinią Rosolińską lub Jahybta. Do groty można dotrzeć ścieżką historyczno-przyrodniczą „Jaskinia w Rosolinie”, która prowadzi od Polany przez Rosolin na Moklik (675 m n.p.m.) i schodzi następnie do Czarnej-Dolnej. Cerkiew z Rosolina została przeniesiona do MBL w Sanoku w 1961 roku.

Dzwonnica w Polanie

Cerkiew z Rosolina w MBL w Sanoku

Jaskinia Rosolińska

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Od Polany szlak niebieski wiedzie w kierunku Chrewtu. Była to jedna z pierwszych wsi założonych przez ród Kmitów w XV wieku w Bieszczadach. W latach 60. XX wieku większa część wsi została zalana przez wody Jeziora Solińskiego, a wszystkie zabudowania włącznie z drewnianą cerkwią bojkową z 1670 roku rozebrano. Obecnie jest to miejscowość letniskowa. Szlak nie dochodzi do centrum miejscowości tylko skręca na północ w miejscu, gdzie dawniej istniała wieś Wydrne.

Góry Sanocko-Turczańskie

Szlak opuszcza Bieszczady Zachodnie i prowadzi dalej przez Dolinę Paniszczówki należącej do Gór Sanocko-Turczańskich. Na wschód od trasy w dolinie położona była bojkowa wieś Paniszczów. Po II wojnie światowej osada zupełnie opustoszała, a drewniane domy rozebrali mieszkańcy okolicznych wsi i wykorzystali do budowy nowych zabudowań. Taki sam los spotkał drewnianą cerkiew z 1925 roku, którą rozebrano w latach 70. XX wieku.

Natomiast na zachód od niebieskiego szlaku znajduje się miejsce, gdzie kiedyś istniała wieś Sokole. Do lat 60. XX wieku nad Sanem w otoczeniu parku stał murywany pałacyk z początku XX wieku. W okresie międzywojennym właścicielka majątku Aleksandra Brandys w pałacu uruchomiła pensjonat i stację turystyczną PTT. We wsi znajdowała się kaplica rzymskokatolicka oraz drewniana kaplica greckokatolicka i cmentarz. Po wojnie w pałacyku przez kilka lat nadal działało schronisko turystyczne prowadzone przez Henryka Victoriniego, od którego nazwę wzięła pobliska zatoka Jeziora Solińskiego. Jednakże z powodu budowy zapory w Solinie teren wokół pałacu został zalany przez wody zbiornika, a sam pałac rozebrano. Victorini wybudował nieopodal swój dom i obecnie poza nim oraz jego rodziną nikt inny tutaj nie mieszka.

Szlak prowadzi dalej przez masyw Stożka do Teleśnicy Oszwarowej. Stąd kieruje się w pasmo Żukowa i pokonując szczyt Bucznik (768 m n.p.m.) schodzi ponownie w dolinę do Równi. W Równi zachowała się jedna z najpiękniejszych w Bieszczadach drewnianych cerkwi pw. Opieki Matki Bożej z pierwszej połowy XVIII wieku. Obecnie użytkowana jest przez kościół rzymskokatolicki. W otoczeniu świątyni kilka zabytkowych nagrobków.

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Równi

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Powyżej miejscowości trasa kieruje się na szczyt Gromadzyń (655 m n.p.m.). Na północno-wschodnim stoku znajduje się pięć wyciągów orczykowych należących do Stacji Narciarskiej „Gromadzyń”. Na grzbiecie zlokalizowana jest także stacja przekaźnikowa.

Ze szczytu szlak prowadzi do Ustrzyk Dolnych. Miejscowość położona jest na rozwidleniu dawnych traktów handlowych wiodących z Krosna i Sambora na Węgry. Z tego powodu też w poprzednich wiekach odbywały się tutaj targi. W 1872 roku przez Ustrzyki Dolne poprowadzono strategiczną linię kolejową z Węgier do Twierdzy Przemyśl zwaną Pierwszą Węgiersko-Galicyską Koleją Żelazną. Na przełomie XIX i XX wieku w mieście rozwinął się przemysł naftowy. Obecnie Ustrzyki Dolne położone są na trasie małej i dużej pętli bieszczadzkiej. Najciekawsze miejsca do zobaczenia to: synagoga z pierwszej połowy XIX wieku (obecnie biblioteka), cmentarz żydowski, murowana cerkiew pw. Zaśnięcia Matki Bożej z 1874 roku oraz budynek stacji kolejowej z 1870 roku. W centrum miasta znajduje się Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BdPN.

Od Ustrzyk Dolnych szlak kieruje się na szczyt Kamienna Laworta (768 m n.p.m.), gdzie na północnym stoku położona jest Stacja Narciarska „Laworta”. Następnie schodzi do doliny do miejscowości Dźwiniacz Dolny. Zachowały się tu fragmenty ziemnych obwarowań i fosy z końca XVI wieku, które są pozosta-

łościami obronnego dworu wybudowanego przez Kmitów. Nieopodal cerkwisko z cmentarzem grecko-katolickim z XVII wieku. W latach 1944–1951 przez wieś przebiegała granica pomiędzy Polską a ZSRR, co upamiętnia pamiątkowy słup graniczny. Od 2000 roku w Dźwiniaczu Dolnym odbywa się zawsze w sierpniu festyn folklorystyczny „Święto Chleba”. Główną atrakcją imprezy są wypieki chleba na liściach chrzanzu i kapusty w piecu chlebowym na wolnym powietrzu. W Dźwiniaczu i sąsiednich wsiach utworzono w 2006 roku Ekomuzeum „Hołe” eksponujące ciekawe przyrodniczo i kulturowo miejsca oraz lokalne osobliwości.

Szlak wchodzi w granice Parku Krajobrazowego Gór Słonnych, który obejmuje typowe dla Karpat Wschodnich pasma górskie Gór Słonnych i Chwaniowa. (www.zpkprzemysl.pl)

Trasa następnie prowadzi na szczyt Wysoki Dział (641 m n.p.m.) zwany też Mosty. Na wschodnich zboczach istniała wieś Wola Maćkowa, która została zlikwidowana przez władze radzieckie, bowiem kiedy to w latach 1945–1951 wzdłuż pobliskiej Przełęczy Wolańskiej przebiegała granica z Polską. Na wschodnim skraju wsi przy granicy z Łodyną istniała niegdyś kopalnia ropy naftowej. Natomiast w pobliskiej Łodynie nadal można zobaczyć działającą kopalnię ropy (liczne kiwony).

Niebieski szlak kieruje się następnie na szczyt Brańcowa (677 m n.p.m.), gdzie na północno-wschodnich zboczach znajdują się źródła Wiaru. Droga prowadzi przez Rezerwat „Chwaniów”, który obejmuje najbardziej na północ wysunięty fragment polskich Karpat Wschodnich, z charakterystycznym układem grzbietów górskich i dolin rzecznych, chroniący dobrze wykształconą reglową buczynę karpacką.

Szlak schodzi w dolinę Wiaru do Jureczkowej. W XIX wieku czynne tu były słone źródła, odnotowano też występowanie ropy naftowej. Miejscowa świątynia greckokatolicka spłonęła na początku lat 50. XX wieku. Obecny drewniany kościół rzymskokatolicki to dawna cerkiew greckokatolicka z 1914 roku, która została rozebrana i przeniesiona w 1978 roku z Nowosielec Kozickich. Przy szlaku położone są pozostałości fortyfikacji (wałów i bastionów ziemnych). Dwór został spalony przez UPA w 1945 roku. Zachował się cenny park podworski, w którym wytyczono ścieżkę dydaktyczną „Drzewa Parku Podworskiego w Jureczkowej”. Wśród drzew w parku zachowało się dużo lip, które rosły wzdłuż drogi wiodącej do dworu. Wyjątkowe są natomiast tureckie leszczyny rosnące w otoczeniu daglezji, buków, kasztanowców, świerków, żywotników i innych. Park ten należy do najcenniejszych ogrodów zachowanych w regionie Wschodnich Karpat w Polsce. Pod koniec XIX wieku właścicielem majątku był Mieczysław Korwin uczestnik powstania styczniowego. Następnie szlak przechodzi przez drogę wojewódzką nr 890 prowadzącą od Kuźminy do Krościenka. Przy szosie pomnik upamiętniający partyzantów polskich i sowieckich poległych w 1944 roku.

Pogórze Przemyskie

Od Jureczkowej szlak prowadzi na tereny, które w przygotowywanym od kilku lat projekcie społecznym mają należeć do Turnickiego Parku Narodowego.

(www.turnickipn.pl) Trasa prowadzi kolejno przez pasmo Braniowa i Jamnej mijając po drodze Rezerwat „Na Opalonym” chroniący naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej, której towarzyszą fragmenty bagiennej olszyny górskiej.

Po przekroczeniu Przełęczy Pod Jamną szlak wiedzie w pasmo Działu wzdłuż drogi prowadzącej z Jureczkowej do Makowej. Trasa prowadzi na szczyt Wierch (590 m n.p.m.), gdzie znajduje się lądowisko dla helikopterów (heliport) do obsługi pobliskiego kompleksu hotelowego „Hotel Arłamów (www.arlamow.pl), który jest położony na terenach należących do nieistniejącej wsi Jamna Górna.

Nazwa kompleksu nawiązuje do sąsiedniej dawnej szlacheckiej wsi, która stanowiła własność Herburtów. W 1644 roku powstała tu parafia prawosławna. W połowie XIX wieku dobra Arłamów stanowiły własność rządową. Cerkiew arłamowska pw. św. Mikołaja z 1914 roku uległa zniszczeniu wraz z całą wsią po 1945 roku. W latach 1970–1990 wyludniona wieś wraz z sąsiednimi miejscowościami: Borysławką, Grąziową, Jamną Górną, Jamną Dolną, Krajną, Kwaszeniną, Łomną i Trójcą wchodziła w skład Ośrodka Wypoczynkowego Urzędu Rady Ministrów zwanego też Księstwem (lub Państwem) Arłamowskim. W skład obecnego kompleksu hotelowego wchodzi też stary hotel, który był rezydencją dla ówczesnych prominentów. Wśród gości, którzy przyjeżdżali na polowania do Księstwa Arłamowskiego, byli m.in. premier Piotr Jaroszewicz, Edward Gierek, a nawet przywódcy europejskich krajów. Podczas stanu wojennego przez 9 miesięcy w hotelu przebywał internowany Lech Wałęsa.

Poniżej Wierchu zaczyna się Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego chroniący charakterystyczne na tym obszarze suche doliny, przejściowe i wysokie torfowiska oraz lasy jodłowo-bukowe. Znajdują się tu również odkrywki fliszu karpackiego m.in. w Rybotyczach, Huwnikach i Kotowie. Razem z granicą parku krajobrazowego zaczyna się też Rezerwat „Turnica”, który chroni fragment puszczy bukowo-jodłowej. (www.zpkprzemysl.pl)

Po przekroczeniu Przełęczy Pod Suchym Obyczem szlak prowadzi w masyw Suchego Obycza. Kierując się Doliną Paportniańską droga dociera do nieistniejącej wsi Paportno, która została przecięta granicą w 1945 roku. Mieszkańców wysiedlono, a zabudowania zostały zniszczone. Zachowała się jedynie drewniana cerkiew pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej z 1888 roku, która była użytkowana przez PGR. Zdeastowana świątynia zawaliła się w latach 70. XX wieku. Obecnie jedyny ślad po tej miejscowości to cmentarz z kilkoma zachowanymi nagrobkami.

Z Paportnej szlak niebieski wiedzie na Żytne (505 m n.p.m.), które jest położone w paśmie Kalwaryjskim. Cały grzbiet, nazywany Połoninkami Kalwaryjskimi, jest odkryty i stanowi dobry punkt widokowy na masyw Suchego Obycza i Kopystańki, jak również na teren Ukrainy.

Szlak dociera do Paclawia, który powstał jako osada przy grodzie istniejącym tu między VIII a XII wiekiem. Na miejscu grodziska stoi teraz kaplica św. Magdaleny (zwana Magdalenką). Prawdopodobnie na początku XIV wieku założono tu klasztor prawosławny św. Szymona Słupnika, który już w XVIII wieku nie istniał. Natomiast w XIX wieku utworzono w Paclawiu, konkurencyjny dla pobliskiego klasztoru

rzymskokatolickiego w Kalwarii, greckokatolicki ośrodek pielgrzymkowy organizując w cerkwi paclawskiej równoległe odpusty. W 1913 roku wybudowano nową murowaną cerkiew, do której przeniesiono starą ikonę Matki Bożej z 1409 roku. W tym czasie też powstała otaczająca to miejsce droga krzyżowa. Po II wojnie światowej wszystkich mieszkańców Paclawia wysiedlono, a w latach 50. XX wieku rozebrano nową i starą cerkiew, jak również ruskie kapliczki kalwaryjskie.

Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Pobliska Kalwaria Paclawska ulokowana jest na wysokości 465 m n.p.m. Miejscowy klasztor i kalwarię ufundował Andrzej Maksymilian Fredro w XVII wieku. Obecnie znajduje się tu Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej. Kompleks składa się m.in. z barokowego kościoła pw. Znalezienia Krzyża Świętego z 1775 roku, klasztoru franciszkanów wybudowanego w latach 1770–1775, nowicjatu z początku XX wieku oraz kaplicy grobowej Tyszkowskich, która obecnie pełni funkcję Kaplicy Powołań. W kościele znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej Kalwaryjskiej pochodzący z Kamieńca Podolskiego. Zespół kalwaryjski tworzą też kapliczki usytuowane na wzgórzach, nawiązujące do krajobrazu wokół Jerozolimy (38 murowanych i 5 drewnianych kaplic). Droga krzyżowa ma długość około 1,6 km. W miejscowości zachowała się zabudowa małomiasteczkowa z XIX wieku, która stanowiła i nadal służy jako baza noclegowa dla przybywających pątników. Obok budynków klasztornych w 2009 roku wybudowano wieżę widokową o wysokości 18 metrów. (www.kalwaria.franciszkanie.pl)

Wschodnie zbocza pasma Kalwaryjskiego obejmuje Rezerwat „Kalwaria Paclawska”. chroniący drzewostan jodłowo-bukowy oraz krajobraz. Szlak podąża w kierunku północnym schodząc do doliny rzeki Wiar zwanej na tym odcinku też Cedronem. Historia położonych w dolinie Huwnik sięga XIV wieku, kiedy to Kazimierz Wielki nadał dorzecze górnego Wiaru protoplaście rodu Rybotyckich.

W 1444 roku odnotowano tu istnienie dwóch folwarków mających osobnych właścicieli. Natomiast na początku XIX wieku obydwie folwarki znalazły się w rękach rodu Tyszkowskich. Do obecnych czasów zachował się jedynie murowany dwór z XIX wieku położony we wschodniej części miejscowości. Po drugim folwarku w zachodniej części zostały jedynie fragmenty parku krajobrazowego z XVIII wieku. W zachodniej części wsi położona jest murowana cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z 1825 roku, która prawdopodobnie pełniła funkcję kaplicy grobowej Tyszkowskich. Obok cmentarz wojenny z I wojny światowej. Przy drodze w kierunku Przemyśla położony jest posterunek Straży Granicznej.

Od Huwnik szlak niebieski wiedzie w pasmo Kopystańki. Mija po drodze wieś Koniusza, gdzie zachowała się drewniana cerkiew pw. Narodzenia Matki Bożej z 1901 roku, użytkowana obecnie przez parafię rzymskokatolicką. Okoliczne lasy w 1945–1947 były miejscem obozowania oddziałów UPA. Od wsi trasa prowadzi na szczyt Szybenica (496 m n.p.m.) i następnie wzdłuż grzbietu Działu wiedzie w kierunku Przemyśla.

Szlak niebieski prowadzi obok szczytu Iwanowa (401 m n.p.m.), na którego grzbiecie położone są ruiny fortyfikacji fortu głównego nr VI „Helicha” należącego do przemyskiej twierdzy. Kolejny na trasie jest szczyt Wapielnica (394 m n.p.m.), gdzie na północnych stokach znajduje się nieczynna kopania wapienia i marmuru oraz resztki wapiennika z XIX wieku. Droga prowadzi do Prałkowiec i na Prałkowską Górę (357 m n.p.m.), gdzie również zachowały się pozostałości fortu nr VII „Prałkowce”.

Ruiny fortyfikacji fortu głównego nr VI „Helicha”

Pozostałości fortu nr VII „Prałkowce”

Źródło: www.przemysl.pl

W położonych nieco poniżej szlaku Prałkowcach znajduje się murowany kościół (dawna cerkiew) pw. Ofiarowania Matki Bożej z 1842 roku. W głównym ołtarzu można podziwiać cenny obraz Matki Bożej Częstochowskiej z XVI wieku malowany na blasze miedzianej. Obraz ten pierwotnie znajdował się w kościele oo. bernardynów w Zbarażu, gdzie modlił się u jego stóp Jan II Sobieski oraz Michał Korybut Wiśniowiecki. Po II wojnie światowej bernardyni przywieźli obraz do klasztoru w Leżajsku. W 1972 roku został przekazany uroczyście do kościoła

w Prałkowcach, którym opiekują się księża michalici. Obok kościoła znajduje się zrekonstruowana drewniana dzwonnica z końca XVII wieku.

Trasa następnie kieruje się w dolinę Sanu do drogi krajowej nr 28 wiodącej z Przemysła (wcześniej Medyki) przez Sanok, Krosno, Grybów, Nowy Sącz, Rabkę Zdrój, Wadowice do Zatoru. Na wysokości wsi Dybawka Dolna przekracza tę drogę i prowadzi dalej w stronę Krasieczyna. Przy szlaku położone są liczne schrony Linii Mołotowa należące do Przemyskiego Rejonu Umocnień z okresu II wojny światowej.

Szlak dociera do Krasieczyna znanego z renesansowego zamku wznoszącego się nad Sanem. Miasteczko i zamek powstało na miejscu wsi Śliwnica, która obecnie nadal istnieje i jest zlokalizowana na południe od Krasieczyna. Pod koniec XVI wieku w miejscu drewnianego dworu obronnego Stanisław Krasicki rozpoczął budowę czworobocznego murewanego zamku bastejowego. Obecny renesansowo-manierystyczny wygląd zamku udekorowanego attykami i sgraffitami został nadany przez Galeazzo Appiani. Zamek został bardzo poważnie zniszczony podczas I wojny światowej. Prace restauratorskie były prowadzone przez Adolfa Szyszko-Bohusza. Niestety zostały przerwane przez wybuch II wojny światowej. Kolejne zniszczenia zamku zostały dokonane przez żołnierzy sowieckich. Po wojnie obiekt był użytkowany m.in. przez Technikum Leśne i dopiero w latach 90. XX wieku zamek przejęła Agencja Rozwoju Przemysłu i przeprowadziła generalny remont z przeznaczeniem na obiekt hotelarski. Na zamku w Krasieczynie urodził się arcybiskup krakowski, kardynał Adam Stefan Sapieha, który wyświęcił na kardynała Karola Wojtyłę. Obecnie w zespole zamkowym znajduje się hotel i restauracja. Jednym z najatrakcyjniejszych pomieszczeń jest kaplica w Baszcie Boskiej, w której ocalały oryginalne portale i część malowideł. Cały park oraz część komnat jest udostępniona do zwiedzania. (www.krasieczyn.com.pl)

Zamek w Krasieczynie

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Od Krasiczyna szlak prowadzi wzdłuż brzegu Sanu do Olszan i następnie kieruje się przez masyw Popielowej Góry do Krzeczkowej. O dawnych mieszkańcach świadczy krzyż w miejscu, gdzie stała grekokatolicka cerkiew z 1935 roku, która została rozebrana po II wojnie światowej. Dalej droga prowadzi obok dawnego kamieniołomu. Obecnie to miejsce nazywane jest „Krzeczkowskim Murem” i stanowi osobliwość geologiczną – odkrywkę margli krzemionkowych. Podlega ochronie jako stanowisko dokumentacyjne.

Droga dociera do miejscowości Huta Brzuska. W latach 80. XVIII wieku założono tutaj hutę szkła, przy której powstała osada. Przed II wojną światową wieś stanowiła enklawę ludności polskiej w otoczeniu miejscowości o przewadze ludności ukraińskiej.

Następnie szlak prowadzi przez masyw Piaskowej. Na południowym stoku grzbietu położona jest wieś Kotów, w której zachowała się drewniana cerkiew pw. św. Anny z 1923 roku (w trakcie remontu) oraz cmentarz z kilkoma nagrobkami. Nieopodal cerkwi znajduje się kapliczka z łamanego kamienia i cegły z 1918 roku. Natomiast w dolinie położonej po stronie północnej masywu w Piątkowej zachowała się jedna z piękniejszych drewnianych cerkwi w regionie pw. św. Dymitra z 1732 roku.

Z masywu Piaskowej trasa schodzi w dolinę potoku Jawornik i kieruje się na pasmo Kruszelnicy, którym prowadzi aż do Bartkówki. Miejscowość przed II wojną światową była w większości zamieszkiwana przez ludność wyznania rzymskokatolickiego. W 1940 roku większość mieszkańców wsi wywieziono na Wołyń i Polesie, a w październiku 1945 roku wieś została spalona przez UPA. Obecnie ten teren należy do przedmieść Dynowa, którego centrum położone jest przy zachodnim brzegu Sanu już na Pogórzu Dynowskim. W Bartkówce znajdują się dwa schrony bojowe Linii Mołotowa.

Pogórze Dynowskie

Dynów, który prawa miejskie otrzymał w XV wieku należał m.in. do znanych rodów Kmitów, Tarnowskich, Wapowskich, Krasickich i Trzecieskich. W 1904 roku oddano do użytku linię kolejki wąskotorowej, która połączyła Dynów z Przeworskiem. Planowano też wydłużenie tej linii aż do Przemyśla, niestety wybuch I wojny światowej zatrzymał budowę. Dynów przed II wojną światową był przykładem miejscowości wielokulturowej, bowiem połowę mieszkańców stanowili rzymscy katolicy, nieco mniej wyznawcy judaizmu i kilka procent stanowili grekokatolicy. Do obecnych czasów z tego dziedzictwa zachował się jedynie późnorenesansowy kościół pw. św. Wawrzyńca z 1657 roku. Synagoga została spalona przez Niemców razem z zamkniętymi wewnątrz 200 miejscowymi Żydami w 1939 roku. Część mieszkańców wyznania mojżeszowego została też rozstrzelana na miejscowym kirkucie. O licznej społeczności żydowskiej świadczą dwa kirkuty położone w Dynowie. Na Starym cmentarzu wybudowano dwa ohele. Jeden z nich należy do rodziny Cwi Elimelecha Szapile, który był założycielem dynastii cadyków z Dyno-

wa. Z powodu licznych pielgrzymek Żydów do grobu cadyka, w Dynowie powstało Centrum Historii i Kultury Żydów Polskich, gdzie również znajduje się synagoga. Po dawnych właścicielach ziemskich pozostał jedynie dwór (dawna oficyna) z XIX wieku należący do rodziny Trzecieskich oraz pozostałości murów miejskich z drugiej połowy XVII wieku. Dawna linia kolejowa jest nadal użytkowana i stanowi atrakcję turystyczną. „Pogórzanin” kursuje na 42 km trasie pomiędzy Dynowem a Przeworskiem głównie w sezonie.

Od Dynowa szlak podąża wzdłuż drogi aż do Bachorza mijając między innymi dawny dworzec stacji kolejowej w Bachorzu. Obok przy torach znajduje się Karczma „Pod Semaforem” należąca do szlaku kulinarnego „Podkarpackie Smaki”. W Bachorzu zachowało się osiedle wczesnosłowiańskie z kultury praskiej z V–VI wieku (przysiółek Chodorówka). Na początku XIX wieku Skrzyńscy wzniesli tu niewielki pałac otoczony zabudowaniami gospodarczymi. Wokół założony został park krajobrazowy według projektu Wojciecha Stęczyńskiego. Niestety z zabudowań dworskich zachowała się tylko oficyna oraz pozostałości parku. Na południe od dworu położone jest miejsce zwane Dębiną (prawdopodobna lokalizacja dworu Kmitów), gdzie w otoczeniu starych dębów znajduje się mauzoleum rodziny Skrzyńskich z końca XIX wieku. W centrum wsi stoi neoromański kościół pw. św. Wojciecha z 1873 roku.

Dworzec w Dynowie

Obok Karczmy „Pod Semaforem” w Bachorzu

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Następnie trasa wiedzie w kierunku Jawornika Polskiego. Znajduje się tu kościół pw. św. Andrzeja Apostoła z lat 1838–1839, z zachowanym wyposażeniem z XIX wieku. Na zachodnim krańcu wsi położona jest stacja kolejki wąskotorowej „Pogórzanin”, a niedaleko obok Szklar znajduje się najdłuższy w Europie tunel na trasie kolei wąskotorowej (602 m).

Szlak z Jawornika wiedzie m.in. przez Bazary, Grzegorzówkę, Borówki do Białej. W Białej w XVIII wieku wydobywano piaskowiec i gips, który ówczesni właściciele spławiali Strugiem i Wisłokiem, a następnie Sanem i Wisłą. Tą samą drogą wędrowały stąd także inne towary, a przede wszystkim: zboża, mąka, drewno i wy-

roby drzewne, miód i skóry. Jeszcze w okresie międzywojennym istniał tutaj młyn i folwark. W 2009 roku Biała została przyłączona do Rzeszowa.

Szlak Niebieski Grybów–Rzeszów w liczbach:

- długość: 426 km/445 km
- orientacyjny czas przejścia: 130–150 godzin; 12–19 dni
- najwyższy punkt: zbocza Krzemienia w Bieszczadach Zachodnich – 1320 m n.p.m.
- najniższy punkt: Krasiczyn (185 m n.p.m.)
- środek szlaku: Bukowe Berdo w Bieszczadach Zachodnich

Szlak Niebieski Grybów – Rzeszów ciekawostki:

- rekord ustanowił w 2016 roku Paweł Pabian, pokonując biegiem całą trasę w niespełna 164 h 30'
- stanowi element Europejskiego Długodystansowego Szlaku pieszego E3, który łączy brzegi Atlantyku z Morzem Czarnym (łącznie około 7500 km). Przebiega przez w 12 krajów: Hiszpanię, Francję, Belgię, Luksemburg, Niemcy, Czechy, Polskę, Słowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię i Turcję. Szlak E3 w Polsce składa się z 2 odcinków: sudeckiego i karpackiego. Odcinek sudecki ma około 300 km, a karpacki jest połowę krótszy, z długością około 160 km

Szlak niebieski Grybów–Rzeszów najważniejsze informacje:

www.ptt.org.pl/odznaka-szlak-grybow-rzeszow (regulamin odznaki PTT)

www.msw-pttk.org.pl/odznaki/reg_odznak/reg_gotsznrz-g.html (regulamin odznaki PTTK)

www.beskid-niski-pogorze.pl (szlaki, rezerwaty, atrakcje)

www.parkikrosno.pl/475-parki.html (parki krajobrazowe)

www.zpkprzemysl.pl (parki krajobrazowe)

Szlak Niebieski Tarnów–Wielki Rogacz

Jest trzecim co do długości szlakiem w polskich Karpatach i piątym na terenie polskich gór. Przebiega przez: Pogórze Ciężkowickie, Pogórze Rożnowskie, Beskid Wyspowy, Gorce (Pasma Gorca i Lubania), Pieniny (Właściwe oraz Małe) i Beskid Sądecki (Pasma Radziejowej). Pierwsza część szlaku została wytyczona w 1952 roku przez Józefa Małeckiego, Józef Marckę i Adama Strugałę. Był to odcinek z Tarnowa przez Trzemeską Górę, Tuchów, Brzankę, Rzepiennik, „Skamieniałe Miasto” z Ciężkowicami. Dalsza część szlaku z Ciężkowic przez Falkową i Żebraczkę do Bartkowej wyznaczona została kilka lat później w 1958 roku przez Józefa Bulagę i Stanisława Wyszkwowskiego.

W celu popularyzacji szlaku PTT ustanowiło Odznakę Krajoznawczo-Turystyczną Oddziału PTT w Tarnowie „Szlak Tarnów–Wielki Rogacz” (zwana OKT PTT STWR). Jest to odznaka jednostopniowa. Trasę można pokonać podczas jednej, długiej wycieczki, lub też podzielić na kilka czy też kilkanaście odcinków.

Początek/koniec szlaku (zależnie od kierunku przejścia) oznakowany jest niebieską kropką otoczoną białym kolorem. Początek/koniec szlaku znajduje się przy ulicy Tuchowskiej nieopodal Starego Cmentarza w Tarnowie. Natomiast początek/koniec położony jest na szczycie Wielki Rogacz w Beskidzie Sądeckim (1182 m n.p.m.).

Pogórze Ciężkowickie

Tarnów to miasto lokowane na podstawie przywileju królewskiego wystawionego przez króla Władysława Łokietka z 7 marca 1330 roku. Przez kolejne wieki właścicielami Tarnowa były znamienite rody m.in. Tarnowscy, Ostrogscy, Lubomirscy, Sanguszkowie, Zamoyscy. Zachował się historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny miasta. Na szczególną uwagę zasługuje tarnowska starówka, którą otaczają kamienice w większości z XVI–XVIII wieku. W dwóch najcenniejszych renesansowych znajduje się obecnie Muzeum Okręgowe. Na centralnej części rynku stoi ratusz, pierwotnie gotycki, jednak w kolejnych wiekach wielokrotnie przebudowywany, obecne nosi wiele cech stylu renesansowego. Do najcenniejszych obiektów sakralnych należy przede wszystkim Bazylika Katedralna, w której znajdują się nagrobki przedstawicieli rodu Tarnowskich oraz Ostrogskich. Pozostałe obiekty warte zobaczenia to m.in.: Dom Mikołajowskich (obecnie muzeum Diecezjalne), Dom Florencki (obecnie siedziba PTTK), Park Strzelecki z Mauzoleum gen. Józefa Bema oraz Brama Seklerska. O dawnej wielokulturowej historii Tarnowa świadczą również zabytki żydowskie np. Birma, która jest jedynym zachowanym fragmentem zniszczonej przez Niemców najstarszej tarnowskiej synagogi z XVII wieku oraz cmentarz żydowski założony w XVI wieku, jeden z najstarszych w południowej Polsce. Pozostałe zabytki sepulkralne w Tarnowie to: stary cmentarz założony pod koniec XVIII wieku, cmentarze z I wojny światowej nr 199 oraz nr 200. Atrakcyjny jest także budynek dworca

tarnowskiego z początku XX wieku, według tego samego projektu co dworzec w Stanisławowie.

Na południowy wschód od centrum Tarnowa (częściowo w jego granicach administracyjnych) na szlaku znajduje się Góra Świętego Marcina (384 m n.p.m.), która stanowi północną krawędź progę Pogórza Karpackiego. Nazwa góry, która popularnie nazywana jest Marcinką, pochodzi od drewnianego gotyckiego kościoła pw. św. Marcina z XV wieku w znajdującym się w granicach obecnej wsi Zawada. Jest to najstarsza świątynia parafialna Tarnowa. W IX wieku na Górze św. Marcina powstał gród słowiański o powierzchni ponad 20 ha otoczony umocnieniami w postaci wysokich wałów. Funkcjonował on do początku XI wieku. Nieopodal szlaku na tzw. Podzamczu zachowały się natomiast pozostałości zamku Tarnowskich z XIV–XVI wieku. Stok północny wzniesienia porasta las, w którym dominującym gatunkiem jest buczyna karpacka. Obszar ten do 1944 roku stanowił własność prywatną książąt Sanguszków, a obecnie stanowi zaplecze rekreacyjne dla miasta Tarnowa i okolicy (ścieżki rowerowe, trasy biegowe itp.).

Ruiny zamku Tarnowskich na górze św. Marcina

Gotycki kościół pw. św. Marcina w Zawadzie

Źródło: www.visitmalopolska.pl

Jedną z pierwszych atrakcyjnych miejscowości na szlaku jest Tuchów, którego historia sięga XII wieku. Zachował się średniowieczny układ urbanistyczny wytyczony po nadaniu praw miejskich w 1340 roku oraz kilka cennych zabytków w tym m.in.: ratusz klasycystyczny z 1873 roku, późnobarokowy kościół pw. św. Jakuba z końca XVIII wieku, Bazylika Najświętszej Maryi Panny (obraz „Tuchowskiej Madonny” z XVI w.) oraz klasztor redemptorystów z końca XIX wieku.

Kolejnym ciekawym punktem na szlaku jest wzniesienie Brzanka (534 m n.p.m.) położone na południe od Tuchowa, które wraz z Liwoczem (562 m n.p.m.) są najwyższymi szczytami Pasma Brzanki położonego pomiędzy dolinami rzek Białej i Wisłoki. Szczyt Brzanki pokryty jest lasem mieszanym o przewadze buka i jodły i objęty ochroną Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki (www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-pasma-brzanki/). Na wschód od szczytu znajduje się schronisko turystyczne, które jest obecnie zarządzane przez osoby prywatne. Bacówka została wybudowana i otwarta w 1981 roku przez PTTK. (www.brzanka.pl). W bezpośrednim

sąsiedztwie obiektu znajduje się parking oraz wieża widokowa z 2006 roku. Z platformy widokowej na wysokości 18 metrów można zobaczyć panoramę obejmującą m.in: Pogórze Ciężkowickie, Pogórze Rożnowskie i Tatry.

Do najważniejszych atrakcji Pogórza Ciężkowickiego należy rezerwat przyrody „Skamieniałe Miasto” wchodzący w skład Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego (www.zpkwm.pl/park/ciezkowicko-roznowski-park-krajobrazowy/). Na stoku wzniesienia na południe od centrum Ciężkowic znajduje się zgrupowanie skał, które od dawna funkcjonowało w świadomości miejscowej ludności jako miejsce tajemnicze i zamieszkiwane przez złe moce. Nazwa rezerwatu nawet nawiązuje do jednej z legend o powstaniu w tym miejscu skamieniałego grodu. Wędrowcy, którzy docierali do tego miejsca snuli opowieści o skałach mających kształty ludzkie i zwierzęce.

Rezerwat przyrody „Skamieniałe Miasto” położony przy niebieskim szlaku

Źródło: www.skamienialemiasto.pl

Już w 1931 roku miejsce to zostało uznane za zabytek przyrody. Natomiast rezerwat założono w 1938 roku i reaktywowano w 1974 roku. Ochroną prawną objęto wychodnie skalne zbudowane z piaskowca ciężkowickiego wraz z roślinnością porastającą skały i ich otoczeniem. Wędrując szlakiem od wschodu dojdziemy do tzw. „Wąwozu czarownic”, który doprowadzi nas do „Wodospadu czarownic” o wysokości 14 metrów. Nazwa tego miejsca związana jest z legendą, według której w wąwozie tym czarownice wraz z diabłami odprawiają swoje sabaty. Od zachodniej strony „Skamieniałego Miasta” tuż nad rzeką Białą położona jest skała zwana „Czarownicą”, której kształt nawiązuje do ludowych wyobrażeń wiedźm. Miejscowa legenda mówi, że jest to czarownica ukarana za złorzeczenie księdzu jadącemu z komunią świętą do umierającego. Z niemal każdą wychodnią w „Skamieniałym Mieście” wiąże się jakaś legenda, a nazwy związane są najczęściej z kształtami skał. (www.skamienialemiasto.pl/skamieniale-miasto/o-rezerwacie/).

Pogórze Rożnowskie

Po przekroczeniu rzeki Biała za Ciężkowicami trasa wiedzie przez Pogórze Rożnowskie. Pierwszą miejscowością na szlaku jest Kaśna Dolna, w której zachował się klasycystyczny dwór z pierwszej połowy XIX wieku, należący do Ignacego Jana Paderewskiego. Od 1990 roku mieści się tutaj muzeum poświęcone kompozytorowi oraz siedziba Centrum Paderewskiego, które zajmuje się upowszechnianiem muzyki poważnej (m.in. koncerty). Dwór otoczony jest parkiem w stylu angielskim.

Na wzniesieniu Styrki (420 m n.p.m.) nad miejscowością Bruśnik znajduje się wieża widokowa z 2013 roku o całkowitej wysokości 23 metrów. Z platformy widokowej na wysokości 18 metrów roztacza się rozległy widok obejmujący m.in.: Pogórze Ciężkowickie, Pogórze Rożnowskie oraz Beskid Niski. Obok znajduje się ogólnodostępny parking i tablica z panoramą.

Kolejne atrakcje na szlaku to między innymi zlokalizowany w Bukowcu drewniany kościół Niepokalanego Serca NMP z 1892 roku przeniesiony tutaj z Kamianej w 1947 roku. W pobliskiej Przydonicy zachował się natomiast drewniany gotycki kościół pw. Matki Bożej Różańcowej z 1527 roku.

W miejscowości Bartkowa-Posadowa szlak dociera nad Jezioro Rożnowskie, które powstało w wyniku budowy zapory na Dunajcu w latach 1935–1941. Dolina Dunajca tworzy na tym odcinku przełom, który od zachodu ograniczony jest Pasmem Łososińskim należącym do Beskidu Wyspowego, natomiast od wschodu wzniesieniami Pogórza Rożnowskiego. Poza funkcją przeciwpowodziową, energetyczną i zaopatrzenia w wodę, zbiornik pełni bardzo ważną rolę rekreacyjną i turystyczną. Ciekawym miejscem jest tzw. „Małpia Wyspa” w miejscu, gdzie dawniej znajdowało się wzniesienie nazywane Grodzisko. W średniowieczu wznosił się tam zamek rycerski, który uległ zniszczeniu zapewne na przełomie XIV i XV wieku. Obecnie wyspa jest obszarem szczególnej ochrony krajobrazu i rezerwatem ptaków. W rejonie jeziora gnieździ się bowiem aż 165 gatunków ptaków, w tym m.in. bocian czarny.

Następnie szlak prowadzi wzdłuż brzegów jeziora. Tuż przed Rożnowem nad samym zbiornikiem wznoszą się wychodnie skalne tzw. Rożnowskie Skałki – miejsce bardzo popularne wśród wspinaczy skałkowych. Rożnów datowany jest na XIII wiek. Gryfici zbudowali tu strażnicę, która następnie przeszła w ręce Rożeńów herbu Gryf i została przebudowana na zamek w XIV wieku. W XV wieku gotycki zamek znalazł się we władaniu sławnego rycerza Zawiszy Czarnego. Kolejnymi znanymi właścicielami byli Tarnowscy i na końcu Stadnicki. Zachowały się ruiny zamku pochodzącego z XIII wieku i pozostałości zamku Tarnowskich z XVI wieku oraz klasycystyczny dwór Stadnickich z XIX wieku. W Rożnowie znajduje się również drewniany zabytkowy kościół pw. św. Wojciecha z 1661 roku.

Po przekroczeniu kładką Dunajca szlak zatacza łuk prowadząc między innymi przez Ostrą Górę (483 m n.p.m.). Podążając dalej w kierunku Znamirówic tuż nad brzegiem jeziora Rożnowskiego możemy zobaczyć dosyć niecodzienną budowlę – „Most Stacha” zwany też „Mostem Mocarza”. Jest to kamienny most wzniesiony w latach 70. XX wieku. przez miejscowego gospodarza Jana Stacha. Budowla ma

13 metrów wysokości, 20 metrów długości i 7,5 metra szerokości. Do wybudowania mostu zmusił Stacha nieprzychylny sąsiad, który zabronił mu korzystania z jedynej drogi prowadzącej przez jego grunty. Stach, aby dotrzeć do swoich zabudowań wybudował 500 metrów drogi oraz most nad głębokim jarem. Na głazie obok mostu zamieszczono pamiątkową tablicę ze słowami: *Wielkość człowieka nie zależy od sławy i pieniędzy, ale od tego co po sobie pozostawił.*

Kamienny most zwany „Mostem Stacha”

Głaz z pamiątkową tablicą

Źródło: <https://sadeczanin.info/wiadomosci/most-stacha-lub-most-mocarza-grzech-tego-nie-zobaczyc-zdjecia>

Beskid Wyspowy

Przełęcz św. Justa (400 m n.p.m.) oddziela Pogórze Rożnowskie od Beskidu Wyspowego. Nazwa miejsca pochodzi od krzewiciela chrześcijaństwa – świętego Justa, który według podań na przełomie X i XI wieku na tych terenach miał swoją pustelnię. Pierwszy kościół wzniesiono tutaj już w 1083 roku. Obecny jest trzecim w historii i powstał w drugiej połowie XVII wieku. Wewnątrz zachowały się gotyckie elementy wyposażenia.

Na stokach góry Jodłowiec Wielki (486 m n.p.m.) w okresie międzywojennym i powojennym funkcjonowało znane szybowisko Szkoły Szybowcowej w Tęgoborzu. Przez szybowisko przewinęło się wtedy wielu znanych gości m.in. Tadeusz Góra, pierwszy pilot na świecie wyróżniony przez Międzynarodową Organizację Lotniczą za rekordowy przelot szybowcem na dystansie 577,8 km w 1938 roku oraz Witold Łokuciewski – jeden z pilotów słynnego Dywizjonu 303.

W Paśmie Łososińskim na uwagę zasługuje Jaworz (921 m n.p.m.) na zboczach którego od wschodu tuż przy szlaku znajduje się wieża widokowa o wysokości 20 metrów, wybudowana w 2012 roku. Z platformy widokowej można podziwiać panoramy m.in.: Beskidu Wyspowego, Gorców oraz Pogórza Rożnowskiego i Ciężkowickiego.

Szlak niebieski wiedzie prawie cały czas wzdłuż Pasma Łososińskiego przez Sałasz Wschodni, Sałasz Zachodni i tuż przed Przełęczą pod Szalaszem odbija

w stronę Limanowej. Mija stację narciarską „Limanowa Ski” i wędzie w kierunku Miejskiej Góry (716 m n.p.m.). Na jej szczycie stoi wysoki krzyż, zwany Krzyżem Jubileuszowym, który został ustawiony w latach 1997–1999. Krzyż ma wysokość 37 metrów i rozpiętość ramion 13 metrów. W momencie wybudowania był największym krzyżem w Polsce. W połowie wysokości znajduje się kolisty taras widokowy, pod którym ulokowana jest kapliczka z kopią obrazu Matki Boskiej Bolesnej z limanowskiej bazyliki.

Widok z wieży na Jaworzu

Krzyż Jubileuszowy na Miejskiej Górze

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Leżąca na szlaku niebieskim Limanowa prawa miejskie otrzymała w 1565 roku od Zygmunta II Augusta. Miasto swój rozwój w tym okresie zawdzięczało głównie rzemiosłom – sukiennictwu i szewstwu oraz produkcji znamienitego piwa. W okresie rozbiorów znalazło się pod rządami austriackimi, które nie sprzyjały rozwojowi miasta. Pod koniec XIX wieku Limanowa znalazła się na trasie tzw. „cesarskiego gościńca” oraz Galicyjskiej Kolei Transwersalnej. Podczas walk z okresu I wojny światowej (tzw. Operacja Limanowska, grudzień 1914 r.) część miasta spłonęła w wyniku bombardowania przeprowadzonego przez artylerię rosyjską. Z tego okresu pochodzi cmentarz wojenny nr 366 w Limanowej oraz cmentarz nr 368 na wzgórzu Jabłoniec. W okresie międzywojennym Limanowa stała się „twierdzą” ruchu chłopskiego związanego ze Stronnictwem Ludowym. W 1929 roku w mieście przebywał z oficjalną wizytą ówczesny prezydent RP Ignacy Mościcki, noc spędzając w dworze Marsów. Po wojnie ważnym wydarzeniem w życiu miasta była koronacja Piety Limanowskiej przez kardynała Karola Wojtyłę, która zbiegła się z obchodami milenijnymi chrztu Polski (wrzesień 1966 r.). Miejsca warte zobaczenia w mieście to kościół parafialny pw. Matki Bożej Bolesnej wzniesiony w latach 1910–1918 projektu Zdzisława Mączyńskiego z najcenniejszym elementem wyposażenia – Pietą z XV wieku oraz witrażami projektu Józefa Mehoffera. Kolejny obiekt to Muzeum Regionalne mieszczące się w dworze Marsów z przełomu XVIII i XIX wieku.

Następnie szlak kieruje się na południe na szczyt Golców prowadząc obok cmentarza z I wojny światowej nr 369. W tym miejscu znajduje się też dogodny

punkt widokowy. Kolejna na trasie jest Przełęcz Ostra w Pasmie Ostrej oraz Modyń (1029 m n.p.m.) z którego prowadzi w dolinę rzeki Kamienica, która zaledwie 2 km od tego miejsca uchodzi do Dunajca.

Gorce

Kamienica to miejscowość położona w dolinie rzeki Kamienica Gorczańska oddzielającej Beskid Wyspowy od Gorców. Miejscowość przez kilka wieków należała do klasztoru Klarysek w Starym Sączu. Po konfiskacie dóbr zakonnych w 1782 roku władze austriackie przekazały wieś w zarząd rodzinie Szalayów ze Szczawnicy. Zachowała się między innymi kaplica grobowa Szalayów na cmentarzu oraz późnoklasycystyczny pałac z 1830 roku wraz z otaczającym go parkiem. Z rynku Kamienicy szlak podążą dalej w kierunku Ochotnicy Dolnej. Następnie wspina się na Pasma Lubania osiągając sam Lubań (opis przy GSB).

Schodząc w kierunku południowym mijamy stację narciarską „Czorsztyn Ski” położoną na górze Wdżar (767 m n.p.m.). Wdżar jest atrakcyjny ze względu na swoją budowę geologiczną, występowanie magmowej skały wulkanicznej – andezytu pienińskiego. Na zboczach znajdują się trzy nieczynne kamieniołomy, w których od XIX wieku wydobywano andezyt. Wdżar jest jednym z oficjalnych startowisk paralotniarzy oraz miejscem wspinaczkowym. U podnóża góry znajdują się tzw. „Organy Hasiora”. Pomnik został wybudowany w 1966 roku i jest instalacją projektu Władysława Hasiora. Do 2009 roku nosił oficjalną nazwę „Pomnik ofiar walk wewnętrznych po II wojnie światowej”.

Pomnik tzw. „Organy Hasiora” projektu Władysława Hasiora na Przełęczy Snożka

Źródło: <https://dnidzie dzictwa.pl/organy-wladyslawa-hasiora-na-przeleczy-snozka/>

Pieniny

Przełęcz Snozka (653 m n.p.m.) oddziela Gorce od Pienin Właściwych. Szlak kieruje się na malownicze wzniesienie (694 m n.p.m.) z którego można podziwiać panoramy. Dalej wiodzie w kierunku pierwszych zabudowań Czorsztyna. Poniżej na tzw. Podzamczu wznoszą się pozostałości zamku Czorsztyn, który jest udostępniony do zwiedzania. Zamek był siedzibą starostwa czorsztyńskiego i stacją celną na szlaku handlowym z Krakowa na Węgry. Początki twierdzy ulokowanej na malowniczym zbocz nad Dunajcem, sięgają XIII wieku. Zamek był wielokrotnie przebudowywany, a jego świetność zakończył pożar w 1790 roku, który wywołało uderzenie pioruna. Od tej pory zamek pozostaje w ruinie. Warto podkreślić iż zbocza, na których wznosi się twierdza, porasta pszonak pienięski, który jest gatunkiem endemicznym występującym tylko w Pieninach.

Na pobliskiej Hali Majerz w XVI wieku znajdował się folwark, a w okresie międzywojennym funkcjonowała na nim owczarnia. W 1992 roku halę i zabudowania wykupił Pieniński Park Narodowy (PPN). Dawny budynek ostatniego przedwojennego właściciela przebudowano i obecnie znajduje się w nim jeden z pięciu pawilonów edukacyjnych parku. Wewnątrz udostępniona jest wystawa „Ekosystemy łąkowe i pastwiskowe Pienin” oraz makieta Pienin. Obok budynku zaczyna się też granica Pienińskiego Parku Narodowego. Na hali w dalszym ciągu prowadzony jest tzw. wypas kulturowy i działa baczówka, w której można kupić wyroby z mleka owczego. Dzięki wypasowi hala nie zarasta lasem i zachowana zostaje różnorodność gatunkowa. (www.pieninyppn.pl).

Następnie szlak niebieski biegnie wzdłuż grani Pienin między innymi przez przełęcz Osice, Przełęcz Sańba, Kozią Górę, Przełęcz Trzy Kopce, Czoło do Przełęczy Szopka (779 m n.p.m.), która oddziela Masyw Trzech Koron od Pienin Czorsztyńskich. Bywa także nazywana przełęczą Chwała Bogu, bowiem leży na najdogodniejszym i używanym od dawna przejściu łączącym Krościenko ze Sromowcami Niżnymi. W połowie XIX wieku turyści wyjeżdżali na nią góralskimi furmankami. Na polanie przy przełęczy zakwita rzadka roślina – mieczyk dachówkowaty.

Ruiny zamku w Czorszynie

Widok z platformy na Okrąglicy (Trzy Korony)

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Warto wejść na platformę widokową znajdującą się na Okrąglicy, która jest najwyższą turnią w grupie Trzech Koron (982 m n.p.m.). Kolejne to: Płaska Skała, Nad Ogródki, Pańska Skała (Bryłowa) oraz Niznia Okrąglica (Ganek, Siodło). Widok z Okrąglicy, wznoszącej się pionowo prawie 500 metrów nad doliną Dunajca, zapewnia rozległe widoki m.in. na Pieniny Właściwe, Małe Pieniny, Magurę Spiską, Gorce, Beskid Sądecki, Beskid Żywiecki oraz Tatry Bielskie, Wysokie i Zachodnie. Partia szczytowa trzech Koron nazywana jest też ogrodem botanicznym, bowiem wśród niedostępnych wapiennych skał rośnie wiele z gatunków uważanych za endemiczne m.in. mniszek pieniński, chryzantema Zawadzkiego.

Z Trzech Koron szlak niebieski prowadzi przez Polanę Kosarzyska, która jest typową dla wyższych partii Pienin łąką. Wśród roślin tutaj występujących warto wymienić silnie trującą ciemną zieloną, wrotycz baldachogroniasty (złocien podbaldachowy). Natomiast wśród kwiatów można zauważyć rzadkie motyle: niepyłaka mnemozynę i pazia królowej. Nazwa polany wywodzi się od koszar (góralski kosar), ogrodzonego specjalnie miejsca dla owiec.

Z Kosarzysk trasa podchodzi na zbocza Ostrego Wierchu (851 m n.p.m.) i obniża się następnie na Przełęcz Zamkową. Od tego miejsca szlak trawersem prowadzi wzdłuż pionowych ścian Zamkowej Góry (799 m n.p.m.) a następnie schodkami prowadzi do ruin Zamku Pienińskiego. Z tymi miejscem związana jest historia ucieczki św. Kingi wraz z zakonnicek z klasztoru klarysek ze Starego Sącza przed najazdem tatarskim w 1287 roku. Trasa tej ucieczki wiodła ze Starego Sącza przez Pasma Radziejowej w rejonie Skałki, następnie do Krościenka i do zamku pienińskiego. W pierwszej połowie XX wieku na ruinach zamku znajdowała się pustelnia. U podnóża ruin położona jest wykuta w skale Grota św. Kingi. Zamkową Górę z trzech stron otacza strome i trudno dostępne zbocze. Północna ściana opada stromo do doliny Pieńskiego Potoku, a w dolnej części znajduje się Pienińska Jaskinia. Prowadząc zachodnimi zboczami Zamkowej Góry szlak przechodzi nad głębokim jarem Hulińskiego Potoku i dalej do Polany Wyrobki. Znajduje się tutaj węzeł szlaków. Dalej szlak niebieski wiedzie podchodząc w górę północnymi stokami Bańków Gronia i prowadzi na grzbiet Pieninek. Ten odcinek niebieskiego szlaku nazywany jest Sokolą Percią z uwagi na ekspozycję w niektórych miejscach na szlaku. Sokolą Percę utworzył w 1926 roku, poprzez połączenie istniejących wcześniej ścieżek i wytyczenie kilku odcinków graniowych, ks. Walenty Gadowski, twórca tatrzańskiej Orlej Perci. Kolejne miejsca należące do Sokolej Perci, którymi wiedzie szlak to: Białe Skały, Ociemny Wierch, Czerteż, Czertezik, Przełęcz Sosnow i Sokolica (747 m n.p.m.). Na szczycie Sokolicy rośnie kilka reliktowych sosen (około 550 lat). W 2018 roku jedna z najstarszych sosen, rosnąca tuż nad urwiskiem na Sokolicy i uznawana za jedną z ikon Pienin, została uszkodzona przez śmigłowiec podczas akcji ratunkowej. Po zejściu z Sokolicy schodzimy w dolinę Dunajca, a rzekę można pokonać jedynie tratwą (przeprawa czynna od maja do października).

Następnie szlak wiedzie krótkim odcinkiem tzw. Drogi Pienińskiej. Jest to 10 km trakt wiodący wzdłuż Dunajca od Szczawnicy do Czerwonego Klasztoru

na Słowacji. Pierwszy odcinek do Leśnego Potoku (Słowacja obecnie) wybudował w latach 1870–75 Józef Szalaj, a po jego śmierci budowę kontynuowała krakowska Akademia Umiejętności. Drogę Pienińską u podnóża Bystrzyka obecnie przecina granica polsko-słowacka. Przed 2007 rokiem czynne było tutaj turystyczne przejście graniczne. Droga jest zamknięta dla pojazdów samochodowych. Prowadzą nią szlaki turystyki pieszej i rowerowej. Przy drodze znajduje się jeden z Pawilonów Pienińskiego Parku Narodowego.

Szlak następnie prowadzi obok schroniska PTTK „Orlica”. Wybudowane zostało w 1932 roku i początkowo funkcjonowało jako prywatny pensjonat. Drewniana willa znajduje się na niewielkim wzniesieniu (450 m n.p.m.) pod Białą Skałką i tuż nad Drogą Pienińską. Takie położenie ocaliło obiekt podczas wielkiej powodzi w 1934 roku. Od 1951 roku należy do schronisk zarządzanych przez PTTK. (www.orlica.com/schronisko)

Reliktowa sosna na szczycie Sokolicy

Widok z Szafranówki na Palenicę

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Następnie trasa prowadzi przez grań Pienin Małych, w większości wzdłuż granicy polsko-słowackiej. Pierwsze z atrakcyjnych widokowo miejsc to Szafranówka (742 m n.p.m.). Nieopodal na zboczach Palenicy znajduje się stacja narciarska „Palenica”, na którą wyjeżdża z Szczawnicy kolej linowa. (www.pkl.pl/palenica/palenica.html)

Kolejne szczyty na niebieskim szlaku to Łażne Skały, Cyrhle i Durbaszka, na zboczach której znajduje się Górski Ośrodek Szkolno-Wychowawczy „Pod Durbaszką”. Budynek powstał w latach 1949–1952 jako wzorcowa baczka do wypasu owiec. Ostatecznie nie został on jednak wykorzystany do celów hodowlanych i stał opuszczony niszcząc. Dopiero w 1973 roku został przejęty z inicjatywy grupy instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego na potrzeby bazy turystycznej dla młodzieży. Obecnie ośrodek jest Filią Młodzieżowego Domu Kultury „Domu Harcerza” w Krakowie. (www.durbaszka.pl/)

Dalej niebieski szlak trawersuje najwyższy szczyt Pienin – Wysoką (1050 m n.p.m.), na którą można wejść ścieżką.

Beskid Sądecki

Przełęcz Rozdziela (803 m n.p.m.) oddziela Pieniny od Beskidu Sądeckiego. U podnóża ciekawy rezerwat „Biała Woda” wzdłuż którego prowadzą ścieżki do Jaworek. Szlak nadal podąża wzdłuż granicy polsko-słowackiej aż do Gromadzkiej Przełęczy (931 m n.p.m.). W tym miejscu odbija na północny zachód i wspina się w kierunku Wielkiego Rogacza (1182 m n.p.m.) przechodząc najpierw przez Mały Rogacz. Koniec to także węzeł szlaków na Przełęczy Obrazek (m.in. z GSB).

Szlak Niebieski Tarnów – Wielki Rogacz w liczbach:

- długość: 184 km/191 km
- orientacyjny czas przejścia: 55–67 godzin; 7–10 dni
- najwyższy punkt: szczyt Lubań w Gorcach (1211 m n.p.m.)
- najniższy punkt: to zarazem początek szlaku w Tarnowie (206 m n.p.m.)
- środek szlaku: Przełęcz Justa

Szlak Niebieski Tarnów – Wielki Rogacz najważniejsze informacje:

www.ptt.tarnow.pl/dzial-artystyczny/regulamin-odznaki-ptt-szlak-tarnow-wielki-rogacz (regulamin odznaki PTT)

www.zpkwm.pl (parki krajobrazowe)

Mały Szlak Beskidzki

Dawniej znany jako Szlak Północny. Jest czwartym pod względem długości szlakiem polskich Karpat. Prowadzi przez tereny Beskidów, które omija swoim przebiegiem Główny Szlak Beskidzki: Beskid Mały, Beskid Makowski oraz Beskid Wyspowy.

Początek/koniec szlaku (zależnie od kierunku przejścia) oznakowany jest czerwoną kropką otoczoną białym kolorem. Początek/koniec szlaku znajduje się w dzielnicy Straconka w Bielsku-Białej (430 m n.p.m.). Natomiast początek/koniec położony jest na szczycie Lubonia Wielkiego w Beskidzie Wyspowym (1022 m n.p.m.).

W celu popularyzacji szlaku PTT ustanowiło Odznaką Krajoznawczo-Turystyczną PTT „Mały Szlak Beskidzki” (zwana OKT PTT MSB). Jest to odznaka jednostopniowa. Trasę można pokonać podczas jednej, długiej wycieczki, lub też podzielić na kilka czy też kilkanaście odcinków.

Beskid Mały

Bielsko-Biała to miasto, które formalnie powstało 1 stycznia 1951 roku z połączenia położonego na Śląsku Cieszyńskim Bielska, o którym pierwsze wzmianki pochodzą z przełomu XIII i XIV wieku oraz małopolskiej Białej założonej w końcu XVI wieku. Na początku XIV wieku w drodze podziału ziem, doszło do powstania księstwa cieszyńskiego i oświęcimskiego z granicą na rzece Białej. W 1327 roku Bielsko należące do księstwa cieszyńskiego weszło pod zwierzchnictwo lenne czeskich Luksemburgów, a granica na rzece Białej stała się również granicą państwową. Od tego momentu Śląsk Cieszyński wraz z Bielskiem stał się na następne 600 lat częścią ziem Korony Czeskiej. Dzięki przygranicznemu położeniu miasto rozwijało się w oparciu o handel i licznie działające cechy rzemieślnicze. Najprężniejszymi cechami rzemieślniczymi w mieście był cech sukieniczny i tkacki. Ważnym aspektem historii Bielska jest różnorodność religijna i narodowościowa mieszkańców miasta. Od XVI wieku w Bielsku znajdowała się najsilniejsza gmina protestancka na całym Śląsku Cieszyńskim, która w 1587 roku uzyskała przywilej gwarantujący, że w mieście będą odbywać się wyłącznie luterzańskie nabożeństwa. Protestantki charakter Bielsko zachowało również po wojnie trzydziestoletniej. Po wydaniu Patentu tolerancyjnego przez cesarza Józefa II w 1781 roku na północ od historycznego centrum powstała dzielnica ewangelicka z kościołem Zbawiciela, określana jako Bielski Syjon. Do dzisiaj miejsce to pozostaje centrum kultury protestanckiej o ponadregionalnym znaczeniu. W 1902 roku odsłonięto tam jeden z zaledwie dwóch pomników Marcina Lutra w całych Austro-Węgrzech, który obecnie jest jedynym w Polsce. W 1945 roku nastąpiła zmiana w strukturze narodowościowej miasta. Niemiecka ludność częściowo uciekła lub została wysiedlona już po wojnie do Niemiec i Austrii. W Bielsku natomiast zamieszkała ludność z okolicznych wiosek oraz Polacy wysiedleni z Kresów Wschodnich i grupa Żydów

z całej Polski. Chociaż historia miasta sięga XIII wieku najcenniejsze obiekty pochodzą z XIX wieku i dominują tutaj różnorodne formy historyzmu (m.in. neogoty, neorenesans, neobarok). Warto zwiedzić Stare Miasto razem z rynkiem, gdzie zachował się zabytkowy układ urbanistyczny. Najciekawsze obiekty w mieście to: zamek Sułkowskich – obecnie Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej, katedra św. Mikołaja z początku XX wieku, gmach Teatru Polskiego z 1890 roku, neorenesansowy ratusz w dzielnicy Biała, stylowe wille i kamienice m.in. kamienica Pod Żabami oraz zabytki przemysłowe m.in. Stara Fabryka – obecnie Muzeum Techniki i Włókiennictwa. Warto również odwiedzić dzielnicę Syjon, gdzie zachował się stary cmentarz ewangelicki, kościół Zbawiciela i wspomniany wcześniej pomnik Marcina Lutra. W Bielsku-Białej znajduje się Studio Filmów Rysunkowych, które jest jednym z pięciu polskich studiów animacji powstałych w Polsce Ludowej. Studio rozpoczęło działalność 1 września 1947 roku jako Eksperymentalne Studio Filmów Rysunkowych.

Przez dzielnicę Straconka przebiega droga ekspresowa S1, która stanowi też wschodnią obwodnicę miasta. Większość terenów w obrębie dzielnicy wchodzi w skład Parku Krajobrazowego Beskidu Małego (www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-beskidu-malego/)

Przy granicy obszaru chronionego Mały Szlak Beskidzki zaczyna swój bieg pnąc się kolejno szczytami należącymi do zachodniej części Beskidu Małego tzw. Grupy Magurki Wilkowieckiej, przechodząc przez Czupel, Gaiki, Kopce i Groniczki. Na Przełęczy u Panienki (710 m n.p.m.) znajduje się kapliczka Matki Boskiej z 1884 roku, w której znajduje się kamienna figura Madonny z Dzieciątkiem. Kapliczka została ufundowana przez nadleśniczego dóbr Kozy, Juliusza Beinlicha według legendy z wdzięczności za cudowne ocalenie życia przed wilkami. Stąd też wzięła się nazwa przełęczy – U Panienki. Na północnych stokach przełęczy położone jest źródło Maryjne.

Z przełęczy szlak wspina się na szczyt zwany Hrobaczą Łąką (828 m n.p.m.) z którego można podziwiać rozległe panoramy m.in. Babią Górę, masyw Pilska i Rysianki, a nawet Tatry. Na szczycie znajduje się widoczny również nocą Krzyż Trzeciego Tysiąclecia o wysokości 35 metrów, który po zmroku jest oświetlony. Krzyż postawiono w 2002 roku dzięki staraniom mieszkańców Kóz i Międzybrodzia Bialskiego. Dawniej na miejscu Krzyża stał trianguł. Obok znajduje się głaz z napisem *Stat crux dum volvitur orbis* co oznacza „krzyż stoi tak długo, jak kręci się świat”. Dodatkową atrakcją jest platforma widokowa, z której rozciąga się panorama na Pogórze Śląskie. Na Hrobaczej (Chrobaczej) Łące znajduje się też Dom Turystyczno-Rekolekcyjny. Obiekt został wybudowany w 1935 roku przez rodzinę Dorzaków i miało być odpowiedzią Beskidenverein na powstałe wcześniej polskie schronisko w pobliżu Magurki „Widok na Tatry”. Podczas II wojny światowej w schronisku ukrywana była żydowska dziewczynka oraz obrazy Kossaka. Po II wojnie światowej oddział PTT, później PTTK z Bielska-Białej, otworzył w obiekcie stację turystyczną z 15 miejscami noclegowymi. Kolejnym właścicielem był Rudolf Baścik, który w 1991 roku przekazał schronisko warszawskiej Fun-

dacji „SOS w Obronie Poczętego Życia”, która utworzyła tu dom turystyczno-rekolekcyjny. Od 1998 roku jedna z werand została przebudowana na kaplicę.

Następnie trasa trawersuje Bujakowski Groń i Zasolnicę schodząc w dolinę Soły. Na wschodnich zboczach znajduje się leśny Rezerwat „Buczyna Na Zasolnicy”, którego główne zadanie to zachowanie fragmentu 130-letniej buczyny karpackiej oraz grabu subkontynentalnego.

Szlak następnie przekracza rzekę Sołę na zaporze w Międzybrodziu Bialskim. Częste powodzie powodujące duże szkody przyczyniły się do budowy zespołu zapór na rzece w celu jej ujarznienia. Zespół ten nazwano Kaskadą Soły. Kaskada Soły składa się z czterech zbiorników wodnych, trzech utworzonych na rzece i jednego, służącego do celów energetycznych, na górze Żar:

- Jezioro Żywieckie – najwyżej położony zbiornik z zaporą i elektrownią w Tresnej,
- Jezioro Międzybrodzkie – z zaporą i elektrownią w Porąbce,
- zbiornika na górze Żar – z elektrownią szczytowo-pompową,
- Jezioro Czanieckie – z zaporą w Czańcu.

Zbiornik wodny i infrastruktura na szczycie góry Żar

Źródło: www.pkl.pl/post/gora-zar/atrakcje/zwiedzanie-elektrowni-szczytowo-pompowej-porabka-zar.html

Zapora Porabka została wybudowana w latach 1928–1937, a jednym z głównych projektantów był prof. Gabriel Narutowicz. W okresie międzywojennym, kiedy powstawała, uznawano ją za szczyt zaawansowania technologicznego.

Na uroczyste otwarcie w grudniu 1936 roku przyjechali m.in. wicepremier Eugeniusz Kwiatkowski oraz kardynał Adam Sapieha. Przy zaporze znajduje się elektrownia wodna, wybudowana w latach 1951–1954 jako pierwszy element Zespołu Elektrowni Wodnych, którego pozostałymi elementami są Tresna i Elektrownia Szczytowo-Pompowa Porąbka-Żar. Zapora w Porąbce jest jednym z obiektów znajdujących się na Śląskim Szlaku Zabytków Techniki. Dzięki spiętrzeniu wody poniżej zapory powstało tzw. Jezioro Międzybrodzkie. Trasa od zapory wiedzie właśnie wzdłuż wschodnich brzegów jeziora, a następnie wspina się na górę Żar (758 m n.p.m.), która jest pierwszym szczytem położonym we wschodniej części Beskidu Małego w Grupie Łamanej Skały, które określane jest też jako Góry Zasolskie lub Beskid Kocierski. Na szczycie położony jest zbiornik wodny Żar. Sam szczyt w okresie zimowym jest oblegany przez narciarzy i snowboardzistów, między innymi dzięki kolejce linowo-terenowej o długości 1300 metrów, która kursuje cały rok. Została uruchomiona w 2004 roku, a wagoniki zostały zaadaptowane z posiadającej identyczne nachylenie kolejki na Gubałówkę (16%). Żar jest również mekką dla paralotniarzy i miłośników latania szybowcami. W pobliżu szczytu działa Górską Szkoła Szybowcowa, założona w 1936 roku. Był to jeden z głównych w Polsce ośrodków szkolenia szybowcowego. Razem z nieco starszymi szkołami w Ustianowej i Bezmiechowej uważana jest za kolebkę polskiego szybownictwa. To tutaj szkolili się m.in.: pierwszy polski kosmonauta Mirosław Hermaszewski, Tadeusz Góra, czy ostatnio Sebastian Kawa. W tym miejscu kręcono również sceny do filmu przygodowego „Pan Samochodzik i Latające Maszyny”. Ze szczytu można podziwiać rozległe panoramy na okoliczne pasma.

Kolejnym szczytem na szlaku jest Kiczera (827 m n.p.m.) także popularna z uwagi na rozległe panoramy oraz atrakcyjny widok na zbiornik na górze Żar. Po przekroczeniu Przełęczy Isebnickiej trawersujemy kolejne szczyty Beskidu Małego – Cisową Grapę i Wielką Cisową Grapę docierając następnie do Przełęczy Przysłup Cisowy. Obok szlaku położony jest leśny Rezerwat „Szeroka”, którego głównym celem jest ochrona starodrzewu bukowo-jodłowego, w którym wiek niektórych egzemplarzy dochodzi do 200–250 lat. Rezerwat obejmuje górne partie doliny jednego z dopływów potoku Kocierzanka.

Mały Szlak Beskidzki przemierza Pasma Łamanej Skały pokonując kolejne szczyty poprzecinane przełęczami m.in.: Kocierz (879 m n.p.m.), Przełęcz Szeroka, Beskid (759 m n.p.m.) oraz Przełęcz Kocierska. Jest to jedna z ważniejszych przełęczy w Beskidzie Małym ze względu na położenie komunikacyjne i infrastrukturę. Znajduje się na wysokości 718 m n.p.m. Z jednej strony jest ona najniższym punktem w głównym grzbiecie wschodniej części Beskidu Małego (zwanej też Beskidem Andrychowskim), a z drugiej strony jest najwyższym punktem na trasie żywieckiej (drodze wojewódzkiej nr 781). Dawniej biegł tędy szlak kupiecki na Węgry. W XVIII wieku trasę przebudowano w tzw. Gościniec Kocierski, która była jedną z najstarszych dróg o bitej nawierzchni w Polsce. Na samej przełęczy stał drewniany zajazd, który spłonął w 1908 roku. W latach 30.

XX wieku działało w tym miejscu schronisko turystyczne, obecnie również już nieistniejące. W 2006 roku otwarto na przełęczy Ośrodek Konferencyjno-Wypoczynkowy „Kocierz”.

Szlak następnie zmierza dalej wzdłuż głównego grzbieta pasma przez Kiczorę, Przełęcz Skaliste docierając do Potrójnej (883 m n.p.m.) zwanej też Czarnym Groniem. Nazwy Czarny Groń i Potrójna mają dwuznaczne znaczenie w Beskidzie Małym, gdyż Czarny Groń znajduje się także w grzbiecie odchodzącym na północ w kierunku Rzyk (przy czarnym szlaku). Natomiast druga Potrójna znajduje się również na szlaku czerwonym, pomiędzy Leskowcem a Łamaną Skałą. Na wschodnich zboczach Potrójnej na widokowej polanie położona jest obiekt noclegowy – Chatka na Potrójnej, zwana też Chatką u Rafała. Jest to prywatne schronisko turystyczne, które mieści się w dawnym budynku gospodarczym. Otwarte zostało w 2009 r. i jest obiektem całorocznym (www.chatka-potrojna.manifo.com).

Odcinek MSB pomiędzy Potrójną, Łamaną Skałą, Smrekowicą aż po Na Beskidzie nazywany jest „szlakiem skałkowym”, gdyż w grzbiecie występują tutaj liczne skałki tzw. Wędrujące Kamienie. Skałki te zbudowane są z piaskowców oraz zlepieńców i mają wysokość do kilku metrów.

Od Potrójnej trasa wiedzie przez Przełęcz Zakocierską na szczyt Beskid (826 m n.p.m.), gdzie na południowych zboczach ulokowane jest Studenckie Schronisko Turystyczne „Pod Potrójną”, które mieści się w góralskim, drewnianym domu z 1911 roku. Chatka została w 1974 roku zakupiona przez Akademię Ekonomiczną w Katowicach, a obecnie jest własnością prywatną. Schronisko czynne jest cały rok. Położone mniej więcej w połowie drogi pomiędzy szczytami Potrójnej i Łamanej Skały, 200 metrów poniżej czerwonego szlaku na południe od rozdzielającej je przełęczy. Miejsce lokalizacji chatki nazywane jest przez tutejszych mieszkańców Czarny Groń. Sala kominkowa posiada dosyć nietypowe wyposażenie jak na schronisko, bowiem stoi tutaj pianino. Przed chatką w Alei Dobrego Turysty, stoi drogowy wskaźnik wskazujący drogi do najważniejszych punktów w okolicy. (www.potrojna.com.pl)

Szlak prowadzi przez Przełęcz Na Przykrej w kierunku Łamanej Skały (929 m n.p.m.). Na północnych zboczach znajduje się tutaj Ośrodek Narciarski „Czarny Groń” w Rzykach. W skład kompleksu narciarskiego wchodzi również czterogwiazdkowy hotel i spa „Czarny Groń” oraz park linowy. Cały szczyt Łamanej Skały oraz górne partie objęte są ochroną przez leśny Rezerwat „Madohora”. Obszar chroni liczne wychodnie skalne warstw istebniańskich dolnych oraz kwaśną buczynę górską, żywną buczynę karpacką, dolnoreglowy bór jodłowo-świerkowy i zbiorowisko kwaśnej buczyny ze znacznym udziałem świerka, przypominające świerczynę górnoreglową.

Na szlaku czerwonym pomiędzy Łamaną Skałą a Smrekowicą znajduje się rozwidlenie szlaków tzw. Rozstaje pod Łamaną Skałą nazywane również Rozstajem Anuli. Druga nazwa wzięła się od krowy, która uciekła pewnemu gospodarzowi i pojawiała się czasami w tym miejscu. Od Rozstajów aż po Groń Jana Pawła II

Mały Szlak Beskidzki pokrywa się przebiegiem z główną trasą Małopolskiego Szlaku Papieskiego.

Trasa następnie wiedzie zboczami Smrekowicy (889 m n.p.m.) w kierunku szczytu Na Beskidzie (864 m n.p.m.). Nieopodal na północnych zboczach Pośredniego Gronia w dolinie potoku Dusica znajduje się Grota Komonieckiego do której można dojść nieoznakowaną ścieżką. Jest to największa jaskinia erozyjna w Beskidzie Małym. Nazwa grotty pochodzi od nazwiska żywieckiego wójta Andrzeja Komonieckiego, który w swojej kronice „Dziejopis Żywiecki” w 1704 roku jako pierwszy wspomniał o istnieniu owej jaskini. Nad wejściem do grotty na wiosnę z płynącego powyżej potoku tworzy się mały wodospad (około 2,5 metra wysokości), który w zimie zamienia się w wielki lodospad. We wnętrzu grotty można podziwiać powstające także w zimie stalaktyty i stalagmity. Około 50 metrów poniżej jaskini znajduje się najwyższy w Beskidzie Małym wodospad Dusica (ok. 5 metrów wysokości). Grota Komonieckiego jest wpisana na listę pomników przyrody nieożywionej w Beskidzie Małym.

Szlak prowadzi przez Przełęcz Beskidek na Leskowiec (918 m n.p.m.), który jest kolejnym miejscem w Beskidzie Małym słynącym z pięknych panoram. Na szczycie znajduje się drewniany krzyż milenijny postawiony w 2000 roku w miejscu poprzedniego prawie stuletniego krzyża. Ciekawa jest historia związana z nazwą szczytu, bowiem Leskowiec w dawnych czasach nazywany był Beskidem, zaś jego północny wierzchołek nazywał się Jaworzyna, co potwierdza fakt, że zmierzając w kierunku Łamanej Skały pierwszą napotkaną przełęcz do dzisiaj nazywa się Beskid, ewentualnie Beskidek. Gdy przed I wojną światową austriaccy geodeci i kartografowie wykreślali mapy tego terenu, Beskid błędnie nazywali Leskowcem, a właściwy szczyt Leskowca zyskał miano Jaworzyny.

Pomiędzy obecnym Leskowcem a Jaworzyną, zwaną obecnie – Groń Jana Pawła II, położona jest Przełęcz Midowicza. Władysław Midowicz był autorem pierwszego polskiego szlaku turystycznego w tym regionie. W 1925 roku z własnej inicjatywy wyznakował czerwony szlak z Porąbki doliną Wielkiej Puszczy na Przełęcz Zakocierską i nazwał go Szlakiem Północnym. W kolejnych latach wydłużył ten szlak przez Leskowiec do Gorzenia, a następnie przeniósł trasę czerwonego szlaku w kierunku na Skawce. Część tego wyznakowanego przez Midowicza szlaku stanowi obecnie odcinek MSB.

Sam szczyt Groń Jana Pawła II (886 m n.p.m.) położony jest nieopodal szlaku czerwonego. Dawniej znany jako Leskowiec, a następnie Jaworzyna, zmienił nazwę na obecną w 1981 roku¹. Urodzony w pobliskich Wadowicach i tam mieszkający w czasach swojego dzieciństwa oraz młodości Karol Wojtyła wielokrotnie wchodził na ten szczyt. Ostatni raz wszedł na Leskowiec i Jaworzynę jako kardynał w 1970 roku, po mszy odprawionej w z okazji 25-lecia kapłaństwa w Kalwarii Zebrzydowskiej. Z inicjatywy rodziny Jakubowskich z Andrychowa powstało tu

¹ Uchwałą o wprowadzeniu nowej nazwy podjęła Komisja Turystyki Górskiej Oddziału PTTK w Wadowicach w dniu 9 grudnia 1981 roku. Natomiast prawnie zostało to uregulowane dopiero w 2004 r. Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji (Dz.U. 2004 nr 229 poz. 2312).

miejsce poświęcone Janowi Pawłowi II. Byli oni m.in. organizatorami pierwszego rajdu „Szlakami Jana Pawła II” z metą na Groniu, ufundowali płaskorzeźbę z wizerunkiem Jana Pawła II umieszczoną na szczycie i zbudowali tutaj kamienny krzyż w hołdzie „Ludziom Gór”. Dzięki ich inicjatywie w 1995 roku pod szczytem wzniesiono kaplicę, obecnie znaną jako Sanktuarium Górskie Matki Bożej Królowej Ludzi Gór. Wewnątrz stoi fotel, na którym Jan Paweł II siedział podczas wizyty w Skoczowie w 1995 roku oraz znajduje się ołtarz z inskrypcją: *Jest nas troje: Bóg, góry i ja.*

W 2001 roku ustawiono tutaj pomnik Jana Pawła II, a całość otaczają kapliczki drogi krzyżowej poświęcone przez samego Papieża podczas przelotu nad Leskowcem w 1999 roku.

Na południowych zboczach Gronia położona jest Polana Bargłowa, na której znajduje się Schronisko PTTK pod Leskowcem. Ponownie wraca tutaj historia związana z błędem kartografów i zamianą nazw szczytów. Gdy budowano schronisko szczyt ten znany był wśród mieszkańców regionu jako Leskowiec, a nie Jaworzyna. Schronisko turystyczne otwarto w 1932 roku, a w uroczystościach wzięli udział m.in. Kazimierz Sosnowski oraz Mieczysław Orłowicz. W okresie II wojny światowej obiekt przejęło formalnie Beskidenverein. Po wojnie schronisko wróciło w ręce PTT, a później PTTK. Generalna przebudowa odbyła się w latach 2000–2002, w wyniku której powiększona została kubatura obiektu. W 2002 roku z okazji 70-lecia schroniska odsłonięto tablicę poświęconą Czesławowi Panczakiewiczowi, budowniczemu schroniska i animatorowi turystyki w Beskidzie Małym. Znajduje się tutaj węzeł szlaków. W 2004 roku obok schroniska złożono kamienne płyty z wykutymi obrysami hrabiowskich stóp, które niegdyś znajdowały się na szczycie Leskowca. Obok stoi kapliczka z kamienia łamanego z figurą Matki Bożej. W sąsiadującym budynku znajduje się stacja GOPR, a powyżej schroniska stacja meteorologiczna. (www.leskowiec.pttk.pl)

Szlak następnie wiedzie w kierunku miejscowości Krzeszów przez Polanę Semikową i kolejne szczyty Beskidu Małego m.in. Jaworzynę, Harańczykową Górę, Palusową Górę. Krzeszów jest jedną z najstarszych osad w regionie (XIV w.), w której zachowało się wiele budynków zbudowanych na zrąb i stare kamienne piwniczki. Kolejne miejsca położone na Małym Szlaku Beskidzkim należą już do Grupy Żurawnicy, która przez niektórych geografów przyporządkowana jest do Beskidu Makowskiego zwanego też Średnim (podobnie jak Pasma Pewelskie). Trasa wiedzie zboczami najwyższej w paśmie Żurawnicy (727 m n.p.m.) między innymi przez Kozie Skały, które są największym skupiskiem wychodni skalnych w Beskidzie Małym. Położona poniżej Przełęcz Carchel stanowi dobry punkt widokowy na Beskid Żywiecki. Na przełęczy znajduje się murowana kapliczka z figurą Matki Boskiej oraz kilka starych chałup. Planuje się objęcie ochroną całej polany jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy. Ostatnie miejsca położone na szlaku w Beskidzie Małym to Żmijowa (535 m n.p.m.) oraz malowniczo położone osiedla Koźle i Grygle, w których zachowały się stare chałupy będące przykładem starej drewnianej architektury beskidzkiej.

Beskid Makowski (Średni)

Zembrzyce to mała wieś letniskowa położone nad rzeką Skawa, która oddziela Beskid Mały od Beskidu Makowskiego. Na wzgórzu w XV wieku wybudowano dwór obronny. Obecnie to miejsce nazywane jest Zamczysko. W centrum miejscowości wznosi się kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z 1913 roku, który został wybudowany w miejscu drewnianego z 1530 roku. Zachowało się barokowe wyposażenie oraz stary dzwon z 1663 roku. W Zembrzycach podziwiać też można klasycystyczny dwór z początku XIX wieku, w którym obecnie „Caritas” prowadzi warsztaty terapii zajęciowej. Na terenie wsi zachowały się również liczne zabytkowe kapliczki z początku XIX wieku.

Po przekroczeniu potoku Paleczka szlak wiedzie na Pasma Chełmu pokonując po drodze Starowidz (534 m n.p.m.) oraz Chełm (603 m n.p.m.). Na szczycie znajduje się figura św. Onufrego z XVI wieku. Figury św. Onufrego były stawiane na szlakach pątniczych w całej Europie. Również przez górę Chełm i dalej przez Strońską Górę wiódł szlak pątniczy do sanktuarium Matki Bożej w Kalwarii Zebrzydowskiej. Przy szlaku na polach na północny zachód od Palczy w 1944 roku wyznaczone było zrutowisko oddziału Armii Krajowej „Żywica”.

Trasa schodzi do miejscowości Palcza, która położona jest przy drodze wojewódzkiej nr 956 poniżej przełęczy Sanguszki. Droga przez Przełęcz Sanguszki, obok Gościńca Cesarskiego (dawny trakt u podnóża Lubonia Małego) oraz drogi przez Przełęcz Knurowską, należy do najciekawszych pod względem inżynieryjnym, historycznym i krajobrazowym zabytków drogownictwa w polskiej części Karpat Zachodnich. Drogę łączącą Suchą z Sułkowicami przez Przełęcz Sanguszki wybudowano w latach 90. XIX wieku. W najwyższym punkcie drogi (480 m n.p.m.) w 1895 roku wzniesiono pomnik upamiętniający budowę trasy, który zachował się do dzisiaj. Obelisk i sama nazwa przełęczy upamiętnia jednego z patronów tej inwestycji – Marszałka Sejmu Galicyjskiego Księcia Eustachego Sanguszko.

Następnie szlak wspina się na Pasma Babicy, najdalej na północ wysunięte pasmo Beskidu Makowskiego. Przy czerwonym szlaku na Babicę stoi murowana kapliczka Matki Bożej Śnieżnej z 1806 roku. Po przejściu dosyć wyrównanego grzbietu Działu tzw. Bieńkowskiej Góry (676 m n.p.m.) droga dociera do najwyższej w paśmie Babicy (727 m n.p.m.). Na północ od szlaku widoczne pozostałości austriackich fortyfikacji z I wojny światowej.

Mały Szlak Beskidzki wiedzie następnie w kierunku Trzebuńskiej Góry (625 m n.p.m.). Na lewo od szlaku położony jest rezerwat leśny „Las Gościba”, który chroni cenne ekosystemy leśne w obszarze źródłowym potoku Gościbia. Na tym obszarze podczas II wojny światowej znajdował się obóz partyzancki, w którym zimował oddział AK „Surowiec”. Leśna baza została spalona po bitwie w styczniu 1945 roku. Kolejne szczyty na trasie to Sularzowa (617 m n.p.m.) i Plebańska Góra (510 m n.p.m.). Przy szlaku na Polanie Mikołaj znajduje się murowana kapliczka słupowa p.w. św. Mikołaja ustawiona tutaj przez pasterzy w 1792 roku. W latach okupacji było tu miejsce spotkań żołnierzy AK.

Szlak schodzi następnie w dolinę rzeki Raba, nad którą ulokowane są Myślenice. Przy drodze znajduje się lipa, nazywana „Lipką”. Drzewo jest pomnikiem przyrody i uważane jest za symbol Myślenic. Na spróchniałym od środka i częściowo wypalonym pniu zawieszona jest kapliczka z obrazem Matki Bożej Myślenickiej. Myślenice to miasto lokowane w połowie XIV wieku na prawie magdeburskim o czym świadczy zachowany układ urbanistyczny rynku. W Myślenicach warto zobaczyć m.in. ruiny strażnicy obronnej Kazimierza Wielkiego z XIV wieku na stoku Uklejny, kościół św. Jakuba na Stradomiu z XV wieku, Dom Grecki z XVIII wieku, czyli budynek dawnego zajazdu, oraz klasycystyczny dwór Dolnowiejski z XVIII wieku, w którym obecnie funkcjonuje tam filia Biblioteki Pedagogicznej w Krakowie. W kościele parafialnym p.w. Narodzenia NMP z XV wieku znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem pochodzący z końca XVI wieku. Pierwotnie był własnością papieża Sykstusa V. W XVI wieku został przewieziony do Polski, a następnie trafił do Myślenic. Obraz jest dziełem malarstwa włoskiego i nosi elementy maniery rafaelowskiej. W XVII wieku obraz Matki Boskiej Myślenickiej został uznany za cudowny. W dzielnicy Zarabie znajduje się jednoosobowa kolej krzeselkowa na Górę Chełm o długości 2006 metrów, która jest jedną z najdłuższych tego typu kolei w Polsce. Uruchomiona została w 1989 roku.

Szlak następnie wiedzie przez most nad Rabą do dzielnicy Zarabie i przechodzi przez Rezerwat Krajobrazowy „Zamczysko nad Rabą”. Na terenie rezerwatu znajdują się ruiny średniowiecznej strażnicy obronnej. Głównym celem ochrony jest zachowanie lasu jodłowego, zbliżonego charakterem do boru dolnoregłowego, rosnącego na nietypowej wysokości. W runie lasu występuje stanowisko kwitnącego bluszczu Hedera Helix. Szlak prowadzi przez kolejne szczyty Uklejna (688 m n.p.m.), Śliwnik (619 m n.p.m.) i Działek (622 m n.p.m.), które należą już do Pasma Lubomira i Łysiny.

Pierwszym i jedynym schroniskiem w Beskidzie Makowskim na szlaku czerwonym jest Schronisko PTTK Na Kudłaczach. Obiekt został udostępniony turystom na początku sierpnia 1991 roku, jednakże uroczyste otwarcie i poświęcenie nastąpiło dopiero w 1994 roku. (www.kudlacze.pttk.pl).

Następnie szlak wiedzie przez Łysinę (891 m n.p.m.). Nazwa pochodzi od podszczytowych hal położonych na całym grzbiecie, które obecnie są już prawie zalesione. Do lat 60. XX wieku wypasane tutaj były owce, a w poprzednich wiekach stały szałas pasterskie. Zachowała się tylko jedna niewielka polana z której można podziwiać panoramę na Beskid Wyspowy. Na wschód od tego miejsca położone jest stanowisko przebiśniegów. Dla upamiętnienia ulokowanej tutaj bazy partyzantów AK, która została zniszczona przez Niemców w 1944 roku, ustawiono symboliczne mogiły partyzanckie, do których dojście oznaczone jest strzałkami.

Kolejne wzniesienie na trasie to Trzy Kopce (894 m n.p.m.). Dawniej była tutaj polana Na Trzech Kopcach, jednakże zarosła już całkowicie lasem. Ze szczytem związana jest miejscowa legenda o duchach samobójców, których tutaj podobno

dawniej chowano. Pod koniec 1914 roku na wzniesieniach Pasma Lubomira i Łysiny znajdowała się najdalej na wschód wysunięta pozycja armii austro-węgierskiej. Pomiędzy Trzema Kopcami a Lubomirem żołnierze wykopali linie strzeleckie i rowy dobiegowe o łącznej długości 170 metrów, które są widoczne do dzisiaj.

Najwyższy w paśmie, jak również w całym Beskidzie Makowskim, Lubomir (904 m n.p.m.) do 1934 roku nie posiadał własnej nazwy. Nazwy Łysina lub Przygoleż używano bowiem dla całego grzbietu. Nazwa Lubomir została użyta po raz pierwszy na mapie z 1934 roku (WIG) na pamiątkę Lubomirskich, właścicieli Pcimia i części Myślenic, którzy podarowali w 1922 roku część lasu położonego na szczycie Narodowemu Instytutowi Astronomicznemu, dla potrzeb budowy pierwszego w Polsce górskiego obserwatorium astronomicznego. Pomysłodawcą obserwatorium, a właściwie filii Obserwatorium Krakowskiego, był dyrektor krakowskiej placówki – Tadeusz Banachiewicz. Wybrano szczyt Lubomir z powodu niewielkiej odległości od Krakowa (33 km), w miarę dobrej pogody oraz braku źródeł zanieczyszczenia powietrza i światła w najbliższej okolicy. W Obserwatorium Krakowskim i na Lubomirze Banachiewicz zapoczątkował szeroko zakrojone obserwacje gwiazd. Osiągnięciem stacji było odkrycie dwóch nowych komet: Orkisz 1925 I oraz Kaho-Kozik-Lis 1936 III. Stacja działała do 1944 roku, kiedy to została spalona przez okupanta. Nowy budynek Obserwatorium Astronomicznego im. Tadeusza Banachiewicza został wybudowany dopiero na początku XXI wieku, a otwarcie nastąpiło w 2007 roku. Jedynymi ocalałymi fragmentami zabudowań starego obserwatorium są betonowe schody oraz podstawa teleskopu. Obserwatorium Astronomiczne im. T. Banachiewicza jest jedynym w Polsce obserwatorium, które można zwiedzać. Prócz tego systematycznie w okresie wiosenno-jesiennym organizowane są wieczorne pokazy nieba. (www.obserwatorium.lubomir.weglowka.pl/)

Szlak następnie schodzi w dolinę na Przełęcz Jaworzyce (579 m n.p.m.), która stanowi granicę pomiędzy Beskidem Makowskim a Beskidem Wyspowym.

*Schronisko PTTK
na Kudłaczach*

*Obserwatorium Astronomiczne
na Lubomirze*

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Beskid Wyspowy

Z przełęczy Mały Szlak Beskidzki schodzi na drogę prowadzącą obok kapliczki z XIX wieku i następnie wspina się na grzbiet Wierzbanowskiej Góry (778 m n.p.m.). W partiach wierzchołkowych znajdują się tutaj rozległe polany, dzięki czemu podczas wędrówki można podziwiać okoliczne szczyty Beskidu Wyspowego aż po Pasma Łososińskie, a także Gorce. Szlak następnie schodzi na Przełęcz Wielkie Drogi, która jest położona przy drodze wojewódzkiej nr 964 prowadzącej z Wieliczki i Dobczyc do Kasiny Wielkiej.

Kolejne szczyty na trasie to prawie całkowicie zalesiona Szklarnia (585 m n.p.m.) i Dzielec (649 m n.p.m.).

Trasa schodzi następnie do Kasiny Wielkiej, która obecnie jest wsią letniskową. Początki istnienia miejscowości i jej rozwój związane są z działalnością zakonu Cystersów ze Szczyrzyca, którzy za czasów króla Bolesława Wstydliwego otrzymali darowizny ziemskie w tym rejonie (dokument z 1254 roku). Lokacja osady nastąpiła na początku XV wieku na prawie magdeburskim. Przez Kasinę przechodzi najwyższej położona w Polsce linia kolejowa nr 104 z Nowego Sącza do Chabówki. Uruchomiono ją w 1884 roku jako odcinek austriackiej państwowej Galicyjskiej Kolei Transwersalnej. Budynek stacji z XIX wieku wykorzystywany był między innymi do ujęć w filmach m.in. „Karol. Człowiek, który został papieżem”, „Lista Schindlera”, „Boże skrawki”, „Szatan z siódmej klasy” oraz „Katyń”. W okresie letnim do stacji dojeżdża specjalny pociąg retro ze skansenu w Chabówce. Obecnie Kasina jest popularną w regionie stacją narciarską „Śnieżnica”, bowiem na zachodnich stokach góry Śnieżnica znajduje się wyciąg narciarski – krzeselkowy o długości 1100 metrów. Z Kasiny pochodzi mistrzyni świata w narciarstwie biegowym Justyna Kowalczyk. We wsi warto zobaczyć drewniany kościół pw. św. Marii Magdaleny z 1678 roku będący obiektem szlaku architektury drewnianej, cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej projektu Gustava Ludwiga oraz Kaplicę na Brzegu związaną z lokalnym kultem obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej.

Następie szlak przez 1,2 km prowadzi wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 964 i obok krzyża kieruje się na zachód drogą z płyt betonowych. Po lewej stronie trasy położona jest tzw. Polana Mogiła. Nazwa pochodzi od pochówku zwierząt domowych z Kasiny, które zmarły podczas pandemii w XIX wieku. Według innych podań chowano tutaj konfederatów barskich. Poniżej znajduje się pomnik walk z 1939 roku ku czci żołnierzy z 24 Pułku Ułanów. Pomnik został wykonany z wieży lekkiego czołgu typu Vickers. Wieżę czołgu, zniszczonego w czasie walk wrześnieńskich, wziął za zgodą Niemców jeden z miejscowych gospodarzy, twierdząc, że chce z niej wykonać ocembrowanie studni. Czołg po wojnie stał nadal w korycie potoku. Na początku lat 90. XX wieku wieża czołgu została wykorzystana jako element oryginalnego pomnika – do powycinanej palnikiem acetylenowym wieży czołgowej przyspawano głowę Chrystusa cierniem koronowaną. Do dziś Vickers nie zachował się w zbiorach polskich muzeów, a pocięta wieża jest jedyną pamiątką po kilkunastu polskich czołgach tego typu. Autorem

rzeźby jest Stanisław Dobrowolski, który mieszkał i tworzył w pobliskim osiedlu Wydarte. Obecnie w jego domu znajduje się galeria sztuki „Hołd Karpatom”, gdzie można podziwiać prace artysty.

Szlak wiedzie stromą ścieżką przez bukowy las na grzbiet Lubogoszczy, który posiada trzy wierzchołki: Zapadlisko, Lubogoszcz Zachodnią i Lubogoszcz – szczyt główny (968 m n.p.m.). Na szczycie znajduje się miejsce do wypoczynku oraz krzyż metalowy postawiony w 2010 roku, który jest wzorowany na krzyżu ze szczytu Sasso Pordoi we włoskich Dolomitach. Na północno-zachodnich zboczach znajdują się pojedyncze wychodnie skalne, a poniżej położone jest jeziorko osuwiskowe zwane Morskim Okiem. Obecnie ma postać młaki i tylko przy większych opadach jest tam więcej wody. Zjawisko osuwisk jest dosyć częste w rejonie Lubogoszczy, stąd pochodzi nawet nazwa jednego z wierzchołków – Zapadlisko. Drugie z jeziorek powstało na zachodnich zboczach i nosi nazwę Żabie Oko. Grzbiet pomiędzy szczytem głównym a Lubogoszczą Zachodnią nosi nazwę Koziej Brody, bowiem niegdyś kwitła tu gospodarka pasterska. Jednakże obecnie szczytowe polany całkowicie pozaraślały. Szlak następnie prowadzi trawersem Zapadliska i schodzi w dolinę Mszanki.

Położona nad Mszanką Mszana Dolna została lokowana na prawie magdeburskim za panowania Kazimierza Wielkiego w połowie XIV wieku. Jednakże prawdopodobnie już wcześniej cystersi ze Szczyrzyca założyli osadę na tzw. „mieścisku” (obecny rynek) na mocy przywileju nadanego przez Władysława Łokietka. W drugiej połowie XIX wieku wybudowano „cesarski gościniec” biegnący w kierunku Starego Sącza i nieco później linię kolejową tzw. „Transwersalną”. Przed II wojną światową w miejscowości działała wytwórnia nart Adolfa Serbeńskiego. Mszana uzyskała prawa miejskie w 1952 roku. W mieście warto zobaczyć kościół pw. św. Michała Archaniola w stylu tzw. neogotyku nadwiślańskiego z końca XIX wieku. Jednym z najcenniejszych eksponatów w świątyni jest obraz z XVI wieku malowany na desce przedstawiający Zaśnięcie Marii Panny. Na cmentarzu parafialnym znajduje się kwatery z I wojny światowej nr 363 projektu Gustawa Ludwiga. Natomiast w dzielnicy Marki warto odwiedzić zabytkowy cmentarz żydowski. W centrum miejscowości położony jest dwór Krasickich w stylu angielskiego „cottage” z końca XIX wieku, otoczonym kompleksem parkowym z zabytkowym starodrzewem. Obecnie w budynku działa Zakład Wychowawczy dla Nieletnich. Najstarszym budynkiem Mszany Dolnej jest tzw. Folwark i Stara Winiarnia z XIX wieku, która według najnowszych źródeł i badań została wybudowana na miejscu kasztelu obronnego z XVI wieku. Obecnie znajduje się tutaj Centrum konferencyjno-szkoleniowe i winiarnia. Przez miejscowość przechodzi ważny szlak komunikacyjny – droga krajowa nr 28 oraz linia kolejowa nr 104.

Szlak z Mszany Dolnej prowadzi wzdłuż drogi głównej i następnie kieruje się na zachód przez most na rzece Raba przechodząc obok pasieki Koła Pszczelarzy z Mszany Dolnej na drogę prowadzącą do miejscowości Glisne. Trasa mija centrum wsi i kościół wiodąc wzdłuż drogi na Przełęcz Glisne (634 m n.p.m.). Tutaj szlak odbija w kierunku południowym i po przejściu krótkiego odcinka polną drogą na skraju lasu zaczyna stromo wspinać się na północne zbocza Lubonia Wiel-

kiego (1022 m n.p.m.). Na kopule szczytowej, nazywanej przez miejscową ludność również Biernatką, znajduje się jedyne w Beskidzie Wyspowym schronisko PTTK. Ten charakterystyczny obiekt, przypominający domek Baby Jagi, powstał w latach 1929–1931. Z sali noclegowej, znajdującej się na pierwszym piętrze schroniska, można podziwiać panoramę na wszystkie strony świata, bowiem okna znajdują się w każdej z czterech drewnianych ścian. (www.lubon.pttk.pl)

Schronisko PTTK na Luboniu Wielkim

Oznakowanie na szczycie Lubonia Wielkiego

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Tuż obok schroniska znajdują się ciekawe drewniane rzeźby, które związane są z działalnością „religijną”. Obszar leśny pod wierzchołkiem Lubonia Wielkiego upodobał sobie rodzimowiercy słowiańscy z Krakowa (słowiańskie neopogaństwo). Powstał wówczas ołtarz w formie kamiennego kręgu, a w nim trzy drewniane figury nawiązujące do wierzeń występujących na ziemiach polskich przed przyjęciem chrześcijaństwa. Posąg ciężarnej kobiety symbolizuje płodność i macierzyństwo, brodaty wojownik siłę, a starzec mądrość i rozwagę. Po licznych protestach ołtarz został zlikwidowany, a figury ustawiono obok schroniska. Południowo-wschodnie zbocza obejmuje Rezerwat Przyrody Nieożywionej „Lubon Wielki”. Obejmuje teren osuwiska fliszowego z bogactwem form skalnych. Przechodzi tędy żółty szlak turystyczny z Rabki-Zaryte nazywany na tym odcinku „Percią Borkowskiego”. W rezerwacie i jego najbliższej okolicy znajduje się też kilka niewielkich jaskiń i schronisk skalnych. Ozdobą rezerwatu są stanowiska zanokcicy północnej (gatunek paproci).

Mały Szlak Beskidzki w liczbach:

- długość: 134 km/137 km
- orientacyjny czas przejścia: 45–50 godzin; 3–6 dni
- najwyższy punkt: szczyt Lubon Wielki w Beskidzie Wyspowym (1022 m n.p.m.)
- najniższy punkt: Myślenice-Zarabie (283 m n.p.m.)
- środek szlaku: Palcza

Mały Szlak Beskidzki najważniejsze informacje:

www.msw-pttk.org.pl/odznaki/reg_odznak/reg_oktpttmszb.html (regulamin odznaki PTT)

www.malopolska.szlaki.pttk.pl/995-pttk-malopolska-malopolski-szlak-papieski (Małopolski Szlak Papieski)

www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-beskidu-malego/ (park krajobrazowy)

www.beskidwyspowy.com/o-wyspowym/polozenie,368.html (rezerwaty Beskid Wyspowy)

Szlak żółty zwany Szlakiem Pogórzańskim

Szlak żółty, zwany z racji swojego przebiegu „Szlakiem Pogórzańskim” lub „Szlakiem Trzech Pogórzy” prowadzi przez malownicze tereny pogórzy na dystansie około 120 km. Pierwszy odcinek szlaku wytyczono w 1953 roku na terenie Pogórza Dynowskiego, natomiast kolejne dwa odcinki powstały w latach 80. Pomimo, że szlak ma w swej nazwie trzy pogórza, w domyśle Pogórze Dynowskie, Pogórze Strzyżowskie i Pogórze Ciężkowickie, to w minimalnym stopniu, na bardzo krótkim odcinku zahacza również o Pogórze Rożnowskie. Jest to jeden z najdłuższych, a zarazem najciekawszych szlaków Pogórza, który pozwala na zapoznanie się z charakterystycznymi walorami przyrodniczo-kulturowymi trzech Pogórzy Karpackich. Zarazem jest to szlak dedykowany tym wszystkim, którzy chcą odpocząć od najbardziej uczęszczanych tras turystycznych, niemal na całej jego długości wędrujący nim turysta nie spotka większej ilości odwiedzających, jedynie okolice Liwocza oraz Brzanki przyciągają odwiedzających dzięki swej dostępności i dogodnemu dojazdowi.

Sam szlak, ze względu na swój specyficzny charakter, pewną „klimatyczność” nie doczekał się do tej pory szerszego opisu i większego zainteresowania. Dlatego też zostanie w przewodniku opisany bardziej szczegółowo. Brakuje również dobrej bazy noclegowej, co przekłada się na konieczność pokonywania nieraz dużych odcinków trasy by uniknąć konieczności nocowania we własnym namiocie. Pod względem trudności fizycznej, szlak żółty nie jest wymagający, jest to trasa prowadząca głównie dość łagodnymi grzbietami, w dużej mierze prowadzi wzdłuż dróg polnych i leśnych.

Tatry widziane z tzw. Poloninek Pstrągowskich na szlaku żółtym

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Kilka szczytów przez które przebiega szlak żółty zaliczane są do tzw. punktów pośrednich, niezbędnych do uzyskania dużych stopni Górskiej Odznaki Turystycznej PTTK, są to: Wilcze, Liwocz oraz Brzanka (Klonowa Góra znajduje się w bezpośrednim pobliżu szlaku żółtego w okolicy Barda).

W celu popularyzacji Szlaku Pogórzańskiego PTT w 2018 roku ustanowiło Odznakę Turystyczną „Szlaku Trzech Pogórzy” Trasę można pokonać podczas jednej, długiej wycieczki, lub też podzielić na kilka czy też kilkanaście odcinków. Jest to jednostopniowa Odznaka Krajoznawczo-Turystyczna Oddziału PTT w Tarnowie. Natomiast Oddział PTTK w Jasle ustanowił w 2019 roku Odznakę Turystyczną „Odznaka Czterech Pogórzy Karpackich” przyznawaną za przejście szlakami turystycznymi także przez Pogórze Przemyskie i Góry Słonne na odcinku Sanok–Dynów.

Szlak Pogórzański rozpoczyna/kończy się na rynku w Dynowie położonym w dolinie Sanu oraz kończy/zaczyna się w miejscowości Siedliska w dolinie rzeki Biała nieopodal Tuchowa.

Pogórze Dynowskie

Rozpoczynając swój przebieg w Dynowie, szlak przemierza tereny Pogórza Dynowskiego. Dynów, dziś niewielkie, aczkolwiek niezwykle urokliwe miasto, które prawa miejsce otrzymało w XV wieku. Dzięki swemu dogodnemu położeniu na trakcie handlowym miasto prosperowało i rozwijało się, co dziś odzwierciedlają liczne ciekawe zabytki. Najwspanialszym z nich jest murowany kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca z początku wieku XVII, wybudowany na miejscu poprzedniej świątyni. Jednonawowa świątynia posiada dwie kaplice boczne, późnorenesansowe sklepienie oraz barokowe wyposażenie pochodzące przeważnie z XVII i XVIII wieku. Na szczególną uwagę zasługuje ołtarz główny mieszczący obraz Matki Boskiej Dynowskiej z XVII wieku, oraz późnorenesansowa bogato zdobiona brama wejściowa wzorowana na łuku triumfalnym. Niedawno odnowiony rynek miasta otaczają zabytkowe kamienice, tuż obok centralnej fontanny znajduje się ustawiony w 1910 roku pomnik króla Władysława Jagiełły. W samym Dynowie warto odwiedzić kilka innych zabytków, przede wszystkim dwa kirkuty, liczne kapliczki, w tym najstarszą w formie wysokiego obelisku pochodzącą z XVIII wieku, pozostałości zabudowań dworskich oraz dworzec kolejki wąskotorowej linii Dynów–Przeworsk wraz z infrastrukturą kolejową, w tym budynkiem administracyjnym, magazynem, wagą kolejową oraz torowiskiem z XIX wieku. Szlak żółty rozpoczyna się na runku w Dynowie, mija kościół parafialny i przy zabytkowym, ceglany budynku Urzędu Gminy Dynów skręca na prawo w ulicę Księdza Ożoga. Stąd powoli pnie się do góry, mijając zabudowę miasta, aż dochodzi do kasztanowca pod którym w pierwszej ćwiertci XX wieku ustawiono murowaną kapliczkę zwieńczoną krzyżem. Tuż za kapliczką szlak skręca na lewo w pola i opuszcza drogę asfaltową, po czym obniża się do doliny potoku Dynówka. Po przejściu przez bród trasa zaczyna ponownie się wznosić, szlak biegnie wzdłuż drogi polnej kierującej się na grzbiet niewysokich wzniesień rozdzielających dolinę Łubieńki od

potoku Dynówka. Spod lasu Choina rozpościera się ładna panorama na dolinę Sanu i górujące nad rzeką wzniesienia Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego. Następnie szlak ponownie obniża i dochodzi do drogi asfaltowej w miejscowości Łubno, gdzie skręca na prawo i niespełna 100 metrów dalej skręca na lewo w drogę asfaltową prowadzącą do góry.

Łubno jest malowniczo położoną miejscowością usytuowaną w dolinie potoku Łubieńska, wpadającego koło pobliskiego Nozdrzca do Sanu. Największym zabytkiem miejscowości jest murowany kościół pw. św. Jana Chrzciciela z 1927 roku. Dziś Łubno liczy około 1200 mieszkańców, jednak do okresu II wojny światowej była to znacznie większa miejscowość licząca blisko 3000 mieszkańców, głównie wyznawców obrządku wschodniego. Świadectwem wielowiekowej egzystencji grekokatolików jest zachowany do dziś, lecz opuszczony i niszczący budynek plebanii miejscowej parafii grekokatolickiej, cmentarz z zachowanymi zabytkowymi nagrobkami oraz cerkwisko po rozebranej w latach 60. XX wieku świątyni. Szlak po minięciu ostatnich zabudowań Łubna pnie się wzdłuż utwardzonej betonowymi podkładami drogi w kierunku widokowego wzniesienia 427 m n.p.m. wyrastającego ponad lasem Kamieniec. Idąc wzdłuż grzbietowej łąki można podziwiać wspaniałą panoramę na wzniesienia Pogórza Przemyskiego i Pogórza Dynowskiego, w szczególności na dolinę Sanu oraz na maszty przekaźników wyrastających w Paśmie Wysokiego Działu nad Izdebkami. Po dojściu do ściany lasu szlak kieruje się wzdłuż drogi polnej, a następnie leśnej do przysiółka Wyręby, by dochodząc do opuszczonego gospodarstwa skrócić ostro na lewo. Idąc początkowo przez las szlak przekracza niewielki potok, ponownie wznosi się kierując się wzdłuż drogi leśnej i dochodzi do pierwszych zabudowań przysiółka Ujazdy. Stąd kieruje się wzdłuż drogi asfaltowej, mijają widokowe wzniesienie z masztem przekaźnika i dochodzi do skrzyżowania z drogą wojewódzką 884 łączącą Przemyśl z Domaradzem. Przy tabliczkach kierunkowych szlak idzie na wprost, mijają przystanek PKS, budynek szkoły oraz murowany kościół pw. Matki Bożej Królowej Nieba i Ziemi wybudowany w 1986 roku. Na wysokości parkingu obok świątyni szlak żółty skręca na lewo w boczną drogę asfaltową prowadzącą do cmentarza parafialnego. Za nim kończy się asfalt, szlak kieruje się dalej wzdłuż widokowej drogi polnej, a następnie skręca na lewo. Początkowo pokonując niewielkie młodniki i łąki szlak zaczyna obniżać się w stronę lasu, a po dojściu do wyraźnej drogi leśnej skręca na prawo. Następnie trasa wychodzi na skraj lasu biegnącego wzdłuż doliny potoku Ryjak i skręca na prawo prowadząc do przysiółka Kąkolówki – Nowej Wsi. Przy drodze asfaltowej szlak skręca na lewo i dochodzi do przystanku PKS, gdzie opuszcza drogę asfaltową i schodzi na prawo w drogę gruntową. Następne 2 km wiodą wzdłuż drogi leśnej biegnącej doliną potoku Ryjak, który szlak kilkakrotnie przekracza. Tuż przed skrzyżowaniem z głównej drogi leśnej ustawiono tablicę informacyjną o Rezerwacie Wilcze, który został utworzony w 1997 roku i obejmuje ochroną powierzchnię 342ha. Głównym zadaniem rezerwatu jest zachowanie i ochrona drzewostanu jodłowego z dużą domieszką buka, tutejsze lasy mogą poszczycić się jodłami liczącymi około 150 lat. Dominuje tu zespół żywej buczyny karpackiej w dwóch formach wysokościowych, tj. podgórskiej

i reglowej. Ponadto, w rezerwacie stwierdzono występowanie 308 gatunków roślin, a także licznych przedstawicieli świata fauny, w tym gatunków puszczańskich.

Opuszczając drogę leśną szlak skręca na lewo, pokonuje wody potoku i rozpoczyna podejście na Pasma Wilczego. Trasa kieruje się do góry wzdłuż drogi leśnej malowniczo pokonującej dorodny las, po przejściu około 1,5 km szlak wychodzi z lasu na drogę gruntową tuż pod szczytem Wilczego. Dalej trasa idzie na wprost, mija zarastającą odkrywkę fliszu karpackiego i wchodzi na szczyt oznaczony wysokim metalowym krzyżem. Najwyższy szczyt całego pasma, Wilcze wznosi się na wysokości 506 m n.p.m., przez miejscowych góra nazywana jest Patrią. Tak też w swej twórczości szczyt nazywał znany poeta Julian Przyboś, urodzony i pochowany w pobliskiej Gwoźnicy, który wielokrotnie do niego nawiązywał. Pod metalowym krzyżem znajduje się tablica z 2010 roku upamiętniająca 600-lecie bitwy pod Grunwaldem, 30-lecie powstania Solidarności oraz beatyfikację ks. Jerzego Popiełuszki. Z coraz bardziej zarastającego szczytu roztacza się wspaniała panorama na Pogórze Dynowskie i Beskid Niski (lepsze widoki można podziwiać poniżej masztu przekaźnika, przy sprzyjających warunkach można zobaczyć odległe szczyty tatrzańskie). Na szczycie znajduje się również łącznik z szlakiem zielonym prowadzącym w kierunku Białowej.

Ze szczytu szlak prowadzi dalej wzdłuż głównego grzbietu pasma, początkowo razem z szlakiem zielonym. Po odejściu szlaku zielonego, trasa zaczyna obniżać się, dochodzi do przysiółka Wilcze z kilkoma gospodarstwami i zaczyna ponownie piąć się przez las na wzniesienie (463 m n.p.m.). Droga leśna poszerza się i dochodzi do przysiółka Czarnontówki, skąd idąc na wprost drogą wzdłuż szkółki leśnej ponownie zaczyna się wznosić. Przy ostatnim gospodarstwie szlak skręca na prawo w stronę lasu, po chwili mija pierwsze zabudowania przysiółka Poręby. Dalej trasa wiedzie wzdłuż drogi leśnej, aż przy murowanej zabytkowej kapliczce dochodzi do drogi asfaltowej. W tym miejscu szlak skręca na prawo, idzie drogą asfaltową wzdłuż granicy lasu. Następnie przy skrócie drogi asfaltowej kieruje się na wprost wzdłuż drogi gruntowej prowadzącej do samotnego gospodarstwa, przy którym znajduje się piękna kolebkowa kamienna piwnica. Tu szlak skręca na lewo i kieruje się wzdłuż miedzy, aż dochodzi do drogi asfaltowej. Szlak wkracza na tereny Blizianki, miejscowości szczególniej w krajobrazie Pogórza Dynowskiego, bowiem była to jedna

Oznakowanie na szlaku pogórzeńskim – Wilcze

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

z 10 wiosek zamieszkiwanych do okresu II wojny światowej przez Zamieszkańców – ciekawą grupę etnograficzną, wyznawców obrządku wschodniego. Najważniejszą pamiątką po dawnych mieszkańcach Blizianki jest niewielka drewniana świątynia z 1865 roku pełniąca dawniej funkcję cerkwi pw. Zaśnięcia Przenajświętszej Bogarodzicy. Mało znaną ciekawostką pozostaje pomnik ofiar obozu internowania w Talerhof jaki znajduje się na miejscowym cmentarzu. Szlak przechodzi jedynie przez górny, najbardziej widokowy kraniec wsi, główna zabudowa ciągnie się wzdłuż drogi i doliny schodzącej w kierunku Niebylca. Przy tabliczkach kierunkowych szlak opuszcza drogę asfaltową, skręca na prawo w stronę wzniesienia (465 m n.p.m.) i wyprowadza na bardzo widokowe łąki, z których można podziwiać rozległą panoramę Pogórza Dynowskiego, a przy sprzyjających warunkach atmosferycznych nawet Tatry. Z łąk szlak skręca na prawo, mija pomnikowy dąb i dochodzi do skrzyżowania dróg leśnych. Tuż obok staraniem Nadleśnictwa Strzyżów utworzono miejsce biwakowe wraz z wiatą turystyczną. Na skrzyżowaniu szlak skręca na lewo, wiedzie wzdłuż drogi leśnej, która delikatnie prowadzi w dół. Około 2 km dalej szlak dochodzi do drogi asfaltowej, po prawej znajduje się miejsce ogniskowe. Trasa prowadzi na wprost wzdłuż drogi asfaltowej. Następnie szlak dochodzi do zabytkowej murywanej kapliczki obok której umieszczono na drzewie tabliczki kierunkowe. Nieopodal znajdują się całoroczne domki wypoczynkowe „Solankowe Zacisze”. Idąc pośród pól i gospodarstw szlak dochodzi do skrzyżowania dróg asfaltowych, gdzie znajduje się tablica kierunkowa prowadząca do unikatowej tężni w Sołonce. Miejscowe źródła słonej wody są pamiątką okresu miocenijskiego, gdy tereny te były pokryte ciepłym morzem. Słoną wodę wykorzystywano do pozyskiwania soli w XVI i XVII wieku. Istniejąca tu 26-metrowa studnia, wykonana w 1596 roku, była ona ocembrowana drewnem sosnowym na zrąb. Warzoną sól sprzedawano głównie w Rzeszowie, gdy XVII wieku zakończono przemysłową eksploatację miejscowych źródeł, studnię zasypano, a z czasem zapomniano o jej lokalizacji, jedynie miejscowa ludność korzystała z słonej wody zbierającej się w zagłębieniu terenu. Dopiero w 1999 roku mieszkanka Sołonki wskazała lokalizację źródła, a to odkopano w 2001 roku odkrywając dawną studnię przemysłową. W 2010 roku ukończono budowę tężni, która szybko stała się ogromną lokalną atrakcją. W Sołonce znajduje się również Muzeum Strachów Polnych, w którym można także podziwiać sprzęt wykorzystywany dawniej do pozyskiwania soli z miejscowych źródeł wody. Ciekawostką wsi jest również Chłopski Most, wykonany przez kmiecia Pawła Maternę w drugiej połowie XIX. Jest to most zbudowany z kamienia rzecznego, bez użycia zaprawy, który do dziś służy okolicznym mieszkańcom. Przy skrzyżowaniu ze znakiem prowadzącym do tężni w Sołonce szlak kieruje się na wprost wzdłuż drogi asfaltowej. Droga nieznacznie podchodzi do góry, mija drewniany krzyż, po czym dochodzi do zakrętu. Na nim szlak żółty opuszcza asfalt i idzie dalej na wprost wzdłuż drogi gruntowej. Po minięciu pierwszego gospodarstwa można dostrzec po prawej stronie odległe zabudowania Rzeszowa.

Trasa cały czas kieruje się na wprost wzdłuż głównej drogi grzbietowej, po czym dochodzi do drogi asfaltowej w przysiółku Pogorzała. Dochodząc do drogi

główniej, szlak skręca na lewo, a następnie po około 400 m skręca z niej na prawo i idzie wzdłuż drogi leśnej w kierunku przysiółka Podwiszówka. Tuż przed placem przeladunkowym szlak żółty łączy się z szlakiem czarnym i skręca na lewo w stronę lasu. Szlaki idą łącznie przez zaledwie 200 m, po czym szlak żółty odchodzi na prawo schodząc do doliny potoku Gwoźnica i miejscowości Wyżne. Szlak przekracza drogę krajową nr 19, skręca na lewo, a następnie na zakręcie drogi skręca w prawo do góry. Początkowo szlak prowadzi wzdłuż starej drogi polnej, a następnie dochodzi do drogi asfaltowej wraz z którą wychodzi na grzbiet Pasma Kopaliny. Po dojściu do asfaltowej drogi grzbietowej szlak żółty skręca na prawo i dochodzi do wiaty turystycznej i łącznika z szlakiem czarnym. Na rozwidleniu dróg szlak żółty skręca na lewo, delikatnie obniża się, a następnie na zakręcie drogi schodzi z asfaltu na drogę gruntową prowadzącą do Zaborowa. Dochodząc do drogi wojewódzkiej nr 988 szlak skręca na lewo, po około 200 m skręca na prawo, przechodzi przez linię kolejową łączącą Rzeszów z Jasłem, a następnie opuszcza teren Pogórza Dynowskiego przechodząc przez most nad rzeką Wisłok.

Pogórze Strzyżowskie

Przechodząc przez Wisłok szlak żółty wkracza na tereny Pogórza Strzyżowskiego w przysiółku Łopuszka Wschodnia należącym do Glinika Zaborowskiego. Tuż za mostem szlak skręca na prawo i cały czas kieruje się wzdłuż drogi asfaltowej wiodącej do Nowej Wsi Czudeckiej. Trasa prowadzi brzegiem Wisłoka po drodze mijając wiatę turystyczną. Tuż przed mostem na Pstrągówce szlak żółty skręca na lewo wiodąc wzdłuż drogi asfaltowej, a następnie utwardzonej na szczyt Koty (405 m n.p.m.). Na jej szczycie znajduje się drewniany krzyż z rzeźbionym wizerunkiem Chrystusa – z racji swego usytuowania obok drzewa, krzyż jest niezwykle fotogeniczny o każdej porze roku. Z wzniesienia roztacza się ciekawa panorama na dolinę Wisłoka i wzniesienia Pogórza Strzyżowskiego i Dynowskiego.

Szczyt Koty (405 m n.p.m.) – drewniany krzyż z rzeźbionym wizerunkiem Chrystusa

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Mijając krzyż szlak skręca na prawo przy młodniku brzozowym i podąża dalej wzdłuż drogi polnej. Po dojściu do samotnego gospodarstwa, koło wysokiej lipy szlak skręca na lewo, dochodzi do granicy lasu i skręca na prawo. Następnie dochodzi do drogi asfaltowej łączącej Strzyżów z Pstrągową, skręca na lewo, a po niespełna 100 m skręca na prawo koło dużego placu służącego do składowania drewna. Stąd szlak wchodzi w las, po około 100 m skręca na prawo na rozwidleniu i podąża w kierunku wzniesienia (411 m n.p.m.). Po dojściu do kolejnego rozwidlenia dróg, szlak skręca na prawo, idzie wzdłuż drogi leśnej aż do szlabanu, gdzie opuszcza wyraźną drogę leśną i kieruje się na wprost.

Na szlaku żółtym pomiędzy wzniesieniem (411 m n.p.m.) a Grodziskiem

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Osiągając granicę lasu szlak wychodzi na drogę polną i kieruje się cały czas wzdłuż głównego grzbietu pasma. Z tego miejsca przy dobrych warunkach atmosferycznych można podziwiać widoki na wzniesienia Pogórza Strzyżowskiego, przede wszystkim na Chełm i Kamienną Górę, Pogórza Ciężkowickiego – Liwocz i Mały Liwocz, Beskid Niski – Maślaną Górę, Beskid Sądecki – Radziejową oraz na charakterystyczną grań Tatr. Przez kolejne odcinek szlak podąża wzdłuż drogi grzbietowej, aż dochodzi do skrzyżowania z oznaczeniem kierującym do agroturystyki „Słoneczne Wzgórze”. W tym miejscu szlak skręca na lewo i zaczyna się obniżać, początkowo przechodzi wzdłuż drogi polnej, mija gospodarstwo agroturystyczne, a następnie dość stromo schodzi wzdłuż drogi prowadzącej przez las i młodnik. Dochodząc do doliny trasa przekracza potok i wychodzi na drogę asfaltową prowadzącą do Grodziska, szlak skręca na lewo, a następnie na prawo prowadząc drogą polną za linią zabudowy.

Nazwa miejscowości powiązana jest z istniejącą tu osadą wczesnośredniowieczną potwierdzoną badaniami archeologicznymi. W krajobrazie wsi dominuje sylwetka murowanego kościoła pw. Niepokalanego Serca NMP i św. Stanisława Kostki wybudowanego w 1959 roku. Szlak omija Grodzisko grzbietem, dochodzi do skrytej pod ochroną drzew kapliczki stojącej na wzniesieniu nad kościołem i kieruje się dalej w stronę drogi szutrowej prowadzącej do Lasu Bukowego. Trasa spokojnie biegnie przez las po czym wychodzi na teren otwarty, mija łącznik z ścieżką dojściową do wieży widokowej i wiatraka w Różance, a następnie przechodzi przez młodnik i pola uprawne kierując się na widokowe wzniesienie (360 m n.p.m.). Spod punktu triangulacyjnego można podziwiać panoramę Pogórza Dynowskiego i Strzyżowskiego, przede wszystkim Pasma Jazowej, Suchą i Królewską Górę, a także dolinę Wieloparki i Pasma Kamieńca. Dalej szlak wiedzie wzdłuż drogi grzbietowej, mija po drodze dwie kapliczki dochodzi do ostatnich gospodarstw wsi Nawsie wchodzących niemal na sam grzbiet pasma. Na skrzyżowaniu szlak skręca na lewo, pozostawiając drogę asfaltową po prawej. Stąd szlak dalej podąża wzdłuż drogi grzbietowej, mijając młodniki i pola uprawne. Po minięciu przydrożnego krzyża szlak skręca na prawo z głównej drogi grzbietowej i wchodzi w niewielki młodnik.

Przydrożny krzyż pomiędzy Grodziskiem a Wielopolem

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Trasa dalej wiedzie wzdłuż drogi polnej, zaczyna obniżać się w stronę Wielopola Skrzyńskiego. Tuż przed wejściem do niewielkiego wąwozu szlak mija po prawej figurę św. Jana Nepomucena ustawioną na piaskowcowym postumencie. Z figurą związany jest miejscowy obrzęd Emaus, związany w świętami Wielkiej Nocy, o północy w Wielką Sobotę strażacy pełniący wartę przy grobie Chrystusa odwiedzają mieszkańców bębniąc w zabytkowy bęben, który według miejscowej

tradycji miał podarować wracający spod Wiednia król Jan III Sobieski w podziękowaniu za gościnę w wielopolskim zamku. W niedzielę wielkanocną mieszkańcy Wielopola zbierają się przy figurze św. Jana Nepomucena uczestnicząc w procesji, śpiewając pieśni wielkanocne przy dźwiękach bębna maszerują dalej na pobliski cmentarz choleryczny. Spod figury szlak schodzi w dół, przechodzi przez niewielki wąwóz, mija pierwsze gospodarstwa i dochodzi do drogi wojewódzkiej nr 986 łączącej Tuszynę z Wiśniową.

Szlak skręca na prawo i idzie wzdłuż drogi aż do dworca PKS, tam skręca na lewo w stronę wielopolskiego rynku. Wielopole Skrzyńskie, które przez setki lat posiadało prawa miejskie, otrzymane w 1348 roku, utraciło je w okresie zaborów, jednakże historia miejscowości jest znacznie starsza, sięgająca XI wieku. Miejscowość położona na szlaku handlowym posiadała swój zamek, wybudowany przed 1580 rokiem obiekt został rozebrany na budulec przed miejscowych Żydów w 1907 roku. Do najważniejszych zabytków miasteczka należy kościół parafialny, budynek dawnej plebanii obecnie mieszczący muzeum poświęcone Tadeuszowi Kantorowi, kirkut, zachowany układ urbanistyczny oraz drewniana zabudowa pamiętająca XIX wiek. Szlak przechodząc przez rynek mija murowaną kapliczkę św. Floriana i Sebastiana mieszczą drewniane figury świętych pochodzące z XIX wieku. Na południowo-wschodniej pierzei rynku znajduje się pomnik upamiętniający tragedię z 1955 roku, gdy w wyniku pożaru w kinie objazdowym spłonęło 58 osób, w tym 38 dzieci. Opuszczając rynek szlak kieruje się w stronę murowanego kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP wzniesionego w 1678 roku. Jest to świątynia wybudowana w stylu renesansowym, z wyraźnym wpływem baroku, a wnętrze zdobi wyposażenie pochodzące przeważnie z XVII–XIX wieku. Tuż obok kościoła znajduje się „Kantorówka”, obecnie muzeum upamiętniające wybitnego polskiego malarza, reżysera, scenografa i teoretyka sztuki – Tadeusza Kantora, urodzonego w Wielopolu Skrzyńskim. W miasteczku urodził się również znany satyryk i artysta kabaretowy – Marcin Daniec. Spod kościoła trasa kieruje się dalej na wprost wzdłuż delikatnie wznoszącej się drogi asfaltowej w stronę przysiółka Sośnice.

Na grzbiecie szlak skręca z drogi prowadzącej do Jaszczurowej na lewo w stronę skały Dudniacz. Tuż obok kapliczki na lewo odchodzi ścieżka prowadząca do tej okazałej skały piaskowcowej. Według legendy jej nazwa pochodzi od charakterystycznego dźwięku dudnienia – skała ma być pusta w środku, lub wewnątrz niej mają znajdować się lochy prowadzące aż do zamku odkrzykońskiego. Minąwszy Dudniacz, szlak kieruje się w stronę przysiółka Pniaki, dochodzi do drogi asfaltowej i skręca w nią na prawo. Następnie cały czas podąża wzdłuż drogi aż do skrzyżowania z drogą łączącą Jaszczurową z Pstrągówką. Tu szlak opuszcza drogę asfaltową, kieruje się na wprost do góry wzdłuż drogi polnej, następnie obniża się wychodząc na szeroką i widokową drogę polną. Szlak podąża na wprost wzdłuż drogi polnej, aż do drewnianego krzyża ustawionego na wzniesieniu 459 m n.p.m. Jest to doskonały punkt widokowy, skąd rozpościera się fenomenalna panorama na Pogórze Dynowskie, Bieszczady z dobrze widocznym Łopiennikiem i Chryszczatą, Beskid Niski z łatwo rozpoznawalną sylwetką Cergowej, a przede

wszystkim na kolejny etap szlaku żółtego – górę Chełm. Spod krzyża szlak zaczyna schodzić szeroką drogą polną na Przełęcz nad Jaszczurową przez którą przebiega droga asfaltowa. W tym miejscu szlak wkracza na teren Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego, utworzonego w 1993 roku i obejmującego ochroną ponad 256 km² najbardziej atrakcyjnego i przyrodniczo cennego terenu Pogórza Strzyżowskiego i Pogórza Dynowskiego. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12514-czarnorzecko-stryzowski-park-krajobrazowy.html)

Wzgórze (459 m n.p.m.) pomiędzy Jaszczurową a Stępiną

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Z przełęczy szlak idzie na wprost wzdłuż drogi szutrowej pomiędzy gospodarstwami, mija tabliczkę Rezerwatu „Góra Chełm”, który chroni skupisko buczyny górskiej i podzespół trawiasty żyznej buczyny karpackiej, obszar podgórskiego łągu jesionowego, tereny źródliskowe, a także nieczynny kamieniołom. Na zakręcie drogi szlak schodzi z drogi szutrowej kierując się na prawo wzdłuż drogi leśnej rozpoczynając podejście na Chełm. Krótkie, aczkolwiek dość strome jak na pogórze podejście wyprowadza szlak na grzbiet, sam szczyt góry Chełm pozostaje po lewej stronie szlaku. Rozpoczyna się krótkie zejście do dość głębokiej przełęczy rozdzielającej Chełm od Barda. Po osiągnięciu przełęczy szlak kieruje się na wprost wzdłuż drogi leśnej, następnie skręca na prawo, a po chwili odbija ostro w lewo doprowadzając na grzbiet Barda i łącznika szlaków: żółtego, niebieskiego i zielonego. Od łącznika szlak skręca na prawo i po chwili osiąga najwyższy szczyt Pogórza Strzyżowskiego – Bardo (534 m n.p.m.). Sam szczyt nie oferuje widoków, jest w całości porośnięty dorodnym lasem jodłowo-bukowym. Ze szczytu szlak kieruje się dalej wzdłuż grzbietu, dochodzi do łącznika szlaków i skręca tu na lewo,

w stronę południową, rozpoczynając zejście do Huty Gogołowskiej. Wychodząc z lasu szlak przechodzi przez łąki, obok pojedynczych gospodarstw, aż dochodzi do drogi asfaltowej, którą dalej podąża do drogi głównej.

Bardo (534 m n.p.m.) – najwyższy szczyt Pogórza Strzyżowskiego

Źródło: Michał Organ, archiwum autora

Osiągając drogę prowadzącą do Stępiny szlak dociera do centrum Huty Gogołowskiej. Nazwa miejscowości jest świadectwem funkcjonującej tu niegdyś huty szkła. We wsi mieszkał i pracował jako leśnicy znany polski poeta, rysownik, podróżnik i krajoznawca Maciej Bogusz Stęczyński, autor min. „Okolic Galicji” oraz „Tatr w dwudziestu czterech obrazach”. W centrum Huty Gogołowskiej znajduje się współczesny murowany kościół pw. św. Józefa Robotnika. Na drodze głównej szlak skręca na lewo w stronę Stępiny, mija pojedyncze gospodarstwa po czym dochodząc do przystanku PKS, skręca w prawo przechodząc przez wody potoku Stępinka. Trasa przechodzi przez łąkę, a następnie rozpoczyna podejście na grzbiet, szlak przechodzi przez drogę asfaltową i zaczyna się obniżać kierując się początkowo wzdłuż drogi polnej, a następnie delikatnie skręca na lewo wchodząc w ścieżkę leśną. Po chwili mija po lewej gospodarstwo w przysiółku Kociążki, skręca na prawo by następnie zejść z drogi gruntowej w ścieżkę leśną. Dalej ścieżką podchodzi do góry, wychodzi z lasu i przez łąkę dochodzi do drogi asfaltowej koło krzyża. Od tego miejsca szlak podąża w dół wzdłuż drogi asfaltowej do Gogołowa.

Tuż przed cmentarzem szlak schodzi z asfaltu wybierając starą drogę prowadzącą wzdłuż cmentarza, po czym dochodzi do drogi asfaltowej, skręca na lewo i doprowadza do drewnianego kościoła w Gogołowie. Na miejscowym cmentarzu zwraca uwagę murowana kaplica grobowa rodziny Denkerów wybudowana w 1869 roku,

mieszcząca pochówki m.in. pomordowanych w czasie rzezi galicyjskiej Fryderyka i Erazma Denkera oraz Aleksandra Zdzieńskiego. Na cmentarzu miejsce wiecznego spoczynku znalazł również Ignacy Marceł Kruszewski, adiutant generała Józefa Sowińskiego, uczestnik powstania listopadowego, odznaczony orderem *Virtuti Militari*. Najwspanialszym zabytkiem Gogołowa jest drewniany kościół pw. św. Katarzyny wzniesiony w 1672 roku przez cieślę Stanisława Charchulowicza. Świątynia nawiązuje do architektury późnogotyckiej, jest to świątynia konstrukcji zrębowej z wieżą konstrukcji słupowej, w całości kryta gontem. Wnętrze i wyposażenie kościoła przeważnie barokowe. W chwili obecnej msze święte odprawiane są w nowym, murowanym kościele wybudowanym obok drewnianej świątyni.

Szlak żółty skręca z drogi głównej na prawo, tuż przed kościołem i kieruje się na wprost osiągając grzbiet Pasma Działów. Po prawej stronie szlaku znajduje się stok narciarski oraz wyciągi talerzykowe. Wychodząc na grzbiet trasa mija stadninę koni „Hrapka”, górną stację wyciągu narciarskiego „Pod Dziedzicem” oraz dom weselny „Trzy siostry”. Zabudowaniom towarzyszą drewniane rzeźby jakie powstały w ramach Międzynarodowego Pleneru Rzeźby w Drewnie „Gogołowskie Drzewoludy”. Szlak mija zabudowania po czym wychodzi na najwyższy punkt całego Pasma Działów skąd rozpościera się wspaniały widok na Pasma Klonowej Góry, Bramę Frysztacką oraz Pasma Jazowej. Trasa dalej podąża wzdłuż drogi asfaltowej, z której odsłaniają się widoki na Beskid Niski, a następnie szlak przechodzi obok kapliczki. Wraz z pierwszą drogą asfaltową odchodzącą na lewo szlak żółty rozpoczyna zejście w stronę Sowiny, którą mija przechodząc jej wyżej położonymi przysiółkami oraz wzniesieniem góry Wilcza. Ze szczytu trasa obniża się, ponownie dochodzi do drogi asfaltowej i dochodzi do Bieździedzy. Przed główną drogą prowadzącą do Kołaczyc, szlak mija po prawej cmentarz parafialny oraz cmentarz wojenny nr 40 projektu Johanna Jägera, na którym pochowano żołnierzy poległych w walkach toczonych podczas I wojny światowej. Na cmentarzu parafialnym znajduje się również kaplica hrabiego Prospera Zborowskiego z pierwszej połowy XIX wieku.

Szlak dociera do centrum Bieździedzy, miejscowości z bardzo starym rodowodem sięgającym 1123 roku. Najwspanialszym zabytkiem Bieździedzy jest dominujący w centrum miejscowości kamienny kościół św. Trójcy wybudowany w latach 1402–1409. Jest to najstarszy zabytek sakralny w diecezji rzeszowskiej, pomimo swego gotyckiego rodowodu wewnątrz świątyni jest głównie XIX-wieczne – w wyniku pożaru z 1879 roku większość oryginalnego wyposażenia kościoła została zniszczona. Obok świątyni znajduje się słynny 600-letni dąb, z którego wystają widoczne rękojeści średniowiecznych mieczy. Spod kościoła szlak kieruje się wzdłuż drogi asfaltowej prowadzącej do Kołaczyc. Po około 1km trasa mija po lewej stronie niszczonego budynek dworu w stylu klasycystycznym z czterokolumnowym portykiem z XIX wieku oraz resztki założenia parkowego. Za budynkiem dworu szlak opuszcza główną drogę i skręca na lewo w drogę gruntową. Wraz z nią dochodzi do potoku, a następnie w dużej mierze kieruje się meandrując wraz z potokiem pomiędzy polami i gospodarstwami Nawsia Kołaczyckiego.

Z Nawsia szlak kieruje się w stronę dominującej sylwetki ceglanego kościoła w Kołaczycach. Miasto było lokowane w 1339 roku i należało do opactwa tynieckiego aż do I rozbioru Polski. Utracone w 1919 roku prawa miejskie Kołaczycy odzyskały w 2010 roku. Dziś to niewielkie miasto gminne może poszczycić się zabytkową zabudową małomiasteczkową, zachowanym rynkiem wraz z fontanną Bartek, budynkiem ratusza oraz figurą Matki Boskiej z 1803 roku. Na terenie Kołaczyc znajdują się również dwa cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej skrywające szczątki żołnierzy biorących udział w walkach powiązanych z Operacją Gorlicką. W krajobrazie Kołaczyc najbardziej rzuca się w oczy ogromna bryła ceglanego kościoła neogotyckiego pw. św. Anny z 1906 roku. Miasteczko jest również siedzibą Nadleśnictwa Kołaczycy. Szlak żółty mija kościół i dochodzi do rynku. Z rynku trasa idzie w stronę ul. Powstańców, mija Urząd Miejski, oraz dochodzi do ul. Liwocznej, którą początkowo kieruje się na południe, a następnie zakręca w ul. Bohaterów Monte Cassino i podąża wzdłuż niej na północny-zachód. Szlak mija stadion sportowy „Ostoja” i dochodzi do mostu nad rzeką Wisłoka. Tuż przed mostem na postumencie ustawiono figurę św. Jana Nepomucena. Szlak przekracza rzekę przez most opuszczając tereny Pogórza Strzyżowskiego wchodzi na Pogórze Ciężkowickie.

Pogórze Ciężkowickie

Wraz z przekroczeniem rzeki szlak żółty wkracza na tereny Pogórza Ciężkowickiego. Na wprost wznosi się wyraźna i dominująca w okolicy sylwetka góry Liwocz – najwyższego wzniesienia Pasma Brzanki, a zarazem całego Pogórza Ciężkowickiego. Tuż za mostem szlak skręca na lewo i kieruje się wzdłuż rzeki. Dociera do pierwszych zabudowań miejscowości Kłodawa, wzmiankowanej po raz pierwszy w 1456 roku jako posiadłość opactwa tynieckiego. Kłodawa słynęła niegdyś w całej okolicy ze swych pokładów gliny garncarskiej, z której miejscowi garncarze wytwarzali najróżniejsze naczynia wykorzystywane w gospodarstwie domowym. Kluczując pomiędzy gospodarstwami szlak wychodzi na drogę asfaltową, mija kapliczkę słupową, po czym skręca w prawo w drogę prowadzącą na wprost do Ujazdów.

Po stronie lewej, w pewnym oddaleniu, szlak mija ogromny kompleks stawów PZW Ujazd w przysiółku Machowa. Dalej trasa dociera do drogi głównej w miejscowości Ujazd. Nazwa Ujazd oznacza miejscowość otoczoną wałami, i po raz pierwszy była wzmiankowana w 1319 roku. Mijając przystanek PKS droga delikatnie obniża się, a szlak skręca w drogę boczną odchodzącą na prawo. Po krótkim podejściu szlak mija dogodny punkt widokowy na okoliczne stawy i dolinę Wisłoki, a następnie dociera do 40 metrowego Krzyża Milenijnego ufundowanego przez polonię amerykańską z Chicago. Przez wiele lat krzyż w Ujeździe był uznawany za najwyższy w Polsce, dziś również pozostaje jednym z największych obiektów sakralnych tego typu.

Spod krzyża szlak kieruje się dalej drogą, początkowo obniżając się, a następnie wspinając w kierunku Liwocza przez tereny przysiółka Strebikowa. Wraz z poko-

nywaniem kolejnych poziomów, z trasy rozpościerają się coraz rozleglejsze widoki na dolinę Wisłoki i Pogórze Strzyżowskie. Za ostatnimi domami szlak zatacza łuk w prawo, widzie skrajem lasu, a następnie skręca w lewo wchodząc w las. Stąd podąża dalej utwardzoną drogą, aż do krzyża upamiętniającego okolicznych mieszkańców poległych w okresie wojen światowych. Z wybudowanego tu parkingu szlak rusza dalej na wprost wzdłuż wyraźnej drogi leśnej i drogi krzyżowej, której autorem jest artysta metaloplastyk Aram Shakhbazyan, z pochodzenia Ormianin. Początkowo wiedzie ona skrajem Rezerwatu „Liwocz” chroniącego głównie żywną buczynę karpacką. Przy 10 stacji drogi krzyżowej, do szlaku żółtego dołącza niebieska ścieżka spacerowa z Dąbrówki z którą wychodzi na sam szczyt Liwocza mierzącego 562 m n.p.m. Na szczycie wybudowano wieżę widokową z 18-metrowym krzyżem, a także Sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju. Obok sanktuarium znajduje się rzeźba św. Jana Pawła II oraz szopka betlejemska. Z wysoko posadowionej platformy widokowej rozciąga się wspaniała panorama pozwalająca na podziwianie szeregu pasm górskich, w tym Pogórza Dynowskiego, Pogórza Strzyżowskiego, Pogórza Ciężkowickiego, Pogórza Rożnowskiego, Bieszczadów, Gór Sanocko-Turczańskich, Beskidu Niskiego, Beskidu Sądeckiego, Beskidu Wyspowego, Beskidu Makowskiego, Gorców, Gór Świętokrzyskich i Tatr.

Szlak żółty łączy się z szlakiem zielonym wychodzącym z Jabłonicy, a następnie wraz z nim dochodzi do niewielkiego obniżenia, gdzie szlak zielony skręca na lewo w stronę Czermnej. Stąd szlak wędruje dalej przez teren Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki i rozpoczyna krótkie podejście na zalesiony szczyt Kamińskiej (508 m n.p.m.), a po osiągnięciu szczytu ponownie opada kierując się wzdłuż wyraźnej drogi leśnej. Za kolejnym obniżeniem terenu szlak wychodzi na niewyróżniający się w terenie szczyt Małego Liwocza (483 m n.p.m.). Za szczytem szlak dalej prowadzi wzdłuż drogi leśnej, a następnie skręca z niej w wydeptaną ścieżkę i dochodzi do drogi asfaltowej łączącej Dębową z Czermną. Trasa przecina drogę asfaltową, kieruje się wzdłuż jego granicy, mijając po lewej wycinkowe widoki na Beskid Niski, po czym wchodzi w las.

Szlak delikatnie wznosi się, osiąga kolejną drogę asfaltową w okolicy przysiółka Sybir. Rozpościera się stąd ładna panorama na Beskid Niski, w szczególności na Pasma Magury Wątkowskiej. Droga asfaltowa przechodzi w szutrową, szlak skręca na prawo i dochodzi w pobliże szczytu Rysowanego Kamienia (427 m n.p.m.). Nieco na lewo znajduje się legendarny Rysowany Kamień, niewielka wychodnia piaskowca, która dziś opatrzona jest licznymi napisami i rysunkami przedstawiającymi serca zakochanych. Od Rysowanego Kamienia szlak skręca ostro na prawo początkowo obniżając się, by potem ponownie rozpocząć podejście, na zboczu niewielkiej kumulacji znajduje się w pewnym oddaleniu od szlaku zniszczony XIX-wieczny kirkut mieszczący pochówki Żydów z Jodłowej. Z okolic cmentarza szlak rozpoczyna obniżać się w kierunku przysiółka Rozstaje Drogi, gdzie napotyka drogę asfaltową i skręca na lewo. Mijając gospodarstwa szlak kieruje się wzdłuż drogi asfaltowej, mija drogowskaz szlaków konnych, oraz wiatę turystyczną, po czym dochodzi do drogi głównej łączącej Czermną z Jodłową. Szlak skręca na

lewo, po czym zaraz na prawo w drogę asfaltową w kierunku centrum Wisowej, gdzie mija po prawej współczesny murowany kościół pw. Miłosierdzia Bożego. Idąc wzdłuż drogi asfaltowej dochodzi do lasu, gdzie na łuku drogi skręca na lewo wchodząc na drogę leśną. Wychodząc na polanę trasa skręca w prawo, ponownie wychodząc z lasu napotyka kolejne widokowe polany, dociera do drogi asfaltowej, gdzie skręca na prawo. Dalej kieruje się w stronę grzbietu Gilowej Góry (506 m n.p.m.). Za szczytem szlak się obniża dochodząc do drogi asfaltowej łączącej Joniny z Szerzynami, tuż przy drodze znajduje się niewielki pomnik w formie kamiennego obelisku upamiętniający zwycięską potyczkę Batalionu 5 Pułku Strzelców Podhalańskich AK z oddziałem Gestapo jaka miała tu miejsce 17.08.1944 roku. Szlak przecina drogę asfaltową wchodząc na wprost w drogę leśną, a przy wzniesieniu Wysoki Ost (454 m n.p.m.) dochodzi do leśnej drogi utwardzonej. Nią kieruje się dalej na lewo, mijając Krzyżową (480 m n.p.m.) dochodzi do przysiółka Dobrocin. Przy pierwszych zabudowaniach trasa skręca na prawo w drugą drogę i dociera do drogi asfaltowej w przysiółku Podlesie. Mijając gospodarstwa łączy się z szlakiem niebieskim z Żurowej do Ryglic, a następnie dochodzą do drogi asfaltowej biegnącej pod szczytem Wielkiej Góry. Tu szlak skręca na prawo, wchodzi w drogę leśną i mija wiatę turystyczną. Spod niej trasa kieruje się na wprost leśną drogą aż do rozwidlenia, gdzie szlak niebieski kieruje się na wprost, a szlak żółty podąża na lewo. Po chwili szlak żółty ponownie przekracza drogę asfaltową z Ołpin do Ryglic, a po chwili skręca na lewo w leśną ścieżkę, zatacza łuk i dociera do węzła szlaków pod Górą Pasia (527 m n.p.m.). Łącząc się z szlakiem zielonym schodzi w dół i mija słupek informacyjny o Oстрыm Kamieniu – wychodni skalnej znajdującej się 100 metrów od szlaku na szczycie Góry Pasia. Idąc wzdłuż drogi leśnej szlak obniża się, dochodzi do przełęczu, na której znajduje się kapliczka szafkowa, ławeczka oraz drogowskaz szlaku wiodącego na Liwecką i Brzankę. Szlak przechodzi przez las i dociera do przysiółka Ratówki, mija kolejne gospodarstwa oraz kamienny, bielony krzyż z 1889 roku. Wraz z podchodzeniem do góry, z szlaku rozpościerają się coraz rozleglejsze panoramy na Pogórze i Beskid Niski. Trasa mija dużą kapliczkę domkową i dochodzi do drogi asfaltowej z Jodłówki Tuchowskiej, a zarazem głównej drogi dojazdowej do pobliskiej bacówki. Miejsce to pełni również funkcję węzła szlaków i ścieżek turystycznych, znajdują się tu liczne tablice informacyjne oraz tabliczki kierunkowe poszczególnych szlaków. Trasa wiedzie dalej na wprost wzdłuż grzbietu i dociera do bacówki na Brzance, niegdyś obiektu wybudowanego i zarządzanego przez PTTK. Obiekt wybudowany w 1981 roku znajduje się na wysokości 508 m n.p.m. i obecnie jest w rękach prywatnych. Nieopodal bacówki znajduje się wieża widokowa na Brzance, z której można podziwiać widoki rozpościerające się głównie na Pogórze, Beskid Niski, Beskid Sądecki, Beskid Wyspowy, Gorce oraz Tatry. Od wieży szlak dalej idzie wraz z szlakiem zielonym, mija po prawej wychodnię piaskowca z tablicą upamiętniającą pobyt Batalionu „Barbara” AK pod Brzanką podczas Akcji Burza. Idąc dalej drogą leśną szlak żółty mija bokiem niższy szczyt Brzanki (534 m n.p.m.), na który można dojść wydeptaną ścieżką. Trasa dociera do kapliczki szafkowej przy

której dochodzi szlak niebieski z Jodłówki Tuchowskiej do Tuchowa, z tego miejsca można również dojść ścieżką na wyższą kulminację Brzanki (536 m n.p.m.). Nieco dalej szlak zielony i niebieski odchodzą na prawo, natomiast szlak żółty niepełna 1,5km dalej schodzi z drogi leśnej na prawo w kierunku zarastającej Polany Morgi. Na skraju polany krzyż, jest to również dobre miejsce widokowe na wzniesienia Pogórza Rożnowskiego, przede wszystkim na Wielką Górę i Wał, a także na okolice Tuchowa. Przechodząc przez polanę trasa dociera do węzła szlaków, gdzie rozpoczyna się szlak czarny prowadzący przez pobliski Klasztor Redemptorystów do Lubaszowej. Na rozwidleniu szlak żółty opuszcza główną drogę, skręca na lewo, dochodzi do kolejnej drogi leśnej wspinając się na grzbiet wzniesienia Morgi (453 m n.p.m.), gdzie mija maszt przekąźnika. Od tego miejsca szlak obniża się do doliny potoku Rostówka, dochodzi do drogi asfaltowej, na której skręca na lewo. Dalej szlak skręca z drogi asfaltowej w drogę boczną prowadzącą przez betonowy mostek w stronę gospodarstwa. Na wysokości zabudowań szlak skręca w stronę potoku, a następnie idzie w stronę lasu, gdzie napotyka wyraźną ścieżkę. Rozpoczyna się podejście, ścieżka przechodzi w wyraźniejszą drogę leśną, a szlak kieruje się w stronę Nosalowej (536 m n.p.m.). W pobliżu szczytu rozpoczyna się szlak niebieski idący do Gromnika, a także pomnik wykonany z piaskowca wraz z krzyżem upamiętniający śmierć zamordowanej w tym miejscu 18-letniej licealistki w dniu 07.04.1972 roku. Przy łączniku szlaków trasa skręca na prawo w drogę szutrową, mija kulminację Nosalowej (536 m n.p.m.), po czym dociera na niewielką polanę z gospodarstwem. Szlak skręca na prawo w kolejną drogę, a dalej przechodzi na mniej wyraźną drogę leśną. Trasa mija niewielką polanę i dociera do pierwszych zabudowań Siedlisk. Stąd, idąc pomiędzy gospodarstwami obniża się w kierunku doliny rzeki Biała, dochodzi do drogi asfaltowej w przysiółku Zabiele, a następnie skręca na prawo. Po 200 m dochodzi do kolejnej drogi asfaltowej i skręca na lewo w drogę utwardzoną betonowymi płytami. Kilkadziesiąt metrów dalej droga zamienia się w wyraźną ścieżkę, która idąc skrajem linii drzew doprowadza do kładki na rzece Biała. W tym miejscu szlak żółty przechodzi przez rzekę, opuszcza Pogórze Ciężkowickie i przechodzi na teren Pogórza Rożnowskiego. Za kładką ponownie wchodzi na drogę utwardzoną płytami betonowymi, mija zabudowania oraz kapliczkę mieszczącą obraz Chrystusa Króla, przechodzi przez tunel pod torami kolejowymi, skręca na prawo i doprowadza na stację PKP w Siedliskach, gdzie znajduje się koniec/początek szlaku żółtego.

Szlak Pogórzański w liczbach:

- długość: 120 km
- orientacyjny czas przejścia: 38–43 godzin (bez odpoczynku); 5–6 dni
- najwyższy punkt: Liwocz na Pogórzu Ciężkowickim – 562 m n.p.m.
- najniższy punkt: dolina Wisłoki koło Kołaczyc (209 m n.p.m.)
- środek szlaku: Szufnarowa

Zakończenie

Powyższe szlaki to tylko część całej sieci szlaków pieszych, które są wyznakowane w polskiej części Karpat – głównie Beskidów i Pogórzy Karpackich. Poza to bogatą siecią szlaków pieszych, znakowanych głównie przez poszczególne oddziały PTTK, istnieją również szlaki i ścieżki kulturowe, przyrodnicze i dydaktyczne. Całość wzbogacają licznie tworzone ostatnio szlaki rowerowe także o znaczeniu krajowym i międzynarodowym m.in. Green Velo oraz szlaki konne, kajakowe i narciarskie.

W ostatnich latach wiele działań związanych z turystyką skierowanych jest w stronę współpracy transgranicznej. Trudno bowiem mówić o turystyce w Karpatach jeśli ma ona ograniczać się do granic państwowych, administracyjnych itp. Dzięki różnorodnym formom współpracy opracowywane są projekty międzynarodowe, w oparciu o które wyznaczane są trasy wiodące ponad wszelkimi podziałami. Przykładem tego są wspomniane już na początku Europejskie Szlaki Długodystansowe, jak również wiele szlaków kulturowych m.in. Szlak św. Jakuba, Szlak Cysterski czy też historyczna Via Regia.

Jednym z ostatnich pomysłów na wędrowkę jest projekt „Góry bez granic – Hory bez hraníc”. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej w Krakowie oraz Klub Slovenských Turistov ustanowiły regionalną odznakę turystyczną: Polsko-Słowacka Odznaka Turystyczna Góry bez granic – Hory bez hraníc, zwaną w skrócie PSOT lub odznaka Góry bez granic. Regulamin przyznawania odznaki został ustanowiony w ramach realizacji projektu Interreg „Góry bez granic – integracja sieci szlaków w transgraniczny produkt turystyczny”. Aby otrzymać odznakę należy przebyć szlaki w części Karpat położonych zarówno w Polsce jak i na Słowacji.

W przewodniku, przy okazji opisu poszczególnych szlaków, wspomniano o możliwości zdobywania poszczególnych odznak za przejście danego szlaku. Istnieje również wiele innych ponadregionalnych odznak, których zdobywanie przyczynia się do dogłębnego poznania jednego z pasm górskich lub też mobilizuje do wędrowki przez różne pasma. Są to między innymi: korony poszczególnych pasm np. Korona Beskidu Niskiego, Wielka Korona Beskidów przyznawana przez PTT, Korona Polskich Beskidów przyznawana przez PTTK czy też Korona Gór Polskich albo Diadem Gór Polskich.

Jednakże niezależnie od zdobytych odznak i diademów, szybkości i ilości zaliczonych kilometrów na szlakach, cytując słowa jednego z najbardziej znanych „turystów” Jana Pawła II najważniejsze jest to, że:

W górach znajdujemy nie tylko wspaniałe widoki, które można podziwiać, ale niejako szkołę życia. Uczymy się tutaj znosić trudy w dążeniu do celu, pomagać sobie wzajemnie w trudnych chwilach, razem cieszyć się ciszą, uznawać własną małość w obliczu majestatu i dostojeństwa gór...

„Jan Paweł II. Autobiografia”

Tożsamość kulturowa i religijna pogranicza słowacko-polskiego. Karpacki Szlak Drewniany szansą rozwoju mikroregionów

Prezentowana poniżej część przewodnika dotyczy możliwości rozwoju nie tylko turystyki religijnej, ale także turystyki ogólnej. Wyjaśnia podstawowe ramy turystyki religijnej i wskazuje na jej potencjał. Jednocześnie szerzej omawia sakralną architekturę na terenie Republiki Słowackiej i Polski oraz podkreśla ideę stworzenia międzynarodowego projektu *Karpackiego Szlaku Drewnianego* (dalej KSD), który okazuje się bardzo odpowiednim tematem nie tylko do badań naukowych w środowisku akademickim, ale także realną możliwością tworzenia pozytywnych relacji międzynarodowych z naciskiem na współpracę transgraniczną, rozwój mikroregionów i turystyki.

Wprowadzenie do zagadnienia

W okresie migracji narodów plemiona słowiańskie były rozproszone po całym obszarze Europy Środkowej i Wschodniej. Nawet kiedy ich historia oraz kultura rozwijały się niezależnie, wzajemne relacje przynależności, solidarności, wzajemnej współpracy oraz pomocy na różnych poziomach istniały między nimi i istnieją nadal. Za przykład można podać Państwo Wielkomorawskie obejmujące tereny dzisiejszej Słowacji, Czech oraz Polski lub przykład powstania wspólnego Państwa Czechów i Słowaków z 28 października 1918 roku albo powstanie tzw. Grupy Wyszehradzkiej w roku 1335 roku. Następnie późniejsze utworzenie aktywnej wspólnoty V4 (1991), co w chwili obecnej daje wiele umów dwustronnych i wielostronnych, tak samo jak również wzajemne wspieranie się w polityce wobec krajów partnerskich Unii Europejskiej a także wobec Unii Europejskiej jako jednostki instytucjonalnej na polu regionalnym lub na polu polityki międzynarodowej. Oczywiście, że stosunki te nie były zawsze całkowicie poprawne. Silny wpływ rosyjskiego reżimu komunistycznego na kraje Europy Środkowej i Wschodniej w drugiej połowie XX wieku był negatywną cechą tamtego okresu. Generalnie jednak Słowianie zawsze byli sobie bliscy i niezaprzeczalnie są sobie bliscy również w obecnych czasach, o czym świadczą wzajemne kontakty, wypływające z ich wewnętrznych więzi. Taka współpraca rozwija się w różnych dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, kulturalnego, religijnego, społecznego, naukowego oraz na różnych poziomach od współpracy gmin i miast, mikroregionów, zrzeszeń regionalnych, różnego rodzaju stowarzyszeń, organizacji non-profit, instytucji kościelnych oraz poszczególnych kościołów, szkół i instytucji edukacyjnych aż po umowy dwustronne i wielostronne krajów oraz większych regionów i współpracę sektora biznesowego małych, średnich czy dużych przedsiębiorców.

Ta różnorodna współpraca pomiędzy krajami Europy Środkowej rozwinęła się szczególnie po przystąpieniu krajów środkowoeuropejskich do Unii Europejskiej

1 maja 2004 roku. W ramach różnorodnych europejskich systemów oraz sposobów wsparcia rozwoju regionów, z naciskiem na mikroregiony, wiele nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej zaczęło tworzyć stabilne środowiska w mniejszych regionach swojego państwa. Poszczególne mikroregiony otrzymały możliwość rozwoju swojego potencjału, czy to w środowisku ludzkim czy geograficznym. Szkoły otrzymały większe możliwości uczestniczenia w projektach międzynarodowych. Rozwinęła się współpraca w międzynarodowych relacjach biznesowych, w strefie Schengen stworzono sprzyjające warunki dla przemieszczania się ludności w ramach turystyki, wzrosły możliwości mobilności studentów oraz rozszerzyły się możliwości udziału różnych instytucji prywatnych i publicznych w projektach międzynarodowych. Do tej właśnie współpracy międzynarodowej można włączyć również rozwój mikroregionów, zwłaszcza agroturystyki i kontaktów transgranicznych ze szczególnym uwzględnieniem małego ruchu przygranicznego. Taki rozwój mikroregionów nie tylko może, ale wręcz stwarza odpowiednie środowisko do realizacji ciekawych projektów, których zadaniem jest poprawa danego środowiska.

Jeśli chodzi o Republikę Słowacką i całe jej terytorium, każda część jest specyficzna i wnosi wielki wkład w rozwój nie tylko danego mikroregionu, ale także całego kraju w ramach całej Europy, a nawet świata. Każdy region ma swoje specyficzne cechy, które czynią go wyjątkowym. Obszar tatrzański znany jest w całej Europie Środkowo-Wschodniej jako doskonały region narciarski i turystyczny. Z kolei zachodnia część wschodniej Słowacji oferuje naturalną i malowniczą przyrodę na terenie parku narodowego Słowacki Raj. Duże ośrodki miejskie Słowacji a nawet mniejsze miasta prezentują bogatą historię i oferują turystom fascynujące wycieczki krajoznawcze. Bogactwo jaskiń słowackich stanowi także wyjątkową atrakcję dla turystów. Słowacja jest jednak bardzo zasobna w dziedzictwo kulturowe, które może być dla niej korzystną dewizą w ramach ruchu turystycznego oraz kontaktów transgranicznych.

W bogactwo zabytków kultury opływa północna część Słowacji, konkretnie północny wschód Republiki Słowackiej. Analizując bowiem skład religijny tego obszaru, można zauważyć obecność kilku głównych religii, a mianowicie: dwóch Kościołów Katolickich (Kościół Rzymskokatolicki, Kościół Greckokatolicki), Kościoła Prawosławnego oraz Kościoła Ewangelickiego. Wszystkie te religie mają bogatą historię regionalną. Zwłaszcza Kościół Greckokatolicki i Prawosławny pozostawiły wielkie bogactwo kulturowe jeśli chodzi o architekturę oraz sztukę sakralną. Nie można jednak pominąć wielu ciekawych historycznie zabytków należących do Kościoła Rzymskokatolickiego i Ewangelickiego, które mają również ważne miejsce w bogactwie kulturowym północnowschodniego i wschodniego regionu Słowacji. Jednak w kontekście zachowywania architektonicznej i sakralnej kultury ludowej, wysoko cenionej przez Unię Europejską oraz światowej sławy organizację UNESCO, pod względem ochrony zabytków właśnie Kościół Greckokatolicki i Kościół Prawosławny wyróżniają się na Słowacji najbardziej. Przyczyniła się do tego również tzw. *kultura rusińska*, stanowiąca kolebkę kultury ludowej

w północno-wschodniej i wschodniej Słowacji. Oba te kościoły mają pod swoim zarządem szereg zabytków kultury o charakterze ludowo-sakralnym. Sztuka bizantyjska obecna w architekturze sakralnej szlaków turystycznych pogranicza słowacko-polskiego łączy się więc z architekturą ludową północno-wschodniego regionu Słowacji. Sztuka bizantyjska wschodniego cesarstwa rzymskiego z głównym ośrodkiem w Konstantynopolu zjednoczyła, rozwijała oraz przekształcała spuściznę tradycji sztuki grecko-helleńskiej i starochrześcijańskiej pod silnym wpływem Wschodu (zwłaszcza Azji Mniejszej). W czasie największej ekspansji sięgała aż do północnej Afryki oraz Włoch (Ravenna). Równocześnie jest to ważny etap rozwoju stylów europejskich w średniowieczu. Najcenniejszym przykładem tej architektury jest Kościół Mądrości Bożej (Hagia Sophia) w Konstantynopolu. Architektura bizantyjska połączyła centralny typ budowli sakralnej z podłużnym tworząc wpływowy typ kościoła pięcionawowego. Wystrój wnętrza świątyni ma stałe zasady, zastosowano w nim monumentalną mozaikę, malowidła ścienne oraz ikony. Na architekturę bizantyjską wywarły wpływ elementy sztuki wschodniej, zwłaszcza z Persji.

Charakterystyczne dla architektury bizantyjskiej są: kolumna z głową zdobioną na płasko, szklana mozaika, kamienna inkrustacja, okładzina ścienna itp. Często wykorzystywano motyw kopuły. Materiałem budowlanym był najczęściej kamień (tłuczeń i ciosany), cegła oraz drewno.

Słowacja dzięki swojemu położeniu geograficznemu w centrum Europy oraz na skutek trudnych warunków rozwoju stała się skrzyżowaniem różnych kultur. Świadczy o tym również cenny zespół kulturowych budowli na terenie północno-wschodniej Słowacji, które dzięki swojej oryginalności bryły, projektowi techniczno-artystycznemu oraz znaczeniu społecznemu należą do klejnotów architektury ludowej o światowym znaczeniu. Najcenniejsze drewniane kościoły grekokatolickie oraz prawosławne w miejscowościach zamieszkiwanych przez ludność rusińsko-ukraińską chronione są jako narodowe zabytki kultury Republiki Słowackiej.

Bogactwo kościołów drewnianych na wschodniosłowackim obszarze Karpat spowodowane było przede wszystkim historycznymi, kulturalnymi, społecznymi oraz naturalnymi warunkami życia tutejszej ludności. Pierwotna, najbardziej rozpowszechniona wśród ludzi nazwa tych obiektów sakralnych to cerkiew, co najlepiej oddaje ich przynależność do wschodniego obrządku religijnego.

Drewniane kościoły na wschodniej Słowacji są doskonałą symbiozą chrześcijaństwa oraz sztuki ludowej. Te zabytki prezentują najstarsze cechy ludowej architektury sakralnej, należąc także do najstarszych przejawów ukraińskiej architektury.

W drewnianych kościołach na wschodniej Słowacji znalazły swoje odbicie nie tylko podstawowe postulaty kulturowe, moralne oraz estetyczne ich twórców, ale także ogólny duch danego okresu historycznego. To interesujący świat twórczości architektoniczno-artystycznej kształtującej się zbiorowo na przestrzeni kilku wieków i do tej pory zachwycającej swoim niepowtarzalnym pięknem. Dlatego tak ważne jest poznawanie, ochrona oraz dalszy rozwój tego bogactwa kulturowego Republiki Słowackiej. Bogactwo kulturowe kościoła w północno-wschodniej

i wschodniej Słowacji może być zatem wielką okazją dla rozwoju mikroregionów oraz agroturystyki tych obszarów Słowacji.

Turystyka religijna szansą rozwoju ruchu turystycznego

Integralną częścią życia kościoła jest pielgrzymowanie wierzących do miejsc, które kościół przedstawia im jako miejsca obfitujące w ogromne bogactwo duchowe oraz łaski duchowe. Kiedy mówimy o turystyce religijnej w szerokim tego słowa znaczeniu mamy na myśli jakąkolwiek migrację specyficznej grupy ludzi, czyli wierzących, w celu poznawania lub odnowy duchowej i psychicznej. W węższym znaczeniu tego słowa turystykę religijną rozumiemy jako przemieszczanie się chrześcijan w określone miejsca wyznaczone i ogłoszone przez władze kościelne jako tzw. *miejsca pielgrzymkowe*, to znaczy miejsca gdzie chrześcijanie pielgrzymują. Należy tu podkreślić, że nie chodzi o jakiekolwiek miejsce, ale musi ono być przez same władze kościelne oznaczone jako miejsce posiadające szczególnie właściwości. Należy więc zwrócić uwagę, iż nie wszystkie miejsca, które sami ludzie deklarują za pielgrzymkowe i je odwiedzają, w rzeczywistości nimi są.

Turystyka religijna zajmuje się zatem przemieszczaniem się ludzi do miejsc pielgrzymkowych wyznaczonych przez kościół. W większości są to krótkie lub długie pobyty jednorazowe. To przemieszczanie się chrześcijan możemy podzielić ze względu na obiekt na pielgrzymki do *grobow świętych*, pielgrzymki do *relikwii*, pielgrzymki do *łaskami słynących obrazów i figur*, pielgrzymki do *miejsz cudów eucharystycznych* oraz pielgrzymki do *miejsz objawień*. Turystyka religijna nie obejmuje jednak tylko pielgrzymowania wierzących do miejsc cudów oraz miejsc czci dla błogosławionego lub świętego. Dotyczy również przemieszczania się wierzących ze względu na wydarzenia religijne, mające charakter regionalny, narodowy albo międzynarodowy. Turystyka religijna zawiera więc w sobie szeroki zakres działań, związanych z przemieszczaniem się wierzących w celu doskonalenia i pogłębiania wiary, życia duchowego oraz stanu psychicznego osoby wierzącej.

Turystyka religijna nie dotyczy jednak tylko konkretnych miejsc pielgrzymkowych, ale dotyczy także realiów związanych z turystyką jako taką. Turystyka religijna zawiera w sobie także kierowanie i zarządzanie turystyką religijną, geografie religii, animację ruchów pielgrzymkowych, planowanie tras do miejsc pielgrzymkowych itd. Wnioskując z tego, turystyka religijna stanowi kompleks synergicznych działań, niezbędnych do dobrego zarządzania turystyką religijną. Duża liczba ludzi przybywających na miejsce pielgrzymkowe korzysta z usług turystycznych czy to przewoźników prywatnych czy firm autobusowych, które często w dni pielgrzymkowe borykają się z krótkotrwałym wprawdzie, ale ogromnym wzrostem podróży. Poszczególne kancelarie parafialne starają się więc koordynować cały przebieg pielgrzymki we współpracy nie tylko z policją, ale także z władzami miejskimi lub gminnymi, przedsiębiorstwami transportowymi, szpitalami oraz

obiektami służby zdrowia. Takie wędrówki wierzących przyczyniają się często do rozwoju regionu w szczególności z punktu widzenia korzystania z usług noclegowych, usług transportowych, usług cateringowych a także do rozwoju małego handlu. Czasami szkodliwe dla turystyki komercyjnej oraz komercyjnych biur podróży jest to, że nie oferują w swoim portfolio również usług i produktów regionalnej turystyki religijnej w sensie organizacji wyjazdów pielgrzymkowych do określonych słowackich miejsc pielgrzymkowych. Jako modelową sytuację można podać przykład miejsca pielgrzymkowego Klokočov, którego kościół pielgrzymkowy Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy ze względu na obecność w nim cudownej ikony jest tłumnie odwiedzany. Jest to jednocześnie największe miejsce pielgrzymkowe eparchii Koszyckiej. Największa pielgrzymka odbywa się tam właśnie w święto Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy, co przypada na okres koło 15 sierpnia, czyli jest to jeszcze sezon letni z temperaturami dziennymi od 25°C do 30°C. Miejscowość Klokočov a nawet bezpośrednio kościół Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy znajduje się nad brzegiem Zemplínskej Šíravy (kościół jest położony około 100–150 m od brzegu). Jest to bardzo korzystna lokalizacja dla regeneracji sił fizycznych, ale także psychicznych a z punktu widzenia człowieka wierzącego zwłaszcza sił duchowych.² Krótkie wycieczki do takiego miejsca urozmaiciłyby z pewnością a także przyczyniły się do przewagi konkurencyjnej portfolio biur podróży nie tylko na terenie kraju, w którym to miejsce się znajduje, ale także zagranicznych biur podróży, które mogą oferować takie produkty swoim klientom krajowym, co pozwoli miejscu pielgrzymkowemu stać się miejscowością turystyczną także na międzynarodową skalę.

Należy także zaznaczyć, że turystykę religijną można bardzo wygodnie łączyć z turystyką krajoznawczą lub rowerową, pobytem rekreacyjnym itp., co jest kolejną propozycją wykorzystania potencjału turystyki religijnej. Jednak organizacja i zarządzanie takimi działaniami spoczywa wyłącznie na barkach kancelarii parafialnych oraz na ich administratorach, a więc księżach. Uwidacznia się tu potrzeba edukacji w zakresie turystyki, w tym w szczególności turystyki religijnej i zarządzania nią, także kandydatów na księży. Również kształcenia w dziedzinie turystyki religijnej także studentów turystyki oraz studentów zarządzania branżą turystyczną. Należy zatem zwrócić uwagę na znaczenie włączenia treści turystyki religijnej do procesu pedagogicznego na uczelniach o kierunku turystyka, zarządzanie oraz teologia, jak również do kursów w zakresie turystyki, agroturystyki, poszerzania edukacji przewodników turystycznych itd. Tą problematyką zajmujemy się jednak w dalszych akapitach tej publikacji.

W ramach modelowej sytuacji, warto jeszcze wspomnieć o tzw. *małym ruchu granicznym*. Określone miejsce pielgrzymkowe Klokočov znajduje się mianowicie

² Jednocześnie należy podkreślić, że w każdą sobotę miesiąca odbywa się w Klokočovie tzw. sobota fatimska, na którą przybywają wierzący nie tylko z Eparchii Koszyckiej, ale także z innych eparchii. Tak samo jak na święto Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy przyciąga również obecność w tym miejscu pielgrzymkowym biskupów greckokatolickich. Podobnie tak samo przyciąga też wierzących regularna obecność biskupa Koszyckiego na sobotach fatimskich.

31 km od ukraińskiej granicy państwowej (przejście graniczne Vyšné Nemecké), czyli mieści się jeszcze w odległości 50 km od granicy państwa, odległości dla której obowiązuje tzw. *mały ruch graniczny* między Słowacją a Ukrainą. Zatem przekraczanie granicy słowackiej przez obywateli Ukrainy obowiązuje bez konieczności posiadania wizy; wystarczy tylko karta małego ruchu granicznego, która wydawana jest na 5 lat i nie ogranicza liczby przekroczeń granicy. Takie miejsce pielgrzymkowe może więc być bardzo odpowiednią przestrzenią dla turystyki religijnej i rekreacji także dla turystów z Ukrainy. Zmusiłoby również różnych usługodawców do podniesienia jakości swoich produktów oraz usług, prowadząc ostatecznie do tworzenia konkurencyjnego środowiska, będącego dla użytkownika końcowego, to znaczy klienta-turysty tylko korzyścią.

Na podstawie tego co zostało przedstawione turystyka religijna okazuje się więc wyraźnie wielką korzyścią dla rozwoju turystyki regionalnej oraz agroturystyki. Przedstawiamy zatem niniejszym zalecenie mające dwojakie ukierunkowanie. Pierwsze prowadzi do tworzenia biur podróży o charakterze religijnym – jakieś kościelne biura podróży, które w swoim portfolio usług będą miały właśnie regionalne wycieczki pielgrzymkowe, mogące mieć suwerenny religijny charakter lub mogące być połączeniem rekreacji albo wycieczki krajoznawczej lub obu z celem religijnym. Zadaniem takiej instytucji byłoby nie tylko oferowanie produktów o wspomnianym charakterze, także ich prezentacja, promocja oraz pełnoprawne członkostwo instytucji w stowarzyszeniach i zrzeszeniach turystycznych. Oczywiście oferta produktów powinna być uzupełniona także zagranicznymi wycieczkami pielgrzymkowymi, które są już w większości przypadków połączeniem wspomnianych form turystyki i znajdują się już wśród oferowanych produktów w komercyjnych biurach podróży. Drugie ukierunkowanie prowadzi do zaliczenia oferty turystyki o charakterze religijnym do produktów już istniejących komercyjnych biur podróży, przez co rozszerzy się oferta ich usług i produktów. Jako przykład można podać utworzenie biura podróży CK Byzant należącego do Preszowskiego greckokatolickiego urzędu arcybiskupiego. Jego celem jest wspieranie ruchu turystycznego na wschodniej Słowacji oraz kulturowe poznawanie bogactwa religijnego Słowacji. Oprócz wycieczek pielgrzymkowych oferuje także programy zwiedzania drewnianych kościołów. Środki uzyskane z działalności biura podróży wykorzystywane są do finansowania, utrzymania oraz niezbędnych remontów drewnianych kościołków. Trzeba otwarcie przyznać, że biur podróży takiego typu brakuje. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że w przypadku istnienia takich biur podróży w kilku krajach, można nawiązać bardzo owocną współpracę, jak zostanie przedsatwione na przykładzie projektu *Karpackego Szlaku Drewnianego*.

Fenomen turystyki – Karpacki Szlak Drewniany

W poprzedniej części wskazano na korzyści turystyki religijnej dla turystyki ogólnej. Należy jednak zwrócić uwagę, że turystyka religijna nie dotyczy tylko

podróżowania do miejsc pielgrzymkowych. Obejmuje również wycieczki kulturalno-krajoznawcze o charakterze regionalnym, których zadaniem jest poznanie kulturowych korzeni danego regionu lub własnego narodu, względnie historii własnej religii. Jeśli mowa o turystyce religijnej, w węższym kontekście wschodniej i północno-wschodniej Słowacji, to bardzo interesującą jej częścią są wycieczki krajoznawcze tzw. drewniane kościółki (drewniane cerkwie; drewniane kościoły). To cały system drewnianych świątyń zwłaszcza greckokatolickich, których jest najwięcej, ale reprezentowane są także drewniane kościoły rzymskokatolickie, prawosławne oraz ewangelickie. Jest to architektura sakralna kultury ludowej, konkretnie obiekty zbudowane wyłącznie z drewna, bez użycia innych materiałów, zatem również bez użycia gwoździ. Według zapisów historycznych na terytorium Słowacji było w przeszłości ponad 300 drewnianych kościółków, teraz jest ich już tylko 1/5, więc w przybliżeniu 60. Zdecydowana większość tych kościółków położona jest w Łuku Karpackim i na Wschodniej Słowacji (Pogórze Karpackie), które rozciąga się na terytoria Austrii, Czech, Słowacji, Polski, Ukrainy, Węgier i Rumunii. Na Wschodniej Słowacji w Łuku Karpackim znajduje się 49 drewnianych kościołów, z tego 37 to świątynie greckokatolickie, 6 rzymskich, 1 ewangelicki oraz 6 prawosławnych (rys. nr 1). Jeżeli chodzi o 37 drewnianych kościołów greckokatolickich, należy skonkretyzować, że 30 z nich znajduje się na swoim pierwotnym miejscu a siedem w skansenach lub muzeach kultury ludowej (por. rys. nr 1). Usytuowane są zwłaszcza w okolicy Bardejowa, Humennego, Svidníka, Sniny oraz Medzilaborców. W powiecie Snina jest to sześć kościołów (*Uličské Krivé, Topoľa, Kalná Roztoka, Hrabová Roztoka, Jalová, Šmigovec*), w powiecie Sobrance dwa kościoły (*Inovce, Ruská Bystrá*), w powiecie Svidník 12 kościołów (*Bodružal, Miroľa, Havranec, Príkra, Šemetkovce, Korejovce, Hunkovce, Krajné Čierne, Dobroslava, Nižný Komárnik, Vyšný Komárnik, Ladomirová*), w powiecie Stropkov jeden kościół (*Potoky*), w powiecie Preszów jeden kościół (*Brežany*), w powiecie Bardejów sześć kościołów (*Jedlinka, Kožany, Krivé, Tročany, Frička, Lukov-Venécia*) oraz w powiecie Stará Ľubovňa jeden kościół (*Hraničné*). Wszystkie te świątynie są częścią narodowego dziedzictwa kulturowego i zostały uznane za narodowy zabytek kultury. Do nowo zarejestrowanych narodowych zabytków kultury należy greckokatolicki drewniany Kościół św. Paraskewy w *Vyšnej Poliance*. „*Kilka drewnianych kościółków w celu ich ochrony przeniesiono do skansenów niektórych muzeów: w skansenie Muzeum Bardejowskiego w Bardejowie-Zdroju znajdują się dwa kościoły (Zboj, Mikulášová), w skansenie Muzeum Szaryskiego w Svidníku jeden kościół (Nová Polianka), w skansenie Muzeum Wyhorlackiego w Humenném jeden kościół (Nová Sedlica), v skansenie Muzeum Ľubovlańskiego w Starej Ľubovni jeden kościół (Matysova) i na terenie Muzeum Wschodniosłowackiego w Koszycach jeden kościół (Kožuchovce). Ciekawostką jest drewniany kościółek, który z miasteczka Habura (Mała Polana) dostał się aż do czeskiego miasta Hradec Králové, gdzie znajduje się do tej pory w Jiraskových sadach.*“ Jest jeszcze jeden greckokatolicki kościół w *Kurimce*, którego nie można jednak w pełni zaliczyć

do tych klejnotów ludowej kultury sakralnej, ponieważ w latach 70. XX wieku pozbawiono go wartości przez utworzenie zewnętrznej elewacji murowanej.

Jeżeli chodzi o kościoły rzymskokatolickie, z wyjątkiem miejscowości *Hervartov*, gdzie znajduje się jedyny rzymskokatolicki drewniany kościół uznany za narodowy zabytek kultury i będący jednym z czterech drewnianych kościołów wpisanych na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO, który jest w powiecie Bardejów, pozostałych pięć kościołów znajduje się na obszarze Tatr (*Dolny Smokowiec, Stary Smokowiec, Mała Frankówka, Jaworzyna Tatrzańska, Tatrzańska Kotlina*). Jedyny kościół ewangelicki na tym terenie Wschodniej Słowacji w obrębie Łuku Karpackiego znajduje się w *Kežmarku*. Jeżeli chodzi o sześć prawosławnych drewnianych kościołów, trzy znajdują się w powiecie Svidník (*Medvedie, Krajné Čierno, Hutka*), dwa w powiecie Bardejov (*Varadka*) i jeden w powiecie Snina (*Ruský Potok*). Powstanie większości kościołków datuje się na XVII–XIX wiek, nawet drewniany kościółek w Troczanach (powiat Bardejów) datowany jest na koniec XV i początek XVI wieku a w miejscowości Hervartov (okres Bardejów) na okres około 1500 roku.

Widać powyżej, że na terenie powiatów okręgu preszowskiego graniczących z Rzeczpospolitą Polską, znajduje się bardzo ciekawe bogactwo kulturowe i naturalne. Karpacki Szlak Drewniany jest niezwykle atrakcją turystyczną. Oferuje ponad 300 km wyjątkowej wędrowki po około 50 obiektach drewnianej sakralnej architektury ludowej słowacko-polskiego pogranicza. Jest to wyjątkowe połączenie natury i drewnianych obiektów sakralnych o znaczeniu europejskim oraz światowym. Na trasie Karpackiego Szlaku Drewniano na granicy od Tatr po granicę z Ukrainą po obu stronach Karpat zachowało się ponad siedemdziesiąt drewnianych kościołów: greckokatolickiego, rzymskokatolickiego, prawosławnego i ewangelickiego. Północno-wschodnia Słowacja poprzez swoje położenie geograficzne jest jednym ze skrzyżowań kultur, które wywarły na siebie znaczny wpływ. Drewniane budowle, powstające przez wiele wieków, należą dzisiaj do klejnotów światowej kultury. Dzięki swojej oryginalności, opracowaniu technicznemu i artystycznemu oraz znaczeniu społecznemu są integralną częścią słowackich klejnotów.

Według Michała Kost'a bardzo ważny jest poziom kulturowy oraz symboliczny, aspekt tych obiektów:

- Drewniany bizantyjski kościół – oryginalne słowiańskie odbicie greckiego Konstantynopola, dzisiejszego Istanbula,
- W średniowiecznej Europie stanowi symboliczną granicę duchową oraz geograficzną pomiędzy historycznym wschodnim (bizantyjskim) i zachodnim (łacińskim) światem kulturowym,
- Granica między kościołem ortodoksyjnym i łacińskim,
- Granica między Słowianami wschodnimi i zachodnimi oraz cyrylicą a alfabety łacińskim,
- Sakralne klejnoty architektury ludowej PERŁY KARPAT, drewniane bizantyjskie cerkwie oraz rzymskokatolickie i ewangelickie drewniane kościółki to unikatowy światowy dziedzictwa kulturowego.

- TRADYCJE CYRYLA I METODEGO – wspólne dziedzictwo europejskie; dziedzictwo chrześcijańskie i kulturowe na południowych stokach Karpat wciąż częściowo żywych ponadtyśiącletnich autentycznych zwyczajów ludowych,
- Wręcz cudem do dzisiaj zachowały się tu wysepki starodawnej tożsamości nawet z archaicznymi elementami.

Jeden z najważniejszych wkładów w ochronę oraz rekonstrukcję drewnianych kościółków na wschodniej Słowacji ma organizacja non-profit *Drewniane kościoły pod Duklą*, mająca znaczny udział w dbaniu o zachowanie dziedzictwa kulturowego w karpackim regionie Słowacji. Jest to organizacja zrzeszająca 12 gmin wschodniej Słowacji a w jej działalności uczestniczą także duchowni kościoła greckokatolickiego. Główny koordynator projektów ochrony drewnianych kościółków (cerkwi) inż. Michal Kost' swoją pełną zapału działalnością wniósł znaczący wkład w ochronę tych drewnianych klejnotów Karpat albo jak je inaczej nazywają *drewnianych pereł Karpat*. Cały projekt organizacji non-profit *Drewniane kościoły pod Duklą* dotyczący zachowywania drewnianych kościółków miał pomóc ludziom wierzącym nie tylko w zwiększeniu tożsamości religijnej, ale także w stworzeniu stosunku do swoich korzeni kulturowych, religijnych i historycznych. Wszystkie te działania miały efekt w formie wpisu 4 świątyń w 2008 roku na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO: rzymskokatolickiego kościoła w Hervartovie, ewangelickiego kościoła w Kieżmarku oraz 2 greckokatolickich kościołów w Bodružalu i Ladomirovej. Nie można też nie wspomnieć o nagrodzie, którą otrzymał właśnie cały zespół drewnianych kościółków w Okręgu Preszowskim a mianowicie 5. miejscu w ankiecie tzw. „*Siedmiu cudów Okręgu Preszowskiego*”, ponieważ prawie wszystkie drewniane kościółki znajdują się na jego terenie.

Każdy z tych kościołów jest niepowtarzalny i wyjątkowy. Jednak wszystkie mają wspólny podział wnętrza na trzy podstawowe części – prytwor (tzw. babiniec), nawę oraz sanktuarium (część ołtarzowa). Dominantą każdego kościoła jest ikonostas, oddzielający sanktuarium od nawy. Jest to ściana złożona z kilku rzędów ikon uporządkowanych zgodnie z dokładnym kanonem liturgicznym. Dla każdej z ikon charakterystyczne jest to, że została napisana na drewnie i kryje głęboką symbolikę. Symbolika jest cechą dominującą całego obrządku wschodniego i to nie tylko przy pisaniu ikon, ale także przy celebracji poszczególnych posług oraz różnych nabożeństw.

Obecnie zaprojektowany szlak rozpoczyna się w Tatrach Wysokich (3 budowle) w Starym Smokovcu przy kościele z roku 1894. Tatry Wysokie przyciągają największą liczbę turystów, a więc celem szlaku jest zainspirowanie osób odwiedzających góry do odwiedzenia kościołów drewnianych. Następnie przebiega przez powiaty Kieżmark (2), Stara Lubowla (3), Bardejów (12), Svidník (17), Humenné (1), Snina (7). Szlak kończy się w Okręgu Koszyckim w powiecie Sobrance (2) w miejscowości Inovce zaledwie 2 km od granicy z Ukrainą.

Wśród zachowanych budowli sakralnych na terenie wschodniej Słowacji szczególny status posiada zespół 27 drewnianych kościołów w północno-wschod-

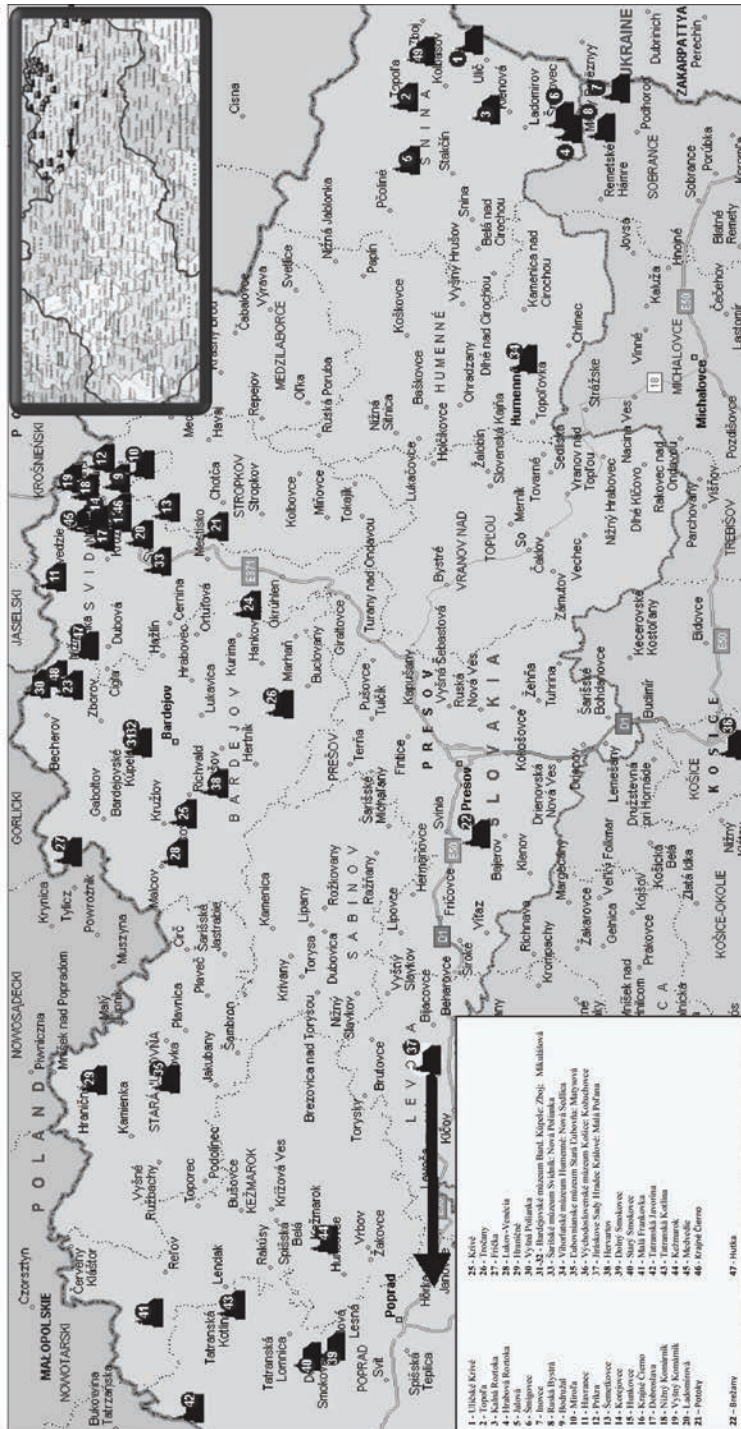
niej Słowacji, uznanych w 1968 roku za narodowe zabytki kultury. Najbardziej wartościowe i najczęściej odwiedzane są jednak kościoły, które zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w 2008 roku. Są to świątynie w Kieżmarku, Hervartovie, Ladomirovej, Bodružalu i Ruskej Bystrej.

W pobliżu Svidníka skupionych jest 12 cennych zabytków. Poza wyjątkiem jednego w Hunkovcach, we wszystkich z nich regularnie odprawiane są oryginalne nabożeństwa w języku cerkiewno-słowiańskim. Najbardziej na zachód wysunięty kościół znajduje się w miejscowości Hraničné a najbardziej wysunięty na wschód w Połoninach w Uličskim Krivym.

Wiele drewnianych kościołów dzięki dobrowolnym darowiznom wierzących, darowiznom sponsorów, wsparciu organów samorządowych i co nie mniej ważne także Arcybiskupstwu Preszowskiemu zostało odnowionych oraz odpowiednio przygotowanych reprezentacyjnie dla odwiedzających turystów tych zwyczajnych lub turystów wierzących. I dzięki tym działaniom niektóre kościoły nadal wykorzystywane są do celów liturgicznych, zatem turyści mają możliwość bezpośredniego przeżycia atmosfery duchowej kościółków. Kościoły wyposażone są w tablice informacyjne w kilku językach. Często też można skorzystać z usług przewodników, którymi są przeważnie emeryci lub przewodnicy duchowni danego kościołka. Warto tu podkreślić potrzebę utworzenia instytucji religijnego przewodnika turystycznego.

Oczywiście znaczenie drewnianych kościołów jest istotne także z punktu widzenia komercyjnego ruchu turystycznego. Jak zauważa Radomír Jančošek, dyrektor odpowiedzialny Regionalnej Organizacji Ruchu Turystycznego „ŠARIŠ“ Bardejów: *„Drewniane kościoły przyczyniają się znacząco do współczesnej atrakcyjności naszego regionu dla turystów. Najbardziej wyszukują ich turyści krajowi oraz czescy. Drewniane kościoły są unikalnymi klejnotami części wschodniej Słowacji i są wyjątkowe także w porównaniu ze światem. Tworzyli je głównie tutejsi mistrzowie. Wykorzystali potencjał regionu, którym jest drewno jako dostępny i tani materiał budowlany. Ciekawostką jest, że przy ich budowie nie użyto żadnych gwoździ.”* Prezentacja świątyń i ich późniejsza popularność wśród turystów ma przyczynić się do pogłębienia wiedzy o dziedzictwie naturalnym i kulturowym. Ponieważ większość z nich znajduje się w strefie przygranicznej głównie z Polską, ich obecność i wykorzystanie w ruchu turystycznym prowadzi do pobudzenia współpracy przygranicznej oraz transgranicznej pomiędzy mikroregionami oraz do rozwoju agroturystyki. Jak również do wsparcia współpracy pomiędzy regionami przygranicznymi w Regionie Karpackim oraz do rozwoju projektów transgranicznych. Przyczynia się do budowania relacji między różnymi grupami narodowościowymi i etnicznymi, tworzy trasy transgraniczne dla ochrony dziedzictwa oraz rozwoju ruchu turystycznego, wspiera wielokulturowość a przede wszystkim wskazuje na dziedzictwo kulturowe, w tym historyczne i religijne Regionu Karpackiego.

Drewniane kościołki na Wschodniej łowacji

Na rycinie nr 1 widać, że również rozmieszczenie poszczególnych drewnianych kościołów ma kształt łuku, co tworzy wyobrażenie jednolitej, łukowatej trasy, która początkowo ciągnie się równoległe do północnej granicy Słowacji, ale równoległe z nią skręca również na południe wzdłuż granicy z Ukrainą. Ponieważ trasa ta znajduje się w Łuku Karpat, można ją nazwać Linią Karpacką. Po przekształceniu tej wyimaginowanej łukowatej linii w ścieżkę o charakterze turystycznym, powstaje bardzo ciekawa trasa turystyczna, którą można nazwać *Karpackim Szlakiem Drewnianym*. Z pojęciem tym jako pierwszy na Słowacji wystąpił inż. Michal Kost', dyrektor organizacji non-profit Ochrona i Rekonstrukcja Narodowych Zabytków Kultury – Drewniane Kościoły pod Duklą, organizacja non-profit. Zainspirował się podobną trasą w Polsce, która jest już bardziej sprofilowana niż trasa, którą opisuje właśnie on. Wyjątkowość tej trasy polega także na tym, że istnieje możliwość połączenia ze sobą kilku takich tras z różnych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie trasa ta ma bardziej konkretny charakter, tworząc w ten sposób ciągły szlak w poprzek Europy Środkowej i Wschodniej, od Polski, przez Słowację, Ukrainę aż po Rumunię. Możliwe jest także rozpoczęcie trasy w Czechach, gdzie znajdziemy również kilka drewnianych budowli sakralnych.

Trzeba sobie jednak uświadomić, że Karpackiego Szlaku Drewnianego na terenie Republiki Słowackiej nie można na razie pojmować jako ciągłej konkretnej trasy podróży turystycznej, ale jako wyimaginowaną wyznaczoną trasę po obszarach bogatych w te zabytki kultury przy czym turystę zainteresuje również towarzyszące im piękno natury. Obecnie projekt ten nie jest bardzo wspierany ze strony środków projektowych przydzielanych przez różne instytucje, i dlatego *Karpacki Szlak Drewniany* można na razie pojmować jako bardzo trafną propozycję Michala Kost'a, który stara się w ten sposób poszerzyć możliwości turystyki karpackiej oraz regionalnej z naciskiem na turystykę religijną i agroturystykę. Tę swoją wizję Karpackiego Szlaku Drewnianego przedstawia w publikacji *Karpacki Szlak Drewniany Słowacja – Wstęp do Turystyki Karpackiej XXI wieku*. Jego wizja słowackiego *Karpackiego Szlaku Drewnianego* biegnie z zachodu Słowacji na jej wschód. Ma 333 km i zaczyna się w miejscowości uzdrowskiej Starý Smokovec, przebiega przez miasta Spišská Belá, Stará Lubowla, Kieżmark, Bardejów, Svidník, Medzilaborce, Humenné, Snina, Sobrance a kończy się na granicy z Ukrainą (rys. nr 2). W połowie 2008 roku udało się inż. Kost'owi dzięki funduszowi NEFO zainstalować 21 tablic kierunkowych, prowadzących szczególnie turystów zmotoryzowanych do poszczególnych kościołów drewnianych. Prezentowane są w języku angielskim, polskim i słowackim. Podczas wędrowki turystów po słowackim Karpackim Szlaku Drewnianym turysta ma możliwość poznania niezliczonej ilości cennych zakątków oraz najpiękniejszych zabytków kultury.

Odwiedzając którykolwiek kościółek można skorzystać z usług przewodnika, który objaśni i wskaże te najciekawsze obiekty nie tylko w świątyni, ale także położone w bezpośrednim³ i pobliskim otoczeniu, co niewątpliwie rozwija nie tylko turystykę religijną, ale także agroturystykę. Poszczególne okręgi i powiaty samorządowe

³ Wiele kościółków ma bowiem w najbliższym otoczeniu także stare cmentarze, dzwonnice itd.

razem z gminami starają się stworzyć dobre warunki dla infrastruktury i transportu. Trzeba otwarcie przyznać, że sieć usług ukierunkowanych na opiekę nad turystą jest słaba, jednak możliwości zakwaterowania są do tej pory wystarczające i oferują turystom usługi na odpowiednim europejskim poziomie. Tak rozwija się też mała przedsiębiorczość szczególnie w zakresie usług noclegowych, która jest niezbędna również w turystyce religijnej.

Oczywiście, konieczne jest stworzenie odpowiedniej reklamy oraz pozytywnej motywacji do odwiedzania tych miejsc. Jednak ponownie należy tu przypomnieć o potrzebie edukacji w tym zakresie, ponieważ konieczne jest zwrócenie uwagi na potencjał turystyczny Karpat, w tym dziedzictwo kulturowe oraz poszczególnych kościołów. Taka forma również niewątpliwie pomoże zachować to, co nam pozostawili nasi przodkowie i co powinno się chować dla przyszłych pokoleń.

Rowerowa ścieżka ikon

Kolejnym ciekawym projektem szlaku turystycznego w słowacko-polskiej strefie przygranicznej jest *Rowerowa ścieżka ikon*. Znajduje się w powiatach Snina i Sobrance i obejmuje dziewięć drewnianych kościołów. Są na liście narodowych zabytków kultury Słowacji a kościół w Ruskiej Bystrej dodatkowo wpisany jest także na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Oprócz tego nabożeństwa odbywają się jeszcze w kościołach: w Ulińskiej Krivej, Kalnej Roztoce oraz Jalovej. Na bieżąco realizowane są naprawy kościołów i cennych ikonostasów, które są niezbędne do zachowania dziedzictwa naszych przodków.

Rowerowa ścieżka ikon

Ścieżka, łącząca dziewięć drewnianych kościołów, zaczyna się w Parku Narodowym Połoniny, skąd dwa kościoły przewiezione zostały do skansenów – kościół św. Michała Archanioła (1764) z Novej Sedlicy do Humenného i kościół św. Mikołaja (1775) ze Zboja do Bardejowa-Zdroju. W Uliču ścieżka przebiega wzdłuż

minigalerii drewnianych kościołów przypominającej przeszłość kilku niszczonej kościołów. Od Stakčína kontynuowana jest północnym podnóżem Obszaru Chronionego Krajobrazu Wyhorlat aż do miejscowości Inovce.

Większość drewnianych kościołów we wschodniej Słowacji pochodzi z XVII i XVIII wieku. Wszystkie te drewniane kościoły są dominantami w poszczególnych gminach. Znajdują się głównie na wyżej położonych, niekiedy nawet trudno dostępnych miejscach. Zespół sakralny stanowią często też niewielkie cmentarze z prostymi drewnianymi, kamiennymi oraz żelaznymi krzyżami. Cały teren zazwyczaj otacza ogrodzenie zrębowe lub kamienne z bramą wjazdową pokrytą gontem. W wielu przypadkach ten zespół architektoniczny odpowiednio uzupełnia dzwonnica. Wszystkie kościoły drewniane mają zasadniczą konstrukcję, stwarzającą szeroki wybór możliwości z punktu widzenia rzutu z góry oraz formalnego projektu budynku. Dlatego oprócz prostokątnych zrębów często spotykamy się w tym rejonie z ciekawymi poligonalnymi kształtami strukturalistycznymi, zwłaszcza w prezbiterium. Do ich budowy najczęściej używano drzewa iglastego. Belki dolne oraz niektóre inne części nośne (belki, okiennice, futryny) wykonane zostały z drewna dębowego, cisowego lub czerwonego świerka. Budynek zwykle fundament posadowiony miał na kamieniach, a przestrzeń między nimi była wypełniona m.in. kamieniem łączonym z gliną lub mieszanką gliny, wapna i piasku. Drewniane belki są przeważnie pochylone do przysmyku, a niekiedy też są półkoliste. Zawsze ułożone są poziomo aż do określonej wysokości ścian. Poszczególne stopnie piramidalnych dachów wytwarzane są w podobny sposób. Przy wzmocnianiu wieńców zrębu oraz innych elementów budowlanych, szczególnie z powodów duchowych nie używano pierwotnie żadnych gwoździ, gdyż przywoływały na myśl ukrzyżowanie. Mistrzowie ludowi starali się stworzyć dzieło, które było mocne i dobrze odporne na warunki atmosferyczne. Do tego celu użyli pomysłowych opasek stolarskich. Do wzmocnienia głównych elementów konstrukcyjnych używali tylko drewnianych klinów dębowych. Zewnętrzne strony ścian z drewna okrągłego niekiedy pozostawione są w ich naturalnej postaci, ale w większości przypadków cały budynek jest od zewnątrz chroniony gontem.

Poniżej przedstawione są w skrócie powyższe zabytki architektoniczne:

Cerkiew pw. św. Michała Archaniola z Novej Siedlicy (1764) przeniesiona została w 1968 roku do skansenu w Humenném. We wnętrzu świątyni zachował się barokowy ikonostas z XVIII wieku, a niektóre ikony pochodzą nawet z XVII wieku. W wieży tego kościoła znajduje się dzwon z 1811 roku.

W miejscowości Jalová znajduje się cerkiew pw. św. Jerzego (1792), która zewnątrz wygląda jak jednoprzestrzenna, ale wewnątrz przedzielona jest ikonostasem na świątynię i nawę oraz mniejszą przestrzeń otwartego babińca. W 2002 roku budynek został całkowicie odnowiony.

Kolejnym objektem jest cerkiew pw. św. Michała Archaniola (koło 1700), znajdująca się w miejscowości Topoľa. Wyjątkowość tej budowli tkwi w poligonalnej świątyni oraz masywnym gontowym dachu bez podziałów. Nad babińcem z płaskim stropem znajduje się mała wieżyczka o kształcie piramidy. Niecodzienne jest sklepienie nad nawą, bowiem znajduje się tu kompletny ikonostas.

Cerkiew pw. św. Archanioła Michała (połowa XVIII wieku) w Ruskim Potoku była pierwotnie ogrodzona kamiennym murem z dwiema bramami a w 1956 roku dobudowano osobną drewnianą dzwonnice. Nad gontowym czterospadowym dachem górują dwie wieżyczki. Ikonostas pochodzi z okresu powstania obiektu. Cenne są księgi liturgiczne z połowy XVII wieku drukowane cyrylicą we Lwowie na Ukrainie.

Za jedną z najpiękniejszych zrębowych drewnianych cerkwi w Karpatach uważana jest cerkiew pw. Trzech Hierarchów ze Zboja (1766). W 1967 roku świątynia została przeniesiona do Ekspozycji Architektury Ludowej w Bardejowie-Zdroju. Z uwagi na wyraźną kompozycję, gdzie największą część w bryle stanowi nawa, kościół zbliżony jest do typu bojkowskiego. Główna wieża zakończona jest dwustopniową stożkową wieżyczką. Oryginalnym elementem zewnętrznej części kościoła jest wysoki dach namiotowy, łamany z podwójnymi okienkami. Rokokowy ikonostas należy do najpiękniejszych i najlepiej zachowanych z XVIII wieku na Słowacji.

Dominantą miejscowości Uličné Krivé jest cerkiew pw. św. Michała (1718), której teren otoczony jest belkowym ogrodzeniem z bramką. Trójprzestrzenny obiekt zrębowy charakteryzuje się podwójnym gontowym dachem bez stopniowania wysokości w kierunku zachodnim. Dach wychodząc poza obwód budynku tworzy poddasze. Przy zachodniej ścianie znajduje się empora dostępna po drabinowych schodach. Świątynię oddziela od nawy ikonostas z XVIII wieku utworzony w stylu barokowym.

W gminie Kalná Rozтока znajduje się cerkiew pw. św. Jana Chrzyciela (1730), która ma belki zrębu oblepione gliną i dlatego z daleka podobna jest do budynku murowanego. Wnętrze świątyni powiększa optycznie poligonalne zakończone prezbiterium oraz tynkowanie ścian wewnętrznych. Ikona chramowa oraz kompletny ikonostas pochodzą z końca XVIII wieku.

Pośród wszystkich wspomnianych świątyń jako jedyna zapisana została w 2008 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO cerkiew pw. Relikwii św. Mikołaja (1720) w Ruskiej Bystrej. Jest to stosunkowo mały, jednonawowy kościół zrębowy. Swoim podziałem wewnętrznym oraz kształtem bryły od najwyższej wieżyczki nad wejściem do niższej nad świątynią należy do łemkowskiego wariantu kościołów drewnianych, chociaż pokrycie nawy i świątyni wspólnym gontowym dachem na to nie wskazuje. We wnętrzu dominuje masywny barokowy ikonostas z XVIII wieku.

W gminie Inovce proponowana trasa kończy się przy cerkwi pw. św. Michała Archanioła (1836). Budowla pokryta jest czterospadowym gontowym dachem z dwiema wieżyczkami zakończonymi cebulastymi baniami. Atrakcyjności kościołowi dodają rybie łuski gontu typu zemplínskiego. Ikonostas pochodzi z okresu powstania tej budowli sakralnej.

Ciekawe miejsca regionu, które warto odwiedzić

W pierwszej kolejności typowany jest Bardejów-Zdrój, w którym znajdują się kompleksy odnowy biologicznej oraz zewnętrzny basen. Uzdrowisko odwiedziła i leczyła się tu austriacka cesarzowa Elżbieta, zwana Sisi. W Domu Zdrojo-

wym „Elżbieta” zachowany został na jej pamiątkę apartament, gdzie mieszkała. Funkcjonuje jako małe muzeum oraz sprzedawane są pamiątki przypominające jej pobyt. Uzdrowisko posiada dziesięć źródeł leczniczych i najszerszą ofertę terapeutyczną na Słowacji.

Kolejną ulubioną i odwiedzaną destynacją jest same miasto Bardejów, wpisane na listę UNESCO z imponującym placem ratuszowym oraz wspaniałą Bazyliką Mniejszą pw. Świętego Idziego. Innymi atrakcjami w mieście są: ratusz miejski – pierwszy renesansowy budynek na terenie Słowacji z ekspozycją Muzeum Szaryskiego, pomnik holokaustu oraz Bardejowskie suburbium – stara synagoga.

Specyficznym i ulubionym miejscem jest Skansen-Muzeum Architektury Ludowej w Bardejowie-Zdroju. Obecnie muzeum to składa się z 24 obiektów wystawienniczych położonych na obszarze 1,5 ha w parku etnograficznym, które pochodzą z określonych obszarów Szarysza oraz Zemplina, i tworzą jedną wielką wioskę. Muzeum prezentuje kulturę i architekturę ludową ludności słowackiej oraz rusińskiej. Ekspozycja etnograficzna prezentuje stroje, produkcję chałupniczą oraz wyroby rzemieślników ludowych, sakralną sztukę ludową m.in.: rzeźby i obrazy na szkle. Dla zwiedzających organizowane są tu imprezy przybliżające im ten region i życie w nim. Każdego roku odbywają się tu warsztaty prezentujące produkcję rzemieślniczą jak np. Dzień rzemiosła, Niedziela Ceramiki.

W okolicy Bardejowa znajdują się połączone ze sobą ścieżki rowerowe, których długość osiąga łącznie prawie 10 km. Długość szlaków turystycznych w okolicy uzdrowiska to około 40 km. Trasy rowerowe tworzą cztery lecznicze singletracki – Lekarski, Napoleon, Čerešenka, Herkules, Ścieżka Tlenowa Mihaľov–Bardejov oraz Tor Tlenowy w Bardejowie-Zdroju. Ścieżka Rowerowa z Bardejowa na Mníchovský potok jest częścią międzynarodowej trasy rowerowej AQUAVELO na pograniczu słowacko-polskim o długości 230 km, która łączy miasta uzdrowiskowe: Bardejów-Zdrój, Krynicę-Zdrój, Muszynę-Zdrój, Szczawnicę-Zdrój prezentując ciekawe miejsca, zabytki, faunę oraz florę.

Doskonałe warunki do spacerów i relaksu stwarza Leśna ścieżka dydaktyczna ČIERNA MLÁKA [*Czarna Kaluża*] w Bardejowie-Zdroju, której długość wynosi 4460 m. Znajduje się tu 18 przystanków tematycznych. Ścieżka charakteryzuje się też drewnianą wieżą widokową na Zamek Zborowski, kamiennym tarasowym punktem widokowym na główny grzbiet Gór Czerchowskich, kaplicą świętego Huberta, potworem wylaniającym się z wód stawu przy Studni Zimowej, itd. Jest to także miejsce na relaks – ławeczki wypoczynkowe, studnie oraz ognisko z bali.

Ogromne zainteresowanie i entuzjazm wśród fanów Beatlesów budzi Uliczka Johna Lennona w Bardejowie, wraz z domkiem jednorodzinny poświęconym genialnemu muzykowi. Elewacja tego obiektu zawiera trójwymiarowe grafiki oraz kute dzieła sztuki. W suterenie znajdziemy galerię poświęconą Beatlesom i Johnowi Lennonowi. Każdego roku 8. grudnia odbywa się tu uroczyste wydarzenie – koncert wspomnieniowy z okazji rocznicy śmierci Johna Lennona.

Bogaty w atrakcje turystyczne przybliżające nam historię i życie Rusinów jest region Svidníka. W samym centrum miasta Svidníka znajduje się Słowackie Mu-

zeum Narodowe – Muzeum Kultury Ukraińskiej, będące jedynym swego rodzaju na Słowacji. Ekspozycja kulturalno-historyczna prezentuje podstawowe etapy rozwoju kulturalno-historycznego, politycznego i społecznego tej ludności oraz przykłady kultury materialnej i duchownej. Natomiast historię wojen dokumentuje Muzeum Wojskowe w Svidniku a w przyległym parku znajduje się zewnętrzna ekspozycja ciężkiego sprzętu wojskowego. Pamiątką z okresu II wojny światowej jest także Pomnik w pobliskiej Dukli.

Na terenie powiatów Okręgu Preszowskiego graniczących z Rzeczpospolitą Polską znajduje się bardzo ciekawe bogactwo kulturowe i przyrodnicze, stosunkowo mało znane. Bogaty w atrakcje turystyczne przybliżające nam historię i życie Rusinów jest odcinek Svidník i okolice. W samym centrum miasta Svidníka znajduje się Słowackie Muzeum Narodowe – Muzeum Kultury Ukraińskiej, będące jedynym swego rodzaju na Słowacji. Ekspozycja kulturalno-historyczna rejestruje podstawowe etapy rozwoju kulturalno-historycznego, politycznego i społecznego tej ludności oraz przykłady kultury materialnej i duchowej.

Kolejnym zabytkiem historycznym, zlokalizowanym w barokowym kasztelu z XVIII wieku i przedstawiającym kulturę rusińsko-ukraińską jest Galeria Dezidera Milly'eho. Obiekt ten poświęcony jest najważniejszemu malarzowi wśród Rusinów – Ukraińców Słowacji. Najcenniejszymi i najstarszymi eksponatami są ikony dokumentujące chronologiczny rozwój sztuki ikonograficznej XVI–XVIII wieku.

Zespół najbardziej typowych zabytków architektury ludowej i budownictwa mieszkalnego w tej części Słowacji skupia się na powierzchni 10 ha. Przeniesione i zrekonstruowane obiekty obejmują typowe przykłady umeblowania budynków mieszkalnych, inwentarz domowy, tradycyjne narzędzia pracy oraz przykłady sztuki ludowej. Oprócz budynków mieszkalnych prezentowane są również tradycyjne budynki gospodarcze: stodoły, spichlerze, strychy na siano, piwnice, studnie i inne mniejsze artefakty. Z budynków technicznych i gospodarczych znajduje się młyn wodny, wiatrak, piła wodna i inne mniejsze budynki. Z obiektów kultowych, które są głównymi obiektami KDC, w ekspozycji znajduje się drewniany kościół (1766) z Nowej Polianki. Od roku 1986 roku w skansenie odbywa się jeden z folklorystyczno-etnograficznych programów tradycyjnych festynów „Skarby Ludu” obejmujący takie pokazy jak: tradycyjne wesela ludowe, zwyczaje wielkanocne, chrzciny, przędza, zabawy dziecięce, jarmarki, ludowe zabawy na wsi, pokazy tradycyjnego rzemiosła ludowego. Bardzo popularne i tradycyjne są Dni Rzemiosła i Tradycji Ludowych, podczas których można zobaczyć tradycyjne warsztaty rękodzielnicze z wikliny, drewna, gliny, metalu, nici i skór, wystawy owoców i warzyw, wystawy zwierząt domowych i drobiu, wystawa uli, narzędzi pszczelarskich itp.

Najważniejszym wydarzeniem folklorystycznym jest Festiwal Rusinów-Ukraińców Republiki Słowackiej w Svidniku, na który co roku przybywa od 10 do 20 000 osób. Liczba wykonawców waha się od 1 000 do 1 500. Uroczystości te odbywają się w amfiteatrze. Popularnością cieszą się zawody kulinarne w przygotowywaniu pierogów – Międzynarodowe Mistrzostwa, które co roku odbywają się w skansenie.

W tym kontekście odgrywają ważną rolę tradycje duchowe i chrześcijańskie, tworząc sprzyjające warunki dla uatrakcyjnienia turystyki. Granica słowacko-polska, historycznie i geograficznie sprzyja budowaniu i rozwojowi turystyki pielgrzymkowej. Ważną inicjatywą realizującą te idee był Projekt Szlak Maryjny („Światło ze Wschodu”) w ramach programu Interreg V-A Polska–Słowacja (Oś Priorytetowa 1: Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszaru transgranicznego). Głównym celem projektu było uzupełnienie infrastruktury turystycznej i zaoferowanie kompleksowego nowego produktu turystycznego, inspirowanego szlakiem pielgrzymkowym Santiago de Compostela. Działania projektu koncentrowały się na kulturowych, przyrodniczych, historycznych, społecznych i duchowych wartościach narodu słowiańskiego, związanych z przesłaniem i tradycjami maryjnymi. Konkretnym zamiarem projektu było dokończenie drobnej infrastruktury, modernizacja budynków po stronie polskiej i słowackiej, które znajdują się na szlaku pielgrzymkowym (Mariańska Góra w Lewoczy, Luti-na, Litmanová, Gaboltov, po polskiej stronie Stara Wieś, Kalwaria Paclawska, Krosno i Dębowiec). Interesująca jest również aplikacja mobilna Szlak Maryjny, która zawiera informacje o słowackich i polskich miejscach pielgrzymkowych związanych z tematyką maryjną. Aplikacja odwołuje się do miejsc kultu maryjnego, czyli kościołów i miejsc pod wezwaniem Maryi Panny. Turyści-pielgrzymi w aplikacji znajdują również atrakcje w okolicy, wskazówki na dalsze wycieczki oraz wiele praktycznych informacji.

Wniosek

Na terenie powiatów okręgu preszowskiego graniczących z Rzeczpospolitą Polską znajduje się bardzo ciekawe bogactwo kulturowe i naturalne. Analizowany *Karpacki Szlak Drewniany* i inne produkty są wyjątkowymi atrakcjami turystycznymi. *Karpacki Szlak Drewniany* oferuje ponad 300 km wyjątkowej wędrówki po prawie 50 obiektach drewnianej sakralnej architektury ludowej słowacko-polskiego pogranicza. To wyjątkowe połączenie natury i drewnianych obiektów sakralnych o znaczeniu europejskim oraz światowym. Natomiast na całej trasie *Karpackiego Szlaku Drewnianego* na pograniczu od Tatr po granicę z Ukrainą po obu stronach Karpat zachowało się ponad sto siedemdziesiąt drewnianych świątyń kościoła: grekokatolickiego, rzymskokatolickiego, prawosławnego i ewangelickiego.

Północno-wschodnia Słowacja dzięki swojemu położeniu geograficznemu leży na skrzyżowaniu kultur, które wywierały na siebie nierozzerwalny wpływ. Budowle drewniane, powstające przez długie wieki należą dzisiaj do klejnotów światowej kultury. Dzięki swojej oryginalności, wykonaniu techniczno-artystycznemu oraz znaczeniu społecznemu należą nierozzerwalnie do perełek Słowacji.

Cestovný ruch v karpatskom regióne

Turystyka w Regionie Karpackim

Małgorzata Skulimowska, Kamil Kardis

2020

Karpatský región. Geografická charakteristika

Karpatský región predstavuje veľkú fyzickú a geografickú jednotku Európy nazývanú aj megaregión a je rozdelený do niekoľkých podoblastí: Západné Karpaty, Východné Karpaty, Južné Karpaty, Apusenské vrchy a Transilvánska plošina. Rozloha celého regiónu je 580 tis. km², z ktorých samotné Karpaty zaberajú asi 210 tis. km². Región sa nachádza v desiatich krajinách: v Rakúsku, Českej republike, Poľsku, Slovensku, na Ukrajine, v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku, Chorvátsku a Slovinsku. Celý karpatský región je rozdelený do šiestich oblastí, pričom pri slovensko-poľských hraniciach sú fragmenty dvoch z nich – západných a východných Karpát. V Poľsku patrí do tohto regiónu 35,7 tis. km², z toho 16,1 tis. km² sa nachádza v Podkarpatskej oblasti a 19,6 tis. km² tvoria centrálné Karpaty. Oddelovanie a vytváranie turistických regiónov sa najčastejšie uskutočňuje na základe rôznych kritérií, preto v literatúre možno nájsť rôzne rozdelenia a názvy. V tejto publikácii využívame hlavne klasifikáciu podľa Jerzyho Kondrackého na základe geofyzikálneho kritéria.

V Poľsku sa Karpatský región nachádza najmä v administratívnych hraniciach Sliezskeho, Malopoľského a Podkarpatského vojvodstva, na Slovensku, najmä v hraniciach Žilinského a Prešovského kraja. Samotné slovensko-poľské pohraničie sa nachádza v oblasti vonkajších Západných Karpát, stredných Západných Karpát a na malej časti patriacich do vonkajších Východných Karpát a vnútorných Východných Karpát.

Karpaty sú klasifikované ako geologicky mladé, pretože boli vznikli v kriede a treťohorách v dôsledku alpskej orogenézy. Najvyšším vrchom Karpát je Gerlach (2 555 m n. m.), nachádzajúci sa v slovenskej časti Tatier, najnižším priechodom na hlavnom hrebene Karpát je Duklianský priesmyk (500 m n. m.) v Nízkych Beskydách, cez ktorý vedie v súčasnosti slovensko-poľská hranica. Vďaka geologickej štruktúre je karpatský reťazec rozdelený do dvoch pásiem: staršieho pásma, nazývaného Vnútorne Karpaty a mladšieho pásma, nazývaného Vonkajšie Karpaty. Na hranici týchto dvoch pohorí sa nachádza Pieninský skalkový pás, ktorý sa vrásnil v mladších aj starších fázach.

Vonkajšie Západné Karpaty zaberajú v Poľsku 16 000 osôb. km², čo predstavuje iba 5% územia krajiny. Skladajú sa hlavne zo striedajúcich sa vrstiev pieskovca a ílovitej bridlice (flyšu), lemovaných záhybmi a príkrovmi vytvorenými v treťohorách (vrátane skolských, podsliezskejších, sliezskejších, grybovských a magurských). Rozvinuli sa tu dva typy krajiny: podhorský pás s hornatou krajinou nepresahujúcou 500–600 m n. m. a pás stredných hôr – Beskyd s nadmorskými výškami presahujúcimi 1 000 m n. m. Najvyšším vrchom Beskyd je Babia hora, známa tiež ako *Diablak* alebo *kráľovná Beskyd* (1725 m n. m.), ktorá sa nachádza v Živieckych Beskydoch na slovensko-poľskom pohraničí. Podľa regionalizácie zahŕňajú Vonkajšie Karpaty horské pásma patriace hornatinám Západných a Stredných Beskyd, ako aj pohoria Západných a Stredných Beskyd.

Hornatiny sú najsevernejšou časťou Karpát. Medzi Západobeskydské hornatiny patrí: Sliezska hornatina, Wielická hornatina a Višnická hornatina. Na druhej

strane, medzi Stredobeskydské hornatiny patria Rožnovská hornatina, Ciężkowická hornatina, Strzyżovská hornatina, Dynovská hornatina, Przemyslská hornatina, Gorlická pahorkatina, Jaselsko-Krosnienska kotlina, Jaselská hornatina a Bukovská hornatina.

Západné Beskydy sa skladajú z týchto častí: Sliezske Beskydy, Żywiecká kotlina, Malé Beskydy, Makovské Beskydy (tiež známe ako Stredné), Ostrovné Beskydy, Rabčianska kotlina, Żywiecke Beskydy, Gorce, Sadecká Kotlina a Sadecké Beskydy. Na druhej strane, Stredné Beskydy, ktoré tvoria prechodný makroregión medzi Západnými a Východnými Beskydami, zahŕňajú iba Nízke Beskydy.

Stredné Západné Karpaty zaberajú plochu asi 15 tis. km², nachádzajú sa hlavne na Slovensku. V rámci Poľska sa jedná len asi o 1,1 tis. km² (0,3% rozlohy krajiny), pričom jedná sa o dva makroregióny: Oravsko-Podhaliansku pahorkatinu a Tatranský horský reťazec. Štruktúra Stredných Karpát je výrazne odlišná od štruktúry Vonkajších Karpát, pretože získali geologickú štruktúru v období hornej kriedy. V dôsledku neskorších procesov, ako napr. zaplavenie morom v období terciéru, sú obraz krajiny a geologická štruktúra tejto časti Karpát sú veľmi rozmanité. Okrem iného, sú zložené z odolných kryštalických a metamorfovaných hornín a druhohorných sedimentárnych hornín (s prevahou vápencov a dolomitov), ako aj z kenozoických vulkanických hornín (andezity a čadič).

Oravsko-Podhalianska pahorkatina je makroregión, ktorý sa nachádza medzi západnými Beskydami na severe a Tatrami na juhu. Zahŕňa Oravsko-Novotarskú kotlinu, Spišsko-Gubalovskú hornatinu, Podtatranskú brázdú a Pieniny. Týmto regiónom prechádza rozdelenie medzi povodiami Baltského a Čierneho mora.

Tatry sú makroregiónom s výraznou krajinou a štruktúrou. Vo východnej časti sa nachádzajú najvyššie vrcholy celého karpatského oblúka, ktoré presahujú 2 600 m n. m. (Gerlach – 2655 m, Lomnický štít – 2634 m a Ľadový štít – 2627 m). Geológia a reliéf Ľadovca sú podobné ako v horných časiach Álp. Horský hrebeň prechádza medzi povodiami Baltského a Čierneho mora. Tento makroregión zahŕňa Západné Tatry a Východné Tatry.

Vonkajšie Východné Karpaty, tiež známe ako Východné Beskydy, sú predĺžením vonkajších Západných Karpát. V Poľsku sa nachádza iba časť makroregiónu Lesnatých Beskyd s celkovou rozlohou 2,5 tis. km² (0,8% územia krajiny), ktoré tvoria dva mezoregióny: Sanocko-Turčanské pohorie a Západné Bieszczady.

Pešie turistické trasy

Turistické trasy sú vyznačené s cieľom poskytnúť turistom miesta, ktoré vynikajú svojimi prírodnými alebo kultúrnymi hodnotami. Vďaka týmto trasám majú turisti možnosť spoznať región, rozšíriť svoje vedomosti bližším kontaktom s inou kultúrou alebo náboženstvom. V prípade klasifikácie turistických trás existuje veľa rozdelení, podľa rôznych kritérií. Trasy je možné rozdeliť v závislosti od geografickej polohy, stupňa organizácie, predmetu a konkrétnych potrieb trhu. História značenia a zachovania turistických trás v Poľsku siaha do 19. storočia. Od začiatku rozvoja pešej turistiky sa ú vyznačovaním turistických trás zaoberajú turistické spolky. Prvé turistické chodníky v Poľsku boli označené Tatranským spolkom. V týchto prácach následne pokračoval Poľský tatranský spolok (PTS) a Poľský turistický klub (PTK) a po ich zlúčení v roku 1950 – Poľský turisticko-poznávací spolok (PTPS). Vďaka histórii PTPS a jeho úspechom pri vytváraní rôznych turistických trás v Poľsku stojí za to venovať pozornosť rozdeleniu, navrhnutému v aktuálne záväznom návode na značenie turistických chodníkov z roku 2014. Podľa PTPS sú trasy rozdelené na: trasy pre pešiu turistiku (nížinnú a horskú), lyžovanie, jazdu na koni a kanoistiku. Toto rozdelenie však nezohľadňuje mnoho ďalších druhov chodníkov a turistických trás. Vzhľadom na rastúci turistický ruch a meniace sa potreby turistov v posledných rokoch, si Poľsko vytvorilo bohatú sieť rôznych tematických a prírodných chodníkov, ako aj trás s kultúrnou tematikou.

Prvé trasy sa budovali hlavne v horských oblastiach. V roku 1880 označil Leopold Wajgel znakmi cestu z Žabieho vrchu cez Krasny Luh na Hoverlu a horu Popa Ivana (dnes na území Ukrajiny). Prístup do tatranských dolín a štítov inicioval Walerij Eljasz, v roku 1887 a to zmapovaním trasy na Morské oko. A práve tento dátum sa považuje za začiatok turistického značenia v Poľsku. Neskôr, boli postupne značené trasy v západných a východných Beskydách a v nížinných oblastiach, ako napr. vo Veľkopoľskom regióne. Ďalšia etapa vo vývoji značenia turistických trás bola spojená so založením Poľského turistického a poznávacieho spolku (PTPS) v roku 1950.

V Poľsku bolo podľa údajov Ústredného štatistického úradu v roku 2018 vyznačených 79 213 km značených turistických chodníkov, ktoré sú v správe pobočiek PTPS (vrátane tých, ktoré nie sú v evidencii Komisie PTPS). Medzi najdlhšie turistické chodníky patria nížinné turistické chodníky, pričom sa jedná o 39,2 tis. km chodníkov a horské turistické trasy, v celkovej dĺžke 11,3 tis. km.

Cez územie Poľska prechádza aj niekoľko európskych diaľkových trás, ktoré patria medzi pešie trasy iniciované Európskou asociáciou cestovného ruchu (nem. Europäische Wandervereinigung, ang. European Rambler's Association). Jedným zo zákonných cieľov tejto organizácie združujúcej národné turistické združenia a organizácie je spojiť európske národy vytvorením a udržiavaním siete medzinárodných turistických trás na kontinente. Od vzniku organizácie v roku 1969 bolo vyznačených 11 turistických chodníkov vedúcich cez väčšinu európskych krajín (patriacich hlavne k Európskej únii). Trasy sú označené symbolmi od E1 do E11.

Ich celková dĺžka je okolo 55 000 km a ich značenie, ešte nie je dokončené. Poľskom vedú trasy E3 a E8 a to južnou časťou krajiny a E9 a E11 severnou časťou krajiny.

V každom vojvodstve je bohatá sieť turistických chodníkov, ale len málo z nich patrí k tým, ktoré možno označiť ako diaľkové trasy, alebo stredne dlhé trasy, ktoré majú nadregionálny význam. Tieto budú opísané nižšie v sprievodcovi.

Węzeł szlaków obok schroniska PTTK na Turbaczu

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Hlavná beskydská trasa Kazimierza Sosnowského

Červeno značený turistický chodník vedie z obce Ustroń v Sliezkych Beskydách do obce Wołosate v pohorí Bieszczady. Je to najdlhšia trasa v poľských horách, ktorá má asi 496 km, aj keď niektoré pramene uvádzajú aj 519 km. Vedie cez Sliezske Beskydy, Żywiecké Beskydy, Gorce, Sadecké Beskydy, Nízke Beskydy a Bieszczady. Tým, že vedie pozdĺž najvyšších častí poľských Beskyd, umožňuje dosiahnuť aj najvyššie vrcholy: Sliezkych Beskydov – Baraniu Horu, Żywieckych Beskydov – Babiu Horu, Gorcov – Turbacz a Sadeckých Beskydov – Radziejowu. Trasa, bohužiaľ, obchádza najvyššie vrcholy najvýchodnejších pásiem – Nízkych Beskydov a Západných Bieszczad. Po červenej značke môžete navštíviť aj kúpeľné mestá, medzi ktoré patria: Ustroń-Zdrój, Rabka-Zdrój, Krynica-Zdrój, Iwonicz-Zdrój a Rymanów-Zdrój. Bez opustenia chodníka môžete spoznať aj históriu Poľska a obdivovať historickú architektúru na turisticky atraktívnych miestach, medzi ktoré patria: Węgierska Górka, Jordanów, Krościenko nad Dunajcem, Rytro, Komańcza alebo Cisna.

Hlavná Beskydská trasa (HBT), bola vytýčená v medzivojnovom období. Priebeh trasy jej západnou časťou (Ustroń–Krynica) navrhol Kazimierz Sosnowski a bola dokončená v roku 1929. Východná časť trasy bola podľa projektu Mieczysława Orłowicza dokončená v roku 1935 a viedla k pohoriu Čierna Hora, ktoré sa vtedy nachádzalo v Poľsku, pričom dnes je súčasťou Ukrajiny. V rokoch 1935–1939 bola trasa pomenovaná po Jozefovi Pilsudskom a jej celková dĺžka bola 750 km. Začiatok chodníka bol v obci Ustroń a koniec bol na vrhu Stoh (1653 m n. m.), v Czywczyńskom pohorí, ktoré bolo v tom čase miestom, kde sa pretínali hranice Poľska, Československa a Rumunska. Po druhej svetovej vojne sa trasa upravila, čím sa skrátila o oblasti Východných Karpát, ktoré zostali mimo územia Poľska. Hlavnými autormi upravenej trasy boli Władysław Krygowski a Edward Moskała. Od roku 1973 bola táto trasa pomenovaná po iniciátorovi HBT – Kazimierzovi Sosnowskom, zatiaľ čo meno hlavného zakladateľa HBT – Mieczysława Orłowicza dostala hlavná sudetská trasa.

V súlade s predstavou autorov, že osou rozvoja v horách, by mala byť jedna hlavná trasa, bola pozdĺž HBT vyznačená sieť kratších turistických chodníkov, ktoré umožňujú turistom rôzne dodatočné túry. Postavené tu boli aj hostely, ktoré mali byť situované tak, aby mali turisti možnosť túlať sa a každú noc prenocovať v inom zariadení.

S cieľom popularizovať Hlavnú beskydskú trasu vytvoril PTPS odznak tejto trasy, ktorý bol odmenou za jej prechod (bronzový, strieborný, zlatý a diamantový). Trasu je možné prekonať počas jednej dlhej cesty alebo ju rozdeliť na niekoľko úsekov. Podobný znak predstavilo PTS. Je to jednostupňový turistický odznak PTS „Hlavná beskydská trasa“.

Začiatok/koniec trasy (v závislosti od smeru prechodu) je označený červenou bodkou obklopenou bielou farbou. Začiatok/koniec trasy na západe je pri železničnej stanici v mestečku Ustroń-Zdrój v Sliezkych Beskydách (330 m. n. m.). Zatiaľ čo začiatok/koniec trasy na východe sa nachádza v obci Wołosat, v západných Bieszczadoch (724 m. n. m.).

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Sliezske Beskydy (Beskid Śląski)

Ustroń je jedným z najstarších osídlení v oblasti Sliezska, keďže prvé záznamy z tohto miesta pochádzajú z roku 1305. História objavenia liečivých vlastností miestnych vôd, súvisí so zamestnancami miestnych oceliarní. Na konci 18. storočia boli v tejto oblasti objavené ložiská železnej rudy, čo prispelo k otvoreniu prvej hutníckej pece v Ustrońi. Oceliari, ktorí ohrievali vodu na umývanie horúcimi pecami s vysokým obsahom síry nazývanými „gierzynami“, objavili jej zdraviu prospešné účinky na reumatické ochorenia. V roku 1804 bola spustená prvá kúpeľná budova – „Hotel Kuracyjny“. Mesto začali navštevovať pacienti trpiaci rôznymi chorobami, vrátane astmy a tuberkulózy. Poloha v bezprostrednej blízkosti hôr, s prístupom k vynikajúcej žinčici, priamo od pastierov, prispela v roku 1868 k vybudovaniu strediska pitia žinčice, podľa vzoru zahraničných miest, podobného charakteru, ako miesta kde sa pila minerálna voda. Žinčica sa pila po zahriatí na teplotu blízku varu. Takýto liečivý nápoj sa nazýval „mulki“. V súčasnosti je charakteristickým znakom tohto kúpeľného miesta zoskupenie 18 liečebných a rehabilitačných zariadení, ktoré sú vďaka svojmu tvaru známe ako „pyramídy“. V časti mesta zvanej Zawodzie sa nachádza prameň s vodou, s obsahom železa, ktorý bol objavený v roku 1883 v bývalej štôlni. Medzi atraktívne miesta patria: Regionálne múzeum „Stara Zagroda“ a Ustrońské múzeum, kde sú lokované výstavy týkajúce sa oceliarskeho a kováčskeho priemyslu. Zachovali sa aj objekty súvisiace s náboženskou rozmanitosťou tohto regiónu, vrátane murovaného evanjelického kostola z roku 1835, presbytérium z konca 18. storočia a bývalá evanjelická škola z roku 1835.

Chránená krajinná oblasť Sliezske Beskydy má svoj začiatok v meste Ustroń a jeho súčasťou sú horské pásma Czantoria a Barania Góra. V parku sa nachádzajú pramene riek Biela a Čierna Wisetka, ktoré sa vlievajú do Visly. (www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/park-krajobrazowy-beskidu-slaskiego)

Potom trasa smeruje k bývalej horskej chate PTPS *Pod Równicou* (dnes nazývanej *Gościniec*), popri tzv. evanjelickom kameni. Je to jedno z mnohých miest v horách, kde počas protireformácie navštevovali sv. omše sliezsky evanjelici. Nájdete tu plochý kameň, ktorý slúžil ako oltár a zároveň aj ako prameň. Nachádza sa tu aj pamätná tabuľa s vyrytým veršom z knihy Exodus Starého zákona: *Miesto, kde stojíte, je svätá zem*, ako aj roky protireformačného obdobia 1654–1709.

Horská chata *Na Równici* sa od roku 2016 kvôli zmenám vo funkcii zariadenia nazýva *Gościniec*. História zariadenia siaha do roku 1923, keď Nemecký turistický spolok „Touristenverein“ postavil malý, drevený turistický prístrešok na kamenom základe, so strmou šindľovou strechou, na čistinke pod vrcholom *Równica*. V roku 1926 zariadenie kúpil PTS, ktoré v nasledujúcich dvoch rokoch postavil od základov štýlovú drevenú chatu. Na jeseň 1939 sa chaty ujal Beskidenverein, poľský personál v ňom však zostal. Po vojne chatu opäť prevzala PTS a od roku 1950 PTPS.

Následne trasa stúpa na horu *Wielka Czantoria* (995 m n. m.) Popri lesnej rezervácii „*Czantoria*“ chrániacej úrodný karpatský bukový les. Odteraz pôjdete po trase pozdĺž poľsko-českých hraníc. Na českej strane sa nachádza vyhladková veža. Chodník vedie na juh, pozdĺž pohoria *Czantoria* a *Stożek* a prechádza cez *Soszów Mały* a *Soszów Wielki*. Medzi vrcholmi sa nachádza malá súkromná horská chata, ktorú dal v roku 1932 postaviť Paweł Polok z Wisly. Počas druhej svetovej vojny ju dočasne prevzal Beskidenverein a po vojne 30 rokov spravoval objekt PTPS. Momentálne je v súkromných rukách. (www.soszow.1000lecie.pl)

Ďalej po hrebeni miňame *Cieślar*, *Stożek Mały*, ako aj *Stożek Wielki* (978 m n. m.), Kde sa nachádza horská chata PTPS *Stożek*. Je to najstaršia poľská horská chata západne od Babej hory. Stavbu zahájil PTS v roku 1920. Drevená stavba bola navrhnutá v podhalianskom štýle, na kamenom základe. Počas vojny budovu prevzali Nemci. Konali sa tu okrem iného aj tábory Hitlerovej mládeže. Po vojne prešla pod správu PTPS. (www.stozek.com.pl)

Chodník sa vo výške *Kyrkawice* a *Kiczory* stáča na východ a vedie k priesmyku *Kubalonka* (758 m n. m.). V blízkosti môžete vidieť tzv. „túlavý kostol.“ Je to drevený kostol Povýšenia sv. kríža z roku 1779, bol tu prenesený v 50. rokoch z *Przyszwowic*, z gliwického okresu.

Z priesmyku vedie chodník pozdĺž horským pásmom *Baranej hory*. Cestou prechádzame okolo súkromnej horkej chaty *Stecówka* a potom okolo chaty PTPS *Przysłup* neďaleko pohoria *Barania hora*. Prvá chata tu bola postavená na konci 19. storočia – bola to drevená poľovnícka chata arcivojvodu Fridricha Habsburského, slúžiaca ako východiskový bod pre lov tetřovov hlucháňov. Po 1. svetovej vojne, bola v roku 1925 drevená budova prevzatá a renovovaná PTS. V 70. rokoch postavil PTPS z dôvodu rastúceho turistického ruchu novú trojposchodovú budovu. Stará budova chaty bola zbúraná v roku 1985 a presunutá k rieke *Visle*, kde je určená pre sídlo pobočky PTPS. Vedľa chaty sa nachádza drevená hospodárska budova, v ktorej sa teraz nachádza Centrum histórie horskej turistiky „Pri rieke *Visle*“ (www.przyslop.pl).

Chodník, stúpajúci smerom na Baraniu horu (1220 m n. m.), prechádza cez povodie rieky *Czarna Wiselka*. Na vrchole Baranej hory sa nachádza vyhlídková veža postavená v roku 1991, ktorá je vysoká viac ako 15 metrov. Z platformy môžete obdivovať obrovskú panorámu poľských, českých a slovenských hôr vrátane Tatier, Sliezkych, Malých, Makowských a Żywieckych Beskydov, ako aj Babiu Horu, či Malú Fatru.

Trasa potom vedie popri chránenej krajinskej oblasti „Barania Góra“, ktorá chráni pramennú oblasť riek *Czarna a Biala Wiselka*, ako aj po porast so znakmi pôvodného karpatského lesa a výbežkami istebného pieskovca. Zostupom dole do doliny Sola míňame obce Magurka Wiślańska, Magurka Radziechowska a Glinne.

Żywiecke Beskydy (*Beskid Żywiecki*)

Sliezske Beskydy oddeľuje od Żywieckych Beskydov rieka Sola, na ktorej sa nachádza obec Węgierska Górka. Je tiež známa ako „Westerplatte juhu“, pretože sa tu nachádzajú pevnosti z druhej svetovej vojny. Aj keď do vypuknutia vojny bolo zo 14 plánovaných pevností v tejto oblasti postavených iba päť (vrátane jednej nedokončenej), útok nemeckej armády bol zastavený. Poliaci boli prinútení vzdať sa iba pre nedostatok munície. V súčasnosti je tu pre návštevníkov otvorená horská chata „*Wędrowiec*“.

Z Węgierskej Górky chodník prudko stúpa na hrebeň Abrahamowa a potom smeruje k súkromnej horskej chate „*Slowianka*“. (www.slowianka.besкиды.info.pl/)

Červená značka vedie cez pohoria Lipowski Wierch a Romanki. Táto oblasť je chránená Żywieckou chránenou krajinnou oblasťou. Pozdĺž chodníka sa nachádzajú dve lesné rezervácie: „Romanka“, chrániaca starý les hornej vrstvy lesa a „Pod Rysianką“, chrániaca fragment starej dolnej vrstvy karpatského lesa a prameň Sopotnie. (www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/zywiecki-park-krajobrazowy)

Ďalším ubytovacím zariadením v tejto oblasti je horská chata PTPS na Rysianke. Objekt dal postaviť v rokoch 1936–1937 Gustaw Pustelnik. S výstavbou sa začalo o pár rokov skôr, úrady ju však pozastavili pre chýbajúce povolenia. Za zastavenie výstavby nového zariadenia lobovala aj nemecká organizácia Beskidenverein, ktorá vlastnila horskú chatu na neďalekej Lipowskej holi. Vďaka podpore Spoločnosti tatranských lyžiarov bolo zariadenie dokončené a spustené do prevádzky v roku 1937. Po vojne chatu prevzala PTPS. (www.rysianka.com.pl)

Od chaty na Rysinke vedie červená značka smerom k slovensko-poľským hraniciam a končí sa na vrchole Trzy Kopce (1216 m n. m.). Následne vedie pozdĺž hraničného pásu a stáča sa za Tanečnikom smerom na Miziowu hoľu a k chate PTPS, ktorá sa nachádza na holi. Prvé plány na výstavbu chaty boli vypracované v roku 1912 z iniciatívy Kazimierza Sosnowského, prekazilo ich však vypuknutie prvej svetovej vojny. Po vojne bol projekt obnovený a začala sa výstavba drevenej horskej chaty, ktorá bola otvorená v roku 1930. V roku 1953 bola budova zničená požiarom. Požiar prežili iba hospodárske budovy. V tom čase nebolo rozhodnuté o prestavbe. V hospodárskych budovách bol zabezpečený dočasný bufet a ubytova-

nie. Provizórna chata bola veľmi odolná, pretože výstavba novej chaty sa začala až v roku 1989, pričom bola otvorená v roku 2003. www.halamiziowa.pl

V blízkosti chaty sa nachádzajú vleky patriace do lyžiarskeho strediska Pilsko-Jontek, ktoré je najvyššie položeným lyžiarskym areálom poza Tatrami.

Beskid Żywiecki – widok na wyciągi i schronisko PTTK na Hali Miziowej

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník vedie okolo lesnej rezervácie „Pilsko“, ktorá chráni fragment horského smrekového lesa, zakrpatenej borovice a spoločenstiev so vzácnymi druhmi fauny a flóry. Po prechode priesmykom Glinne (bývalý slovensko-poľský hraničný priesmyk), trasa vedie pozdĺž hranice a prechádza popri priesmyku Guchaczki, kde sa nachádza stanová základňa patriaca Študentskému kruhu beskydských sprievodcov (SKPB) v Katowiciach (<https://skpb.org/>).

Pozdĺž hranice vedie chodník až k južnému Jałoweckému priesmyku do miesta zvaného Żywecké Rozstaje. To je miesto, kde sa pred vojnou rozišli cesty poľskej Tatranskej spoločnosti a nemeckého Beskidenerverein. Turisti patriaci k vyššie uvedeným organizáciám, od tohto momentu cestovali samostatnými trasami do poľskej chaty v lokalite Markowe Szczawiny a do nemeckého útulku Beskidenerverein na Babej hore.

Týmto miestom vedie aj hranica Babohorského národného parku (BNP) patriaceho do siete biosférických rezervácií UNESCO. Hlavným cieľom parku je ochrana a zachovanie biologickej rozmanitosti, výtvorov neživej prírody a krajinných hodnôt Babej hory, ako aj obnova prirodzených biotopov, ktoré boli narušené v dôsledku ľudskej činnosti. Park chráni okrem iného aj endemity: Lazerník archangelikový a Rožec alpský (www.bgnp.pl).

Chodník potom vedie smerom ku chate PTPS Markowe Szczawiny. Objekt bolo postavený z iniciatívy Dr. Huga Zapałowicza a jeho otvorenie sa uskutočnilo v septembri 1906. Poľská chata bol reakciou poľskej organizácie na dynamickú činnosť nemeckej spoločnosti Beskidenverein v týchto oblastiach, ktorá mala, okrem iného aj turistickú ubytovňu na Babej hore. Chata bol mnohokrát rozšírená a zrekonštruovaná. V roku 2007 však bol objekt z dôvodu rastúceho turistického ruchu zbúraný a na jeho mieste postavený nový, oveľa väčší objekt. Slávnostné otvorenie sa uskutočnilo v roku 2010. Na poľane sa nachádza Múzeum horskej turistiky PTPS umiestnené v starej stanici HZS a nová stanica HZS. (www.markoweszczawiny.pttk.pl)

Schronisko PTTK Markowe Szczawiny

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Babia Góra (1725 m n.p.m.) – widok na Tatry

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Červená značka potom stúpa na priesmyk Brona až k slovensko-poľským hraniciam a vedie smerom na Babiu horu (1725 m n. m.), najvyšší vrch celých Beskýd, známou tiež ako kráľovná Beskýd. Kvôli veľmi premenlivému počasiu sa jej však hovorí aj Matka nepriaznivého počasia. V roku 1806 bol na vrchole hory postavený drevený prístrešok pre turistov v súvislosti s návštevou arcivojvodu Józefa Habsburga. Zariadenie fungovalo krátko, pretože ho zničila búrka. V roku 1876 bol na vrchol umiestnený kamenný obelisk s nápisom v maďarčine, ktorý si pripomínal 70. výročie výstupu arcivojvodu. Pamätník sa zachoval dodnes. V roku 1852 tu bol postavený druhý turistický prístrešok s názvom „Losertówka“, ktorý za svoje meno vďačil starostovi vtedajšieho okresu Wadowice Józefovi Loserthovi. Bol postavený z lokálneho kameňa a pokrytá šikmou strechou pokrytou šindľom. Bohužiaľ, mal neuzavreté okenné otvory a vstupný otvor, preto nevydržal poveternostné podmienky na Babej hore. V súčasnosti je na hrebeni, na slovenskej strane, obelisk s pamätnou tabuľou venovanou Jánovi Pavlovi II. Na severnej strane vrcholu, v prírodnom skalnom výklenku, je socha Panny Márie, kráľovnej Babej Hory, ktorú sem v roku 1984 umiestnili záchranári HZS ako poďakovanie za záchranu pápeža

pred útokom. Na južnom svahu sa nachádza najvyššie položený Beskydský prameň „Głodna woda“ a kúsok pod ním stále nájdete základy nemeckej chaty. Z vrcholu Babej hory je za pekného počasia vidieť rozsiahlu panorámu celých Tatier, ako aj Podhalie, Żywiecke, Sliezske, Malé, Makovské, Ostrovné Beskydy a Gorce.

Následne chodník vedie na východ cez Sokolicu k priesmyku Krowiarki, známemu tiež ako Lipnicka. Krowiarki sú najvyšším horským priechodom Západných Beskýd, dostupným po komunikácii. Až do druhej svetovej vojny viedla tadeto poľná cesta zo Zawoje na Oravu, známa ako Oravský chodník. Tesne pred vypuknutím vojny sa začala výstavba cesty, ale dokončený bol iba úsek od Zubrzyce Górnej po samotný priesmyk. V roku 1938 pracoval Karol Wojtyła na stavbe tohto úseku, ešte ako študent. Túto skutočnosť pripomína obelisk s pamätnou tabuľou umiestnenou na horskom priechode.

Trasa z priesmyku stúpa k horskému pásmu Policy, kde sú dve rezervácie: lesno-krajinná rezervácia „*Na Policy im. prof. Zenona Klemensiewiczza*“ a prírodná rezervácia „*Na Policy*“, chrániaca horský smrekový les. Na vrchole Police (1 369 m n. m.) je umiestnená tabuľa pripomínajúca nehodu lietadla v roku 1969, pri ktorej, okrem iných zahynul aj prof. Klemensiewicz. Do roku 1918 vrcholom prebiehala haličsko-uhorská hranica, a poľsko-československá hranica v rokoch 1918–1920. Celé pásmo bolo začlenené do Poľska až v roku 1938.

Vedľa chodníka sa nachádza horská chata PTPS „*na Hale Krupowej*“, ktorá sa aj napriek názvu nenachádza na Krupowej holi, ale oveľa nižšie, na poľane Sidzińskie Pasionki. Prvé turistické zariadenie bolo na tomto mieste otvorené v roku 1935 z iniciatívy PTS pod názvom „*Pod Policą*“. Stavbu chaty viedol prof. Kazimierz Sosnowski. Budova však bola v roku 1944 vypálená Nemcami. Rekonštrukcia chaty po vojne, ktorú uskutočnila PTPS, bola ukončená v roku 1955. Na budove sú dve pamätne tabule. Prvá je venovaná partizánskej jednotke domácej armády „*Huta-Podgórze*“, ktorá bola dislokovaná v oblasti Policy a Babej Hory. Druhá si naopak pripomína posledný horský výlet kardinála Karola Wojtyły z 9. septembra 1978, ktorý sa uskutočnil v tejto oblasti, tesne pred jeho odchodom na konkláve v Ríme. (www.krupowa.pl)

Následne chodník vedie po svahoch Okrąglice, neďaleko kaplnky Panny Márie, ochrankyne turistov a smeruje do Jordanowa, pričom prechádza úsekom bývalej Karpatskej transversálnej línie z roku 1884 medzi obcami Bystra a Jordanów. Jordanów založil v roku 1564 Wawrzyniec Spytek Jordan zo Zakliczyna, na území osady Malejowa. Názov mesta sa odvodzuje z priezviska jeho zakladateľa. Mesto malo výhodnú polohu na križovatke trás z Krakova a Wieliczky (na tzv. Soľnej ceste) cez Myślenice na Oravu a do Uhorska, ako aj na trase dolinou Skawy do historického Sliezska. Preto bolo v roku 1581 Jordanowu udelené právo na výročné jarmoky. Predával sa tu hlavne dobytok, plátno a soľ. Pod rakúskou nadvládou sa jarmoky zmenili najmä na poľnohospodárske trhy. Aj keď bol Jordanów počas druhej svetovej vojny ťažko poškodený, zachovali sa najcennejšie budovy vrátane kostola Najsvätejšej Trojice z roku 1913, ktorú navrhol Jan Sas Zubrzycki, drevený kaštieľ z 18. storočia a hostinec „*Poczekaj*“ zo začiatku 18. storočia.

Z dôvodu výstavby úseku rýchlostnej esty S7 neexistuje žiadny priechod po trase medzi Jordanowom a Rabkou-Zdrój. Je to tiež jediná časť chodníka, ktorý vedie cez Makovské Beskydy. Po prekročení rieky Raba vchádzame do oblasti Gorcov.

Gorce

Názov obce Rabka prvýkrát spomenul Jan Długosz s odvolaním sa na listinu z polovice 13. storočia. V tom čase boli pravdepodobne známe už aj soľanky v Rabke, ktoré sa používali pre potreby cisterciánskeho kláštora. Vďaka výskumu uskutočnenému v polovici 19. storočia bolo v Rabke v roku 1864 otvorené prvé kúpeľné a liečebné zariadenie a potom detské liečebné zariadenie. Vďaka špecifickej mikroklíme sa Rabka rýchlo rozvíjala, najmä ako detské kúpele. Rabka-Zdrój je dodnes liečebným kúpeľným miestom so špecializáciou na liečbu detí, a preto mu bol udelený titul „Mesto detí sveta“. V roku 1884 bol cez Rabku vedený úsek patriaci Haličskej priečnej železnici. Táto línia viedla pozdĺžne od západu na východ cez horské oblasti Karpát, súbežne s cestou č. 28 vybudovanou o niečo skôr. Názov pochádza z latinského *trans versalis* – priečny, pretože pretína údolia najdôležitejších karpatských riek. Konečné stanice boli Čadca (v súčasnosti na Slovensku) a Husiatyn (na Ukrajine). V neďalekej Chabówke bol v roku 1993 otvorený „Skansen železničného depa“. Počas sezóny tu jazdia vlaky s historickými koľajovými vozidlami z múzea v prírode, okrem iného aj do obcí Mszana Dolna a Kasina Wielka. Historické koľajové vozidlá z Chabówki sa používali v mnohých filmových produkciách vrátane produkcie filmov: „Satan zo 7. ročníka“, „Gummo“, „Schindlerov zoznam“ a „Katyň“ (www.skansenchabowka.pl/).

Medzi ďalšie najzaujímavejšie miesta v Rabke patria: Múzeum horalov a zbojníkov, Múzeum Rádu úsmevu, drevený kostol zo 17. storočia, kde sa dnes nachádza aj Múzeum Vladislava Orkána a zábavný park Rabkoland. Nachádza sa tu aj centrála podhalianskej skupiny HZS.

Skansen taboru kolejowego w Chabówce

Zdroj: <http://skansenchabowka.pl/skansen/ekspozycja/>

Z Rabky vedie trasa smerom k vrchu Maciejowa (816 m n. m.), kde sa nachádza lyžiarske stredisko Maciejowa Ski, ako aj chata PTPS. Nachádza sa tu tzv. kvalifikovaná horská chata, určená hlavne pre individuálnych turistov. Bola postavená v roku 1977 a doteraz si zachovala svoju pôvodnú výzdobu, steny

sú vyrezávané od absolventov Strednej školy výtvarných umení v Zakopanom (www.namaciejowej.pl/).

Následne chodník vstupuje na hranice národného parku Gorce (GNP), ktorý chráni pozostatky karpatského lesa a jedinečnú faunu a flóru. Jednou z jeho hlavných úloh je tiež ochrana prírodnej horskej krajiny a kultúrneho dedičstva súvisiaceho s pastierstvom (www.gorzanskiipark.pl/).

Po červenej značke prichádzame ku chate PTPS na Starých vrchoch. V stredoveku tadiaľto viedla tzv. Kráľovská cesta, z Krakova do Uhorska. Na poľane bol prístrešný hostinec, ktorý podľa miestnych legiend často navštevovali zbojníci. Prvá chata na tomto mieste bola založená z iniciatívy PTS v roku 1932. Počas druhej svetovej vojny bola, žiaľ, najskôr zdevastovaná a potom podpálená. Až v roku 1972 sa začala výstavba novej horskej chaty pre potreby PTPS. Slávnostné otvorenie sa uskutočnilo v roku 1974. (www.stare-wierchy.pttk.pl)

Chodník smeruje k najvyššiemu vrcholu pohoria Gorce, okolo pamätnej tabule nehody lekárskeho lietadla z roku 1973, na Turbacz (1 310 m n. m.) Nachádza sa tu kamenný obelisk a kovový kríž. Pod vrcholom sa nachádza horská chata PTPS, ktorá bola otvorená v roku 1958. Prvé ubytovacie zariadenie bolo na tomto mieste postavené v rokoch 1934–1936. Krátko po vypuknutí vojny sa tu skrývali utečenci z Podhalia a dôstojníci poľskej armády. Zariadenie bolo neskôr základňou a kontaktným bodom pre Poľskú odbojovú armádu. V roku 1943 bola chata Nemcami, z toho dôvodu ju vypálili poľskí partizáni. Pred budovou sa nachádza najväčší uzol turistických trás v pohorí Gorce, z tohto miesta je aj panoramatický výhľad na Spišsko-Gubalovské pohorie, Pieniny a Tatry. Vedľa chaty sa v drevenej budove nachádza Múzeum turistiky v Gorcach a cestovného ruchu PTPS, ktoré predstavuje históriu cestovného ruchu v Gorcach, históriu chaty na vrchu Turbacz, opis hnutia odporu počas druhej svetovej vojny a postavu Vladislava Orkana. (www.turbacz.net)

*Gorce – najvyšší szczyt – Turbacz
(1310 m n.p.m.)*

*Zdroj: Małgorzata Skulimowska,
archiwum autorki*

Schronisko PTTK na Turbacz

Zdroj: <http://turbacz.net/galeria/schronisko/>

Od chaty trasa vedie cez lokalitu Długa Hala, ktorej severná časť sa nazýva Polana Wzorowa. Na polane sa v medzivojnovom období nachádzala vzorová ovčia farma. V súčasnosti je tu pastierska chata, kde si môžete kúpiť oštiepok a žinčicu, neďaleko sa realizuje tzv. kultúrne pasenie oviec. Vo výške vrcholu Kiczora (1 282 m n. m.) chodník smeruje na juh ku Knurowskému priesmyku.

Cez Knurowský priesmyk, známy tiež ako Ochotnicka alebo Furcówka, viedla v stredoveku najkratšia cesta zo Starého Sącza na Podhalie. Využívali ju hlavne obchodníci s koňmi. Okolo roku 1911 cestu na vojenské účely prestavali a vydláždili Rakúšania. V súčasnosti, ako pamiatka vojenského inžinierstva z prelomu 19. a 20. storočia predstavuje jednu z najmalebnejších trás známych ako „Knurowska cesta“.

Z priesmyku chodník stúpa na pohorie Lubań a popri ceste prechádza cez osadu Studzionki, kde sa zachovalo niekoľko drevených domov v miestnom ľudovom štýle. V Studzionkach sa nachádza aj súkromné etnografické múzeum (www.skan-sen-studzionki.pl/).

Na hore Lubań (1211 m n. m.), najvyššom bode tohto horského pásma bola v roku 2015 otvorená drevená vyhliadková veža. Vyhliadková veža, umiestnená vo výške 20 metrov vám umožní vychutnať si panorámu Gorcov, Pienin, Spišskej Magury, Spišsko-Gubalovskej hornatiny a Tatier. Na vrchu je tiež pápežský oltár a pamätná tabuľa so slovami pápeža Jána Pavla II., pripomínajúca jeho výlety po tomto okolí a pamätná tabuľa venovaná zničeným a zaniknutým horským chatám vo Východných Karpatoch, ako aj ich majiteľom a turistom. Prvé ubytovacie zariadenie na vrchu Lubań postavila v rokoch 1936–1939 spoločnosť tatranských lyžiarov. Bohužiaľ, bolo zničené na konci druhej svetovej vojny Nemcami, pretože slúžila hlavne partizánom a miestnemu obyvateľstvu skrývajúcemu sa pred Nemcami. Ďalšie chata bola postavená v rokoch 1973–1974, južne od vrcholu na polane Wyrobki. Bola to pastierska chata určená pre kvalifikovaný cestovný ruch. Bohužiaľ v januári 1978 úplne vyhorela. V súčasnosti je na vrchu Lubań iba stanová základňa patriaca spoločnosti SKPG Krakov. (<http://skpg.krakow.PTPS.pl>)

Potom chodník vedie do údolia, do Krościenka nad Dunajcom, ktoré sa malebne nachádza v údolí medzi Gorcami, Pieninami a Sadeckými Beskydmi. Počiatky osídlenia siahajú do doby výstavby Pieninského hradu a života sv. Kingy (13. storočie). Mesto bolo založené Kazimírom Veľkým v roku 1348. Obyvatelia sa v tom čase živili najmä poľnohospodárstvom, remeslami a obchodom. Až začiatkom 19. storočia sa vďaka objavu prameňov minerálnych vôd na svahoch Stajkovej zmenil ráz mesta na kúpele a turistické centrum. V súčasnosti je sídlom a múzeom Pieninského národného parku. Jednou z najzaujímavejších budov v mestečku je murovaný kostol Všetkých svätých so zachovanými polychrómiami zo štrnásteho storočia, ako aj drevené stavby na námestí.

Sadecké Beskydy (*Beskid Sądecki*)

Po prechode cez Dunajec vchádzame do Sadeckých Beskydov a na hranicu Popradskej chránenej krajiny oblasti. Je to jeden z najväčších chránených krajín-

ných parkov a pokrýva väčšinu Sadeckých Beskydov, vrátane malebného údolia rieky Poprad. (www.zpkwm.pl/park/popradzki-park-krajobrazowy/)

Trasa vedie na východ pozdĺž horského pásma Radziejowa, po ceste prejdete aj cez vrch Skałki (1163 m n. m.), v blízkosti sa nachádzajú aj skalné výbežky, ktorých názov súvisí s legendou o sv. Kinge.

Prvým ubytovacím zariadením na HBT v Sadeckých Beskydoch je horská chata PTPS v lokalite Przehyb. Aj keď sa prvé plány na vybudovanie horskej chaty na tomto mieste objavili už v roku 1908, prvá časť chaty bola uvedená do prevádzky až v roku 1937. Počas okupácie bola chata otvorená, ale na konci vojny bola zničená Nemcami. Novú chatu postavil PTPS v roku 1958. Bol to objekt s kamennými múrmi a šindľovou strechou. Bohužiaľ, v roku 1991 drevená časť tejto chaty vyhorela, pričom opäť začala fungovať, až na konci 90. rokov. V bývalej chate, ktorá slúžila turistom v rokoch 1991 až 1998, známej ako „Jaśkówka“, je teraz k dispozícii výstava „Turizmus v Sadeckých Beskydoch“ (www.przehyba.pl).

Schronisko PTTK na Przehybie

Zdroj: www.przehyba.pl

*Stara wieża na Radziejowej
(1262 m n.p.m.)*

Zdroj: Małgorzata Skulimowska,
archiwum autorki

Chodník pokračuje na vrchol Radziejowa (1262 m n. m.), ktorý je najvyšším vrchom v Sadeckých Beskydoch. Na vrchole sa nachádza nová vyhliadková veža, vysoká 22 metrov, ktorá je v poradí, už treťou vežou na tomto mieste. Vedľa nej sú pamätníky z roku 1966, ktoré si pripomínajú 1000. výročie krstu poľského štátu a 100. výročie založenia pobočky Beskydského Tatranského spolku.

Ďalej vedie trasa cez Wielki Rogacz a na priesmyku Obrazek sa stáča smerom do Popradskej doliny, smerom do Rytra. Za svoj pôvod a meno vďačí Rytro hradu, ktorý sa nachádza na Hradnom vrchu, pri rieke Poprad. Podľa zápisov kronikára Jana Długosza, sa tu malo usadiť okolo 1244 nemeckých rytierov (nem. ritter znamená rytier). V posledných rokoch boli postupne odhalené a rekonštruované

zrúcaniny hradu, ktorý je dnes prístupný aj verejnosti. Na svahoch vrchu Jastrzębska Góra, odkiaľ je výhľad na Rytro sa nachádza lyžiarske a rekreačné stredisko „Rytiersky Raj“.

Chodník prechádza popri zrúcaninách hradu a stúpa po pohorí Jaworzyna Krynicka. Cestou ideme okolo súkromnej horskej chaty Cyrla. Trasa následne vedie cez lokality Jaworzyna Kokuszczańska, Hala Pisana a Wierch nad Kamieńom, cestou prechádzame popri rezervácii „Barnowiec“, ktorá chráni fragment starokarpatskej dolnej hranice lesa. Na svahoch Wierchu nad Kamieńom sa nachádza zhľuk jaskýň (najväčšia medvedia jaskyňa) a odľahlé skaly, z ktorých najvyššia je Čertova skala.

Ďalším ubytovacím zariadením na trase je chata PTPS na v lokalite Hala Łabowska. Prvým ubytovacím zariadením na tomto mieste bola chata postavená v roku 1953 PTPS. O niekoľko rokov neskôr bolo zariadenie rozšírené, a v rokoch 1973–1980, došlo k jeho ďalšiemu rozšíreniu, pričom budova získala dnešnú podobu. Stojí za zmienku, že prístrešok nie je pripojený k elektrickej sieti a elektrina v ňom je k dispozícii iba počas pracovnej doby generátora od 18:00 do 20:00 (www.halalabowska.pttk.pl) V blízkosti sa nachádzajú dve lesné rezervácie „Łabowiec“ a „Uhryń“, ktoré chránia fragmenty pôvodných jedľových a bukových lesov a karpatských bukových lesov.

Schronisko PTTK na Hali Łabowskiej

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Oznakowanie GSB w Beskidzie Sądeckim

Následne chodník smeruje okrem iného na cestu okolo Jaworzyny Krynickej cez Runek (1088 m n. m.). Pod chodníkom, neďaleko vrcholu Jaworzyny, sa nachádza chata PTPS Jaworzyna Krynicka. Prvá chata bol daná do užívania v roku 1934. Zariadenie sa stalo miestnou turistickou atrakciou, okrem iného hostilo aj Jana Kiepuru. Počas druhej svetovej vojny bola chata spustošená a neskôr vypálená Nemcami. Po vojne sa aktivisti PTS rozhodli budovu prestavať, avšak pre nedostatok finančných prostriedkov bolo možné zariadiť iba dočasný turistický prístrešok,

ktorý bol postavený na základoch bývalej hospodárskej budovy. V roku 1960 bolo postavené nové zariadenie na základoch bývalej zhorenej chaty. V 90. rokoch 20. storočia prešla chata dôkladnou rekonštrukciou. Vedľa starej budovy chaty sa nachádza Múzeum horskej turistiky. (www.schronisko-jaworzyna.pl)

Na vrchole Jaworzyna Krynicka (1114 m n. m.) sa nachádza horná stanica kabínkovej lanovky *u Czarnego Potoka* patriaca k lyžiarskej stanici „Jaworzyna Krynicka“. Pri zostupe chodníkom do Krynice sa nachádza skalný výbežok nazývaný Diablovým kameňom a jaskyňa „Diabla Dziura“.

Krynica bola stará rusínska dedina, v medzivojnovom období bola dôležitým rusínskym centrom. Samotný názov naznačuje, že oblasť je známa svojimi minerálnymi prameňmi, a to už niekoľko storočí. Prvé kúpeľné zariadenia tu boli postavené na konci 18. storočia, ale rýchly rozvoj nastal po roku 1856 vďaka aktivitám prof. Józefa Dietla. V roku 1909 objavil geológ Rudolf Zuber vodu, ktorá je jedným z najsilnejších zásaditých štôvov v Európe, táto voda sa dnes volá na jeho počesť „Zuberova voda“. Od druhej polovice 19. storočia, až do vypuknutia druhej svetovej vojny bola Krynica veľmi módnym letoviskom. Navštívili ju okrem iných aj Józef Piłsudski, Jan Matejko, Aleksander Fredro, Maria Konopnicka, Artur Grottger, Henryk Sienkiewicz, Józef Ignacy Kraszewski, Helena Modrzejewska, Władysław Reymont, Julian Tuwim, Konstanty Ildefons Gałczyński a Jan Kiepura. V súčasnosti je Krynica-Zdrój jedným z hlavných liečebných stredísk v Poľsku. Zachovali sa tu staré kúpeľné budovy z 19. storočia. Medzi najzaujímavejšie budovy a miesta, ktoré treba navštíviť, patria: najstaršia budova v meste – liečebný dom „Słotwinka“ z roku 1806, bahenné kúpele z roku 1881, novorenesančný kúpeľný dom z roku 1889, murovaný kostol Nanebovzatia Panny Márie z konca 19. storočia v štýle „talianskej renesancie“, Múzeum Nikifora (primitívneho maliara Epifaniusza Drowniaka) vo Villa Romanówka a bývalý penzión „Patria“ z 30. rokov patriaci Janovi Kiepurovi (dnes budova sanatória). Od roku 1937 tu premáva pozemná lanovka na Parkovú horu. Nachádza sa tu sídlo krynickej skupiny HZS.

Willa Patria naležajúca do Jana Kiepur

Willa Romanówka – Muzeum Nikifora

Zdroj: www.krynica.pl

Nízke Beskydy (*Beskid Niski*)

Po prechode potoka Mochnaczka vedie chodník pozdĺž najväčšieho pásma Beskýd – Nízkyh Beskýd. Prvou z dedín na trase je bývalá rusínska obec Mochnaczka Nižna, v ktorej je drevený pravoslávny kostol sv. Mikuláša z roku 1778 (dnes rímskokatolícky kostol) a kaplnka Narodenie Panny Márie z roku 1787, o ktoré sa starajú miestne mníšky.

Potom chodník vedie medzi dvoma obcami. Jednou z nich je Banica, kde vidíme drevený rusínsky kostol sv. Kosmu a Damiána z 18. storočia. Južne od chodníka sa nachádza obec Izby, kde je murovaný kostol z roku 1886, ktorý aj v súčasnosti slúži rímskokatolíckej farnosti. Vo vnútri sa nachádza kópia obrazu Panny Márie z Izby (pôvodný obraz sa nachádza v Bereste), ktorý je známa svojimi zázrakmi. Izby sa tiež zapísali do histórie ako jeden z hlavných bodov odporu barských konfederátov v 18. storočí (val na vrchu s názvom Baszta nad Izbami).

Ďalším miestom na trase HBT sú Ropki. Dnes sa v tejto obci nachádza Budhistické centrum. Je to bývalá rusínska dedina, jediné stopy po bývalých obyvateľoch sú pozostatky cintorína a pravoslávneho kostola. Pravoslávny kostol v Ropkach z roku 1759 bol jedným z najkrajších v rusínskom regióne. Prežil turbulentné obdobie vojny a v 70. rokoch bol presunutý do skanzenu Múzea ľudovej architektúry v Sanoku.

Cerkiew z Ropiek w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník pokračuje ďalej cez Hańczowu. V dolnej časti obce sa nachádza drevený rusínsky pravoslávny kostol Matky Božej Ochrankyne z 19. storočia, ktorý dnes patrí do pravoslávnej farnosti. V dedine sa nachádza Centrum jazdeckej turistiky

„Poľana“. Ďalej chodník prudko stúpa na Kozie Žebro (847 m n. m.), následne klesá do údolia potoka Regietówka, pri ktorom sa nachádza Regietów. Obec vznikla po roku 1945 spojením dvoch dedín – Regetow Wyżny a Regetow Niżny, ktoré boli po druhej svetovej vojne úplne vysídlené. Na konci 50. rokov sa Rusíny začali vracat' do tejto oblasti, obývali najmä oblasť bývalej obce Regetow Niżny. V strede obce sa nachádza pravoslávna kaplnka z 30. rokov 20. storočia a vedľa nej moderný pravoslávny kostol sv. Michala Archanjela vysvätený v roku 2012. Oblasť obce Regetow Wyżny zostávajú takmer neobývané. Len starý cintorín a miesto, kde sa nachádzal pravoslávny chrám z roku 1864 pripomínajú jeho bývalých obyvateľov. Chrám bol zbúraný v 50. rokoch 20. storočia a rekonštruovaný v obci Żółkiewka v Lubelskom vojvodstve, kde slúži rímskokatolíckej farnosti. Regietów je v súčasnosti známy vďaka konskému žrebčínu huculov „Gładyszów“, ktorý je jedným z najväčších žrebčínov tohto plemena v Európe. V dedine sa pri červenej značke nachádza Študentská stanová základňa vedená Študenstkým kolom beskydských sprievodcov (SKBS) vo Varšave. (www.skpb.waw.pl/)

Nad Regietovom sa na východe nachádza vrchol Rotundy (771 m n. m.), na ktorého hrebeni sa nachádza jeden z najzaujímavejších cintorínov z obdobia prvej svetovej vojny č. 51 podľa návrhu Dušana Jurkoviča.

Cmentarz nr 51 projektu Dušana Jurkoviča na szczycie Rotunda

Zdroj: www.karpaccy.pl

Trasa potom klesá do mesta Zdynia, kde sa narodil otec Maksym Sandrowicz (1886–1914), uznávaný ako mučeník a pravoslávny svätec. V roku 2007 boli jeho relikvie presunuté zo Zdynia do Gorlic. V obci sa nachádza drevený pravoslávny kostol Matky Božej Ochrankyne z 18. storočia, v súčasnosti slúži pravoslávnej far-

nosti. V dedine žijú väčšinou Rusíni, ktorí sa sem vrátili po roku 1956. Počas letných prázdnin sa v Zdyni každoročne koná rusínsky kultúrny festival „Rusínska Vatra“. Chodník pokračuje na východ, vedie cez Popowe Wierchy a klesá do dediny Krzywa. Nachádza sa tu drevený rusínsky pravoslávny kostol sv. sv. Kosmy a Damiána z roku 1924, ktorý v súčasnosti slúži ako rímskokatolícky kostol. V blízkosti kostola sa nachádza cintorín z 1. svetovej vojny č. 54, ktorý navrhol Dušan Jurkovič.

Ďalšou rusínskou dedinou na trase je Wołowiec, kde sa nachádza pravoslávny kostol Matky Božej Ochrankyne z 18. storočia. V minulosti to bol unitský chrám, dnes ho využívajú pravoslávny veriaci. Pri kostole sa zachoval starý rusínsky cintorín s náhrobkami umelcov z neďalekého Bartneho. Pozdĺž chodníka môžete obdivovať početné rusínske kaplnky. V súčasnosti je asi najznámejším obyvateľom spisovateľ Andrzej Stasiuk, spoluzakladateľ vydavateľstva „Czarne“.

Na HBT sa nachádza jedna z mála horských chát v celých Nizkých Beskydoch – chata PTPS v Bartnom. Nachádza sa na svahoch vrchu Mareszka (801 m n. m.), v pohorí Magura Wątkowska. Objekt bol otvorený v roku 1977. Preslávil sa okrem iného tým, že tu mnohokrát prebýval Wojciech Bellon (líder skupiny Wolna Grupa Bukowina). Chata je spomínaná aj v diele „Posledná večera v krčme určenej na demoláciu“. (www.pttkgorlice.pl)

Trochu nižšie, pod chodníkom sú budovy bývalej rusínskej dediny Bartne, ktorú podľa miestnych zdrojov založili kamenári z neďalekej Jasionky. Samotný názov obce naopak pochádza od brtníctva, teda starej formy včelárstva. V 19. storočí bola obec v regióne známa ako kamenárske centrum, práve odtiaľto sa nachádzajú v neďalekých mestách kríže a náhrobné kamene. Počas 1. svetovej vojny sa tu odohrávali bitky Gorlickej operácie. Z tohto obdobia pochádza vojnový cintorín č. 64, ktorý navrhol Hans Mayr. Po druhej svetovej vojne bolo miestne obyvateľstvo vysídlené, väčšina sa však vrátila v 50. rokoch 20. storočia. V dedine sa zachovali rusínske domy, ale aj pravoslávny kostol sv. Kosmu a Damiána z roku 1930 a drevený gréckokatolícky kostol z roku 1842, ktorý je dnes pobočkou múzea „Usadlosti Gladyszow a Karwacjanow“ v Gorliciach.

Cerkiew greckokatolicka w Bartnem, filia Muzeum „Dwory Gladyszów i Karwacjanów” w Gorlicach

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník vedie nad Bartnym na najvyšší vrch pohoria Magura Wątkowska – na Maguru (842 m n. m.). Na jeho hrebeni je poľný oltár a socha Jána Pavla II., ktorá pripomína pápežove prechádzky v tomto regióne. Tu vstupujeme do oblasti Magurského národného parku (MNP), ktorý chráni prechodovú oblasť medzi Západnými a Východnými Karpatmi, ako aj flóru a faunu typickú pre dolnú hranicu lesa a hornatinu. (www.magurskipn.pl)

Chodník vedie cez ďalšie pásma pohoria – Świerzowa, Ostrzysz, Kolanin až po priesmyk Hałbowska (540 m n. n.). Názov priesmyku je podľa neďalekej dedinky Hałbów. 7. júla 1942 tu nacisti zavraždili asi 1 250 Židov, ktorí tam boli privedení z geta v Novom Žmigróde. Miesto činu pripomína veľká kamenná doska s niekoľkými stélami a nápismi v hebrejčine, poľštine a angličtine.

Potom vstúpime do Chránenej oblasti „Kamień“, s najvyšším stupňom ochrany, ktorá chráni jedľovo-bukový porast a tzv. Karpatský platan. Pokrýva takmer celý hrebeň vrchu Kameń zvaného “nad Kałami” (714 m n. m.). Chodník vedie do doliny Wisłok, kde sa nachádza obec Kały. Potom trasou vystúpime na horu Grzywacka Góra (567 m n. m.). Na vrchole sa nachádza Miléniový pápežský kríž s vyhladkovou plošinou a kaplnkou. Z obce Kały na štít vedie krížová cesta Božieho milosrdenstva. Na hrebeni sa chodník stáča na východ a prechádza rezerváciou Łysa Góra, ktorá chráni lesné ekosystémy v tejto oblasti.

Ďalším atraktívnym mestom je Chyrowa. Chodník vedie okolo lyžiarskej stanice „Chyrowa Ski“. V údolí potoka Iwielka sa nachádza malebne situovaný drevený rusínsky pravoslávny kostol Matky Božej Ochrankyne z roku 1771 (dnes rímskokatolícky kostol). Vedľa chrámu je obelisk venovaný Karolovi Wojtylovi, ktorý toto miesto navštívil počas svojich ciest Nízkymi Beskydami. Dolina Iwielki, ktorá sa nachádza medzi vrcholmi Dania a Chyrowy, je tiež známa ako Údolie smrti kvôli ťažkým bojom, ktoré sa tu odohrali v roku 1944.

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Chyrowej

Pustelnia św. Jana z Dukli

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Trasa pokračuje na východ a prechádza popri lesnej rezervácii „Igielki“, ktorú pokrýva asi 250 tisíc obyčajných, ktoré obklopené bukovým a jedľovým po-

rastom. Následne chodníkom prichádzame do pustovne sv. Jana z Dukly, ktorá sa nachádza na svahoch hory Garb. Nachádza sa tu zázračný prameň a nad ním neogotická kaplnka zo začiatku 20. storočia, ktorej podkrovie obývajú dva druhy netopierov: netopier malý a netopier veľký. Na tomto mieste sme obklopený krížovou cestou umiestnenou na stromoch. (www.dukla.bernardyni.pl/sanktuarium/kosciol-na-puszczy/)

Chodník potom klesá do údolia Jasiołka v blízkosti obce Nowa Wieś a smeruje na horu Cergowa. Cestou míňame rezerváciu „Cisy w Nowej Wsi“, ktorá chráni prirodzenú polohu tisa obyčajného, hlavne v podobe stromu, v komplexe bukových a jedľových lesov s prímiesou platanu, duba a hrabu. Samotná hora Cergowa (716 m n. m.), nazývaná tiež Wielka Góra, je trojvršie, ktoré je charakteristické pre panorámu Nízkych Beskýd. Na hrebeni sa nachádza nová vyhlídková veža, z roku 2018 a kríž pripomínajúci Miléniový rok. Na svahoch Cergowej sú okrem iného početné výbežky Cergowského pieskovca a jaskýň „Kam spadło lietaldo“. Na severozápadnom svahu je nádherný prameň zvaný „Zlatá studňa“ s kaplnkou sv. Jána z Dukly, ktorý tu viedol pustovnícky život. Na juhovýchodnom svahu Cergowej sa nachádza malé jazero s názvom „Morskie Oko“. Severný strmý svah Cergowej je pokrytý starým pralesom s bukovým a jedľovým porastom, ktorý je chránený rezerváciou „Rezerwat Tysiąclecia“.

Chodník klesá z vrcholu smerom na Lubatowu a Iwonicz-Zdrój. Stopy ľudskej činnosti v týchto oblastiach pochádzajú, už z obdobia neolitu (4 000–2 000 rokov pred n. l.), čo potvrdzujú vykopávky nájdené v tejto oblasti. Iwonicz-Zdrój je jedným z najstarších kúpeľných miest v Poľsku, pretože prvé zmienky o existencii minerálnych vôd na tomto mieste sú z roku 1413. V období renesancie rástol záujem o liečivé vlastnosti minerálnych vôd a kúpeľov. Tento fakt bol opísaný v mnohých publikáciách, vrátane publikácie lekára kráľovnej Márie Sobieskej. V 18. storočí Iwonicz-Zdrój upadal, a to až do začiatku 19. storočia, kedy tu začali noví majitelia – rodina Załuských – stavať prvé kúpeľné objekty. V centre mesta sa nachádzajú zachované drevené vily a penzióny z toho obdobia, ktoré boli

Wieża na Cergowej (716 m n.p.m.)

Źródło: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

postavané podľa vzoru vtedajších švajčiarskych kúpeľných budov. V roku 1914 prebýval v mestečku aj Józef Piłsudski. Medzi najzaujímavejšie budovy a miesta v meste patria: neskoroklasický Starý palác z roku 1837, Kúpeľný dom z roku 1859, vila „Bazar“ z roku 1875 s charakteristickou hodinovou vežou, kostol sv. sv. Iwona a Panny Márie Liečiteľky chorých z roku 1895 s kostrovou konštrukciou. Chrám je jedinečným príkladom dreveného kostola s neogotickými prvkami, ktoré sa stavali v kúpeľných lokalitách v podkarpatskom regióne. Na západ od kúpeľných domov sa nachádza Aleja Wincenta Pola, ktorá vedie k prameňu Bełkotka, z ktorého kedysi unikal metán, ktorý spôsoboval charakteristické bublanie. Mierne na juh od centra mestečka, na svahoch Przedziwny, nájdeme pozostatky starých skokanských mostíkov.

Budynek „Starego Palacu” w Iwoniczu Zdroju

Willa „Bazar” w Iwoniczu Zdroju

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Potom chodník smeruje k druhému kúpeľnému miestu v tomto regióne – Rymanów Zdrój. Jozef, jeden zo synov Anny Potockej (majiteľky Rymanowa), v auguste 1876 objavil počas prechádzky liečivý prameň. Objav týchto prameňov stál pri počiatku mestečka Rymanów-Zdrój. Spolu so zriadením nového liečebného domu sa začalo s výstavbou štýlových vil a penziónov – secesnej vily „Pod Matkou Božou“ (dnes sanatórium „Maria“), ako aj vily „Pogoń“ a „Leliwa“. Prvá svetová vojna, bohužiaľ viedla k úplnej devastácii kúpeľov. Opätovne boli otvorené v roku 1926. Po druhej svetovej vojne sa však Rymanów-Zdrój stal známy ako kúpeľné stredisko pre deti, ako druhé najväčšie letovisko po Kołobrzegu (pred Rabkou-Zdrój). V súčasnosti sa, ako kúpeľné stredisko špecializuje na liečbu kardiologických chorôb. Medzi slávnymi pacientmi boli: Stanisław Wyspiański, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, či Kornel Makuszyński. Na pódiu hostinca „Dworzec Gościnny” vystúpili umelci ako: Hanka Ordonówna, Zula Pogorzelska, Adolf Dymśa, Mieczysław Fogg a ďalší.

Červená zturistická načka pokračuje na východ oblasťami, ktoré predtým obývali Rusíni. Cestou prechádzame, okolo, už neexistujúcej dediny Wołtusowa, kde si okrem iného môžete pozrieť: miesto bývalého kostola, cintorín, studne a pivnice

na miestach, kde boli rusínske domy. Miestny chrám prežil druhú svetovú vojnu a vysídlenie Rusínov. Na rozkaz vtedajších orgánov však bola demontovaný v roku 1953. Ďalšou dedinou je Wisłoczek, ktorú až do 40. rokov 20. storočia obývalo takmer výlučne rusínske obyvateľstvo. Po druhej svetovej vojne bola dedina opustená, a z pôvodnej zástavby zostal iba cintorín s náhrobkami a kostol. Až na konci 60. rokov bola obec znovu osídlená repatriantmi zo Zaolžia, ktorí patrili k letničnej evanjelickej komunite. Počas prázdnin v obci funguje stanové mestečko, ktoré prevádzkuje SKBP v Rzeszowe (www.skpb.rzeszow.pl/). Určite stojí za to vidieť vodopád (kaskádu) na potoku Wisłoczek.

Chodník potom vedie dolinou potoka Wisłoczka, ktoré sa vlieva do rieky Wisłok v obci Rudawka Rymanowska. Následne chodník smeruje na juh dolinou Wisłok, smerom do obce Puławy, ktorá je v súčasnosti rozdelená na dve časti: Puławy Dolne a Puławy Górne nachádzajúce sa na svahoch pohoria Bukowica. História obce je podobná histórii susedného Wisłoczka a neďalekej obce Wola Piotrowa. Po vojne boli obyvatelia Puławy vysídlení. Na konci 60. rokov minulého storočia obývali opustené oblasti osadníci z Tešínskeho Sliezska, patriaci k spomínaným letničným evanjelikom. Na kopci v hornej časti obce sa nachádza areál bývalého gréckokatolíckeho kostola a cintorín. V obci Puławy Górne sa nachádza lyžiarska stanica „Kiczera“, ktorú prevádzkujú súčasní obyvatelia obce.

Z obce Puławy Górne ideme chodníku pohorím Bukowica. V blízkosti vrcholu Skibce, hneď vedľa chodníka, sa nachádza lesná rezervácia „Bukowica“, ktorá chráni prírodné staré bukové a jedľové lesy. Prichádzame na najvyšší kopec pohoria – Tokarnia (778 m n. m.). Na hrebni je reléová stanica. Je to tiež krásny vyhlídkový bod. Ďalej smerujeme do doliny potoka Płonka, do oblasti neexistujúcej rusínskej dediny Przybyszów, kde sa z pôvodnej zástavby zachoval iba cintorín a pravoslávny kostol. V blízkosti sa nachádza lyžiarsky vleč Karlików. Odtiaľto chodník pokračuje smerom k masívu Kamień, popri skupine pieskovecových skál a cez Wahalowski Wierch (odkiaľ je krásna panoráma), klesá do doliny Osławica, nad ktorou sa nachádza obec Komańcza.

Červená značka vedie cez časť obce zvanú Komańcza Letnisko. V medzivojnovom období tu bolo postavených niekoľko štýlových drevených penziónov. Do súčasnosti sa zachovali iba dva objekty. V bývalom dome rehoľných sestier – učiteliek sa dnes nachádza kláštor sestier Nazaretskej charity, v ktorom zostal v 50. rokoch kardinál Stefan Wyszyński, internovaný orgánmi Poľskej ľudovej republiky. V súčasnosti je v kláštore malé múzeum venované kardinálovi. Návštevníci tu môžu vidieť kaplnku a miestnosť, v ktorej býval. V druhom, zachovanom bývalom penzióne – Leśna Willa v súčasnosti funguje horská chata PTPS. (www.lesnawilla.pl)

Za svoj rozvoj vďaka Komańcza stavbe železnice, ktorá sa začala v roku 1872, ktorá spája Przemysl s Budapešťou cez Łupkowský priesmyk. V roku 1918 tu fungovalo hnutie spojené nezávislou Ukrajinou, známe ako Komanská republika.

V medzivojnovom období bola obec populárna ako letovisko, na čo mali vplyv aj minerálne (sírnikové) pramene, ktoré sa tu nachádzali. V Komańczy odpočíval okrem iných aj Kazimierz Bartel, profesor polytechniky vo Lvove. Jedným z najza-

ujímavejších objektov v obci je drevený pravoslávny kostol Matky Božej Ochrankyne z 19. storočia, kedysi gréckokatolícky, dnes pravoslávny. Chrám je vernou rekonštrukciou starej budovy z roku 1802, ktorá v roku 2006 vyhorela. V strede obce sa nachádza ďalší gréckokatolícky kostol, tento je postavený z dreva a tehál, je zasvätený Matke Božej Ochránkyni, bol postavený v roku 1988 z materiálov z dreveného chrámu z obce Dydyńce.

Klasztor ss. Nazaretanek w Komańczy

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Komańczy

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Bieszczady

Oslawa, ktorá podľa niektorých delení predstavuje hranicu medzi Nízkymi Beskydami a pohorím Bieszczady, križuje cestu v oblasti bývalej rusínskej dediny – Preľuki, kde sa zachoval pravoslávny chrám a cintorín. Nachádza sa tu aj zastávka nepoužívanej železnice na trase Rzepedź–Smolnik, ktorá bola postavená v rokoch 1952–1954. Pred druhou svetovou vojnou tu bola súkromná železničná trať z Rzepedže do Mikowa, ktorú vlastnila rodina Potockých z Rymanowa. Pozdĺž chodníka stále môžete vidieť zvyšky železničných násypov a koľaje, ako aj úzkorozchodný železničný most vedľa tzv. “Łokcia na Oslawe”, ktorý je jedným z najvyšších a najdlhších v Bieszczadoch (s dĺžkou 50 metrov).

Chodník pokračuje po hranici prírodnej rezervácie „Przełom Oslawy nad Duszatynem”, ktorej cieľom je zachovať povodie údolia rieky Oslawa spolu s okolitými bukovými a jedľovými porastami. Je to tiež hranica Ciešniańsko-Wetlińskej chránenej krajinej oblasti, ktorá je nárazníkovou zónou národného parku Bieszczady. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12516-cisniansko-wetlinski-park-krajobrazowy.html)

Ďalšou dedinou na trase je Duszatyn, ktorý bola po roku 1945 úplne vysídlený a zničený. V súčasnosti sa tu nachádzajú iba stavby, postavené v 50. rokoch pre lesných robotníkov. Chodník následne vedie popri potoku Olchatów do geologickej rezervácie „Zwieszło“, ktorá chráni jazerá vytvorené v roku 1907 v dôsledku zosuvu pôdy na svahoch hory Chryszczata, sú to tzv. Duszatyńské jazerá. Zosuv Zwieszło je najväčší v poľských Karpatoch z hľadiska množstva zosunutého mate-

riálu a druhý najväčší z hľadiska veľkosti. Vďaka tomuto zosuvu vznikli tri jazerá, z ktorých sa dve zachovali dodnes.

Jeziorka Duszatyńskie

Nagrobek z I wojny światowej na Chryszczatej

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Nad tzv. Horným jazerom, cesta prudko stúpa až na vrchol Chryszczata (997 m n. m.). Pri ceste sa nachádza cintorín z 1. svetovej vojny. Na hrebeni je betónový stĺp, ktorý býval základňou triangulačnej veže, a to hneď vedľa pamätnej tabule o návšteve Karola Wojtyły na vrchu Chryszczata. Potom chodník vedie pozdĺž svahu, smerom na juh a dosahuje priesmyk Žebrak (816 m n. m.). Názov odkazuje na legendu o žobrákovi, ktorý sa v zime túlal z Woly Michowej, sadol si k odpočinku a stuhol. Za starých čias tadiaľto viedla obchodná cesta z Baligródu do Woly Michowej. Na hrebeni priesmyku sa nachádzal hostinec s názvom Žobrák, ktorý v roku 1915 vyhorel a jeho meno bolo dané priesmyku.

Po hrebeni vrchu „Wysoky Dział” viedla dohodnutá hranica medzi etnografickými skupinami: Rusíni žili na západe a Bojkovia na východe. Počas prvej svetovej vojny sa tu viedli ťažké boje medzi ruskou armádou a rakúsko-uhorskou armádou, o čom svedčia početné stopy po zákopoch, ako aj malé cintoríny a hroby z tohto obdobia (napr. v Chryszczatom, Krąglicy a Maguryczy). V rokoch 1945–1947 boli husté lesy v okolí Chryszczata útočiskom pre ukrajinských partizánov.

Z priesmyku vedie chodník na Jaworne a Wołosañ, tiež známeho ako Patryja, najvyššie položeného vrchu v pohorí Wielki Dział (1071 m n. m.). Potom chodník prechádza cez Sasów, Berest a Hon do Cisny. Vedľa chodníka sa nachádza chata PTPS „Pod Honem“. Chata sa nachádza v nadmorskej výške 663 m. n. na rieke Cisna, na juhovýchodnom svahu vrchu Hon. Chata bolo otvorená v roku 1986, v blízkosti sa v minulosti nachádzal lyžiarsky vlek, ktorý je dnes trvalo zatvorený. (www.bacowkapodhonem.pl)

Následne trasa vedie dole do údolia Solinky a do mesta Cisna. Osada vznikla na bývalej obchodnej ceste zo Sanoku do Humenného cez priesmyk nad Roztokami, ktorý bol známy už z rímskych čias, čo potvrdzujú aj dve mince cisára Hadriána, ktoré sa tu našli. Mesto bolo založené na začiatku 16. storočia rodinou Bałów

z Hoczewa a v polovici 18. storočia bolo prevedené do vlastníctva rodiny Fredrovcov. Začiatkom 19. storočia tu postavil železiareň Jacek Fredro, otec známeho komediálneho spisovateľa Aleksandra Fredra. V Cisne bol tiež borovicový kaštieľ, postavený Fredrom, v ktorom sa spisovateľ často zdržiaval, čo neskôr opísal vo svojich pamätiach „Tri po tri“: *Náš pobyt v Cisnom bol plný zábavy. Všetko bolo pre nás nové – nové pre sluch a zrak. V horách sa občas ozvalo trúbenie z rohov juhásov (...) Navštívili sme salaše v ďalekých horách, kde nás liečili ovčím syrom a bryndzou...*

Väčšina objektov, ktoré svedčia o histórii mesta Cisna, sa, bohužiaľ, nezachovala, pretože tak ako v okolitých mestách, aj tu sa v 40. rokoch odohrávali tvrdé boje s ukrajinskými partizánmi. Zachoval sa cintorín s najstarším hrobom v Bieszczadoch z roku 1842 a pravoslávny chrám. Na vrchu Bethlejemka sa nachádza pamätník pripomínajúci vojakov a milicionárov, ktorí zahynuli v boji proti UPA. Cez obec vedie úzkorozchodná železničná trať postavená v rokoch 1890–1895 do Nowého Łupkówa, ktorá bola v roku 1904 predĺžená na východ, do Kalnice. Železnica je v súčasnosti jednou z najväčších turistických atrakcií v regióne známa ako „Bieszczadská lesná železnica“. Premáva na trase Majdan–Przysław. V Cisnej sa nachádza aj umelecká dielňa maľovaných sklenených ikon „Veraikon“ Jadwigi Denisiuk a stanica HZS. Najznámejším a ikonickým miestom v Cisne je Siekierzada, ktorej meno pochádza z filmu z roku 1986 podľa prózy Edwarda Stachuru s názvom „Siekierzada alebo Zima lesných ľudí“.

Z Cisny vedie chodník smerom do hraničného pásma a míňa pomník pripomínajúci haváriu vrtuľníka, ku ktorej došlo v januári 1991, počas realizácie ďalšej epizódy programu „997“. Následne chodník stúpa na ďalšie vrcholy, ako Worowosoka, Małe Jasło a najvyšší vrchol pohoria – Jasło (1153 m n. m.). Chodník, ktorý vedie na zalesnený Okraǳlik (1101 m n. m.), nás zavedie na slovensko-poľské hranice. Potom sa trasa stáča od hraníc smerom k Fereczatej a klesá do doliny smerom na Smerek.

Smerek je bývalá bojkovská dedina, pričom jedinou stopou po bývalých obyvateľoch je miesto na ktorom stál pravoslávny chrám, ktorý bol údajne jedným z najkrajších v bieszczadskom pohorí. Nachádzajú sa tu aj pozostatky úzkorozchodnej železničnej trate, ktorá bola v rokoch 1908–1909 dostavaná aj do Smereku, z dôvodu rozvíjajúceho sa lesného hospodárstva (bola postavená vlečka k píle, v osade Beskyd). Chodník pokračuje údolím Wetlinky do bývalej bojkovskej dediny Kalnica, kde bol začiatkom 20. storočia založený drevospracujúci podnik patriaci slávnej viedenskej spoločnosti „Thonet“ špecializovanej na ohýbaný nábytok.

Po prechode potoka Wetlinka vstupujeme do Bieszczadského Národného parku (BbNP), ktorý je súčasťou medzinárodnej biosférickej rezervácie UNESCO „Východné Karpaty“. BbNP chráni typickú krajinu Východných Karpát, charakteristický systém rastlinných a klimatických stupňov, populáciu veľkých bylinožravých a dravých cicavcov, ako aj dravých vtákov. Zvláštnosťou sú navyše horské lúky so zaujímavou východokarpatskou vegetáciou. (www.bdnp.pl/)

Od tohto bodu chodník stúpa do kopca vedúceho na vrch Smerek, známy tiež ako Wysoka (1222 m n. m.). Na hrebeni je kríž, ktorý je spomienkou na tragickú smrť turistu, ktorého zasiahol blesk. Od tohto bodu vedie trasa takmer stále po hlavnom hrebeni pohoria Połoniny Wetlińskie. Na úpätí vrchu Smerek sa nachádza priesmyk Orłowicz (1093 m n. m.), ktorý je pomenovaný po vynikajúcom turistickom aktivistovi, zakladateľovi prvého poľského Akademického turistického klubu vo Lvove v roku 1906, autorovi turistických sprievodcov a spoluvypracovateľovi Hlavnej beskydskej cesty. Do roku 1974 sa priesmyk nazýval Żołobyna.

Za priesmykom vedie cesta popri ostrých výbežkoch pieskovca. O kúsok ďalej je trávnatá priehlbina zvaná *Wokryci*. Kedysi tu bol cintorín ruských vojakov z 1. svetovej vojny. Chodník potom vedie cez skalné výbežky na *Osadzkim*, kde je dobrý výhľad. Vo výške Strieborného priesmyku sa stáča smerom na Hasiakovú skalú a vyhába sa najvyššiemu vrcholu horských pasienkov – Rohu (1255 m n. m.). Pod Hasiakovou skalou vo výške 1228 m n. existoval kultový objekt zvaný „Chata macka Pú“. Išlo o bývalé vojenské pozorovacie stanovište z 50. rokov, ktoré v roku 1956 upravila PTPS na horskú chatu. S týmto zariadením je spojená legendárna postava Lutka Pińczuka, ktorý tu bol vedúcim niekoľko rokov. Posledné roky je objekt pod správou BbNP a v máji 2020 sa začala jeho generálna obnova, ktorá má trvať do konca roku 2021.

Polonina Wetlińska

Dawne schronisko tzw. „Chatka Puchatka” (rozebrane w 2020 roku)

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník potom klesá do údolia potoka Prowcza, ktoré je veľmi zaujímavé, pretože má po celej svojej dĺžke, od prameňov po ústie do Sanu tri názvy: *Prowcza*, *Nasiczniński potok* a *Dwernik*. Prichádzame do bývalej bojkovskej dediny *Berehy Górne*. V súčasnosti je oficiálny názov obce *Brzegi Górne*. Bola to veľmi ľudnatá obec, po ktorej dnes zostal iba starý gréckokatolícky cintorín na svahoch *Połoniny Caryńskiej*, s pôvodnými ľudovými kamenárskymi dielami z 19. storočia a miestom, kde stál chrám.

Z priesmyku chodník prudko stúpa do *Połoniny Caryńskiej* (známej tiež ako *Berehowskej*). Názov horských pastvín pochádza od bývalej dediny *Caryńskie leżi*acej na severných svahoch. Po dosiahnutí hrebeňa chodník pokračuje ďalej po

hrebenu, prechádza najvyšším bodom Kryhly Wierch (1297 m n. m.). Trasa je veľmi malebná, pretože pokračuje po otvorenom horskom hrebenu po skalných výbežkoch. Z horských pasienkov chodník klesá do obce Ustrzyki Górne.

Ustrzyki Górne sú bývalou bojkovskou dedinou, ktorá bola po druhej svetovej vojne takmer úplne vyľudnená a zničená. Na začiatku 50. rokov tu bolo zriadené sídlo hraničnej stráže, ktoré sa o niekoľko rokov neskôr zmenilo na horskú chatu PTPS.

Jedným z hostí chaty bol, okrem iných aj kňaz Karol Wojtyła. V dedine nie je veľa miest, ktoré sa oplatí navštíviť, napriek tomu sa oplatí vidieť Múzeum horskej turistiky PTPS, ktoré vzniklo v roku 1991 v tzv. Zelenom dome, ktorý je jediným pozostatkom bývalej horskej chaty. V roku 1985 bol na mieste pravoslávneho chrámu, vybudovaný kostol sv. Anny. V súčasnosti je v obci Ustrzyki Górskie niekoľko ubytovacích zariadení, vrátane horského hotela PTPS, kde je častým hosťom cestovateľka a novinárka Elżbieta Dzikowska (www.hotel-pttk.pl). Vedľa hotela SA nachádza záchranná stanica HZS a v centre obce sídlo hraničnej stráže a ústredie vedenia BbNP.

Z obce Ustrzyki Górne chodník stúpa na hrebeň Szeroki Wierch a vedie jeho hlavným otvoreným hrebeňom. Pred druhou svetovou vojnou tu roľníci z obce Wołosate pásli svoje voly. Malebná trasa vedie k vyvrcholeniu zvanému Tarniczka (1315 m n. m.) a následne vedie dole k priesmyku oddeľujúcemu masív Szeroki Wierch od Tarnice, ktorá je najvyšším vrchom západných Bieszczad (1346 m n. m.). Priesmyk sa nazýva Sedlo pod Tarnicou, pretože pri pohľade zo strany obce Wołosate je spojený so sedlom. Červená značka obchádza Tarnicu (z priesmyku sa dá dostať na žltú značku) a klesá pod Goprowský priesmyk. Názov dostala v roku 2009 a odvodzuje sa od základne záchranárov HZS, ktorá tu v rokoch 1964–2010 fungovala v letnej sezóne, v stane rozloženom na priesmyku. Potom cesta vedie cez lokality Krzemień a Kopa Bukowska na vrchol Halicz (1 333 m n. m.). Na hrebenu sú zvyšky triangulačnej veže a kovový kríž, ktorý tu bol privezený z Tarnice. Podľa miestnych legiend v stredoveku tu existoval hraničný priechod Poľska, Ruska a Uhorska.

Widok ze Szerokiego Wierchu na Tarnicę

GSB w drodze na Halicz

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Hlavná značka beskydskej trasy, označená v roku 1935, pôvodne viedla z Haliczu do Sianky. Po druhej svetovej vojne v dôsledku zmien hraníc trasu upravili v úseku Bieszczad Edward Moskała a Władysław Krygowski. V roku 1975 bola trasa predĺžená na *Rozsypaniec* a v roku 1984 bola vyvedená po ceste do obce Wołosate.

Po zjazde na Bukowský priesmyk (1107 m n. m.), Hneď vedľa poľsko-ukrajinských hraníc, sa stáča a sleduje cestu do Wołosate. V súčasnosti je na tomto úseku križová cesta. Wołosate je bývalá bojkovská dedina, ktorá sa po druhej svetovej vojne takmer úplne vyľudnila. Drevený bojkovský kostol sa nezachoval. Zostal iba cintorín s niekoľkými náhrobkami. V 70. rokoch tu bola založená veľká chovateľská spoločnosť, ktorú v roku 1991 prevzal BbNP. V súčasnosti tu funguje Centrum chovu huculských koní a poľná ekologická vzdelávacia stanica BbNP.

HBT v číslach:

- dĺžka: 496 km/519 km
- približná doba chôdze: 150–170 hodín; 17–24 dní
- najvyšší bod: Babia Hora v Žywieckych Beskydoch – 1725 m. n. m.
- najnižší bod: *Kąty* v Nízkych Beskydách – 312 m. n. m.
- stred trasy: Runek alebo okolie lokality *Diabły Kamień* v pohorí Jaworzyna Krynicka v Sadeckých Beskydoch

Fakty o HBT:

- posledný rekord HBT vytvoril 2. júla 2020 Roman Ficek, ktorý celú trasu prešiel za menej ako 107 hodín 25 minút (4,5 dňa).
- Rekord žien v prechode HBT v roku 2019 stanovila Joanna Mostowska, ktorá pre charitu prešla trasu za 209 hodín 48 minút; HBT je východná časť Európskej diaľkovej pešej trasy E8, ktorá vedie z Írska cez Anglicko, Holandsko, Nemecko, Rakúsko, Slovensko, Poľsko, Ukrajinu do Bulharska (spolu 4 900 km). Poľský úsek chodníka vedie od hranice so Slovenskom v obci Barwinek cez Duklu a pripája sa k HBT na úbočiach Chyrowa, následne vedie až k obci Wołosate a k hraniciam s Ukrajinou.

Hlavné prvky HBT:

www.cotg.pttt.pl/HBT (značenie trasy)

www.cotg.n.pttt.pl/odznaki/HBT/ (predpisy označenia HBT PTPS)

www.ptt.org.pl/odznaka-glowny-szlak-beskidzki (predpisy týkajúce sa odznakov HBT

PTS)

www.schroniska.pttt.pl (ubytovanie)

www.chatki.com.pl (ubytovanie pre študentov, kempingy, chaty atď.)

Modrá trasa, zvaná karpatskou

Je to druhý najdlhší turistický chodník v poľských horách, pretože je dlhý 445 km. Jeho trasa vedie z Grybówa do Bialej (v súčasnosti mestská časť Rzeszowa) cez Nízke Beskydy, Západné Bieszczady, Sanocko-Turczańskie hory, Przemyšlskú a Dynowskú hornatinu. Najvyšším bodom chodníka je miesto tesne pod vrcholom vrchu Krzemień (1 320 m n. m.) v západných Bieszczadoch. Tento chodník je tiež známy ako hraničný, pretože vedie pozdĺž poľsko-ukrajinskej a potom slovensko-poľskej hranice pozdĺž významného úseku v Bieszczadoch a Nízkych Beskydách. V úseku Grybów–Nowy Łupków (Nízke Beskydy) je chodník pomenovaný po Kazimierzovi Pułaskim, pretože vedie oblasťami, kde si konfederáti zakladali svoje tábory a bojovali pod velením Kazimierza Pułaského.

Počiatkový úsek z Grybówa do Wysowej bol v 30. rokoch vyznačený spolkom PTS v Gorliciaciach. Jeho ďalší smer do Łupkówa a ďalej, bol však v 60. rokoch vyznačený PTPS z lokalít Ustrzyki Dolne a Przemyśl.

S cieľom popularizovať tento chodník zriadilo PTPS horský turistický odznak „Modrej trasy Rzeszów–Grybów“, ktorý sa v skratke nazýva odznakom „Modrej trasy“. Odznaky sú v bronzovej, striebornej a zlatej verzii. Trasu je možné prekonať počas jednej dlhej cesty alebo ju rozdeliť na niekoľko úsekov. Podobný odznak založil aj PTS. Jedná sa o jednotupňový Odznak Poznávacieho a Turistického spolku v Tarnove „Trasa Grybów–Rzeszów“.

Začiatok/koniec trasy (v závislosti od smeru prechodu) je označená modrou bodkou obklopenou bielou farbou. Začiatok/koniec chodníka je na železničnej stanici v Grybówe v oblasti Nízkych Beskydov (približne 330 m n. m.). Začiatok/koniec sa nachádza na ulici Rodzinna (autobusová zastávka) v Bialej (v súčasnosti súčasť Rzeszowa), v Dynowskej hornatine (218 m n. m.).

Nízke Beskydy (*Beskid Niski*)

Grybów je bývalé kráľovské mesto. Zachovala sa tu stará mestská dispozícia s námestím. Na juhovýchodnom priecheli sa nachádza Hoschowský kaštieľ z 19. storočia, bývalé sídlo rodiny Grybowských. Medzi najzaujímavejšie objekty patria okrem iných, neogotický kostol z sv. Kataríny a Mikuláša, postavené v rokoch 1908–1918 podľa projektu Zbigniewa Mączyńskiego. V starej farnosti zo 17. storočia sa dnes nachádza farské múzeum. V blízkosti tržnice sa zachovala synagóga z roku 1909. Kúsok od centra sa nachádza cintorín z 1. svetovej vojny č. 130 a cintorín s hrobmi z 19. a 20. storočia.

Regionálny pivovar založený začiatkom 19. storočia v Siołkowie neďaleko Grybówa vedie Ivan Chovanec, podnikateľ z Českej republiky, ktorý je majiteľom pivovaru od roku 2005, dnes sa tu vyrába pivo Pilsweizer.

Následne chodník vedie smerom k masívu patriacemu do pohoria Grzybowských hôr, ktorý vedie popri osade Grybowa, s názvom Podchełmie, kde sa na-

chádza drevený kostol z roku 1934 a drevená budova bývalého presbytéria, ktorej interiér vymaľovali ľudoví umelci zo Zalipia, obce, ktorá je preslávená nádherne zdobenými domami. Na hrebeni Chełmu (779 m n. m.) sa nachádzajú dva kríže: drevený a kovový. Trasa vedie po hrebeni a potom klesá smerom k obci Wawrzka. Nachádza sa tu zaujímavý drevený chrám, ktorého stavba ako rusínskeho kostola sa začala pred druhou svetovou vojnou a skončila sa v roku 1950, kedy získala funkciu rímskokatolíckeho kostola.

Panorama Grybowa i góra Chełm (779 m n.p.m.)

Zdroj: www.grybow.pl

Z Wawrzky vedie chodník cez lokality Tania Góra, Flaszka, masív Sucha Homola a úplne zalesnený *Bordiów Wierch*, ktorého hrebeň bol pred druhou svetovou vojnou väčšinou pokrytý pastvinami. Medzi Hańczowou a Ropkami sa modrá značka spája s Hlavnou beskydskou trasou.

Následne modrá značka odbočí smerom na Wysowu cez bývalú dedinu, dnes časť Wysowej, s názvom Huta Wysowska. V osemnástom storočí tu, okrem iných vyrábali aj sklenené nádoby a okenné tabule, po zatvorení sklárne bola obec osídlená Rusínmi.

Wysowa je obec, ktorá bola založená na starodávnej obchodnej ceste vedúcej pozdĺž rieky Ropa. V roku 1770 zriadila Barská konfederácia na svahoch hory Jawor opevnený tábor, ktorý bol druhým takýmto táborom, okrem toho v obci Izby. Oba tábory boli základňou Kazimierza Pulaského. V roku 1915 sa medzi Wysowou a neďalekou Blechnarkou nachádzal bojový front, ktorý prispel k veľkej skaze

oboch miest. V súčasnosti je Wysowa známa predovšetkým ako liečebné centrum, pričom za začiatok kúpeľnej histórie sa považuje rok 1812, keď tu boli postavené prvé kúpeľné zariadenia. V centre sa nachádza kúpeľný park s mnohými prameňmi minerálnej vody a Starý kúpeľný dom zo začiatku 20. storočia. Jedným z najzaujímavejších objektov je drevený kostol Nanebovzatie Panny Márie z roku 1938, ktoré navrhol Zbigniew Mączyński. Starý rusínsky pravoslávny kostol, drevený kostol sv. sv. Michala Archanjela z roku 1779, v súčasnosti používa pravoslávna farnosť. Oproti chrámu sa nachádza pravoslávny mužský kláštor, ktorý sa stará o kaplnku Matky Božej Ochrankyne z roku 1929, ktorá bola postavená na hore Jawor na mieste zjavenia Panny Márie.

Chodník z Wysowej vedie po svahoch hory Wysota, kde sa nachádza cintorín z prvej svetovej vojny č. 50, ktorý navrhol Dušan Jurkovič. Potom sa dostane na slovensko-poľské hranice a prechádza popri ďalšom cintoríne z prvej svetovej vojny č. 49, ktorý tiež navrhol Dušan Jurkovič. Prvý vrchol v pohraničnom pásme je Obycz (788 m n. m.), následne Jaworzyna Konieczniańska (881 m n. m.), oddelená Regietowským priesmykom. Potom trasa vedie po hrebeni smerom na Beskydku, kde sa nachádza jeden z najzaujímavejších cintorínov z prvej svetovej vojny č. 46, podľa projektu Dušana Jurkoviča.

Trasa vedie do doliny Zdynianka, do Koniecznej. V dedine je drevený pravoslávny kostol sv. Bazila Veľkého z roku 1911. Na kostolnom cintoríne sa nachádza hromadný hrob vojakov z 1. svetovej vojny č. 47. V roku 1770 tu založili barský konfederáti opevnený tábor, po ktorom nájdeme na mieste len slabé stopy. V rokoch 1995–2007 sa tu nachádzal slovensko-poľský hraničný priebeh Konieczna-Becherov ležiaci na priesmyku Beskidek, tiež známy ako Dujawa (547 m n. m.). Od stredoveku tadiaľto viedla obchodná cesta z Biecza cez Gorlice, Łos do Dujawy a potom cez Becherov do Bardejova.

Následne chodník vedie pozdĺž hraníc cez Beskydy, priesmyk „*Pod Zajęczym Wierchem*“ až po priesmyk Ożenna, odkiaľ vedie do doliny. Vedľa chodníka sa nachádza cintorín z 1. svetovej vojny č. 4, ktorý navrhol Dušan Jurkovič. Aj nad Ożennou sa nachádzajú ďalšie tri cintoríny z prvej svetovej vojny, ktoré navrhol Dušan Jurkovič (č. 1, č. 2, č. 3). V obci Ożenna, bývalej rusínskej dedine, sa zachoval iba cintorín a miesto, kde stál uniatský kostol, zbúraný v rok 1953. Chodník nad mestom vstupuje na hranice národného parku Magura (popísaný vyššie v Hlavnej beskydskej trase).

Modrá trasa pokračuje pozdĺž slovensko-poľskej hranice a prechádza okrem iného lokalitami Sabatowski Wierch a Szczob. Po prechode priesmykom Mazgalica trasa stúpa na vrchol Baranie (754 m n. m.), ktorý sa nazýva aj Spalenisko (rusínsky názov). V súčasnosti sú na hrebeni zvyšky drevenej veže, ktorú postavili Slováci v roku 2006. V pláne je výstavba novej veže. Z vrcholu chodník pokračuje po hranicu cez Beskydský priesmyk nad obcou Olchowiec. Chodník, ktorý opúšťa hranice národného parku, vstupuje do chránenej krajinskej oblasti Jaśliski, ktorý chráni horné povodie Jasiołky a pramene Wisłoka. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12515-jasliski-park-krajobrazowy.html)

Nieistniejaca wieża na Baraním

Węzeł szlaków i słupek graniczny na szczycie

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník opúšťa hraničné pásmo vo výške tzv. Porubského Sedla, odkiaľ vedie po bývalej Dvornej Aleji, ktorá v minulosti viedla k murovanému kaštieľu pokrytého šindľom, ktorý patril majiteľom Barwinku. V Barwinku bola v druhej polovici 19. storočia továreň na zápalky a továreň na ohýbaný nábytok, ktorú vlastnila slávna spoločnosť bratov Thonetovcov (synov Michaela Thoneta) z Viedne. V súčasnosti je mesto známe predovšetkým hraničným priechodom, ktorý sa nachádza vyššie, na úrovni priesmyku. V Barwinku sa nachádza sídlo pohraničnej stráže. Vedľa obce sa nachádza lesná rezervácia „Modrzyna“, ktorá chráni prirodzený výskyt borovice, ktorá tu rastie v zmiešaných porastoch s jedľou.

Modrá značka vedie z Barwinku k priesmyku Dukla (500 m n. m.), ktorý je najnižším bodom v hlavnom karpatskom pohorí. Z tohto dôvodu týmto smerom viedla od stredoveku jedna z najdôležitejších komunikačných a obchodných ciest do Uhorska a ďalej na Balkán. Od čias vlády Vislian, Duklianský priesmyk takmer nepretržite označoval južnú hranicu Poľska. Počas bardskej konfederácie bol na neďalekom kopci opevnený tábor, dnes nazývaný Szańce. Počas I. svetovej vojny prebiehali na priesmyku ťažké boje a v septembri a októbri 1944 tu prebiehali boje o Duklianský priesmyk, známe tiež ako Dukliansko-prešovská operácia alebo Karpatsko-duklianska operácia. Na slovenskej strane priesmyku sa nachádza Pamätník-mauzóleum, ktoré pripomína padlých vojakov. Vedľa chodníka sa nachádza vyhlídková veža, ktorá bola otvorená v roku 1974 pri príležitosti 30. výročia bitky o Duklianský priesmyk (s výškou 49 m). Postavená bola na mieste pôvodnej drevenej vyhlídkovej veže z roku 1959. Do roku 2007 tu fungoval 24-hodin prejazdný, slovensko-poľský hraničný priechod Barwinek-Vyšný Komárnik, ktorý bol jedným z najväčších hraničných priechodov na južnej hranici Poľska.

Chodník pokračuje pozdĺž slovensko-poľských hraníc a potom sa stáča do údolia potoka Bełcza, do neexistujúcej dediny Czeremcha. Zachovali sa tu iba zvyšky cintorína a kostola. Viedla tadeto stará obchodná cesta z Jaślisk do Uhorska. V roku

1769 tu barský konfederáti založili opevnený tábor. Trasa následnej smeruje opäť k hranici a prechádza rezerváciou „Kamień nad Jaśliskami”, všeobecne známou ako Bieszczad (857 m. n. m.). Súčasťou kamenného masívu je rezervácia „Kamień nad Jaśliskami“, ktorá chráni fragmenty typickej fauny a flóry Nízkych Beskýd, s bukovými a bukovovo-jedľovými lesmi, ako aj zaujímavé skalné útvary a jedinečné močiare, ktoré miestni obyvatelia nazývajú „berezednia“.

Nad vrcholom Fujów sa nachádza križovatka s novou zaujímavou trasou, ktorú v roku 2019, PTPS Krosno označilo zelenou farbou. Trasa sa volá „Špiritusový chodník“ čiže starý pašerácky chodník. Po skončení prvej svetovej vojny sa kvôli zriadeniu poľsko-československej hranice nemohli Rusíni žijúci na oboch jej stranách voľne pohybovať a vymieňať si medzi sebou tovar. Aby nemuseli podávať žiadosť o priepustku a vyhli sa kontrolnému bodu nachádzajúcemu sa na priesmyku Beskyd, na rieke Czeremcha, cez hrebeň vrchu Kamień viedla skutočná pašerácka trasa. Pašovali sa základné nevyhnutnosti ako petrolej, soľ, jedlo, ale predovšetkým alkohol. Preto sa táto trasa nazývala „Špiritusový chodník“.

Potom chodník pokračuje pozdĺž hranice cez Jasienik k rezervácii „Źródlika Jasiołki“. Je to najväčšia rezervácia v poľských Karpatoch, v ktorej sú chránené prirodzené rastlinné spoločenstvá vrátane pramenných oblastí riek Wisłok a Jasiołki. Túto oblasť pokrývajú lesné komplexy s prevahou buka a rozsiahle lúčne a pasienkové komplexy dedín Jasiel a Rudawka Jaśliiska, ktoré už neexistujú.

Trasa opúšťa hranice a smeruje do údolia Jasiołky do dnes, už zaniknutej dediny Jasiel. V marci 1946 tu spojené jednotky UPA zastrelili poľských vojakov síl pohraničnej stráže a dôstojníkov občianskych milícií, ktorí boli zajatí deň predtým. Na mieste zhorenej strážnej veže hraničnej stráže, je pamätník pripomínajúci zavraždených, neďaleko je kameň s tabuľou pripomínajúcou beskydských kuriérov, čiže prevádzáčov. Jedna z kuriérskych trás do Maďarska viedla tadeto počas druhej svetovej vojny. V roku 2012 bola vyznačená pešia trasa „Jaga–Kora“, ktorá vedie historickým chodníkom beskydských kuriérov. V Jasieli môžete stále vidieť starý dedinský cintorín a kostol, ako aj cintorín sovietskych vojakov.

Oznakowanie trasy Jaga–Kora

Glaz z tablicą upamiętniającą kurierów
beskidzkich

Zdroj: www.beskid-niski.pl

Chodník sa vracia na hrebeň hraničného pásma a vedie na vrchol Kanasiówka (831 m n. m.), ktorý nazvali dávny rusínsky obyvatelia Baba alebo Hrabyna. Na západnom svahu sa nachádzajú pramene Jasiołky, zatiaľ čo jeden z vodných tokov tvoriacich Wisłok vyteká z východného svahu. Trasa pokračuje po slovensko-poľských hraniciach a prechádza cez Wielki Bukowiec (847 m n. m.), nazývaný tiež Pasika, na ktorom je na slovenskej strane kovová vyhlídková veža.

Po hranici vedie chodník až k Radoszyckému priesmyku (684 m n. m.). V staroveku tadiaľto viedla obchodná cesta z juhu na sever Európy, ktorá, na tomto mieste prechádzala cez hlavný hrebeň Karpát, čo potvrdzujú nálezy – dve rímske mince z 1. polovice 1. stor. pred n.l. V stredoveku cez priesmyk viedla aj obchodná cesta medzi Poľskom a Uhorskom, ktorú využívali najmä obchodníci zo Sandomierza. Na priesmyku je pozostatok uhorského hraničného priechodu z roku 1896, ktorý označoval hranicu Uhorského kráľovstva a Galície. Do roku 2007 tu bol cestný hraničný priechod Radoszyce–Palota. Mierne pod priesmykom, pri ceste do Radoszyc sa nachádza tzv. „Zázračný“ prameň s kaplnkou, kde sa konajú gréckokatolícke hody.

Potom chodník vedie na hrebeň Siwakowskej doliny (689 m n. m.), ktorá predstavuje kuriozitu, pretože názov dostala najskôr dolina a až následne kartograf pomenoval vrchol.

Tunel pod Przełęczą Łupkowską

Zdroj: www.beskid-niski.pl

Modrá trasa vedie k Łupkowskému priesmyku (640 m n. m.), ktorý oddeľuje Nízke Beskydy od pohoria Bieszczady a súčasne tvorí hranicu medzi Západnými a Východnými Karpatmi. Tadiaľto viedla uhorská hranica až do roku 1920, v súčasnosti slovenská hranica. Pod priesmykom sa nachádza 416 metrov dlhý tunel postavený v rokoch 1872–1874. Uhorsko-galícijská železná železnica spájala provincie Rakúsko-Uhorska ležiace na oboch stranách karpatského reťazca – Galíciu a Uhorsko a nakoniec Budapešť a Ľvov. Išlo o dôležité strategické spojenie, umožňujúce

prepravu vojsk na druhú stranu Karpát a zásobovanie pevnosti Przemysl – aj preto sa počas 1. svetovej vojny o priesmyk viedli ťažké boje. Strategické umiestnenie priesmyku prispelo k mnohonásobnému zničeniu tunela, napr. v roku 1914 ho zničili Rakúšania, o rok neskôr Rusi, následne Poliaci v roku 1939 a Nemci v roku 1944. Po vojne bol tunel prestavaný, ale len zriedka sa používal pre nákladnú dopravu. Až v 90. rokoch 20. storočia sa znovu otvorila trasa cez tunel aj pre železničnú dopravu. Počas sezóny tu jazdí vlak z Rzeszowa do Medzilaboriec.

Západné Bieszczady (*Bieszczady Zachodnie*)

Prvá dedina v pohorí Bieszczady je Łupków, v súčasnosti malá osada na mieste bývalej rusínskej dediny. V roku 1872 tu bola postavená železničná stanica na železničnej trati Budapešť–Przemysl a o dva kilometre ďalej bola postavená ďalšia stanica s názvom Nowy Łupków. Z tohto obdobia sa dodnes zachovala budova železničnej stanice v Łupkówe a zvyšky pamätníka z roku 1915. Obyvatelia miesta rozprávajú príbehy, že ide o sochu dobrého vojaka Švejka z románu Jaroslava Haška. Chodník „Po stopách Vojaka Švejka“ vedie naozaj cez Łupków, ale pamätník postavila nemecká armáda. Z bývalého sídla sa zachovali iba zvyšky cintorína s najstaršími náhrobkami z 19. storočia a zvyšky pravoslávneho chrámu. V roku 1968 bola v priestoroch bývaleho roľníckeho sídla zriadená väznica. V období stanného práva boli v zariadení umiestnené osoby internované z prostredia politickej opozície.

Dworzec PKP w Łupkowie

Schronisko „Chata na końcu świata”

Zdroj: www.twojebieszczady.net

Pri modrej značke v Łupkówe sa nachádzajú dve ubytovacie zariadenia: agroturistická ubytovňa „*Radosne Szwejkowo*“ (www.szwejkowo.infoturystyka.pl) a ubytovňa „*Chata na konci sveta*“. Chata sa nachádza v drevenej budove postavenej väzenským úradom v Łupkówe. V roku 1982 Almatyr kúpil nedostavanú chatu spolu s prístavbou. Od roku 1996 je vo vlastníctve Združenia milovníkov horských chát v Łupkówe (www.lupkow.pl).

Trasa vedie z Łupkówa do neexistujúcej dediny Zubeńsko, kde sa zachovali iba zvyšky cintorína a kostola. Potom sa chodník vráti na hrebeň hraničného pásu. Medzi lokalitami Wysoky Groń a Wierch nad Łazem sa nachádza cintorín z 1. sve-

tovej vojny. Trasa vedie ďalej na vrchol Balnice (711 m n. m.) a konečnú stanicu úzkorozchodnej železnice z Majdanu. Pred vojnou sa toto miesto volalo Strubia, pretože dedina Balnica sa začínala o kilometer nižšie. Momentálne je tu horáreň.

Chodník ponad Balnicu sa stáča prudko na juh k vrcholu Czerenin (929 m n. m.), ktorý miestni obyvatelia nazývali aj Szyja. Pred štítom, schovaným v kríkoch nájdete bývalý hraničný priechod pre tri hranice, pretože 3. apríla 1939, tu boli vytýčené hranice Slovenska, Maďarska a Poľska (neskôr Nemecka), po tom, čo Maďarsko v marci ozbrojenými silami obsadilo územie Zakarpatskej Rusi.

Ďalej modrá značka pokračuje pozdĺž hranice cez Stryb, Sinkowu a Rypi Wierch k priesmyku "nad hornými Roztokmi" (801 m n. m.), známejšieho aj ako Ruský priesmyk. Cesta, ktorá tadiaľ vedie, sa používala od 16. storočia ako priechod medzi Malopoľským regiónom a Uhorskom. V období od septembra 1939 to bol jediný cestný priechod medzi Maďarskom a Generálnym gubernátorstvom. Aj preto ho v apríli 1941 navštívil Hans Frank.

Modrá značka následne vedie na vrchol Okraǵlik (1106 m n. m.), kde sa stretáva s Hlavnou beskydskou trasou, ktorá v tomto bode smeruje do Fereczatej. Modrá značka pokračuje ďalej pozdĺž slovensko-poľskej hranice, popri lokalitách Kurników Beskid, Płasza a Dziurkowiec (1188 m n. m.), ktoré miestne obyvateľstvo nazývalo Veľké Beskydy alebo Tri hranice, pretože sa tu stretávali oblasti troch susedných obcí: Runiny, Zboja a Smereka. Na poľane na hrebeni sú zákopy. V roku 1944 tu Nemci vybudovali vojenskú cestu, ktorá stúpala serpentínami z doliny Chomów. Ďalším vrchom je Rabia Skała (1192 m n. m.), na ktorom sa nachádza hranica BbNP (park popísaný vyššie pri HBT). Mierne pod vrcholom, sa pri chodníku nachádza skalné bralo, ktoré sa strmo zvažuje na juh (v smere na Slovensko). Je to dobrý výhľadový bod s drevenou plošinou a informačnou tabuľou s panorámami. S týmto miestom je spojená legenda o zlom dievčati, ktoré je známe tiež ako Baba s kačacími nohami.

Chodník pokračuje po hranici a prekonáva okrem iných: Czoło a Borsuk. Medzi Czertežom a Hrubkami na tzv. *Szantowych Polankach* je hrobka sovietskeho poručíka P.A. Gładysza.

Trasa vedie na hrebeň Krzemieniec (1221 m. n. m.), ktorý je známy ako Kremenaros. Pred najvyšším bodom sa nachádza trojbodová hranica medzi Poľskom, Slovenskom a Ukrajinou, ktorá je označená trojhraničným žulovým stĺpom so znakmi týchto troch krajín. Na štíte sa nachádzajú aj tri ochranné územia, ktoré tvoria medzinárodnú biosférickú rezerváciu „Východné Karpaty“: poľský národný park Bieszczady, slovenský národný park Poľoniny a ukrajinský Uzhanskyi národný park.

Následne, po prekonaní hlbokého priesmyku vedie chodník na východný hrebeň vrchu Wielka Rawka, vyhýba sa kulminácii na západnom hrebeni, kde stojí betónový stĺp (bývalá geodetická lokalita). Trasa vedie cez údolie potoka Rzeczyca, do obce Ustrzyki Górne (opísané vyššie v HBT). Z centra obce chodník pokračuje údolím potoka Wołosatka a prechádza okolo hodnotného rašeliniska zvaného „Wołosate“. Cesta vedie do dediny Wołosate (opísanej vyššie v HBT). Následne modrá značka smeruje k pohoriu Tarnica, až k priesmyku Siodło a spolu s hlavnou beskydskou

trasou klesá ku Goprowskému priesmyku . Odtiaľto modrá značka prudko stúpa na skalnatý hrebeň Krzemień a obchádza hlavný vrchol, a to sprava (1 335 m. n. m.). Po prechode priesmykom oddeľujúcim Krzemień od Bukového Berda (1312 m n. m.), trasa pokračuje po hrebeni pohoria, po skalných výbežkoch. Bukové Berdo sa tiež nazýva Połonina Dźwiniacka, pretože v minulosti táto časť horských pasienkov patrila obyvateľom dedín Dźwiniacz a Dydiowa v blízkosti rieky San.

Widok z Rabiej Skaly

Oznakowanie na Krzemieńcu (1221 m n.p.m.)

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Chodník vedie smerom do údolia Wołosate a prechádza cez hranicu chránenej krajinej oblasti, doliny rieky San, ktorá susedí s BdNP. Na východe park hraničí s ukrajinskou Nadsaňskou chránenou krajinnou oblasťou, na západe s Cisniaňsko-Wetliňskou chránenou krajinnou oblasťou. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12517-park-krajobrazowy-doliny-sanu.html)

V obci Widelki modrá značka križuje Wołosaty a smeruje na vrch Magura Stuposiańska (1016 m n. m.), odkiaľ klesá do údolia do Dwernika. Z bývalej bojkovskej dediny zostal iba cintorín, pretože kostol z roku 1785, po druhej svetovej vojne vyhorel. Súčasný drevený kostol sv. Michala Archanjela bol vyrobený z materiálov zo zbúraného kostola v Lutowiskach, a to v roku 1981. Zvyšky jedného z vodných mlynov sa zachovali pri potoku Dwernik. V rokoch 1965–1988 žil v osade Dwerniczek etnograf a umelec Marian Hess, ktorý vytvoril regionálnu legendu o Diabloch a Čadoch. Okolo jeho domu bola v minulosti výstava sôch. V

Bukowe Berdo zwane też Połoniną Dźwiniacką

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

súčasnosti sú sochy preč a na Hessovom pozemku sa nachádza skautský tábor, skautského spolku z Pabianic.

V blízkosti miesta, kde sa Dwernik vlieva do rieky San, vedie chodník smerom na Otryt do Chaty sociológa. Zariadenie bolo postavené v roku 1973 z iniciatívy študentskej komunity Inštitútu sociológie Varšavskej univerzity – odtiaľ pochádza aj názov chaty. V súčasnosti je správcom zariadenia združenie „Klub Otrycki“, ktorý združuje milovníkov chaty. (www.otryt.bieszczady.pl)

Pred vojnou bola na východnom hrebeni dedinka pozostávajúca z 12 hospodárstiev s názvom Otryt Górný. Od chaty chodník mení smer na severozápad a traverzuje celú oblasť Otryt až po Priesmysk pod Hulskim (778 m n. m.). Pod priesmykom sa nachádza rezervácia „Hulskie“, ktorá chráni dobre zachované fragmenty starých stromov, hlavne karpatského bukového lesa. Odtiaľ chodník vedie na sever po spevnenej ceste pozdĺž lokality *Wańka Dział* do dediny Poľana.

Poľana bola jednou z mála dedín v Bieszczadoch s väčšinou poľského obyvateľstva, preto tu bol rímskokatolícky kostol aj pravoslávny chrám. Na konci 19. stor. bola táto dedina jednou z najväčších v Bieszczadoch. Boli tu okrem iného dve školy a mlyn. Rozvoj obce súvisel s ropnými ložiskami, ktoré boli objavené a ťažené v osade Ostre. Jeden z prvých ropovodov v Galícii bol postavený v Poľane. Lesy pohoria Ostre majú dodnes veľa stôp po ťažbe ropy. Na druhej strane, z multikultúrneho dedičstva oblasti sa dodnes zachoval drevený kostol z roku 1790, obklopený starým cintorínom a jedinečnou drevenou zvonnicou z roku 1922. V blízkosti sa nachádza zvonica a bývalý cintorín, ako aj pozostatky starého kostola z 18. storočia, ktorý bol vypálený na konci druhej svetovej vojny. Nad Poľanou, v mieste, kde kedysi bola dedina Rosolin, sa nachádza jaskyňa, ktorú vytesala voda potoka Czarny, jaskyňa je nazývaná Rosolińska alebo Jahybta. K jaskyni sa môžete dostať historicko – prírodným chodníkom „Jaskyňa v Rosolíne“, ktorá vedie z Poľany cez Rosolin do Mokliku (675 m n. m.) A potom vedie do Czarnej-Dolnej.

Dzwonnica w Polanie

Cerkiew z Rosolina w MBL w Sanoku

Jaskinia Rosolińska

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Z Poľany vedie modrá značka smerom na Chrewt. Bola to jedna z prvých dedín, ktorú založili v pohorí Bieszczady Kmitovci, a to v 15. storočí. V 60. rokoch minulého storočia bola väčšina obce zaliata vodami Solinskej vodnej priehrady a všetky budovy, vrátane dreveného bojkovského kostola z roku 1670 boli zbúrané. Teraz je z obce letovisko. Chodník nedosahuje stred dediny, ale stáča sa na sever v mieste, kde stála niekdajšia obec Wydrne.

Sanocko-Turczańské pohorie (*Pogórze Sanocko-Turczańskie*)

Chodník opúšťa západné Bieszczady a pokračuje dolinou Paniszczówka, ktorá patrí do Sanocko-Turczańského pohoria. Na východ od trasy, v doline, sa nachádza dedina Paniszczów. Po druhej svetovej vojne bola úplne opustená, drevené domy obyvatelia okolitých dedín zbúrali a využili na stavbu nových budov. Rovnaký osud postihol aj drevený kostol z roku 1925, ktorý bol zbúraný v 70. rokoch minulého storočia.

Na západ od modrej značky, je miesto, na ktorom v minulosti stála dedina Sokole. Až do 60. rokov 20. storočia stál v susedstve parku, pri rieke San murovaný palác zo začiatku 20. storočia. V medzivojnovom období tu otvorila majiteľka paláca Aleksandra Brandysová penzión a turistickú stanicu PTS. V obci sa nachádzala rímskokatolícka kaplnka, tiež drevená gréckokatolícka kaplnka a cintorín. Po vojne v paláci ešte niekoľko rokov pôsobil turistická chata, ktorú viedol Henryk Victorini, podľa ktorého sa volá aj neďaleký záliv Solinskej vodnej priehrady. Z dôvodu výstavby priehrady, však okolie paláca zaplavila voda a samotný palác bol zbúraný. Victorini postavil svoj dom neďaleko a v súčasnosti tu okrem neho a jeho rodiny, už nežije nikto iný.

Chodník vedie cez masív Stożek k lokalite Teleśnica Oszwarowa. Odtiaľ smeruje k pohoriu Żuków, následne, po prekonaní vrcholu Bucznik (768 m. n. m.), opäť klesá do doliny, do obce Równie. V tejto obci sa nachádza jeden z najkrajších zachovaných drevených pravoslávnych chrámov v Bieszczadoch, a to chrám Matky Božej Ochrankyne z prvej polovice 18. storočia. V súčasnosti ho používa rímskokatolícka cirkev. V okolí chrámu je niekoľko historických náhrobkov.

Trasa vedie ponad obec na vrchol Gromadzyń (655 m. n. m.). Na severovýchodnom svahu sa nachádza päť vlekov patriacich k lyžiarskej stanici „Gromadzyń“. V hornej časti je reléová stanica.

Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej w Równi

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Z vrcholu vedie chodník do obce Ustrzyki Dolne. Obec leží na rozcestí starých obchodných ciest vedúcich z Krosna a Samboru do Uhorska. Z tohto dôvodu sa tu v minulých storočiach konali jarmoky. V roku 1872 viedla cez Ustrzyki Dolne strategická železničná trať z Uhorska do pevnosti Przemysl, známa ako Prvá uhorsko-galícijská železnica. Na prelome 19. a 20. storočia sa v meste rozvinul ropný priemysel. V súčasnosti sa Ustrzyki Dolne nachádzajú na trase malého a veľkého Bieszczadského turistického uzlu. Najzaujímavejšie miesta, ktoré tu môžete navštíviť, sú synagóga z prvej polovice 19. storočia (dnes knižnica), židovský cintorín, murovaný pravoslávny kostol Nanebovzatia Matky Božej z roku 1874 a budova železničnej stanice z roku 1870. V centre mesta sa nachádza Vedecko-didaktické centrum BdNP.

Z obce Ustrzyki Dolne vedie chodník na vrchol Kamienna Laworta (768 m n. m.), kde sa na severnom svahu nachádza lyžiarska stanica „Laworta“. Potom trasa smeruje dole do doliny, do obce Dźwiniacz Dolny. Nachádzajú sa tu fragmenty zemného opevnenia a priekopa z konca 16. storočia, ktoré sú pozostatkami obranného kaštieľa postaveného rodom Kmitovcov. V blízkosti sa nachádza kostol s gréckokatolíckym cintorínom zo 17. storočia. V rokoch 1944–1951 viedla cez obec hranica medzi Poľskom a ZSSR, čo dokumentuje pamätný hraničný priechod. Od roku 2000 sa v obci Dźwiniacz Dolny, každoročne v auguste koná folklórny festival „Chlieb“. Hlavným lákadlom podujatia je pečenie chleba na chrenových listoch a kapuste, v chlebovej peci pod holým nebom. V roku 2006 bolo v Dźwiniaczi a susedných dedinách zriadené Eko-múzeum „Hoľa“, ktoré predstavuje zaujímavé prírodné a kultúrne miesta a lokálne zvláštnosti.

Chodník následne vstupuje na hranice chránenej krajinskej oblasti Słonne Góry, ktorá pokrýva pohoria Słonne Góry a Chwaniówa, ktoré sú svojim rázom typické pre Východné Karpaty. (www.zpkprzemysl.pl)

Trasa potom vedie na vrchol Wysoki Dział (641 m n. m.), nazývaný tiež Mosty. Na východných svahoch sa nachádza obec Wola Maćkowa, ktorú zlikvidovali sovietske úrady, keď v rokoch 1945–1951 hranica s Poľskom prechádzala po neďalekom Wolańskom priesmyku. Na východnom okraji dediny, neďaleko hraníc s obcou Łodyna, sa nachádzala v minulosti ropná baňa. V tejto obci môžete vidieť funkčnú ropnú baňu aj dnes.

Modrá značka následne vedie na vrchol Brańcina (677 m n. m.), kde sa na severovýchodných svahoch nachádzajú pramene Wiaru. Potom cesta vedie cez rezerváciu „Chwaniów“, ktorá pokrýva najsevernejšiu časť poľských Východných Karpát, s charakteristickým usporiadaním hrebeňov hôr a údolí riek, chrániacich rozvinuté porasty karpatského buka.

Chodník klesá do doliny Wiaru do Jureczkowej. V 19. storočí sa tu nachádzali soľné pramene, bola tu zaznamenaná aj prítomnosť ropy. Na začiatku 50. rokov 20. stor. tu vyhorel miestny gréckokatolícky chrám. Súčasný drevený rímskokatolícky kostol je v podstate bývalý gréckokatolícky kostol z roku 1914, ktorý bol demonstovaný a presunutý v roku 1978 z obce Nowosielce Kozicke. Pozdĺž chodníka sa nachádzajú zvyšky opevnenia (valy a zemné bašty). Kaštieľ v roku 1945 vypálili jednotky UPA. V areáli sa zachoval hodnotný park, v ktorom bol vyznačený náuč-

ný chodník „Stromy Podworského parku v Jureczkowie“. Medzi stromami v parku je veľa líp, ktoré rástli pozdĺž cesty vedúcej ku kaštielu. Na druhej strane rastie turecká lieska obklopená duglaskou, bukom, gaštanom, smrekom, tujou a inými. Tento park je jedným z najcennejších parkov v Poľsku, zachovaným vo východo-karpatskom regióne. Na konci 19. storočia bol vlastníkom Mieczysław Korwin, účastník januárového povstania. Následne chodník vedie cez krajskú cestu č. 890 vedúcu z Kuźminy do Krościenka. Pri ceste sa nachádza pamätník pripomínajúci poľských a sovietskych partizánov, ktorí zahynuli v roku 1944.

Przemyslské pohorie

Z Jureczkovej vedie chodník do oblastí, ktoré v rámci, už niekoľko rokov pripravovaného sociálneho projektu majú patriť do Turnického národného parku. (www.turnickipn.pl) Trasa vedie postupne pohoriami Braniowa a Jamna a popri nej prechádza rezerváciou „Na Opalonym“, ktorá chráni prírodné spoločenstvo karpatských bukových lesov, sprevádzané fragmentmi jelše.

Po prechode priesmykom „Pod Jamną“ vedie chodník po ceste z Jureczkovej do Makowa do pasma pohoria Dział. Cesta vedie na vrchol Wierch (590 m. n. m.), kde sa nachádza heliport, obsluhujúci neďaleký hotelový komplex „Hotel Arłamów (www.arlamow.pl), ktorý sa nachádza v oblasti patriacej k neexistujúcej dedine Jamna Górna.

Názov komplexu nadväzuje do susednej bývalej šľachtickej dediny vo vlastníctve Herburtovcov. V roku 1644 tu bola zriadená pravoslávna farnosť. V polovici 19. storočia bol tovar z Arłamówa kráľovským majetkom. Arłamóvsky pravoslávny kostol sv. Mikuláša z roku 1914 bol zničený spolu s celou dedinou po roku 1945. V rokoch 1970–1990 bola vyľudnená dedina, rovnako ako aj susedné obce: Borysławka, Grąziowa, Jamna Górna, Jamna Dolna, Krajna, Kwaszenina, Łomna a Trójca súčasťou rekreačného strediska rady ministrov, známeho tiež ako Vojvodstvo (alebo štát) Arłamowského. K súčasnému hotelovému komplexu patrí aj starý hotel, ktorý bol rezidenciou vtedajších celebrit. Medzi hosťami, ktorí prišli na poľovačku do arłamovského vojvodstva, boli medzi inými aj vtedajší predsedovia vlády ako Piotr Jaroszewicz, Edward Gierek a dokonca aj vodcovia európskych krajín. Počas stanného práva ostal v hoteli stážista Lech Wałęsa 9 mesiacov.

Pod horou Wierch sa začína Przemyslská chránená krajinná oblasť, chrániaca suché údolia, prechodné a vysoké rašeliniská, ako aj jedľové a bukové lesy, ktoré sú pre túto oblasť charakteristické. V tejto oblasti sa okrem iného nachádzajú aj výbežky karpatského flyša v Rybotyczach, Huwnikach a Kotowe. Spolu s hranicou chránenej krajinskej oblasti sa začína rezervácia „Turnica“, ktorá chráni fragment bukového a jedľového lesa. (www.zpkprzemysl.pl)

Po prechode priesmyku *Pod Suchym Obyczem* vedie chodník k masívu Suchého Obycza. Ak sa budete držať cesty v Paportnianskej Doline, dostanete sa do neexistujúcej dediny Paportno, ktorú v roku 1945 prešla hranica. Obyvatelia boli vysídlení a stavby zničené. Zachoval sa iba drevený kostol Nanebovzatia Panny Márie z roku 1888, ktoré využívalo miestne poľnohospodárske družstvo. Chrám, zničený

nesprávnym používaním, sa zrútil v 70. rokoch. V súčasnosti je jedinou stopou po tomto mieste cintorín s niekoľkými zachovanými náhrobnými kameňmi.

Z Paportna vedie modrá značka na Żytne (505 m. n. m.), ktoré sa nachádza v Kalvarijskom pohorí. Celý hrebeň s názvom *Poloninki Kalwaryjskie* je otvorený a poskytuje nádherné výhľady na masív Suchého Obycza a Kopystańky, ako aj na územie Ukrajiny (vrátane masívu Wilcza Jama a horu Herbut).

Chodník následne smeruje na Paclaw, ktorý bol založený ako osada pri pevnosti, ktorá tu existovala medzi 8. a 12. storočím. Dnes sa na mieste pevnosti nachádza kaplnka sv. Magdalény (nazývaná Magdalénka). Pravdepodobne začiatkom 14. stor. tu bol založený pravoslávny kláštor sv. Szymona Słupnika, ktorý však, už v 18. storočí neexistoval. V 19. storočí vzniklo v Paclawi gréckokatolícke pútnické centrum, ktoré konkurovalo neďalekému rímskokatolíckemu kláštoru v Kalwarii, a to organizovaním paralelných hodových slávností v Paclawskom chráme. V roku 1913 bol postavený nový murovaný kostol, do ktorého bola prenesená stará ikona Matky Božej z roku 1409. V tom čase bola tiež vytvorená krížová cesta obklopujúca toto miesto. Po druhej svetovej vojne boli všetci obyvatelia Paclawu vysídlení a v 50. rokoch 20. storočia boli zbúrané nové i staré pravoslávne kostoly, ako aj rusínske kaplnky.

Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Neďaleká Kalwaria Pałacowska sa nachádza v nadmorskej výške 465 m. n.m. Tunajší kláštor a kalváriu založil Andrzej Maksymilian Fredro v 17. storočí. V súčasnosti je to svätyňa Umučenia Ježiša Krista a Panny Márie z Kalvarie. Komplex okrem iného pozostáva z barokového kostola Objavenia Svätého Kríža z roku 1775, františkánskeho kláštora postaveného v rokoch 1770–1775, noviciátu zo začiatku 20. storočia a hrobky Tyszkowskisovej kaplnky, ktorá v súčasnosti slúži ako kaplnka svätých povolání. V kostole je zázračný obraz Panny Márie z Kalvarie, z mesta Kamieniec Podolski. Komplex Kalvárie tvoria aj kaplnky situované na kopcoch,

ktoré odkazujú na krajinu v okolí Jeruzalema (38 murovaných a 5 drevených kaplniek). Krížová cesta je dlhá asi 1,6 km. V dedine sa zachovali malomestské budovy z devätnásteho storočia, ktoré slúžili a slúžia ako ubytovacia základňa pre prichádzajúcich pútnikov. V roku 2009 bola pri budovách kláštora postavená 18 metrov vysoká vyhliadková veža. (www.kalwaria.franciszkanie.pl)

Východné svahy Kalvarijskeho pohoria sú zahrnuté v rezervácii „Kalwaria Paclawska”, ktorej úlohou je ochrana jedľovo-bukových porastov a krajiny. Chodník vedie na sever do údolia rieky Wiar, v tejto časti známej aj ako Cedron. História obce Huwniki, ktorá sa nachádza v doline, sa datuje do 14. storočia, keď Kazimír Veľký dal povodie horného Wiaru predchodcovi rodu Rybotyckovcov. V roku 1444 tu boli zaznamenané dve hospodárstva so samostatnými vlastníkmi. Na začiatku 19. stor. však obe hospodárstva vlastnila rodina Tyszkowských. Dodnes sa zachoval iba murovaný kaštieľ z 19. storočia, ktorý sa nachádza vo východnej časti obce. Po druhom hospodárstve, v západnej časti sa zachovali iba fragmenty v krajinnom obraze z 18. storočia. V západnej časti obce sa nachádza murovaný gréckokatolícky kostol Povýšenia Svätého Kríža z roku 1825, ktorý bola pravdepodobne bývalou hrobovou kaplnkou rodu Tyszkowských. Vedľa sa nachádza vojnový cintorín z I. svetovej vojny. Na ceste smerom na Przemysl sa nachádza kontrolné miesto pohraničnej stráže.

Z obce Huwniki vedie modrá značka do pohoria Kopystańki. Cestou po trase prechádzame okolo dediny Koniusza, kde sa nachádza drevený kostol Narodenia Matky Božej, z roku 1901, ktorý v súčasnosti používa rímskokatolícka farnosť. V rokoch 1945–1947 stanovali v okolitých lesoch jednotky UPA. Z dediny trasa vedie na vrchol Šibenica (496 m n. m.) a následne po hrebeni Działu smerom na Przemysl.

Modrá značka vedie okolo vrcholu Ivanova (401 m n. m.), na ktorého hrebeni sú zrúcaniny opevnenia hlavnej pevnosti č. VI „Helicha“ patriacej k pevnosti Przemysl. Ďalším na trase je vrchol Wapielnica (394 m n. m.), kde sa na severných svahoch vrchu nachádza nečinná baňa vápenca a mramoru a zvyšky vápennej pece z 19. storočia. Cesta vedie do Prałkowiec a Prałkowskej hory (357 m n. m.), kde sa tiež zachovali zvyšky pevnosti č. VII „Prałkowce“.

Ruiny fortyfikacji fortu głównego nr VI „Helicha”

Pozostałości fortu nr VII „Prałkowce”

Zdroj: www.przemysl.pl

Tesne pod chodníkom, v obci Prałkowce je murovaný kostol (bývalý pravoslávny kostol) Obetovania Matky Božej z roku 1842. Na hlavnom oltári môžete obdivovať hodnotný obraz Panny Márie Čenstochovskej zo 16. storočia, maľovaný na medenej doske. Tento obraz bol pôvodne umiestnený v kostole rehoľných otcov Bernardínov v Zbaraži, pri ktorom sa modlili Ján II. Sobieski a Michał Korybut Wiśniowiecki. Po druhej svetovej vojne priniesli obraz Bernardíni do kláštora v Leżajsku. V roku 1972 bol slávnostne odovzdaný kostolu v Prałkowciach, o ktorý sa starajú kňazi z Kongregácie sv. Michala Archanjela. Vedľa kostola stojí zrekonštruovaná drevená zvonica z konca 17. storočia.

Trasa následne vedie do údolia rieky San, smerom na štátnu cestu č. 28 vedúcu z Przemysłu (predtým Medyky) cez Sanok, Krosno, Grybów, Nowy Sącz, Rabku-Zdrój, Wadowice do Zatora. Na úrovni obce Dybawka Dolna, križuje túto cestu a pokračuje smerom na Krasiczyn. Pozdĺž chodníka sa nachádzajú početné bunkre Molotovovej línie patriace k opevneniam mesta Przemysł z druhej svetovej vojny.

Chodník sa následne dostáva do Krasiczyna, známeho renesančným zámkom s výhľadom na rieku San. Mesto a hrad boli postavené na mieste dediny Śliwnica, ktorá existuje dodnes a nachádza sa južne od Krasiczyna. Na konci 16. storočia začal Stanisław Krasicki na mieste dreveného obranného dvoru, stavať štvorstranný tehlový baštový hrad. Dnešný renesančno-manieristický vzhľad zdobený podkrovmi a sgrafitmi dal miestu Galeazzo Appiani. Počas prvej svetovej vojny bol hrad vážne poškodený. Reštaurátorské práce uskutočnil Adolf Szyszko-Bohusz. Nanešťastie ich prerušilo vypuknutie druhej svetovej vojny. Ďalšiu skazu hradu spôsobili sovietski vojaci. Po vojne bola budova, okrem iných účelov, využívaná lesnou technickou školou a až v 90. rokoch 20. storočia hrad prevzala Agentúra priemyselného rozvoja a uskutočnila jej generálnu rekonštrukciu za účelom vybudovania hotelového zariadenia. Na hrade v Krasiczyne sa narodil aj krakovský arcibiskup kardinál Adam Stefan Sapieha, ktorý vysvätil Karola Wojtylu. V súčasnosti sa v areáli hradu nachádza hotel a reštaurácia. Jednou z najatraktívnejších miestností je kaplnka, ktorá sa nachádza v Božej veži, kde sa zachovali pôvodné portály a niektoré obrazy. Celý park a niektoré komnaty sú prístupné aj verejnosti. (www.krasiczyn.com.pl)

Z Krasiczyna vedie chodník pozdĺž brehu rieky San do obce Olszany, následne vedie cez masív Popielowa Góra do Krzeczkowej. O bývalých obyvateľoch tohto miesta, svedčí kríž na mieste, kde stál gréckokatolícky kostol z roku 1935, ktorý bol po druhej svetovej vojne rozobraný. Cesta pokračuje popri bývalom kameňolome. V súčasnosti sa toto miesto nazýva „Krzeczkowski múr“, pričom sa jedná o geologickú zvláštnosť – je to otvorená jama kremičitanu. Lokalita je chránená ako dokumentačné miesto.

Chodník vedie ďalej do dediny Huta Brzuska. V 80. rokoch 19. storočia tu bola založená skláreň aj osada. Pred druhou svetovou vojnou bola dedina enklávou poľského obyvateľstva obklopená miestami s prevažne ukrajinským obyvateľstvom.

Zamek w Krasieczynie

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Potom chodník prechádza masívom Piaskowa. Na južnom úbočí hrebeňa sa nachádza dedina Kotów, v ktorej je drevený kostol sv. Anny z roku 1923 (momentálne v rekonštrukcii) a cintorín s niekoľkými náhrobnými kameňmi. V blízkosti kostola sa nachádza kaplnka z lomeného kameňa a tehál z roku 1918. Na druhej strane v údolí ležiacom na severnej strane masívu v obci Piątkowo, sa nachádza z najkrajších drevených kostolov v regióne, ktorý je zasvätený sv. Dmitrijovi a pochádza z roku 1732.

Z masívu Piaskowej trasa klesá do údolia potoka Jawornik a smeruje k pohoriu Kruszelnica, ktoré vedie až do Bartkówky. Pred druhou svetovou vojnou bolo v meste prevažne rímskokatolícke obyvateľstvo. V roku 1940 bola väčšina dedičanov deportovaná do Wołyňa a Polesia a v októbri 1945 bola obec vypálená jednotkami UPA. Dnes táto oblasť patrí k predmestiam Dynówa, ktorého centrum sa nachádza na západnom brehu rieky San, v Dynovskom pohorí. V Bartkówke sú dva bojové bunkre Molotovovej línie.

Dynowské pohorie (*Pogórze Dynowskie*)

Dynów, ktorý získal mestské práva v 15. storočí, patril okrem iného slávnym rodinám Kmitových, Tarnowských, Wapowských, Krasických a Trzecieských. V roku 1904 bola uvedená do prevádzky úzkorozchodná železničná trať spájajúca Dynów s Przeworskom. Plánovalo sa tiež predĺženie tejto trate až k Przemyslu, bohužiaľ vypuknutie prvej svetovej vojny stavbu zastavilo. Pred druhou svetovou vojnou bol Dynów príkladom multikultúrneho mesta, pretože polovicu obyvateľov

tvorili rímskokatolíci, o niečo menej vyznávači judaizmu a zopár percent tvorili gréckokatolíci. Do súčasnosti sa zachoval iba neskororenesančný kostol sv. Vavrinca z roku 1657. Synagógu vypálili Nemci spolu s asi 200 miestnymi Židmi v roku 1939. Niektorí zo židovských obyvateľov boli tiež zastrelení na miestnom židovskom cintoríne. O veľkej židovskej komunite svedčia dva cintoríny, ktoré sa Dynowe nachádzajú. Na Starom cintoríne boli postavené dve ohely. Jeden z nich patrí rodine Cwi Elimelecha Szapileho, ktorý bol zakladateľom dynastie tzadikov z Dynowa. Z dôvodu početných pútí Židov k hrobu tzadika bolo v Dynowe zriadené Centrum pre dejiny a kultúru poľských Židov, kde sa nachádza aj synagóga. Po bývalých majiteľoch zostal iba kaštieľ (bývalé nakladateľstvo) z devätnásteho storočia, patriaci rodine Trzecieskych a pozostatky mestských hradieb z druhej polovice 17. storočia. Bývalá železničná trať je stále v prevádzke a je významnou turistickou atrakciou. Nazýva sa „Pogórzanin“ a jazdí 42 km medzi Dynowom a Przeworskom, najmä počas sezóny.

Z Dynowa chodník ide po ceste do Bachórze a okrem iného vedie k bývalej železničnej stanici v obci Bachórz. Vedľa koľají sa nachádza hostinec „Pod Semaforem“, ktorý patrí ku kulinárskemu chodníku „Podkarpatské chute“. V Bachórze existovalo včasnioslovanské osídlenie z pražskej kultúry 5.–6. storočia (osada Chodorówka). Na začiatku 19. storočia tu Skrzyńskiovcy postavili malý palác obklopený hospodárskymi budovami. Okolo neho vznikol krajinný park, ktorý navrhol Wojciech Stęczyński. Z budov kaštieľa sa, bohužiaľ, zachovala iba prístavba a zvyšky parku. Na juh od kaštieľa sa nachádza miesto zvané Dębina (pravdepodobné miesto hospodárstva Kmitów), ktoré je obklopené starými dubmi. Na tomto mieste sa nachádza mauzóleum rodiny Skrzyńských z konca 19. storočia. V strede obce sa nachádza novorománsky kostol sv. Vojtecha z roku 1873.

Dworzec w Dynowie

Obok Karczmy „Pod Semaforem” w Bachórze

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Následne vedie trasa smerom na Jawornik Polski. Nachádza sa tu kostol sv. Ondreja apoštola z rokov 1838–1839 so zachovaným zariadením z 19. storočia. Na západnom konci dediny sa nachádza úzkorozchodná železničná stanica „Pogórze-

nin“ a neďaleko obce Szklar sa nachádza najdlhší tunel úzkorozchodnej železnice (s dĺžkou 602 m) v Európe.

Chodník z Jaworníka vedie medzi inými cez Bazary, Grzegorzówki, Borówki do Białej. V 18. storočí sa v Białej ťažil pieskovec a sadra, ktoré vtedajší majitelia odvážali splavovaním riek Strug a Wisłok, následne riekou San a Vislou. Rovnako cestou prechádzali aj ďalšie tovary, ako napríklad obilie, múka, drevo a výrobky z dreva, med a koža. Ešte v mezivojnovom období tu bol mlyn a hospodárstvo. V roku 2009 bola osada Biała začlenená do Rzeszowa.

Modrá trasa Grybów–Rzeszów v číslach:

- dĺžka: 426 km/445 km
- približná doba prechodu: 130–150 hodín; 12–19 dní
- najvyšší bod: svahy vrchu Krzemień v západných Bieszczadoch – 1 320 m. n. m.
- najnižší bod: Krasieczyn (185 m. n. m.)
- stred trasy: Bukowe Berdo v západných Bieszczadoch

Modrá trasa Grybów–Rzeszów, zaujímavosti:

- rekord dosiahol v roku 2016 Paweł Pabian, ktorý celú trasu prešiel za menej ako 164 hodín a 30 minút
- je súčasťou európskej diaľkovej pešej trasy E3, ktorá spája brehy Atlantiku s Čiernym morom (spolu asi 7 500 km). Vedie cez 12 krajín: Španielsko, Francúzsko, Belgicko, Luxembursko, Nemecko, Česká republika, Poľsko, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko a Turecko. Trasa E3 v Poľsku sa skladá z 2 úsekov: Sudetskej a Karpatskej časti. Sudetský úsek je dlhý asi 300 km, karpatský má asi 160 km.

Najdôležitejšie informácie o modrej trase Grybów–Rzeszów:

www.PTS.org.pl/odznaka-szlak-grybow-rzeszow (pravidlá pre odznak PTS)

www.msw-PTPS.org.pl/odznaki/reg_odznak/reg_gotsznrz-g.html (pravidlá pre odznak PTPS)

www.beskid-niski-pogorze.pl (trasy, rezervácie, zaujímavosti)

www.parkikrosno.pl/475-parki.html (chránené krajinné oblasti)

www.zpkprzemysl.pl (krajinné parky)

Modrá trasa Tarnów–Wielki Rogacz

Je to tretia najdlhšia trasa v poľských Karpatoch a piata v poľských horách. Prechádza cez: Ciężkowické pohorie, Rożnovské pohorie, Ostrovné Beskydy, Gorce (pohorie Gorca a Lubania), Pieniny (Centrálne a Malé) a Sadecké Beskydy (pohorie Radziejowa). Prvú časť cesty vyznačil v roku 1952 Józef Małcki, Józef Marcke a Adam Strugała. Bol to úsek z Tarnówa cez Trzemesku horu, Tuchów, Brzanku, Rzepiennik, „Skamenelé mesto“ a Ciężkowice. Ďalšiu časť cesty z Ciężkowic cez Falkowu a Żebraczku do Bartkowy mapovali o niekoľko rokov neskôr, a to v roku 1958 Józef Bulaga a Stanisław Wyszowski.

Za účelom popularizácie chodníka bol zriadený turisticko-poznávaci odznak pobočky PTS v Tarnove „Tarnów–Wielki Rogacz“. Je to jednostupňový odznak. Trasu je možné prekonať počas jednej dlhej cesty alebo ju rozdeliť na niekoľko úsekov.

Začiatok/koniec chodníka (v závislosti od smeru prechodu) je označený modrou bodkou obklopenou bielou farbou. Chodník sa začína/končí na Tuchowskej ulici, blízko Starého cintorína v Tarnówe. Začiatok/koniec sa nachádza na vrchole Wielki Rogacz v Sadeckých Beskydoch (1182 m n. m.).

Ciężkowické pohorie (*Pogórze Ciężkowickie*)

Tarnów je mesto založené na kráľovskom privilégii, ktoré vydal 7. marca 1330 kráľ Vladislav I. V nasledujúcich storočiach boli vlastníkmí Tarnówa znamenité a slávne rodiny: Tarnowských, Ostrožských, Lubomirských, Sanguszkových, Zamojských. Historický architektonický a urbanistický komplex mesta sa zachoval do súčasnosti. Obzvlášť pozoruhodné je historické centrum, obklopené obytnými budovami, prevažne zo 16.–18. storočia. V dvoch najcennejších renesančných domoch je dnes Okresné múzeum. V strednej časti námestia sa nachádza pôvodne gotická radnica, ktorá bola v nasledujúcich storočiach mnohokrát prestavovaná a vyznačuje sa mnohými prvkami renesančného slohu. Jednou z najcennejších sakrálnych stavieb je Katedrálna bazilika, v ktorej nachádzajú sa náhrobné kamene členov rodín Tarnowských a Ostrožských. Medzi ďalšie zaujímavé miesta patria: Mikołajowského dom (dnes Diecézne múzeum), Florentský dom (dnes sídlo PTPS), Strzelecký park s mauzóleom generála Józefa Bema a Seklerova brána. O niekdajšej multikultúrnej histórii Tarnówa svedčia aj židovské pamiatky, napríklad Barma, ktorá je jediným zachovaným fragmentom najstaršej synagógy v Tarnove zo 17. storočia, ako aj židovský cintorín založený v 16. storočí, jeden z najstarších v južnom Poľsku. Ďalšími hrobovými pamiatkami v Tarnówe je napr. starý cintorín založený na konci 18. storočia, cintoríny z 1. svetovej vojny č. 199 a č. 200. Atraktívna je aj budova železničnej stanice zo začiatku 20. storočia, podľa rovnakého návrhu ako stanica v meste Stanisławów.

Na juhovýchod od centra Tarnówa (čiastočne v jeho administratívnych hraniciach) sa pozdĺž trasy nachádza hora Svätého Martina (384 m n. m.), ktorá je severným okrajom Karpatských pohorí. Názov hory, ktorá sa ľudovo nazýva Marti-

novou horou, pochádza od dreveného gotického kostola sv. Martina z 15. storočia, v časti Zawada, ležiaceho na hranici zastavaného územia. Je to zároveň najstarší farský kostol v Tarnove. V 9. storočí vznikla na hore sv. Martina slovanská pevnosť s rozlohou viac ako 20 ha, ktorá bola obklopená opevnením v podobe vysokých násypov. Fungovala až do začiatku 11. storočia. Neďaleko chodníka v tzv. podzámkovej časti sa zachovali pozostatky tarnovského hradu zo 14.–16. storočia. Severný svah kopca je porastený lesom, v ktorom je dominantným druhom karpatský buk. Do roku 1944 bola táto oblasť súkromným majetkom kniežat Sanguszkových, teraz je rekreačnou základňou pre mesto Tarnów a jeho blízke okolie (nachádzajú sa tu cyklistické chodníky, bežecké trasy atď.).

*Ruiny zámku Tarnowskich na górze
św. Marcina*

*Gotycki kościół pw. św. Marcina
w Zawadzie*

Zdroj: www.visitmalopolska.pl

Jednou z prvých atraktívnych miest na trase je Tuchów, ktorého história siaha do 12. storočia. Stredoveké urbanistické usporiadanie po udelení mestských práv v roku 1340, sa zachovalo na niekoľkých cenných pamiatkach, medzi ktoré patrí: klasicistická radnica z roku 1873, neskorobarokový kostol sv. sv. Jakuba z konca 18. storočia, Bazilika Presvätej Bohorodičky (obraz „Tuchowskej madony“ zo 16. storočia) a kláštor redemptoristov z konca 19. storočia.

Ďalším zaujímavým miestom na trase je vrch *Brzanka* (534 m n. m.), nachádzajúci sa južne od Tuchowa, ktorý je spolu s vrchom *Liwocz* (562 m n. m.) najvyšším vrcholom pohoria *Brzanka* medzi údoliami riek *Biała* a *Wisłok*. Vrchol Brzanky je pokrytý zmiešaným lesom s prevahou buka a jedle a je súčasťou chránenej krajinnej oblasti pohoria *Brzanki* (www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-pasma-brzanki/). Východne od vrcholu sa nachádza turistická chata, ktorá je v súčasnosti v súkromnej správe (508 m. n. m.). Chata bola postavená a otvorená v roku 1981 PTPS. (www.brzanka.pl). V bezprostrednej blízkosti budovy sa nachádza parkovisko a vyhliadková veža z roku 2006. Z vyhliadkovej plošiny vo výške 18 metrov, môžete vidieť panorámu pohorí *Pogórze Ciężkowickie*, *Pogórze Rożnowskie* a *Tatry*.

Medzi najdôležitejšie zaujímavosti pohoria *Pogórze Ciężkowickie* patrí prírodná rezervácia „Skamieniałe Miasto“, ktorá je súčasťou chránenej oblasti

Cieężkowicko-Rożnowski Park Krajobrazowy (www.zpkwm.pl/park/ciezkowicko-roznowski-park-krajobrazowy/). Na svahu kopca južne od centra Cieężkowic sa nachádza skupina skál, ktorú miestny obyvatelia dlho vnímali, ako záhadné miesto obývané zlými silami. Názov rezervácie dokonca odkazuje na jednu z legiend o skamenenom hrade na tomto mieste. Tuláci, ktorí sa dostali na toto miesto, rozprávali príbehy o skalách, ktoré mali ľudské a zvieracie tvary.

Rezerwat przyrody „Skamieniale Miasto” położony przy niebieskim szlaku

Zdroj: www.skamienialemiasto.pl

Už v roku 1931 bolo toto miesto vyhlásené za prírodnú pamiatku. Rezervácia tu však bola zriadená v roku 1938, a znovu obnovená v roku 1974. Zákonná ochrana sa týka východných kameňov z pieskovca spolu s vegetáciou na skalách a ich okolí. Idúc po trase z východu, dostanete sa na tzv. „Čarodejnícku tiesňavu“, ktorá nás dovedie k „Vodopádu čarodejnic“, vysokému 14 metrov. Názov tohto miesta súvisí s legendou, podľa ktorej čarodejnice a čerti slávia v tejto rokline svoje sabaty. Na západnej strane „Skameneného mesta“, priamo na rieke Biela, sa nachádza skala s názvom „Čarodejnica“, ktorá tvarom pripomína ľudové predstavy čarodejnic. Miestna legenda hovorí, že ide o čarodejnicu potrestanú za prekliatie kňaza, ktorý cestoval so sv. prijímaním k zomierajúcemu. S takmer každým výbežkom „Skameneného mesta“ sa spája legenda a názvy sa najčastejšie spájajú s tvarmi skál. (www.skamienialemiasto.pl/skamieniale-miasto/o-rezerwacie/).

Rożnovské pohorie (*Pogórze Rożnowskie*)

Po prekročení rieky Biela za *Cieężkowicami* vedie trasa cez Rożnovské pohorie. Prvým miestom na trase je obec Kąsna Dolna, kde sa zachoval klasicistický kaštieľ z prvej polovice 19. storočia, ktorý patril Ignácovi Janovi Paderewskému. Od roku

1990 v ňom sídli múzeum venované skladateľovi a sídlo Centra Paderewski, ktoré propaguje klasickú hudbu (vrátane organizácie koncertov). Kaštieľ je obklopený parkom v anglickom štýle.

Na vrchu *Stryki* (420 m n. m.), nad obcou *Bruśnik* sa nachádza vyhladková veža z roku 2013 v celkovej výške 23 metrov. Z vyhladkovej plošiny vo výške 18 metrov je výhľad na viaceré pohoria: *Pogórze Ciężkowickie*, *Pogórze Rożnowskie* a Nízke Beskydy. Vedľa je verejné parkovisko a panoramatická tabuľa.

Medzi ďalšie zaujímavosti na trase patrí drevený kostol Nepoškvrneného srdca Presvätej Bohorodičky, ktorý sa nachádza v *Bukowci*, ktorý pochádza z roku 1892 a na toto miesto bol premiestnený z *Kamiannej* v roku 1947. V blízkej *Przydonicy* sa zachoval drevený gotický kostol Panny Márie Ružencovej z roku 1527.

V obci *Bartkowa-Posadove* sa chodník dostáva k Rožnovskému jazeru, ktoré vzniklo v dôsledku výstavby priehrady na Dunajci v rokoch 1935–1941. Údolie Dunajca vytvára v tomto úseku roklinu, ktorá je zo západu ohraničená Łososińským pohorím, patriacemu k Ostrovným Beskydom a z východu kopcami Rožnovského pohoria. Okrem svojich protipovodňových funkcií, zásobovania energiou a vodou, hrá nádrž veľmi dôležitú rekreačnú a turistickú úlohu. Zaujímavým miestom je tzv „Opičí ostrov“ na mieste, kde sa nachádzal kopec *Grodzisko*. V stredoveku tu stál rytiersky hrad, ktorý bol pravdepodobne zničený na prelome 14. a 15. storočia. V súčasnosti je ostrov oblasťou osobitnej ochrany krajiny a vtáčej rezervácie. V oblasti jazera hniezdi 165 druhov vtákov vrátane bociana čierneho.

Následne chodník vedie pozdĺž brehov jazera. Tesne pred lokalitou *Rożnów*, nad vodnou nádržou, sa nachádzajú skalné výbežky, tzv. *Rożnowskie Skalki* – miesto veľmi populárne medzi horolezcami. *Rożnów* sa datuje, už v 13. storočí. Gryfici tu postavil strážnu vežu, ktorá potom prešla do rúk rožnovských rodov erbu *Gryfa* a v 14. storočí bola prestavaná na hrad. V 15. storočí vládol gotickému hradu slávny rytier *Zawisza Czarny*. Ďalšími známymi vlastníkami boli rodina *Tarnowských* a nakoniec rodina *Stadnických*. Sú tu zrúcaniny hradu z 13. storočia a pozostatky hradu *Tarnowských*, ako aj sídlo *Stadnických* zo 16. storočia, v klasicistickom štýle z 19. storočia. V *Rożnówe* sa nachádza aj historický drevený kostol. sv. *Vojtecha* z roku 1661.

Po prechode lávkou nad Dunajcom chodník vytvára oblúk vedúci okrem iného aj cez vrch *Ostra Góra* (483 m n. m.), ďalej vedie smerom na *Znamirówice*, priamo na brehu Rožnovského jazera, môžeme vidieť celkom neobvyklú stavbu – „*Stachov most*“, tiež známy ako „*Mocarzov most*“. Je to kamenný most postavený v 70. rokoch. miestnym farmárom *Janom Stachom*. Stavba je vysoká 13 metrov, dlhá 20 metrov a široká 7,5 metra. *Stacha* prinútil postaviť most jeho zlý sused, ktorý mu zakázal používať jediná cestu vedúcu cez jeho pozemok. Aby sa dostal k svojim budovám, postavil *Stacho* 500 metrov cesty a most cez hlbokú roklinu. Na balvane vedľa mosta je umiestnená pamätná tabuľa so slovami: *Vel'kost' človeka nezávisí od slávy a peňazí, ale od toho, čo po sebe zanechal.*

Kamienny most zwany „Mostem Stacha”

Fot. 60. Głaz z pamiątkową tablicą

Zdroj: <https://sadeczanin.info/wiadomosci/most-stacha-lub-most-mocarza-grzech-tego-nie-zobaczyc-zdjecia>

Ostrovné Beskydy (*Beskid Wyspowy*)

Priesmyk Sv. Justa (400 m n. m.) oddeľuje Rožnovské pohorie od Ostrovných Beskydov. Názov miesta pochádza od širiteľa kresťanstva – sv. Justusa, ktorý mal podľa legendy na prelome 10. a 11. storočia v tejto oblasti svoju pustovňu. Prvý kostol tu bol postavený v roku 1083. Súčasný kostol je tretí v poradí a bol založený v druhej polovici 17. storočia. Vo vnútri sa zachovali gotické elementy zariadenia.

Na svahoch hory *Jodłowiec Wielki* (486 m n. m.) sa v medzivojnovom a po-vojnove období nachádzalo známe centrum vetroňového lietania, so sídlom v *Tęgoborzu*. Toto miesto navštívilo veľa známych hostí, ako napr. Tadeusz Góra, prvý pilot na svete, ocenený Medzinárodnou leteckou organizáciou za rekordný let vetroňom 577,8 km v roku 1938, a Witold Łokuciewski – jeden z pilotov slávnej divízie 303.

V Łososińskom pohorí si zaslúži pozornosť hora *Jaworz* (921 m n. m.), na sva-hoch ktorej je z východu, hneď vedľa chodníka, 20 metrov vysoká vyhlídková veža, postavený v roku 2012. Z vyhlídkovej plošiny môžete obdivovať panorámy pohorí: *Beskid Wyspowy*, *Gorce*, *Pogórze Rożnowskie* a *Pogórze Ciężkowickie*, ba dokonca aj *Tatry*.

Modrá trasa vedie takmer stále pozdĺž Łososińského pohoria cez *Salasz Wschodni*, *Salasz Zachodni* a tesne pred priesmykom *Szalas* sa stáča smerom k *Limanowej*. Prechádza okolo lyžiarskej stanice „*Limanowa Ski*“ a vedie smerom k vrchu *Miejska Góra* (716 m n. m.). Na jeho vrchole sa nachádza vysoký kríž známy ako Jubilejný kríž, ktorý tu bol umiestnený v rokoch 1997–1999. Kríž je vysoký 37 metrov a má rozpätie 13 metrov. V čase jeho výstavby to bol najväčší kríž v Poľsku. V polovici cesty je kruhová vyhlídková plošina, pod ktorou je umiestnená kaplnka s kópiou obrazu Sedembolestnej Panny Márie z limanowskej baziliky.

Widok z wieży na Jaworzu

Krzyż Jubileuszowy na Miejskiej Górze

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Limanowa, ktorá sa nachádza na modrej trase, získala mestské práva v roku 1565 od Zygmunta II. Augusta. Rozvoj mesta v tomto období bol spôsobený hlavne remeselnou výrobou – výrobou súkna, obuvníctvom a výrobou vynikajúceho piva. Počas záborov sa dostala pod rakúsku nadvládu, čo neprialo rozvoju mesta. Na konci 19. storočia bola Limanowa na trase tzv. „Cisárskeho hostinca“ a galícijskej priečnej železnice. Počas bojov I. svetovej vojny (tzv. Operácia Limanowa, december 1914) časť mesta zhorela v dôsledku bombardovania ruským delostrelectvom. Z tohto obdobia pochádza vojnový cintorín č. 366 v Limanowej a cintorín č. 368 na vrchu Jabłoniec. V medzivojnovom období sa Limanowa stala „baštou“ roľníckeho hnutia spojeného s ľudovou stranou. V roku 1929 uskutočnil vtedajší prezident Poľskej republiky Ignacy Mościcki oficiálnu návštevu mesta, kde prenocoval v hospodárstve rodiny Marsových. Po vojne bola dôležitou udalosťou v živote mesta korunovácia tzv. Limanovskej *Piety* kardinálom Karolom Wojtyłom, ktorá sa zhodovala s miléniovými oslavami poľského krstu (september 1966). Medzi zaujímavé miesta v meste patrí farský kostol Sedembolestnej Panny Márie postavený v rokoch 1910–1918 podľa návrhu Zdzisława Mączyńskiego s najcennejším vybavením – Pietou z 15. storočia a vitrážami navrhnutými Józefom Mehofferom. Ďalším zaujímavým objektom je Regionálne múzeum nachádzajúce sa na hospodárstve Marsových z prelomu 18. a 19. storočia.

Potom chodník smeruje na juh, na vrchol Golców, ktorý vedie popri cintoríne z 1. svetovej vojny č. 369. Je tu tiež vyhladkový bod. Ďalším je priesmyk Ostra v pohorí Ostrej a Modyña (1029 m n. m.), z ktorého vedie do doliny rieky Kamienica, ktorá sa vlieva do rieky Dunajec len 2 km od tohto miesta.

Gorce

Kamienica je dedina ležiaca v údolí rieky *Kamienica Gorczańska*, ktorá oddeľuje Ostrovné Beskydy od pohoria Gorce. Obec niekoľko storočí patrila kláštoru klarisiek v *Starom Sączu*. Po konfiškácii cirkevných majetkov v roku 1782 rakúske

úradu odovzdali dedinu Szalayovcom zo Szczawnice. Okrem iných, sa zachoval náhrobok Szalayasovcov na cintoríne a neskoroklasicistický palác z roku 1830 s okolitým parkom. Z námestia chodník pokračovať smerom k obci *Ochotnica Dolna*. Potom trasa vystúpi na pohorie Lubania a dosahuje vrch Lubań (popis v HBT). Zostupom na juh míňame lyžiarsku stanicu „*Czorsztyn Ski*“, ktorá sa nachádza na vrchu *Wdźar* (767 m n. m.). *Wdźar* je atraktívny vďaka svojej geologickej štruktúre a prítomnosti magmatickej vulkanickej horniny – pieninského andezitu. Na svahoch sa nachádzajú tri uzavreté lomy, kde sa od 19. storočia ťažil andezit. *Wdźar* je jedným z oficiálnych miest štartu paraglidingu a miesto s lezeckou stránkou. Na úpätí hory sa nachádzajú tzv. „*Hasierove orgány*“. Pamätník bol postavený v roku 1966 a ide o inštaláciu, ktorú navrhol Władysław Hasior. Do roku 2009 mal oficiálny názov „*Pamätník obetiam vnútorných bojov po druhej svetovej vojne*“.

Pomník tzv. „Organy Hasiora” projektu Władysława Hasiora na Przełęczy Snożka

Zdroj: <https://dniedziedzictwa.pl/organy-wladyslawa-hasiora-na-przeleczy-snozka/>

Pieniny

Priesmyk *Snożka* (653 m. n. m.) oddeľuje Gorce od Pienin. Chodník vedie na malebný kopec (694 m. n. m.), z ktorého môžete obdivovať krásne panorámy. Pokračuje smerom k prvým budovám Czorsztynu. Ďalej trasa ide k tzv. pozostatkom hradu Czorsztyn, ktorý je prístupný verejnosti. Hrad bol sídlom zemepánov Czorsztyna a colnej stanice na obchodnej ceste z Krakova do Uhorska. Počiatky pevnosti, ktorá sa nachádza na malebnom svahu rieky Dunajec, siahajú do 13. storočia. Hrad bol mnohokrát prestavaný, jeho nádhera bola pokorená v roku 1790 požiarom, ktorý spôsobil blesk. Od tej doby zostal hrad v ruinách. Je potrebné zdôrazniť, že svahy, na ktorých sa pevnosť týči, sú porastené trýzlom karpatským, ktorý je endemickým druhom, ktorý sa vyskytuje iba v pohorí Pieniny.

V 16. storočí bola v neďalekej Hale Majerz farma a v medzivojnovom období tu bola ovčiareň. V roku 1992 halu a budovy kúpil Pieninský národný park (PPN). Bývalá budova posledného predvojnového majiteľa bola prestavaná a dnes v nej sídli jeden z piatich náučných pavilónov parku. Vo vnútri je k dispozícii výstava „Lúčne a pasienkové ekosystémy Pienin“ a model Pieninských vrchov. Vedľa budovy sa začína aj hranica Pieninského národného parku. Stále tu existuje tzv. kultúrna pasva a pastierske budovy, kde si môžete kúpiť výrobky z ovčieho mlieka. Vďaka paseniu, hale nezarastajú lesom a je zachovaná druhová rozmanitosť. (www.pieniny.pl).

Následne vedie modrá značka po hrebeni Pienin, okrem iných cez priesmyk Osice, Sańba, Kozia Góra, priesmyk Trzy Kopce, Czoło až k priesmyku Szopka (779 m n. m.), ktorý oddeľuje masív Troch korún od Czorsztyńských Pienin. Niekedy sa tiež nazýva priesmyk Chwała Bohu, pretože leží na najpohodľnejšom a dlho používanom prechode spájajúcom Krościenko s obcou Sromowce Niżne. V polovici devätnásteho storočia sem chodili turisti na konských záprahoch. Na poľane pri priesmyku kvitne vzácna rastlina – mečík škridlicovitý.

Ruiny zámku w Czorsztyńie

Widok z platformy na Okrąglicy (Trzy Korony)

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Oplatí sa ísť aj na vyhladkovú plošinu na vrchu Okrąglica, ktorá je najvyšším bodom v skupine Troch korún (982 m n. m.). Ďalšími sú: Płaska Skała, Nad Ogródkami, Pańska Skała (Bryłowa) a Niżnia Okrąglica (Ganek, Siodło). Výhľad z Okrąglice, týčiacej sa takmer 500 metrov kolmo nad údolím Dunajca, poskytuje okrem iných aj krásne výhľady na pohoria *Pieniny*, *Malé Pieniny*, *Spišská Magura*, *Gorce*, *Sadecké beskydy*, *Żywiecké Beskydy* a *Belianske*, *Vysoké* a *Západné Tatry*. Horná časť troch korún sa nazýva aj botanická záhrada, pretože medzi neprístupnými vápencovými skalami je veľa druhov považovaných za endemické, okrem iného *Púpava pieninská*, či *chryzantéma Zawadzského*.

Z Troch korún vedie modrá značka cez poľanu *Kosarzyska*, čo je lúka typická pre vyššie časti Pienin. Z rastlín, ktoré sa tu nachádzajú, stojí za zmienku silne jedovatá kýchavica biela alebo vratič. Na mieste môžete vidieť aj vzácne motýle: jasoňa chochlačkového a vidlochvosta feniklového. Názov poľany pochádza z košíaru (v horalskom nárečí kosar), špeciálne ohradeného miesta pre ovce.

Z Kosarzyska vedie trasa hore svahmi Ostrého vrchu (851 m n. m.) a následne klesá k Zamkowskému priesmyku. Od tohto bodu chodník prechádza po zvislých stenách vrchu *Zamkowa Góra* (799 m n. m.), následne vedie k zrúcanine Pieninského hradu. S týmto miestom je spojený príbeh úteku sv. Kingy a mníšky z kláštora klarisiek zo Starého Sącza pred tatárskym vpádcom v roku 1287. Trasa tohto úteku viedla zo Starého Sącza cez pohorie Radziejowa v oblasti Skałka, potom do Krościenka a na Pieninský hrad. V prvej polovici 20. storočia bola pri zrúcanine hradu pustovňa. Na úpätí zrúcanín sa nachádza Jaskyňa sv. Kingy. *Zamkowa Góra* je z troch strán obklopená strmým a ťažko dostupným svahom. Severná stena strmo klesá do doliny Pieńského Potoka, v dolnej časti sa nachádza Pieninská jaskyňa. Vedie západnými svahmi vrchu *Zamkowa Góra*, následne chodník prechádza cez hlbokú roklinu Hulińského Potoka a potom smeruje k priesmyku Wyrobki. Nachádza sa tu križovatka turistických chodníkov. Ďalej vedie modrá značka hore na severné svahy Bańki Gronia a vedie na hrebeň Pienin. Tento úsek modrej trasy sa nazýva *Sokola Perć* kvôli expozíciám na niektorých miestach pozdĺž tejto trasy. *Sokola Perć* bola vytvorená v roku 1926 kombináciou predtým existujúcich ciest a vyznačením niekoľkých hrebeňových úsekov kňazom Walentynom Gadowským, tvorcom tatranského chodníka *Orla Perć*. Medzi ďalšie miesta patriace k chodníku *Sokola Perć*, po ktorých vedie trasa, patria: *Białe Skały*, *Oniemny Wierch*, *Czerteż*, *Czertezik*, *Przełęcz Sosnow* a *Sokolica* (747 m. n. m.). Na vrchole *Sokolice* rastie niekoľko starýcu borovic (asi 550 rokov starých). V roku 2018 bola jedna z najslávnejších borovic, vyrastajúca priamo nad útesom v *Sokolici* a považovaná za jednu z ikon Pieninských vrchov, počas záchranej akcie poškodená vrtuľníkom. Po opustení *Sokolice* schádzame dolu do doliny Dunajca, pričom rieku je možné prekonať iba splavom (splav je otvorený od mája do októbra).

Potom chodník vedie krátkym úsekom tzv. Pieninskej cesty. Je to 10 km dlhá trasa vedúca pozdĺž Dunajca zo Szczawnice do Červeného Kláštora na Slovensku. Prvý úsek do Lesného Potoka (dnešné Slovensko) postavil v rokoch 1870–75 Józef Szalaj a po jeho smrti v stavbe pokračovala Krakovská akadémia Učenia. Pieninská cesta na úpätí Bystrzyku momentálne prechádza poľsko-slovenskou hranicou. Pred rokom 2007 tu bol otvorený turistický hraničný priechod. Cesta je uzavretá pre motorové vozidlá. Vedú ním turistické a cyklistické trasy. Jeden z pavilónov Pieninského národného parku sa nachádza práve pri tejto ceste.

Chodník vedie okolo chaty PTPS „Orlica“. Bola postavená v roku 1932 a pôvodne fungovala ako súkromný penzión. Drevená vila sa nachádza na malom kopci (450 m. n. m.) Pod Białou skalou a tesne nad Pieninskou cestou. Toto umiestnenie zachránilo budovu počas veľkej povodne v roku 1934. Od roku 1951 patrí ku chatám ktoré spravuje PTPS. (www.orlica.com/schronisko)

Následne trasa vedie cez hrebeň Malých Pienin, väčšinou pozdĺž slovensko-poľských hraníc. Prvým z krásnych miest je *Szafranówka* (742 m. n. m.), neďaleko sa na svahoch *Palenice* sa nachádza lyžiarska stanica „*Palenica*“, na ktorú vedie z mestečka *Szczawnica* lanovka. (www.pkl.pl/palenica/palenica.html)

Reliktowa sosna na szczycie Sokolicy

Widok z Szafranówki na Palenicę

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Ďalšími vrcholmi modrej trasy sú *Łażne Skaly*, *Cyrhle a Durbaszka*, na svahoch ktorých sa nachádza horská škola a osvetové stredisko „*Pod Durbaszką*“. Budova bola postavená v rokoch 1949–1952 ako vzorová pastierska búda. Nakoniec však nebola použitá na chovné účely, bola opustená, chátrala. Až v roku 1973 ju pre potreby turistickej základne pre mladých prevzala skupina inštruktorov z Poľského skautského zväzu. V súčasnosti je stredisko pobočkou Kultúrneho centra pre mládež „Dom Skauta“ v Krakove. (www.durbaszka.pl/)

Ďalej modrá značka prechádza najvyšším vrchom Pienin – Wysokou (1050 m n. M.).

Sadecké Beskydy (*Beskid Sądecki*)

Priesmyk Rozdziela (803 m. n. m.) oddeľuje Pieniny od Sądeckých Beskýd. Na úpätí sa nachádza zaujímavá rezervácia „Biała Woda“, pozdĺž ktorej vedú cesty do obce Jaworki. Chodník pokračuje pozdĺž slovensko-poľskej hranice až po priesmyk Gromadzka (931 m. n. m.). V tomto bode sa stáča na severozápad a stúpa smerom na *Wielki Rogacz* (1182 m n. M.), pričom najskôr prechádza cez *Malý Rogacz*. Na konci, na priesmyku Obrazek, je tiež križovatka trás, (napr. opísaný v rámci HBT).

Modrá trasa Tarnów–Wielki Rogacz v číslach:

- dĺžka: 184 km/191 km
- približná doba prechodu: 55–67 hodín; 7–10 dní
- najvyšší bod: vrchol Lubań v Gorcach (1211 m. n. m.)
- najnižší bod: je to tiež začiatok trasy v Tarnove (206 m. n. m.)
- stred trasy: priesmyk Justa

Modrá trasa Tarnów–Wielki Rogacz najdôležitejšie informácie:

www.ptt.tarnow.pl/dzial-artystyczny/regulamin-odznaki-ptt-szlak-tarnow-wielki-rogacz (predpisy označenia PTS)
www.zpkwm.pl (chránené krajinné územia)

Malá beskydská trasa

Predtým známa ako Severná cesta. Je to štvrtý najdlhší chodník poľských Karpát. Vedie cez tie časti Beskýd, cez ktoré neprechádza Hlavná beskydská trasa: Malé Beskydy, Makowské Beskydy a Ostrovné Beskydy.

Začiatok/koniec chodníka (v závislosti od smeru priechodu) je označený červenou bodkou obklopenou bielou farbou. Začiatok/koniec chodníka sa nachádza v mestskej časti Straconka v Bielsko-Bialej (430 m n. m.). Začiatok/koniec sa nachádza na vrchole Luboń Wielki v pohorí Ostrovné Beskydy (1022 m. n. m.).

S cieľom popularizovať tento chodník zriadila PTS turistický odznak „Malá Beskydská trasa“. Je to odznak s jedným stupňom. Trasu je možné prekonať počas jednej dlhej cesty alebo ju možno rozdeliť na niekoľko menších úsekov.

Malé Beskydy *Beskid Mały*

Bielsko-Biała, mesto, ktoré formálne vzniklo 1. januára 1951 zlúčením Bielska nachádzajúceho sa v Tešínskom Sliezske, ktoré sa prvýkrát spomínalo na prelome 13. a 14. storočia, a malopoľskej lokality Biała, ktorá vznikla na konci 16. storočia. Začiatkom 14. storočia rozdelením pozemkov vzniklo Tešínske a Osvienčenské vojvodstvo s hranicami s riekou Biała. V roku 1327 sa Bielsko, ktoré patrilo tešínskému kniežatstvu, dostalo pod léno českých Luxemburgovcov a štátna hranica sa stala hranica na rieke Biała. Od tohto okamihu sa Tešínske Sliezske a Bielsko stali na ďalších 600 rokov súčasťou krajín českej koruny. Vďaka hraničnej polohe sa mesto rozvíjalo na základe obchodu a početných remeselníckych cechov. Súkenné a tkáčske cechy boli najúspešnejšími remeselníckymi cechmi v meste. Dôležitým aspektom histórie mesta Bielsko je náboženská a národná rozmanitosť obyvateľov mesta. Od 16. storočia malo Bielsko najsilnejšiu protestantskú komunitu v celom Tešínskom Sliezske, ktoré v roku 1587 získalo privilégium zaručujúce, že sa v meste budú konať iba luteránske bohoslužby. Bielsko si zachovalo protestantský charakter aj po tridsaťročnej vojne. Po vydaní tolerančného patentu cisárom Jozefom II, v roku 1781 bol severne od historického centra zriadený evanjelický obvod s kostolom Spasiteľa, známy ako Bielsky Sion. Toto miesto dodnes zostáva centrom protestantskej kultúry s nadregionálnym významom. V roku 1902 tam bola odhalená jedna z dvoch sôch Martina Luthera v celom Rakúsko-Uhorsku, ktorá je v súčasnosti jedinou v Poľsku. V roku 1945 došlo k zmene etnickej štruktúry mesta. Nemecké obyvateľstvo po vojne čiastočne utieklo alebo bolo presídlené do Nemecka a Rakúska. Na druhej strane v Bielsku žilo obyvateľstvo okolitých dedín, Poliaci vysídlení z východného pohraničia a skupiny Židov z celého Poľska. Aj keď história mesta siaha do trinásteho storočia, najcennejšie budovy sa datujú do devätnásteho storočia a dominujú tu rôzne formy historizmu (vrátane neogotiky, neorenesancie a neobaroka). Oplatí sa navštíviť Staré Mesto spolu s tržnicou, kde sa zachovalo historické urbanistické usporiadanie. Najzaujímavejšie budovy v meste sú: Sułkowski hrad – dnes Historické múzeum v Bielsko-Bialej, katedrála

sv. Mikuláša zo začiatku 20. storočia, budova poľského divadla z roku 1890, novorenesančná radnica z časti Biała, štýlové vily a meštianske domy, medzi inými nájomný dom *Pod Żabami* a priemyselné pamiatky, vrátane Starej továrne – dnes Múzeum technológie a textilu. Oplatí sa tiež navštíviť štvrť Sion, kde sa zachoval starý evanjelický cintorín, kostol Spasiteľa a spomínaný pamätník Martina Luthera. V Bielsko-Bialej sa nachádza Štúdio kresliarskeho filmu, ktoré je jedným z piatich animátorských ateliérov založených v Poľsku. Štúdio vzniklo 1. septembra 1947 ako Experimentálne štúdio kreslených filmov.

Rýchlostná cesta S1 vedie časťou Straconka, ktorá je zároveň aj východným obchvatom mesta. Väčšina územia v okrese je súčasťou chránenej krajinej oblasti Malé Beskydy. (www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-beskidu-malego/)

Na hranici chráneného územia začína Malá beskydská trasa stúpanie a postupne sa dostáva k západnej časti Malých Beskýd, tzv. skupinám lokalít *Magurka Wilkowska* prechádzajúca cez *Czupel*, *Gaiki*, *Kopce a Groniczki*. Na priesmyku u *Panienky* (710 m. n. M.) sa nachádza kaplnka Panny Márie z roku 1884, v ktorej je kamenná socha Madony s dieťaťom. Kaplnku založil Juliusz Beinlich, lesník z lokality *Kozy*, z vďačnosti za záchranu života pred vlkami. Odtiaľ pochádza aj názov priesmyku – *U Panienki*. Mariánsky prameň sa nachádza na severných svahoch priesmyku.

Z priesmyku chodník stúpa na vrchol zvaný *Hrobacza Łąka* (828 m. n. m.), z ktorého, okrem iného môžete obdivovať rozsiahle panorámy na *Babiu horu*, masív *Pilska a Rysianki* a dokonca aj *Tatry*. Na vrchole je tiež, aj v noci viditeľný 35-metrov vysoký *Križ* tretieho tisícročia, osvetlený po zotmení. *Križ* bol postavený v roku 2002 vďaka úsiliu obyvateľov obcí *Kozy* a *Międzybrodzie Bialskie*. V minulosti bol na mieste križa trojuholník. Vedľa je kameň s nápisom *Stat crux dum volvitur orbis*, čo znamená „križ stojí tak dlho, ako sa točí svet“. Ďalším lákadlom je vyhlídková plošina, ktorá ponúka panorámu *Sliezskych pohorí*. V lokalite *Hrobacza Łąka* sa nachádza aj turistická chata. Zariadenie bolo postavené v roku 1935 rodinou *Dorzakovcov* a malo ísť o reakciu *Beskidenvereinu* na poľskú chatu, ktorá bola postavená už skôr, neďaleko *Magurky* s názvom „*Widok na Tatry*“. Počas druhej svetovej vojny bolo v chate ukryté židovské dievča a *Kossakove* obrazy. Po druhej svetovej vojne otvorila pobočka *PTS*, neskôr *PTPS* z *Bielsko-Bialej*, otvoril na tomto mieste turistickú ubytovňu s 15 lôžkami. Ďalším majiteľom bol *Rudolf Baścik*, ktorý v roku 1991 daroval chatu *varšavskej* nadácii „*SOS v obrane počatého života*“, ktorá tu zriadila turistickú chatu. V roku 1998 bola jedna z verand zmenená na kaplnku.

Následne trasa vedie smerom na *Bujakowski Groń* a *Zasolnicu*, ktoré traverzujú dole do údolia rieky *Soła*. Na východných svahoch sa nachádza lesná rezervácia „*Buczyna Na Zasolnicy*“, ktorej hlavnou úlohou je zachovať fragment 130-ročného *karpatského bukového lesa* na vedecké, didaktické a poznávacie účely, ako aj zachovanie *subkontinentálneho hrabu*.

Chodník potom prechádza cez rieku *Sola* na priehrade v obci *Międzybrodzie Bialskie*. Časté povodne, ktoré spôsobovali veľké škody, spôsobili, že na rieke bolo potrebné vybudovať priehradu, ktorá pomohla v ich kontrole. Táto skupina sa vo-

lala kaskáda *Soły*. Kaskáda sa skladá zo štyroch vodných nádrží, troch na rieke a jednej na hore *Žar*, všetky slúžia na energetické účely:

- *Żywiecké* jazero – najvyššie položená nádrž s priehradou a elektrárnou v *Tresnej*,
- *Międzybrodzkie* jazero – s priehradou a elektrárnou v obci *Porąbka*,
- nádrž na vrchu *Žar* – s prečerpávacou elektrárnou,
- *Czaniecké* jazero – s priehradou v obci *Czaniec*.

Zbiornik wodny i infrastruktura na szczycie góry Żar

Zdroj: www.pkl.pl/post/gora-zar/atrakcje/zwiedzanie-elektrowni-szczytowo-pompowej-porabka-zar.html

Priehrada *Porąbka* bola postavená v rokoch 1928–1937, jedným z hlavných projektantov bol prof. Gabriel Narutowicz. V medzivojnovom období, keď vznikala, sa považovala za vrchol technologického pokroku. Na slávnostnom otvorení v decembri 1936 sa okrem iných zúčastnil Podpredseda vlády Eugeniusz Kwiatkowski a kardinál Adam Sapieha. Na priehrade sa nachádza vodná elektráreň postavená v rokoch 1951–1954 ako prvý prvok komplexu vodnej elektrárne, ktorej ďalšími prvkami sú *Tresna* a prečerpávacía stanica *Porąbka-Žar*. Priehrada v *Porąbke* je jedným z objektov na *Sliezskej* trase priemyselných pamiatok. Vďaka prehradeniu vody pod priehradou, vzniklo tzv. *Międzybrodzkie* jazero. Trasa od priehrady vedie pozdĺž východného brehu jazera a potom vystúpi na horu *Žar* (758 m. n. m.), ktorá je prvým vrcholom nachádzajúcim sa vo východnej časti *Malých Beskýd* v skupine *Łamane Skały*, ktorá sa označuje aj ako *Góry Zasolskie* alebo *Beskid Kocierski*. Na vrchu sa nachádza vodná nádrž *Žar*. Samotný vrchol je v zime preplnený lyžiarmi a snowboardistami, okrem iného aj vďaka 1300 metrov dlhej lanovej dráhe, ktorá premáva po celý rok. Spustená bola v roku 2004, pričom vozne boli upravené z pozemnej lanovky na horu *Gubałówka* s rovnakým sklonom (16%). Hora *Žar* je tiež Mekkou pre paragliding

a fanúšikov lietania vetroňami. Škola vetroňového lietania, založená v roku 1936, funguje neďaleko vrcholu. Bolo to jedno z hlavných výcvikových stredísk v Poľsku. Spolu s o niečo staršími školami v Ustianowej a Bezmiechowej sa považuje za kolísku poľského vetroňového lietania. Práve tu trénoval prvý poľský kozmonaut Mirosław Hermaszewski, ale aj Tadeusz Góra, či nedávno aj Sebastian Kawa. Natáčali sa tu aj scény z dobrodružného filmu „Lietajúce stroje kontra Pan automobil“. Z vrcholu môžete obdivovať krásne panorámy okolitých pohorí.

Ďalším vrcholom trasy je Kiczera (827 m. n. m.), Oblúbená je tiež vďaka rozsiahlym panorámam a atraktívnemu pohľadu na vodnú nádrž na vrchu Źar. Po prechode Isebnického priesmyku traverzujete ďalšie vrcholy Malých Beskýd – *Cisowa Grapa* a *Wielka Cisowa Grapa*, potom sa dostanete k priesmyku *Przysłup Cisowy*. Vedľa chodníka sa nachádza lesná rezervácia *Szeroka*, ktorej hlavným účelom je ochrana starých bukov a jedlí, z ktorých niektoré sú staré 200–250 rokov. Rezervácia pokrýva horné časti údolia jedného z prítokov potoka Kocierzanka.

Malá beskydská trasa vedie cez *pásmo Łamanej skały* a prekonáva po sebe nasledujúce vrcholy prerušené priesmykmi vrátane vrchov: *Kocierz* (879 m. n. m.), priesmyk *Szeroka*, *Beskid* (759 m. n. m.) a priesmyk *Kocierska*. Vďaka svojej polohe a infraštruktúre je to jeden z najdôležitejších horských priesmykov v pohorí *Beskid Mały*. Nachádza sa v nadmorskej výške 718 m. n. m., na jednej strane je to najnižší bod v hlavnom hrebeni východnej časti Malých Beskýd (ktoré sú známe aj ako *Beskid Andrychowski*) a na druhej strane je to najvyšší bod na *Żywieckej* trase (krajská cesta č. 781). V minulosti tu bolo obchodná cesta do Uhorska. V 18. storočí bola trasa prestavaná na tzv. *Gościniec Kocierski*, pričom táto trasa bola jednou z najstarších spevnených ciest v Poľsku. Na samotnom priesmyku bol drevený hostinec, ktorý v roku 1908 vyhorel. V 30. rokoch 20. storočia na tomto mieste fungovala turistická chata, ktorá dnes neexistuje. V roku 2006 bolo pri priesmyku otvorené konferenčné centrum „*Kocierz*“.

Chodník potom pokračuje po hlavnom hrebeni pohoria cez Kiczoru, Skaliský priesmyk, až po vrch *Potrójna* (883 m. n. m.), známy tiež ako *Czarny Groń*. Mená *Czarny Groń* a *Potrójna* majú v tomto pohorí dvojnásobný význam, pretože *Czarny Groń* sa tiež nachádza v hrebeni, ktorý vedie severne, smerom k Rzyku (po čiernej značke). Druhá *Potrójna* sa však nachádza aj na červenej značke, medzi lokalitami *Leskowiec* a *Łamana Skała*. Na východných svahoch *Potrójnej*, na malebnej čistinke, sa nachádza ubytovacie zariadenie – Chatka na *Potrójnej*, tiež známe ako Chatka u Rafała. Je to súkromná turistická ubytovňa umiestnená v bývalej hospodárskej budove. Bola otvorená v roku 2009 a je prevádzkovaná celoročne (www.chatka-potrojna.manifo.com).

Úsek MBT medzi lokalitami *Potrójna*, *Łamana skała*, *Smrekowica* sa nazýva „skalný chodník“, pretože v hrebeni sa nachádzajú početné skaly, tzv. bludné kamene. Tieto skaly sú z pieskovca a zlepcov a sú vysoké až niekoľko metrov.

Z vrchu *Potrójna* vedie trasa cez *Zakocierský* priesmyk na vrchol *Beskyd* (826 m. n. m.), kde sa na južných svahoch nachádza študentská turistická ubytovňa „*Pod Potrójną*“, ktorá je umiestnená v drevenom horárskom dome z roku 1911. Chatu kúpila

v roku 1974 Ekonomická univerzita v Katoviciach, dnes je v súkromnom vlastníctve a je otvorená po celý rok. Nachádza sa približne na polceste medzi vrcholmi *Potrójna* a *Łamana Skala*, 200 metrov pod červenou značkou na juh od horského príchodu, ktorý ich oddeľuje. V kozubovej miestnosti je celkom neobvyklé vybavenie horskej chaty, pretože je tu klavír. Pred chatou v Aleji Dobrého turistu je rozcestník ukazujúci trasy k najdôležitejším bodom v tejto oblasti. (www.potrojna.com.pl)

Chodník vedie priesmykom *Na Przekrej* smerom na lokalitu *Łamana Skala* (929 m n. m.). Na severných svahoch, v obci Rzyki sa nachádza lyžiarske stredisko „*Czarny Groń*“. Súčasťou lyžiarskeho areálu je aj štvorhviezdičkový hotel a kúpele „*Czarny Groń*“, ako aj lanový park. Celý vrchol *Łamana Skala* a jeho horné časti sú chránenou krajinnou rezerváciou „*Madohora*“. Územie je chránené početnými skalnými výbežkami nižších istebných vrstiev a kyslých horských bukových lesov, úrodných karpatských bukových lesov, nižších zrubových jedlí a smrekov, ako aj spoločenstvom kyslých bukových lesov s významným podielom smreka pripomínajúcich horský smrek hornej vrstvy lesa.

Na červenej značke medzi *Łamanou Skalou* a *Smrekowicou* sa nachádza križovatka trás „*Rozstaje pod Łamaną Skalą*“, známa aj ako „*Rozstaje Anuli*“. Druhé meno pochádza od kravy, ktorá utiekla pred istým roľníkom a objavila sa až na tomto mieste. Z tohto miesta až po „*Groń Jana Pawła II.*“ vedie Malá beskydská trasa po hlavnej trase Malopoľského pápežského chodníka.

Trasa následne vedie po svahoch *Smrekowice* (889 m n. m.), smerom na vrchol *Na Beskidzie* (864 m. n. m.). Neďaleko, na severných svahoch vrchu *Groń Pośredni*, v údolí potoka *Dusica*, sa nachádza *Komoniecka jaskyňa*, do ktorej sa dá dostať po neznámenom chodníku. Je to najväčšia erózna jaskyňa v Malých Beskydách. Názov jaskyne pochádza od mena starostu mesta *Żywiec* *Andrzeja Komonieckiego*, ktorý vo svojej kronike „*Dziejopis Żywiecki*“ v roku 1704 ako prvý spomenul existenciu tejto jaskyne. Nad vchodom do jaskyne, na jar, sa z vyššie tečúceho potoka vytvára malý vodopád (vysoký asi 2,5 metra), ktorý sa v zime mení na ľadopád. Vo vnútri jaskyne môžete obdivovať stalaktity a stalagmity, vytvorené aj v zime. Asi 50 metrov pod jaskyňou sa nachádza najvyšší vodopád tohto pohoria s názvom *Dusica* (vysoký asi 5 metrov). *Kamoniecka jaskyňa* e zapísaná do zoznamu pamiatok neživej prírody v pohorí *Beskid Mały*.

Chodník vedie cez priesmyk *Beskidek* na vrch *Leskowiec* (918 m. n. m.), čo je ďalšie miesto v Malých Beskydách známe svojimi nádhernými panorámami. Na vrchole je drevený miléniový kríž postavený v roku 2000, miesto predchádzajúceho takmer storočného kríža. História súvisiaca s názvom štítu je zaujímavá, pretože *Leskowiec* sa v starých časoch volali *Beskydy* a jeho severný vrchol sa volal *Jaworzyna*, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že prvý priesmyk v smere *Łamanej skały* sa stále volá *Beskid* alebo *Beskidek*. Keď pred prvou svetovou vojnou rakúski geodeti a kartografi kreslili mapy tejto oblasti, *Beskydy* sa nesprávne volali *Leskowiec* a skutočný vrchol *Leskowiec* sa volal *Jaworzyna*.

Medzi súčasným vrchom *Leskowiec* a *Jaworzynou*, dnes známou ako *Groń Jana Pawła II.*, je priesmyk *Midowicza*. *Władysław Midowicz* bol autorom prvej

poľskej turistickej trasy v tomto regióne. V roku 1925 z vlastnej iniciatívy označil červenou značkou trasu z *Porąbki* dolinou *Wielkiej Puszczy* až k priesmyku *Zakorcieska* a nazval túto trasu Severnou. V nasledujúcich rokoch predĺžil túto trasu cez *Leskowiec* do *Gorzenia* a následne presunul červenú trasu smerom na Skawku. Časť tejto trasy značenej Midowiczom je teraz súčasťou MBT.

Samotný vrchol *Groń Jana Pawła II.* (886 m. n. m.) sa nachádza v blízkosti červenej trasy. Predtým známy ako *Leskowiec* a potom *Jaworzyna*, v roku 1981 zmenil názov na súčasný. Karol Wojtyła, ktorý sa narodil v neďalekých Wadowiciach a žil tam počas svojho detstva a mladosti, vystúpil na tento vrchol mnohokrát. Naposledy vystúpil, ako kardinál na *Leskowiec* a *Jaworzynu* v roku 1970 po omši slávanej pri príležitosti 25. výročia jeho kňazstva v *Kalwarii Zebrzydowskiej*. Z iniciatívy rodiny Jakubowských z Andrychowa tu vzniklo miesto venované Jánovi Pavlovi II. Boli medzi inými organizátori prvej trasy „*Trasa Jána Pavla II.*“ s cieľovou páskou na vrchu *Groń*, kde na vrchole umiestnili reliéf s obrazom Jána Pavla II. a na počesť „ľudí hôr“ tu postavili kamenný kríž. Vďaka ich iniciatíve bola v roku 1995 pod vrcholom postavená kaplnka, ktorá je teraz známa ako Horská svätyňa Panny Márie, kráľovnej horského ľudu. Vo vnútri je umiestnené kreslo, na ktorom sedel Ján Pavol II. počas svojej návštevy Skoczowa v roku 1995 a oltár s nápisom: *Sme traja: Boh, hory a ja*

V roku 2001 tu bol postavený pamätník Jána Pavla II. A celé miesto je obklopené kaplnkami krížovej cesty, ktoré posvätil sám pápež počas preletu nad horou *Leskowiec* v roku 1999.

Na južných svahoch *Groňa* sa nachádza *Bargłowa* poľana, kde sa nachádza chata PTPS neďaleko hory *Leskowiec*. Opäť sa nám vracia príbeh súvisiaci s chybou mapovania a premenovaním vrcholov. Keď bola chata postavená, vrchol bol medzi obyvateľmi regiónu známy ako *Leskowiec*, nie *Jaworzyna*. Turistický prístrešok bol otvorený v roku 1932 a osláv sa zúčastnili okrem iných aj Kazimierz Sosnowski a Mieczysław Orłowicz. Počas druhej svetovej vojny budovu formálne prevzal Beskidenverein. Po vojne sa útulok vrátil k PTS, neskôr k PTPS. V rokoch 2000–2002 prebehla generálna rekonštrukcia, v dôsledku ktorej sa budova zväčšila. V roku 2002, pri príležitosti 70. výročia chaty, bola odhalená tabuľa na pamiatku Czesława Panczakiewicza, staviteľa chaty a animátora cestovného ruchu v Malých Beskydoch. Nachádza sa tu križovatka chodníkov. V roku 2004 boli vedľa prístrešku umiestnené kamenné dosky s obrysami grófskych nôh, ktoré boli kedysi na vrchole *Leskowiec*. Vedľa je kaplnka z lámaného kameňa so sochou Matky Božej. V susednej budove je stanica HZS a nad prístreškom meteorologická stanica. (www.leskowiec.pttk.pl)

Chodník potom vedie smerom na obec Krzeszów cez poľanu *Semikowa* a ďalšie vrcholy Malých Beskýd, okrem iných *Jaworzyna*, *Harańczykowa Góra*, *Palusowa Góra*. Krzeszów je jedným z najstarších osídlení v regióne (14. storočie), kde sa zachovalo veľa budov postavených zrubovým spôsobom a starých kamenných pivníc. Ďalšie miesta, ktoré sa nachádzajú na predmetnej trase, patria do skupiny *Żurawnica*, ktorá je niektorými geografmi priradená k Makowským Beskydom, tiež známym ako Stredné Beskydy (rovnako ako *Pewelskie pohorie*). Trasa vedie po najvyšších sva-

hoch pohoria Żurawnica (727 m. n. m.), okrem iného cez Kozie skaly, ktoré sú najväčšou koncentráciou skalných výbežkov v oblasti Malých Beskydov. Priesmyk Carchel, ktorý sa nachádza nižšie, je dobrým miestom pre výhľad na Żywieckie Beskydy. Na priesmyku sa nachádza murovaná kaplnka so sochou Panny Márie a niekoľko starých chatiek. Plánuje sa ochrana celého tohto územia ako prírodného a krajinného komplexu. Poslednými miestami na trase v Malých Beskydoch sú Żmijowa (535 m. n. m.) a malebne situované osady *Koźle* a *Grygle*, kde sa zachovali staré chaty, ktoré sú ukázkami starej drevenej beskydskej architektúry.

Makowské Beskydy (Stredné) – *Beskid Makowski*

Zembrzyce sú malá turistická dedina ležiaca na rieke Skawa, ktorá oddeľuje *Beskid Mały* od pohoria *Beskid Makowski*. Na kopci tu v 15. storočí postavili opevnený kaštieľ. V súčasnosti sa toto miesto volá *Zamczysko*. V strede obce sa nachádza kostol sv. Jána Krstiteľa z roku 1913, ktorý bol postavený na mieste dreveného z roku 1530. Zachovalo sa barokové zariadenie a starý zvon z roku 1663. V Zembrzyciach sa nachádza aj klasicistický kaštieľ zo začiatku 19. storočia, v ktorom dnes združenie „Caritas“ vedie workshopy ergoterapie. V dedine sa zachovalo aj množstvo historických kaplniek zo začiatku 19. storočia.

Po prekročení potoka *Palczka* vedie chodník do oblasti pohoria *Chełm*, cestou cez vrch *Starowidz* (534 m n. m.) a *Chełm* (603 m. n. m.). Nachádza sa tu socha sv. Onufriusa zo 16. storočia. Postavy sv. Onufriusa sú stavané na pútnických cestách po celej Európe. Pútna cesta k svätyni Panny Márie v obci *Kalwaria Zebrzydowska* viedla aj cez horu *Chełm* a ďalej cez *Strońsku* horu. V roku 1944 bol pri poľnej ceste severozápadne od *Palczy* usporiadaný bod jednotky Národnej armády „Żywica“.

Trasa klesá do obce *Palcza*, ktorá sa nachádza na štátnej ceste č. 956 pod priesmykom *Sanguszki*. Cesta cez priesmyk *Sanguszki*, popri lokalite *Cesarški Gościniec* (bývalá trasa na úpätí hory *Luboń Mały*) a cesta cez *Knurovský priesmyk*, patrí z hľadiska inžinierstva, histórie a krajinných pamiatok k najzaujímavejším stavbám ciest v poľskej časti Západných Karpát. Cesta spájajúca obce *Sucha* a *Sułkowice* cez priesmyk *Sanguszki* bola postavená v 90. rokoch 19. storočia. Na najvyššom bode cesty (480 m n. m.), bol v roku 1895 postavený pamätník pripomínajúci stavbu trasy, ktorý sa zachoval dodnes. Obelisk a samotný názov priesmyku pripomínajú jedného z patrónov tejto investície – maršala galicijskeho parlamentu, princa Eustachyho *Sanguszka*.

Potom chodník stúpa na pohorie *Babica*, najsevernejšie pohorie Makowských Beskyd. Pri červenej značke do *Babicy* stojí murovaná kaplnka Panny Márie *Snežnej* z roku 1806. Po prejdení pomerne rovnomerného hrebeňa *Działu*, čiže tzv. *Bieńkowskej Góry* (676 m. n. m.), cesta dosahuje najvyššiu pozíciu v pohorí *Babica* (727 m n. m.). Na sever od chodníka môžete vidieť zvyšky rakúskeho opevnenia z prvej svetovej vojny.

Chodník následne vedie smerom k vrchu *Trzebuńska Góra* (625 m. n. m.), naľavo od chodníka sa nachádza lesná rezervácia „*Las Gościba*“, ktorá chráni hodnotné

lesné ekosystémy v pramennej oblasti potoka *Gościbia*. Počas druhej svetovej vojny bol v tejto oblasti partizánsky tábor, kde zimovala jednotka Národnej armády „Surowiec“. Po bitke v januári 1945 bola táto lesná základňa vypálená. Ďalšími vrcholmi na trase sú *Sularzowa* (617 m n. m.) a *Plebańska Góra* (510 m n. m.). Na trase, na poľane *Mikołaj* sa nachádza murovaná stĺpová kaplnka sv. Mikuláša, ktorú tu založili pastieri v roku 1792. Počas okupácie to bolo miesto stretnutia vojakov Národnej armády.

Chodník potom klesá do údolia rieky Raba, kde sa nachádzajú Myślenice. Pri ceste stojí lipa zvaná „Lipka“. Strom je chránený a je považovaný za symbol mesta Myślenice. Na prehnitom vnútri a čiastočne zhorenom kmeni stromu visí kaplnka s obrazom Panny Márie Myślenickej. Myślenice sú mesto založené v polovici štrnásteho storočia na základe magdeburského zákona, o čom svedčí zachovaná urbanistická úprava námestia. V Myśleniciach sa oplatí, okrem iného vidieť zrúcaninu obrannej strážnej veže Kazimierza Veľkého zo 14. storočia na svahu *Uklejny*, kostol sv. Jakuba na *Stradomiu* z 15. storočia, Grécky dom z 18. storočia, teda budov bývalého hostinca, a klasicistické zemianske sídlo *Dwór Dolnowiejski* z 18. storočia, v ktorom sa dnes nachádza pracovisko Pedagogickej knižnice v Krakove. Vo farskom kostole Narodenia Presvätej Bohorodičky z 15. storočia, je v kaplnke obraz Matky Božej s dieťaťom z konca 16. storočia. Pôvodne bol majetkom pápeža Sixta V. V 16. storočí bol prevezený do Poľska a potom do Myślenic. Obraz je dielom talianskej maľby a obsahuje prvky raphaelianskeho spôsobu maľby. V 17. storočí bol obraz Panny Márie z Myślenic uznaný za zázračný. Vo štvrti *Zarabie* sa nachádza jednomiestna sedačková lanovka na horu *Chełm*, dlhá 2006 metrov, ktorá je jednou z najdlhších v Poľsku. Bola uvedená do prevádzky v roku 1989.

Trasa potom vedie na most cez rieku Raba do časti mesta *Zarąbie* a následne vedie cez krajinnú rezerváciu *Zamczysko nad Rabą*. K rezervácii patria zrúcaniny stredovekej obrannej strážnej veže. Hlavným cieľom ochrany je zachovanie jedľového lesa podobného charakteru ako horský les, ktorý rastie v neobvyklej výške. V podraсте lesa kvitne brečtan *Hedera Helix*. Chodník vedie cez nasledujúce vrcholy: *Uklejna* (688 m. n. m.), *Śliwnik* (619 m. n. m.) a *Działki* (622 m. n. m.), ktoré patria do pohoria *Lubomira* a *Lysiny*.

Prvá a jediná chata v Makowských Beskydoch, na červenej značke je chata PTPS Na *Kudlaczach*. Zariadenie bolo sprístupnené turistom začiatkom augusta 1991, avšak slávnostné otvorenie sa uskutočnilo až v roku 1994. (www.kudlaczce.pttk.pl).

Potom chodník vedie cez *Lysin* (891 m n. m.). Názov pochádza z polian pod vrcholom, nachádzajúcich sa na celom hrebeni, ktoré sú dnes takmer celé zalesnené. Do 60. rokov sa tu pásli ovce a v predchádzajúcich storočiach tu boli salaše. Zachovala sa iba jedna malá poľana, z ktorej môžete obdivovať panorámu celého pohoria. Východne od tohto miesta je miesto hojného rastu snežienok. Na pamiatku tu umiestnenej partizánskej základne Národnej armády, ktorú v roku 1944 zničili Nemci, boli postavené symbolické partizánske hroby, ku ktorým je prístup označený šípkami.

Ďalším vrchom na trase sú *Trzy Kopce* (894 m. n. m.). Predtým tu bola čistinka, avšak už úplne zarástla lesom. S vrcholom sa spája miestna legenda o duchoch samovrahov, ktorí tu boli údajne v minulosti pochovaní. Koncom roku 1914 sa najvýchodnejšie položená jednotka rakúsko-uhorskej armády nachádzala v okolí pohoria *Lubomir* a *Lysina*. Medzi vrchom *Trzy Kopce* a *Lubomir* vojaci kopali strelecké čiaru a prístupové priekopy v celkovej dĺžke 170 metrov, ktoré sú viditeľné dodnes.

Najvyšší v pohorí, je vrch *Lubomír* (904 m. n. m.) Až do roku 1934 tento vrh nemal svoje meno. Pre celý hrebeň sa používali názvy *Lysina* alebo *Przygóleź*. Názov *Lubomír* sa po prvýkrát použil na mape z roku 1934 (WIG) na pamiatku rodiny *Lubomirských*, majiteľov *Pcimu* a časti mesta *Myślenice*, ktorí v roku 1922 darovali časť lesa na vrchole Národnému astronomickému ústavu na výstavbu prvého horského astronomického observatória v Poľsku. Pôvodcom nápadu stavby observatória, respektíve pobočky krakovského observatória, bol riaditeľ krakovského zariadenia – *Tadeusz Banachiewicz*. Vrchol *Lubomir* bol vybraný kvôli krátkej vzdialenosti od Krakova (33 km), pomerne dobrému počasiu a chýbajúcim zdrojom znečisťovania ovzdušia a svetiel v bezprostrednej blízkosti. V krakovskom observatóriu a na vrchu *Lubomir* realizoval *Banachiewicz* rozsiahle pozorovania hviezd. Úspechom stanice bol objav dvoch nových komét: *Orkisz 1925 I* a *Kaho-Kozik-Lis 1936 III*. Stanica fungovala do roku 1944, keď ju vypálili okupanti. Nová budova Astronomického observatória *Tadeusza Banachiewicza* bola postavená iba na začiatku 21. storočia a otvorenie sa uskutočnilo v roku 2007. Jedinými zvyškami, ktoré pochádzajú zo starých budov observatória, sú betónové schody a základňa d'alekohľadu. Astronomické observatórium *T. Banachiewicza* je jediné observatórium v Poľsku, ktoré je možné navštíviť. Okrem toho sa tu na jar a na jeseň pravidelne organizujú večerné predstavenia oblohy. ([www. Observatorium.lubomir.weglowka.pl/](http://www.Observatorium.lubomir.weglowka.pl/))

Chodník potom klesá do údolia k priesmyku *Jaworzyce* (579 m. n. m.), ktorý tvorí hranicu medzi pohoriami *Beskid Makowski* a *Beskid Wyspowy*.

Schronisko PTTK na Kudlaczach

Observatorium Astronomiczne na Lubomirze

Zdroj: *Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki*

Ostrovne Beskydy (*Beskid Wyspowy*)

Z priesmyku schádza Malá Beskydská trasa na cestu vedúcu ku kaplnke z 19. storočia a potom stúpa na hrebeň vrchu *Wierzbanowska Góra* (778 m. n. m.). Pri vrchole sú rozsiahle čistinky, vďaka ktorým môžete obdivovať okolité vrcholy Ostrovných Beskyd až po *Łososińskie* pohorie a Gorce. Chodník následne klesá k priesmyku *Wielkie Drogi*, ktorý sa nachádza na krajskej ceste č. 964 vedúcej okrem iného z Wieliczky a Dobczyc do obce Kasina Wielka.

Ďalšími vrcholmi na trase, sú takmer úplne zalesnená *Szklarnia* (585 m. n. m.) a *Dzielec* (649 m. n. m.).

Trasa následne klesá do obce Kasina Wielka, ktorá je dnes turistickým centrom. Počiatky obce a jej rozvoj súvisia s činnosťou cisterciánskeho rádu zo Szczyrzyca, ktorý za vlády kráľa Boleslava Hanblivého dostal v tejto oblasti do daru pozemky (listina z roku 1254). Osada vznikla na začiatku 15. storočia na základe magdeburského práva. Cez Kasinu prechádza najvyššia položená železničná trať v Poľsku, č. 104, z mesta Nowy Sącz do obce Chabówka. Spustená bola v roku 1884 ako časť rakúskej štátnej galicijskej priečnej železnice. Budova stanice z 19. storočia slúžila okrem iného na filmové scény, vr. „Karol, muž, ktorý sa stal pápežom“, „Schindlerov zoznam“, „Božie odkazy“, „Satan zo siedmej triedy“ a „Katyň“. V lete prichádza na stanicu špeciálny retro vlak zo skanzenu v Chabówke. V súčasnosti je Kasina obľúbenou lyžiarskou destináciou v regióne, najmä vďaka stredisku „Snieżnica“, keďže na západných svahoch hory Snieżnica sa nachádza 1100 metrov dlhá lyžiarska lanovka. Justyna Kowalczyk, majsterka sveta v behu na lyžiach, pochádza z práve Kasiny. V dedine stojí za to vidieť drevený kostol sv. Márie Magdalény z roku 1678, ktorý je súčasťou chodníka drevenej architektúry, vojnový cintorín z prvej svetovej vojny, ktorý navrhol Gustav Ludwig, a kaplnky *na Brzegu* spojenej s miestnym kultom obrazu Panny Márie Čenstochovskej.

Potom 1,2 km chodník vedie po krajskej ceste č. 964 a pokračuje okolo kríža, na západ po ceste z betónových dosiek. Po ľavej strane cesty sa nachádza tzv. *Polana Mogiła*. Názov pochádza z pohrebu spoločenských zvierat, ktoré zomreli pri pandémie v 19. storočí. Podľa iných správ tu boli pochovaní barskí konfederáti. Nižšie je pamätník bojov z roku 1939 na počesť vojakov 24. pluku kopijníkov. Pomník bol vyrobený z veže ľahkého tanku Vickers. Vežu tanku zničenú počas septembrových bojov, vzal so súhlasom Nemcov jeden z miestnych obyvateľov s tvrdením, že ju chcel použiť na zarámovanie studne. Po vojne stál tank stále v koryte potoka. Začiatkom 90. rokov sa veža tanku využívala ako prvok zaujímavého pamätníka – hlavy Krista, ktorá bola korunovaná trňom. Hlava bola privarená k veži tanku, pričom bola vyrezaná acetylénovým horákom. Vickers sa dodnes nezachoval v zbierkach poľských múzeí a rozrezaná veža je jedinou pripomienkou tuctu poľských tankov tohto typu. Autorom sochy je Stanisław Dobrowolski, ktorý žil a pracoval na neďalekej časti obce, s názvom *Wydarte*. V súčasnosti sa v jeho dome nachádza umelecká galéria „Pocta Karpatom“, kde môžete obdivovať umelcove diela.

Chodník pokračuje strmo, bukovým lesom cez hrebeň *Lubogoszcza*, ktorý má tri vrcholy: *Zapadlisko*, *Lubogoszcz Zachodny* a *Lubogoszcz* – hlavný vrchol (968 m. n. m.). Na vrchole je miesto na odpočinok a v roku 2010 tu bol postavený kovový kríž, ktorý bol vytvorený podľa kríža na hore Sasso Pordoi v talianskych Dolomitoch. Na severozápadných svahoch sú skalné útvary a pod nimi je jazero zvané *Morskie Oko*, ktoré vzniklo po zosuve pôdy. Momentálne je vo forme močiarov a len pri vyšších zrážkach je v ňom viac vody. Fenomén zosuvov pôdy je v regióne *Lubogoszcz* pomerne častý, od zosuvu pôdy pochádza aj názov jedného z vrcholov – *Zapadlisko*. Druhé jazero vzniklo na západných svahoch a volá sa *Żabie Oko*. Hrebeň medzi hlavným vrcholom a západným *Lubogoszczom* sa volá *Kozie Brody*, pretože tu prosperovalo pastierske hospodárenie. Teraz však najvyššie položené pasienky úplne zarástli. Chodník vedie traverzom *Zapadlisko* a klesá do doliny *Mszanka*.

Mszana Dolna, ktorá sa nachádza pri rieke Mszanka, bola založená na základe magdeburského práva za vlády Kazimíra Veľkého v polovici 14. storočia. Cisterciáni zo *Szczyrzyca* však pravdepodobne založili osadu na tzv. „Mieścisku“ (dnešný trh), už skôr a to na základe privilégia udeleného Vladislavom I. V druhej polovici devätnásteho storočia bol postavený „Cisársky hostinec“, ktorý vedie smerom na Starý Sącz a o niečo neskôr železničná trať, tzv. „Priečna železničná trasa“. Pred druhou svetovou vojnou bola v obci továreň na lyže Adolfa Serbeňského. Mszana Dolna získala mestské práva v roku 1952. V meste stojí za to vidieť kostol sv. Michala Archanjela v štýle tzv. neogotického slohu z konca 19. storočia. Jedným z najcennejších exponátov v chráme je maľba na tabuli zo 16. storočia, ktorá zobrazuje Nanebovzatie Panny Márie. Na farskom cintoríne sa nachádza časť cintorína z 1. svetovej vojny č. 363, ktorú navrhol Gustaw Ludwig. V štvrti *Marki* sa však oplatí navštíviť historický židovský cintorín. V strede obce sa nachádza kaštieľ *Krasických* v anglickom štýle „cottage“ z konca 19. storočia, obklopený parkovým komplexom s historickými starými stromami. V súčasnosti sa v budove nachádza Vzdelávacie centrum pre mladistvých. Najstaršou budovou v Mszane Dolnej je tzv. *Folvark* a *Stará vinotéka* z 19. storočia, ktoré podľa posledných zdrojov a výskumov postavili na mieste opevneného hradu zo 16. storočia. V súčasnosti sa tu nachádza konferenčné a školiace stredisko, ako aj vináreň. Mestom prechádza dôležitá komunikačná trasa – štátna cesta č. 28 a železničná trať č. 104.

Chodník z Mszany Dolnej vedie pozdĺž hlavnej cesty a potom vedie na západ na most cez rieku Raba, pričom následne prechádzate okolo lúk včelárskeho spolku z Mszany Dolnej, po ceste, ktorá smeruje do obce Glisne. Trasa prechádza stredom obce a okolo kostola a vedie popri ceste až k priesmyku Glisne (634 m. n. m.). Tu sa chodník stáča na juh, po krátkom úseku po poľnej ceste, na okraji lesa začína strmo stúpať na severné svahy vrchu *Luboń Wielki* (1022 m. n. m.). Na štíte, ktorý miestni nazývajú aj *Biernatka*, sa nachádza jediná chata PTPS v pohorí *Ostrovnych Beskydov*. Táto charakteristická budova, ktorá vyzerá trochu ako dom *Baby Jagy*, bola postavená v rokoch 1929–1931. V ubytovacej miestnosti, ktorá sa nachádza na prvom poschodí, môžete obdivovať panorámu všetkých svetových strán, pretože okná sú umiestnené v každej zo štyroch drevených stien. (www.lubon.pttk.pl)

Schronisko PTTK na Lubońiu Wielkim

Oznakowanie na szczycie Lubonia Wielkiego

Zdroj: Małgorzata Skulimowska, archiwum autorki

Hned' vedľa chaty sú zaujímavé drevené sochy spojené s „náboženskými“ aktivitami. Lesná oblasť pod vrcholom Luboń Wielki bola obľúbená medzi slovanskými rodovercami z Krakova (slovanské neopohanstvo). Bol tu vytvorený oltár v podobe kamenného kruhu a v ňom sa nachádzajú tri drevené figúry odkazujúce na vieru existujúcu v Poľsku pred prijatím kresťanstva. Socha tehotnej ženy symbolizuje plodnosť a materstvo, fúzatý bojovník – silu a starý muž – múdrosť a obozretnosť. Po početných protestoch bol oltár odstránený a postavy boli umiestnené vedľa chaty. Juhovýchodné svahy sú súčasťou rezervácie neživej prírody „Luboń Wielki“, ktorá pokrýva flyšový zosuv pôdy s množstvom skalných útvarov. Vede tadiaľto žltý turistický chodník z obce Zaryte, v tejto časti známy ako „Perć Borkowska“. V rezervácii a okolí je tiež niekoľko malých jaskýň a skalných úkrytov.

Malá beskydská trasa v číslach:

- dĺžka: 134 km/137 km
- približná doba chôdze: 45–50 hodín; 3–6 dní
- najvyšší bod: vrchol Luboń Wielki v pohorí Ostrovné Beskydy (1022 m. n. m.)
- najnižší bod: Myślenice-Zarąbie (283 m. n. m.)
- stred chodníka: Palcza

Malá beskydská trasa, najdôležitejšie informácie:

www.msw-pttk.org.pl/odznaki/reg_odznak/reg_oktptmszb.html (nariadenia o odznaku PTS)

www.malopolska.szlaki.pttk.pl/995-pttk-malopolska-malopolski-szlak-papieski (Malopoľská pápežská cesta)

www.zpkwm.pl/park/park-krajobrazowy-beskidu-malego/ (chránená krajinná oblasť)

www.beskidwyspowy.com/o-wyspowym/polozenie,368.html (rezervácia Ostrovné Beskydy)

Žltá trasa, zvaná pohorskou

Žltá značka, ktorá sa podľa priebehu svojej trasy nazýva „Pohorskou trasou“ alebo „Trasou troch vrchov“, vedie cez malebné podhorské oblasti vo vzdialenosti asi 120 km. Prvý úsek chodníka bol vytýčený v roku 1953 v Dynowskom pohorí, ďalšie dva úseky boli vytvorené v 80. rokoch 20. storočia. Napriek tomu, že názov chodníka hovorí o troch pohoriach, čiže lokalitách *Pogórze Dynowskie*, *Pogórze Strzyżowskie* i *Pogórze Ciężkowickie*, to v jednom úseku sa dostanete aj na územie parku *Pogórze Rożnowskie*. Je to jedna z najdlhších a najzaujímavejších horských trás, ktorá umožňuje oboznámiť sa s charakteristickými prírodnými a kultúrnymi hodnotami troch pohorí Karpát. Zároveň je to chodník venovaný všetkým tým, ktorí si chcú oddýchnuť od preplnených turistických trás, pretože, takmer po celej dĺžke, ako turista nestretnete iných turistov, asi iba s výnimkou okolia *Liwocz* a *Brzanky*, ktoré lákajú návštevníkov vďaka svojej dostupnosti a pohodlnému prístupu.

Samotná trasa pre svoj špecifický charakter a špecifickú „atmosféru“ nebola podrobnejšie popísaná a doteraz sa jej nevenovala veľká pozornosť. Preto bude podrobnejšie popísaná na tomto mieste. Chýba tu tiež dobrá základňa ubytovania, čo sa prejaví potrebou prekonávať často dlhé úseky trasy, aby ste sa vyhli nutnosti prenocovať vo vlastnom stane. Z hľadiska fyzickej náročnosti nie je žltá značka náročná, je to chodník, ktorý vedie hlavne po pomerne miernych hrebeňoch, prevažne po poľných a lesných cestách.

Niekoľko vrcholov, cez ktoré vedie žltá značka, je zaradených do tzv. prechodných bodov potrebných na získanie vysokých stupňov horského turistického odznaku PTPS: *Wilcze*, *Liwocz* a *Brzanka* (*Klonowa Góra* sa nachádza v bezprostrednej blízkosti žltej značky pri Barde).

Tatry widziane z tzw. Poloninek Pstrągowskich na szlaku żółtym

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Za účelom popularizácie tejto trasy, PTS v roku 2018 zriadil Turistický odznak „Trasa troch vrchov“. Trasu je možné prekonať počas jednej dlhej cesty alebo rozdeliť na niekoľko menších úsekov. Je to jednostupňový odznak pobočky PTS v Tarnowe. Pobočka PTPS v Jasle zriadila v roku 2019 Turistický odznak „Odznak štyroch karpatských pohorí“ udeľovaný za prechádzky po turistických trasách, aj cez Przemyslské pohorie a pohorie *Ślonne* v časti Sanok-Dynów.

Táto trasa začína alebo končí na námestí v meste Dynów, ktoré leží v údolí rieky San alebo v dedine *Siedliska* v údolí rieky *Biała* neďaleko obce *Tuchów*.

Dynovské pohorie (*Pogórze Dynowskie*)

Chodník, ktorý začína v Dynówe, križuje oblasť Dynówskeho pohoria. Dynów, dnes malé, ale mimoriadne pôvabné mesto, získalo svoje mestské práva v 15. storočí. Vďaka svojej výhodnej polohe na obchodnej ceste mesto prosperovalo a rozvíjalo sa, čo sa dnes odráža v mnohých zaujímavých pamiatkach. Najhonosnejšou z nich je murovaný farský kostol v sv. Vavrinca zo začiatku 17. storočia, postavený na mieste predchádzajúceho chrámu. Jednoloďový kostol má dve bočné kaplnky, neskororenesančnú klenbu a barokový nábytok prevažne zo 17. a 18. storočia. Obzvlášť pozoruhodný je hlavný oltár s obrazom Panny Márie Dynowskej zo 17. storočia a bohato zdobená neskororenesančná vstupná brána po vzore víťazného oblúka. Nedávno zrekonštruované námestie je obklopené historickými budovami, hneď vedľa centrálnej fontány je socha kráľa Vladislava Jagelovského, postavená v roku 1910. V samotnom Dynówe sa oplatí navštíviť niekoľko ďalších pamiatok, predovšetkým dva cintoríny, početné kaplnky vrátane najstaršej v podobe vysokého obelisku z 18. storočia, zvyšky budov kaštieľa a stanicu úzkorozchodnej železničnej stanice na trati Dynów–Przeworsk, spolu so železničnou infraštruktúrou vrátane administratívnej budovy, skladu, a trate z 19. storočia. Žltá značka začína na námestí v Dynówe, prechádza okolo farského kostola a odbočuje vpravo na ulicu kňaza Ožoga pri historickej tehlovej budove Dynówskeho mestského úradu. Odtiaľto pomaly stúpa popri budovách až k gaštanu, pod ktorým bola v prvej štvrtine 20. storočia postavená murovaná kaplnka s krížom. Hneď za kaplnkou sa chodník stáča doľava, do polí a opúšťa asfaltovú cestu, následne klesá do údolia potoka Dynówka. Po prechode cez brod začne trasa opäť stúpať, pričom vedie po poľnej ceste vedúcej k hrebeňu nízkych kopcov oddeľujúcich dolinu *Łubieńka* od potoka *Dynówka*. Z lesa *Choina* vidieť nádhernú panorámu údolia San a kopcov Dynowských a Przemyských pohorí. Potom sa chodník opäť zníži a vedie na asfaltovú cestu v Lubnom, kde sa stáča doprava a za necelých 100 metrov ďalej sa stáča doľava na asfaltovú cestu vedúcu hore.

Łubno je malebná dedinka ležiaca v údolí Lubinského potoka, ktorý sa vlieva do rieky San neďaleko blízkeho *Nozdrzeca*. Najväčšou pamiatkou obce je murovaný kostol sv. Jána Krstiteľa z roku 1927. Dnes má Lubno asi 1 200 obyvateľov, ale do druhej svetovej vojny bolo oveľa väčším mestom s takmer 3 000 obyvateľmi, hlavne stúpecami východného náboženského obradu. Svedectvom o stáročnej existen-

cii gréckokatolíkov je opustená a chátrajúca budova miestneho gréckokatolíckeho farského presbytéria, cintorín so zachovanými historickými náhrobnými kameňmi a miesto, kde stál pravoslávny kostol, ktorý bol zbúraný v 60. rokoch. Po prejení zaujímavých miest Lubna chodník stúpa po ceste spevnenej betónovými pražkami smerom k malebnému kopcu s výškou 427 m. n. m., nad lesom *Kamieniec*. Ak pôjdete pozdĺž hrebeňovej lúky môžete obdivovať nádhernú panorámu kopcov Przemyského pohoria a Dynowského pohoria, najmä údolia rieky San, a stožiare vysieláčov týčiacich sa v oblasti vrchu *Wysoky Dzial* na lokalitou *Izdebki*. Po dosiahnutí lesa chodník vedie po poľnej ceste a potom lesnou cestou k osade *Wyręby*. Po dosiahnutí opusteného hospodárstva odbočte prudko doľava. Chodník spočiatku prechádza lesom, malým potôčikom, stúpa opäť po lesnej ceste a dosahuje prvé budovy ujazdskej osady. Odtiaľ pôjdete po asfaltovej ceste, okolo malebného kopca so stožiarom. Postupne prídete na križovatku so štátnou cestou 884 spájajúcou Przemysl s Domaradzom. Podľa smerových značiek chodník ide rovno, prechádza okolo zastávky autobusu, budovy školy a murovaného kostola Panny Márie, Kráľovnej neba a zeme, postaveného v roku 1986. Na parkovisku pri chráme odbočuje žltá značka doľava na asfaltovú vedľajšiu cestu vedúcu k farskému cintorínu. Za ním končí asfalt, chodník pokračuje po malebnej poľnej ceste a potom odbočí doľava. Spočiatku budete prechádzať cez malé húštiny a lúky, následne začne chodník klesať smerom k lesu a po dosiahnutí lesnej cesty sa stáča doprava. Potom sa chodník vydá okrajom lesa vedeného údolím potoka *Ryjak*, následne odbočíte vpravo, na cestu, ktorá vedie k osade *Kąkolówka – Nowa Wieś*. Pri asfaltovej ceste sa chodník stáča doľava a prichádza k autobusovej zastávke, kde opúšťa asfaltovú cestu a vedie doprava na poľnú cestu. Nasledujúce 2 km pôjdete po lesnej ceste vedúcej údolím potoka *Ryjak*, ktorý trasu niekoľkokrát križuje. Tesne pred odbočkou z hlavnej lesnej cesty sa nachádza informačná tabuľa o rezervácii *Wilcze*, ktorá bola vytvorená v roku 1997 a chráni plochu 342 ha. Hlavnou úlohou rezervácie je ochrana a porastu jedle s veľkou prímiesou buka. Miestne lesy sa môžu pýšiť jedľami starými asi 150 rokov. Dominantnou skupinou je tu úrodný karpatský bukový les v dvoch vysokohorských formách, teda horský a hornatý. Okrem toho sa v rezervácii našlo 308 druhov rastlín a početní predstavitelia sveta fauny vrátane lesných druhov.

Oznakowanie na szlaku pogórzańskim – Wilcze

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Z lesnej cesty odbočuje chodník doľava, prekonáva vody potoka a začína stúpať do Vlčieho pohoria. Trasa vedie hore lesnou cestou, ktorá malebne vedie nádherným lesom, asi po 1,5 km chodník vedie z lesa na poľnú cestu tesne pod vrcholom Wilczy. Potom trasa ide priamo, prechádza zarasteným výbežkom karpatského flyša a stúpa na vrchol označený vysokým kovovým krížom. Najvyšší vrchol celého pohoria Wilcze sa týči vo výške 506 m. n. m., miestni obyvatelia nazývajú túto horu Patria. Takto štít vo svojom diele nazval známy básnik Julian Przyboś, narodený a pochovaný v neďalekej Gwoźnici, ktorý sa o ňom mnohokrát zmienil. Pod kovovým krížom je umiestnená pamätná tabuľa z roku 2010, ktorá pripomína 600. výročie bitky pri Grunwalde, 30. výročie hnutia Solidarita a blahorečenie kňaza Jerzyho Popiełuszka. Čoraz viac zarastený vrchol ponúka nádhernú panorámu Dynowských podhorí a Nízkyh Beskýd (lepšie výhľady možno obdivovať pod stoziarom, za priaznivých podmienok tu môžete obdivovať vzdialené tatranské štíty). Na vrchole je tiež spojnica so zelenou značkou smerom na Błazowu.

Z vrcholu chodník pokračuje po hlavnom hrebeni pohoria, spočiatku spolu so zeleným chodníkom. Po odchode zeleného chodníka, začne chodník klesať, dostane sa k dedinke Wilcze s niekoľkými domami a začne opäť stúpať lesom na kopec (463 m. n. m.). Lesná cesta sa rozširuje a dosahuje až osadu Czarnontówka, odkiaľ po ceste popri lesnej škôlke opäť začína stúpať. Pri poslednom hospodárstve sa chodník stáča doprava smerom k lesu, po chvíli míňa prvé budovy osady Poręba. Trasa pokračuje po lesnej ceste, až sa dostane k asfaltovej ceste pri murovanej historickej kaplnke. V tomto okamihu sa chodník stáča doprava, vedie po asfaltovej ceste popri hranici lesa, následne, keď sa asfaltová cesta stáča, vedie priamo po poľnej ceste vedúcej k osamelému hospodárstvu. Vedľa cesty je krásna kamenná pivnica, chodník sa stáča doľava, následne choďte, až kým sa nedostane na asfaltovú cestu. Chodníkom vstupujte do oblasti Blizianky, výnimočného miesta v krajine Dynowských pohorí. Je to jedna z 10 dedín obývaných až do druhej svetovej vojny skupinou, ktorá sa nazýva *Zamieszanci* – jedná sa o zaujímavú etnografickú skupinu, vyznávačov východného obradu. Najdôležitejším mementom bývalých obyvateľov Blizianky je malý drevený chrám z roku 1865, ktorý býval kostolom Nanebovzatia Najsvätejšej Matky Božej. Málo známou kuriozitou je pamätník obetiam internačného tábora v Talerhofe, ktorý nájdete na miestnom cintoríne. Chodník prechádza iba horným, najkrajším koncom obce, hlavné budovy sa tiahnu pozdĺž cesty a údolia smerom dole na Niebylec. Podľa smerových značiek chodník opúšťa asfaltovú cestu, stáča sa doprava smerom na kopec (465 m. n. m.), dovedie vás na veľmi malebné lúky, z ktorých môžete za priaznivých poveternostných podmienok obdivovať rozsiahlu panorámu podhorských oblastí Dynówa a dokonca aj Tatier. Z lúk sa chodník stáča doprava, míňa monumentálny dub a prichádza na križovatku lesných ciest. Hneď vedľa neho vďaka úsiliu lesného revíru *Strzyżów* vzniklo kempingové miesto s turistickým prístreškom. Na križovatke sa chodník stáča doľava a vedie po lesnej ceste, ktorá mierne klesá dole. Asi o 2 km ďalej sa chodník dostáva na asfaltovú cestu, vpravo je ohnisko. Trasa vedie priamo po asfaltovej ceste, dostávate sa k historickej murovanej kaplnke,

vedľa ktorej sú na strome smerové tabule. Hneď vedľa neho sa nachádzajú celoročné rekreačné domy „*Solankowe Zacisze*“. Chodník kráča pomedzi polia a farmy až k križovatke asfaltových ciest, kde vedie smerová tabuľa vedúca k jedinečným kúpeľom v Sołonke. Tunajšie pramene slanej vody pripomínajú obdobie miocénu, keď bola oblasť pokrytá teplým morom. Soľná voda sa používala na extrakciu soli v 16. a 17. storočí. Existujúca 26-metrová studňa vyrobená z roku 1596 z borovicového dreva a zrubovým spôsobom. Odparená soľ sa predávala predovšetkým v Rzeszówe, keď v 17. storočí bolo dokončené priemyselné využitie miestnych prameňov, studňa bola zasypaná a časom sa zabudlo na jej umiestnenie, pričom miestne obyvateľstvo využívalo aj naďalej slanú vodu hromadiacu sa v priehlbine tejto oblasti. Obyvateľ Sołonky označil umiestnenie prameňa až v roku 1999. Ten bol vykopaný v roku 2001 a objavili aj bývalý priemyselný vrt. V roku 2010 bola dokončená výstavba kúpeľov a tie sa rýchlo stali obrovskou miestnou atrakciou. V Sołonke sa nachádza aj Múzeum poľných strachov, kde môžete tiež obdivovať zariadenie, ktoré sa predtým používalo na získavanie soli z miestnych vodných zdrojov. Ďalšou zaujímavosťou obce je *Chlopski Most*, ktorý v druhej polovici 19. storočia vyrobil roľník Paweł Materna. Je to most z riečneho kameňa bez použitia malty a slúži miestnym obyvateľom dodnes. Na križovatke so značkou smerujúcou ku kúpeľom v Sołonke, chodník vedie priamo po asfaltovej ceste. Cesta mierne stúpa, prechádza okolo dreveného kríža a potom prichádza k odbočke. Pri nej žltá značka opúšťa asfalt a pokračuje priamo po poľnej ceste. Po prejení okolo prvého hospodárstva môžete vpravo vidieť vzdialené budovy Rzeszowa.

Trasa pokračuje priamo po hlavnej hrebeňovej ceste a potom vedie k asfaltovej ceste v osade *Pogorzala*. Keď prídete k hlavnej ceste, chodník odbočí doľava, potom asi po 400 m odbočí doprava a ide po lesnej ceste smerom k osade Podwiszówka. Tesne pred prekladiskom sa žltá značka pripája k čiernej značke a stáča sa doľava smerom k lesu. Trasy idú spolu iba 200 metrov, potom žltá odbočí doprava a zostupuje do údolia potoka *Gwoźnica* a dediny *Wyżne*. Chodník križuje krajskú cestu č. 19, stáča sa doľava a potom v zákrute cesty, vpravo hore. Chodník spočiatku vedie po starej poľnej ceste a potom po asfaltovej ceste, a následne vychádzate na hrebeň pohoria Kopalina. Po dosiahnutí asfaltovej cesty po hrebene, odbočí žltá značka doprava a dôjde k turistickej chate a ku križovatke s čiernou značkou. Na križovatke ciest žltá odbočí doľava, mierne klesá a potom v zákrute zide z asfaltu na poľnú cestu vedúcu do *Zaborowa*. Po provinčnej ceste č. 988 sa chodník stáča doľava, po asi 200 metroch sa stáča doprava, križuje železničnú trať spájajúcu Rzeszów s Jasłom a potom opúšťa úpätie Dynowských vrchov cez most nad riekou Wisłok.

Stryžovské pohorie (Strzyżówskie Pogórze)

Žltá značka, ktorá prechádza cez riekou Wisłok, vstupuje do oblasti Stryžovského pohoria na úpätí osady *Lopuszka Wschodnia* patriacej k obci *Glinik Zaborowski*. Hneď za mostom sa chodník stáča doprava a pokračuje po asfaltovej ceste vedúcej

do obce *Nowa Wieś Czudecka*. Trasa vedie pozdĺž brehu rieky Wisłok a prechádza okolo turistického prístrešku. Tesne pred mostom cez potok *Pstrągówka* odbočí žltá značka vľavo, na asfaltovú cestu a potom po spevnenej ceste na vrchol *Koty* (405 m. n. m.). Na jeho vrchole je drevený kríž s vyrezávaným obrazom Krista – kríž je vďaka svojej polohe pri strome mimoriadne fotogenický, kedykoľvek počas roka. Vrch ponúka zaujímavú panorámu údolia *Wisłok* a vrchov *Stryżovského* a *Dynovského* pohoria.

Szczyt Koty (405 m n.p.m.) – drewniany krzyż z rzeźbionym wizerunkiem Chrystusa

Zdroj: *Michał Organ, archiwum autora*

Chodník popri kríži odbočuje vpravo pri brezovej húštine a pokračuje po poľnej ceste. Po dosiahnutí opusteného hospodárstva, chodník, pri vysokej lipe, stáča doľava, dosahuje hranicu lesa a stáča sa doprava. Následne prídete na asfaltovú cestu spájajúcu *Strzyżów* s *Pstrągówou*, tá odbočí doľava a po necelých 100 m odbočí doprava vedľa veľkého dvora slúžiaceho na skladovanie dreva. Odtiaľto chodník vchádza do lesa, asi po 100 m zabočuje vpravo na rázcestí a smeruje na kopec (411 m. n. m.). Po dosiahnutí ďalšej križovatky sa chodník stáča doprava, vedie lesnou cestou k závore, kde opúšťa lesnú cestu a ide rovno.

Na okraji lesa sa chodník otvára na poľnú cestu a pokračuje po hlavnom hrebeni pohoria. Z tohto miesta, za dobrých poveternostných podmienok, môžete obdivovať výhľady na vrchy *Stryżovského* pohoria, predovšetkým na *Chelm* a vrch *Kamienna Góra*, ako aj vrchy pohoria *Pogórze Ciężkowickie – Liwoc* a *Maly Liwoc*, *Nízkych Beskydov – Maślana Góra*, *Sadeckých Beskydov – Radziejowa*, ako aj charakteristický hrebeň *Tatier*. Nasledujúci úsek chodníka sleduje hrebeňovú cestu, až kým sa nedosiahnete odbočku so značkou smerujúcou k agroturistickému hospodárstvu „*Słoneczne Wzgórze*“. V tomto okamihu sa chodník stáča doľava a začína klesať, najskôr vedie po poľnej ceste, okolo agroturistickej farmy a potom klesá strmo po ceste vedúcej starším lesom a následne mladým lesom. Trasa, ktorá vedie do údolia, križuje potok a vedie po asfaltovej ceste vedúcej do *Grodziska*, chodník sa stáča doľava a následne doprava po poľnej ceste, mimo zastavané územie.

Zdroj: Michal Organ, archiwum autora

Názov miesta súvisí s ranostredovekým osídlením, ktoré tu existovalo, pričom bolo potvrdené archeologickým výskumom. Krajine dominuje silueta murovaného kostola Nepoškvrneného srdca Presvätej Bohorodičky a sv. Stanisław Kostky postaveného v roku 1959. Chodník prechádza po hrebeni po Grodzisku, dosahuje svätyňu ukrytú pod ochranou stromov, stojacu na kopci nad kostolom, a pokračuje smerom k štrkovej ceste vedúcej do bukoveho lesa. Trasa následne vedie lesom a potom vychádza na voľné priestranstvo, prechádza spojnicou s prístupovým chodníkom k vyhliadkovej veži a veternému mlynu v *Rózanke* a potom vedie mladým lesom a ornými poliami smerujúcimi na vyhliadkový vrch (360 m. n. m.). Z triangulačného bodu môžete obdivovať panorámu Dynovského a Stryžovského pohoria, najmä pohoria *Jazowa*, *Sucha* a *Królewska Góra*, ako aj údolie *Wielopolki* a pohorie *Kamieniec*. Ďalej chodník vedie po hrebeňovej ceste, cestou míňa dve kaplnky a dostáva sa k posledným hospodárstvám v dedine *Nawsie*, takmer až k samotnému hrebeňu. Na križovatke sa chodník stáča doľava, po pravej strane zostáva asfaltová cesta. Odtiaľto chodník pokračuje po hrebeňovej ceste, prechádza okolo húštin a orných polí. Po prechode okolo prícestného kríža sa chodník stáča doprava z hlavnej hrebeňovej cesty a vstupuje do malého mladého lesa.

Trasa pokračuje po poľnej ceste a začína klesať smerom na *Wielopole Skrzyńskie*. Tesne pred vstupom do malej doliny, prechádza chodník okolo sochy sv. Jána Nepomuckého, postaveného na pieskovcovom podstavci. Socha je spojená s miestnym obradom Emauzy, spájaného s Veľkou nocou. O polnoci na Bielu sobotu navštevujú hasiči, ktorý strážia Kristov hrob, ľudí a to v sprievode bubnovania na starožitnom bubne, ktorý mal podľa miestnej tradície darovať kráľ Jan III. So-

bieski wracający sa z Wiedne ako poďakovanie za pohostinnosť v miestnom zámku. Na Veľkonočnú nedeľu sa obyvatelia obce *Wielopole*, ktorý sa zúčastnili sprievodu schádzajú pri postave sv. Jána Nepomuckého a za zvukov bubna spievajú veľkonočné piesne, pochádzajú ďalej na neďaleký cintorín obetí cholery. Od sochy trasa klesá, prechádza malou roklinou, prechádza okolo malých hospodárstiev a napokon vedie na krajskú cestu č. 986 spájajúcu obce *Tuszyn* a *Wiśniowe*.

Przydrożny krzyż pomiędzy Grodziskiem a Wielopolem

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Chodník sa stáča doprava a ide po ceste na autobusovú stanicu, kde odbočuje doľava smerom na námestie *Wielopola*. *Wielopole Skrzyńskie* po stovky rokov malo mestské práva, ktoré dostalo v roku 1348, stratilo počas záborov. Avšak história obce je však oveľa staršia, siaha až do 11. storočia. Mesto, ktoré sa nachádzalo na obchodnej ceste, malo vlastný hrad postavený pred rokom 1580, ktorý v roku 1907 miestni Židia rozobrali na stavebné materiály. Medzi najvýznamnejšie pamiatky mesta patrí farský kostol, budova bývalej fary, v ktorej sa dnes nachádza múzeum venované Tadeuszovi Kantorovi, židovský cintorín, zachované urbanistické usporiadanie a drevené budovy z 19. storočia. Chodník prechádza okolo murovanej kaplnky sv. Floriána a Sebastiána, kde sa miešajú drevené figúry svätcov z 19. storočia. Na juhovýchodnom priečelí námestia je pamätník pripomínajúci tragédiu z roku 1955, keď v dôsledku požiaru cestovného kina zohorelo 58 ľudí vrátane 38 detí. Ak opustíte námestie, chodník smeruje k murovanému farskému kostolu Nanebovzatia Panny Márie, postaveného v roku 1678. Je to chrám postavený v renesančnom štýle so zreteľným barokovým vplyvom a interiérom zdobeným elementami, pochádzajúcimi prevažne zo 17. a 19. storočia. Hneď vedľa kostola sa nachádza „*Kantorówka*“, dnes múzeum pripomínajúce vynikajúceho poľského

maliara, režiséra, scénografa a teoretika umenia – Tadeusza Kantora, ktorý sa narodil v obci *Wielopole Skrzyńskie*. V meste sa narodil aj slávny satirik a kabaretný umelec Marcin Daniec. Od kostola trasa pokračuje priamo, po mierne stúpajúcej asfaltovej ceste smerom k osade *Sośnice*.

Na hrebeni sa chodník stáča z cesty vedúcej do *Jaszczurowej* vľavo smerom k skale *Dudniacz*. Hneď vedľa kaplnky, vľavo, vedie chodník k nádhernej pieskovcovej skale. Podľa legendy pochádza jej názov z charakteristického dunivého zvuku – skala má byť vnútri prázdna, alebo sú v jej vnútri žaláre vedúce až k hradu Odrzykoń. Po prechode cez *Dudniacz* vedie chodník smerom k osade Pniaki, smerom na asfaltovú cestu a stáča sa na ňu doprava. Následne pokračuje po ceste až po križovatku s cestou spájajúcou lokality *Jaszczurowa* a *Pstrągówka*. Na tomto mieste chodník opúšťa asfaltovú cestu, vedie priamo po poľnej ceste, následne klesá na širokú a malebnú poľnú cestu. Chodník vedie priamo po poľnej ceste, až po drevený kríž zasadený do kopca vo výške 459 m. n. m. Je to vynikajúce vyhlídkové miesto, odkiaľ je nádherná panoráma na Dynovské pohorie a Bieszczady s dobre viditeľnými vrchmi *Łopiennik* a *Chryszczata*, ale aj Nízke Beskydy s ľahko rozpoznateľnou siluetou *Cergowej* a predovšetkým do ďalšej etapy žltej trasy – pohoria *Chelm*. Od kríža chodník začína klesať širokou poľnou cestou k priesmyku *Jaszczurowa*, cez ktorý vedie asfaltová cesta. V tomto bode chodník vstupuje do *Czarnorzecko-Strzyżowskej* chránenej krajinskej oblasti, ktorá bola založená v roku 1993 a pokrýva viac ako 256 km² najatraktívnejšej a prírodne najcennejšej oblasti podhorských oblastí Strzyżowa a Dynowa. (www.parkikrosno.pl/475-parki/12514-czarnorzeccko-strzyzowski-park-krajobrazowy.html)

Wzgórze (459 m n.p.m.) pomiędzy Jaszczurową a Stępiną

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Od priesmyku chodník vedie priamo po štrkovej ceste pomedzi hospodárstva, prechádza popri značke rezervácie „Góra Chełm“, ktorá chráni zhluk horských bukových lesov a trávnatú zostavu úrodného karpatského bukového lesa, oblasť podhorského jaseňového lesa, pramenné oblasti a uzavretý kameňolom. Na zákrute cesty chodník opúšťa štrkovú cestu a vedie vpravo po lesnej ceste, ktorá začína stúpaním na Chełm. Na hrebeň vedie krátke, aj keď dosť strmé stúpanie. Na ľavej strane chodníka zostáva samotný vrchol hory *Chełm*. Krátkym klesaním začína dosť hlboký priesmyk oddeľujúci Chełm od *Barda*. Po dosiahnutí priesmyku chodník ide priamo po lesnej ceste, potom sa stáča doprava a po chvíli sa stáča prudko doľava, pričom nás zavedie na hrebeň *Barda* a na križovatku žltej, modrej a zelenej trasy. Od križovatky sa chodník stáča doprava a po chvíli sa dostáva na najvyšší vrch Strzyżowského pohoria – Bardo (534 m. n. m.). Samotný vrchol neponúka žiadne výhľady, je celý pokrytý nádherným jedľovým a bukovým lesom. Z vrcholu chodník vedie ďalej po hrebeni, prichádza ku križovatke chodníkov, stáča sa doľava, na juh, a následne začína klesať ku Gogołowskej Hute. Trasa opustí les a prechádza lúkami okolo jednotlivých hospodárstiev, až kým sa nedostane na asfaltovú cestu, následne pokračuje na hlavnú cestu.

Bardo (534 m n.p.m.) – najvyšší szczyt Pogórza Strzyżowskiego

Zdroj: Michał Organ, archiwum autora

Trasa vedie po ceste vedúcej do obce *Stępniny* do centra Huty Gogołowskej. Názov mesta je svedectvom sklární, ktoré tu v minulosti fungovali. V obci žil a pracoval známy poľský básnik, karikaturista, cestovateľ a odborník na krajinu, Maciej Bogusz Stęczyński, autor kníh. „Galicíjska štvrť“ a „Tatry na dvadsiatich štyroch obrázkoch“. V centre Gogołowskej Huty sa nachádza moderný murovaný

kostol sv. Jozefa Robotníka. Na hlavnej ceste sa chodník stáča dol'ava smerom na Stępinu, prechádza okolo jednotlivých fariem, až sa zastaví na autobusovej stanici, odbočuje vpravo a prechádza vodami potoka Stępinka. Trasa prechádza lúkou, potom začína stúpaním na hrebeň, chodník prechádza asfaltovou cestou a začína klesať, spočiatku po poľnej ceste, a potom mierne odbočuje dol'ava a vstupuje na lesnú cestu. Po chvíli prejde okolo domov, vľavo k osade *Kociązki*, zabočí doprava a potom z poľnej cesty vyjde na lesný chodník. Ide ďalej horou, opúšťa les a lúkou sa pri kríži dostáva na asfaltovú cestu. Od tohto bodu chodník vedie po asfaltovej ceste do Gogołowa.

Tesne pred cintorínom chodník opúšťa asfaltku, pričom ide po starej ceste popri cintoríne, potom vedie k asfaltovej ceste, odbočí dol'ava a vedie k drevenému kostolu v Gogołowe. Na miestnom cintoríne upriamte pozornosť na murovanú náhrobnú kaplnku rodiny Denkerovcov, postavenú v roku 1869, v ktorej sú pochovaní, okrem iných, zavraždení počas galícijskej masakry – Fryderyk a Erazmus Denker a Alexander Zdzieński. Miesto večného odpočinku na miestnom cintoríne našiel aj Ignacy Marcelli Kruszewski, pobočník generála Józefa Sowińskiego, účastníka novembrového povstania, vyzdobeného rádom *Virtutti Militari*. Najväčšou pamiatkou v Gogołowe je drevený kostol sv. Kataríny, ktorú dal v roku 1672 postaviť stolár Stanisław Charchułowicz. Tvarom pripomína neskorogotickú architektúru, je to chrám so stĺpovou vežou, úplne pokrytou šindľom. Interiér a zariadenie kostola sú väčšinou barokové. V súčasnosti sa omše slávia v novom, murovanom kostole postavenom vedľa dreveného chrámu.

Žltá značka odbočuje vpravo od hlavnej cesty, priamo pred kostolom, značka následne vedie priamo, pomaly sa dostáva na hrebeň pohoria *Dział*. Na pravej strane chodníka sa nachádza lyžiarsky svah a lanovky. Trasa smerujúca na hrebeň vedie okolo konského žrebčína „Hrapka“, hornej stanice lyžiarskeho vleku „Pod Dziedzicem“ a svadobného domu „Tri sestry“. Budovy sú zdobené drevenými sochami, boli vytvorené ako súčasť medzinárodného sochárskeho umenia v prírode „Gogołowskie Drzewoludy“. Chodník prechádza budovami a potom vedie k najvyššiemu bodu celého pohoria *Działów*, odkiaľ je nádherný výhľad na pohorie Javor, Frysztacku bránu a pohorie Jazowa. Trasa pokračuje po asfaltovej ceste, odkrývajúc výhľady na Nízke Beskydy, potom chodník prechádza popri kaplnke. Spolu s prvou asfaltovou cestou vľavo začína žltá značka klesania smerom na Sowinu, okolo ktorej prechádza kráčajúc po jeho vyšších osadách a kopci Wilcza. Z vrcholu trasa klesá, opäť sa dostane na asfaltovú cestu a k lokalite Bieździedza. Pred hlavnou cestou na Kołaczyce prechádza chodník vpravo po farskom cintoríne a vojnovom cintoríne č. 40, ktorý navrhol Johann Jäger, kde boli pochovaní vojaci, ktorí zahynuli počas bojov počas 1. svetovej vojny. Na farskom cintoríne sa nachádza aj kaplnka grófa Prospera Zborowského z prvej polovice 19. storočia.

Chodník sa dostáva do centra Bieździedzy, mesta s veľmi starým pôvodom, a to z roku 1123. Najväčšou pamiatkou mesta je kamenný kostol sv. Trojice, postavený v rokoch 1402–1409. Je to najstaršia náboženská pamiatka v Rzeszowskej diecéze, napriek gotickému pôvodu je interiér chrámu prevažne z 19. storočia

– v dôsledku požiaru v roku 1879 bola zničená väčšina pôvodného vybavenia kostola. Vedľa chrámu je slávny 600 rokov starý dub s viditeľnými rukoväťami stredovekých mečov. Od kostola chodník vedie po asfaltovej ceste vedúcej k lokalite Kołaczyiec. Asi po 1 km prechádza trasa chátrajúcou budovou kaštieľa v klasicistickom štýle so štvorstĺpovým vstupom z 19. storočia, vľavo so zvyškami dispozície parku. Za kaštieľom chodník opúšťa hlavnú cestu a stáča sa doľava na poľnú cestu. Spolu s ním prichádza k potoku a potom ho vo veľkej miere nasleduje, kľukatí sa medzi poľami a domami obce Nawsie.

Z obce Nawsie chodník smeruje k dominantnej siluete murovaného kostola v *Kołaczyciach*. Mesto bolo založené v roku 1339 a až do prvého rozdelenia Poľska patrilo opátstvu Tyniec. Kołaczyce znovu získali mestské práva v roku 2010. Dnes sa toto mestečko môže pýšiť historickými malomestskými budovami, zachovaným trhovým námestím s Bartekovou fontánou, budovou radnice a sochou Panny Márie z roku 1803. V Kołaczyciach sa nachádzajú aj dva vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny, ktoré ukrývajú pozostatky vojakov zúčastnených na bojoch súvisiacich s operáciou Gorlice. Najvýraznejšou črtou krajiny v okolí mestečka Kołaczyce je obrovský blok murovaného neogotického kostola sv. Anny z roku 1906. Mesto je tiež sídlom lesného revíru. Žltá značka vedie okolo kostola, na námestie. Od námestia vedie chodník smerom na ul. Powstańców, prechádza okolo radnice a prichádza na ul. Liwoczna, ktorá pôvodne smeruje na juh a potom sa mení na ul. Hrdinów Monte Cassino, následne smeruje na severozápad. Chodník vedie cez športový štadión „Ostoja“ a most cez rieku Wisłoka. Tesne pred mostom je socha sv. Jána Nepomuckého. Chodník následne opúšťa oblasť Stryżovských podhorských oblastí a vstupuje na úpätie Ciężkowického pohoria.

Ciężkowické pohorie

Spolu s prechodom cez rieku Wisłoka vchádza žltá značka do oblasti Ciężkowického pohoria. Priamo pred nami sa dvíha jasná a dominantná silueta pohoria – vrch Liwocz – najvyšší vrch pohoria Brzanka a zároveň celého pohoria. Hneď za mostom sa chodník stáča doľava a ide pozdĺž rieky. Dostávame sa k prvým budovám dediny Kłodawa, ktorá sa prvýkrát spomína v roku 1456 ako majetok tyneckého opátstva. Kłodawa bola v celom okolí známa svojimi nánosmi keramickej hliny, z ktorej miestni hrnčiari vyrábali rôzne nádoby pre domácnosť. Na potulkách medzi farmami vedie chodník na asfaltovú cestu, prechádza popri kaplnke so stĺpmi a potom odbočuje vpravo na cestu vedúcu priamo do Ujazdowa.

Naľavo chodník prechádza cez obrovský komplex rybníkov Rybárskeho zväzu v Ujazde, v osade Machowa. Potom sa trasa dostane na hlavnú cestu. Názov mesta Ujazd znamená mesto obklopené valmi a prvýkrát sa spomína v roku 1319. Okolo autobusovej zastávky sa cesta mierne znižuje a chodník smeruje na vedľajšiu cestu, smerom vpravo. Po krátkom výstupe chodník prechádza okolo výhľadu na okolité rybníky a údolie rieky Wisłok a potom sa dostane k 40 metrov vysokému Miléniovému krížu financovanému poľskou emigráciou z Chicaga. Kríž v Ujazde bol

dlhé roky považovaný za najvyšší v Poľsku a dnes tiež zostáva jednou z najväčších sakrálnych stavieb tohto typu.

Od križa chodník pokračuje po ceste, spočiatku klesá a potom stúpa smerom na *Liwocz* cez osadu *Strebikowa*. Spolu s postupnými zvládaním ďalších úsekov, trasa ponúka stále rozsiahlejšie výhľady na údolie rieky Wisłok a Strzyżowské pohorie. Za poslednými domami sa chodník zatáča doprava, pričom je vidieť okraj lesa, následne chodník odbočuje doľava a vstupuje do lesa. Odtiaľto pokračuje po spevnej ceste až ku križu pripomínajúcemu miestnych obyvateľov, ktorí zahynuli počas svetových vojen. Z tu vybudovaného parkoviska chodník pokračuje priamo po vyznačenej lesnej ceste a križovej ceste, ktorej autorom je umelec arménskeho pôvodu, Aram Shakhbazyan. Spočiatku vedie trasa pozdĺž okraja rezervácie „*Liwocz*“, ktorá chráni hlavne buk karpatský. Na 10. križovej zastávke sa k žltej značke pripája modrá turistická značka z *Dąbrówki*, vedúca na samotný vrchol *Liwocz* vo výške 562 m. n. m. Na vrchole bola postavená vyhlídková veža s 18-metrovým križom a tiež Svätýňa Panny Márie, Kráľovnej pokoja. Vedľa svätyně je socha sv. Jána Pavla II. a betlehem. Z vysoko položenej vyhlídkovej plošiny je nádherná panoráma na všetky strany, ktorá umožňuje obdivovať množstvo pohorí, vrátane pohorí Dynowských oblastí, Strzyżovských oblastí, Ciężkowických oblastí, Rożnowských oblastí, Bieszczadských vrchov, Sanocko-Turczańskiego pohoria, Gorców, Świętokrzyského pohoria.

Žltá značka sa pripája k zelenej značke vedúcej z Jablonice a potom vedie k miernej priehlbine, kde zelená značka odbočuje doľava smerom na Čenmernú. Odtiaľto chodník pokračuje oblasťou chránenej krajinnej oblasti *Brzanka* a začína krátkym výstupom na zalesnený vrchol *Kamińska* (508 m. n. m.), po dosiahnutí vrcholu opäť klesá a pokračuje lesnou cestou. Za ďalším znížením terénu vedie chodník na pozoruhodný vrchol *Malý Liwocz* (483 m n. m.). Za vrcholom chodník pokračuje po lesnej ceste, potom sa zmení na vychodený chodník a dostane sa na asfaltovú cestu spájajúcu lokality *Dębowa* a *Czermna*. Trasa križuje asfaltovú cestu, vedie po jej hranici, vľavo prechádza čiastkovými výhľadmi na Nízke Beskydy a potom vchádza do lesa.

Chodník mierne stúpa a dosahuje ďalšiu asfaltovú cestu neďaleko osady Sibír. Toto miesto ponúka peknú panorámu Nízkych Beskýd, najmä pohoria *Magura Wątkowska*. Asfaltová cesta sa mení na štrkovú cestu, chodník sa stáča doprava a dosahuje vrchol hory *Rysowany Kamień* (427 m n. m.). Mierne vľavo sa nachádza legendárny *Rysowany Kamień*, malý pieskovcový výbežok, ktorý dnes nesie početné nápisy a kresby znázorňujúce srdcia milencov. Od pokresleného kameňa sa chodník stáča prudko doprava, spočiatku sa ide smerom dolu, následne opäť hore. Na neďalekom svahu sa nachádza zničený kirkut z 19. storočia, v ktorom sa nachádzajú pozostatky židov z Jodłowej. Z okolia cintorína začína chodník klesať smerom k osade *Rozstaje Drogi*, kde sa stretáva s asfaltovou cestou a stáča sa doľava. Chodník prechádza okolo hospodárstiev a vedie po asfaltovej ceste, popri smerovníku pre kónské chodníky a turistickom prístrešku, až po hlavnú cestu spájajúcu Čenermu a Jodłowu. Chodník sa stáča doľava, potom

ide po asfaltovej ceste smerom do centra Wisowy, kde vpravo prechádza okolo moderného murovaného kostola Božieho milosrdenstva. Kráčajúc po asfaltovej ceste prichádzate k lesu, kde na zákrute cesty odbočujete doľava a vchádzate na lesnú cestu. Vychádzajúc na poľanu, trasa stáča doprava, pričom opäť opúšťa les, a smeruje na ďalšiu krásnu poľanu, následne idete k asfaltovej ceste, kde sa stáča doprava. Potom idete smerom na hrebeň Gilowa Góra (506 m n. m.). Za vrcholom, chodník klesá na asfaltovú cestu spájajúcu Joniny a Szerzyn, hneď pri ceste sa nachádza malý pamätník v podobe kamenného obelisku pripomínajúci víťaznú bitku práporu 5. streleckého pluku Podhalie z Národnej armády, s jednotkou gestapa, ktorá sa uskutočnila 17. augusta 1944. Chodník križuje asfaltovú cestu vedúcu priamo na lesnú cestu a na vrch *Wysoki Ost* (454 m n. m.), pričom vedie k spevnenej lesnej ceste. Ďalej smeruje chodník doľava a prechádza okolo *Krzyżowej* (480 m n. m.), až k osade Dobrocin. Pri prvých budovách sa trasa stáča doprava, na druhú cestu, až k asfaltovej ceste v osade *Podlesie*. Okolo hospodárstiev sa napojíte na modrú značku zo *Żurowej* do *Ryglic* a potom na asfaltovú cestu vedúcu pod vrcholom *Wielka Góra*. Tu sa chodník stáča doprava, vstupuje na lesnú cestu a mína turistický prístrešok. Odtiaľ trasa ide priamo po lesnej ceste na rázcestie, kde modrá značka ide rovno a žltá vľavo. Žltá značka po chvíli opäť križuje asfaltovú cestu z *Olpinu* do *Ryglic* a po chvíli zabočí doľava na lesnú cestu, obíde zákrutu a dostanete sa na križovatku chodníkov pod Horou *Pasia* (527 m n. m.). Po napojení na zelenú značku idete dolu a prechádzate popri informačnom stĺpe *Ostrý kameň – skalný výbežok*, ktorý sa nachádza 100 metrov od chodníka na vrchole hory *Pasia*. Kráčajúc po lesnej ceste chodník klesá k priesmyku so skriňovou kaplnkou, lavičkou a smerovníkom na chodník vedúci do obcí *Liwec* a *Brzanky*. Chodník prechádza lesom do dediny *Ratówki*, kde sa nachádza obielený kríž z roku 1889. Pri stúpaní hore, chodník ponúka čoraz rozsiahlejšie panorámy Pohorí a Nízkych Beskýd. Trasa vedie popri veľkej domovej kaplnke, na asfaltovú cestu z *Jodłówki Tuchowskej* a tiež po hlavnej prístupovej ceste k neďalekej pastierskej chatrči. Toto miesto slúži aj ako spojnica turistických trás a chodníkov, sú tu početné informačné tabule a smerové tabule pre jednotlivé trasy. Trasa pokračuje priamo po hrebeni a prichádza k pastierskej chatrči na *Brzanke*, ktorá bola kedysi objektom vybudovaným a spravovaným PSTS, zariadenie, postavené v roku 1981, sa nachádza v nadmorskej výške 508 m. n. m., je momentálne v súkromných rukách. V blízkosti pastierskej chaty sa nachádza vyhladková veža na *Brzanke*, z ktorej môžete obdivovať výhľady z okolia na pohoria *Nízke Beskydy*, *Sadecké Beskydy*, *Ostrovne Beskydy*, *Gorce* a *Tatry*. Z veže chodník pokračuje po zelenej značke, vpravo prechádza pieskovcovým výbežkom s tabuľou pripomínajúcou pobyt práporu Národnej armády „*Barbara*“ na *Brzanke*, počas operácie *Búrka*. Pokračujúc po lesnej ceste, žltá značka vedie bočný dolný vrchol *Brzanky* (534 m n. m.), na ktorý sa dá dostať po vychodenom chodníku. Trasa vedie ku skriňovej kaplnke s modrou značkou z *Jodłówki*, odtiaľ sa dá prejsť aj po ceste k vrcholu *Brzanka* (536 m n. m.). O niečo ďalej zelená a modrá značka odbočuje doprava, zatiaľ čo žltá značka o necelých 1,5 km ďalej

klesá z lesnej cesty doprava smerom k zarastenej Poľane Morgi. Na okraji križovatky je dobrý vyhlídkový bod na kopce Rožnianskych pohorí, hlavne na *Wielke Góre* a *Wali*, ako aj v okolí na tie v okolí Tuchowa. Trasa prechádza cez poľanu a vedie na križovatku trás, kde sa začína čierna značka, ktorá vedie cez neďaleký kláštor redemptoristov do Lubaszowej. Na rázcestí žltá značka opúšťa hlavnú cestu, odbočuje doľava, prichádza na ďalšiu lesnú cestu, stúpajúcu po hrebeni vrchu Morga (453 m. n. m.), kde prechádza štafetovým stožiarom. Od tohto bodu chodník klesá do údolia potoka Rostówka a vedie k asfaltovej ceste, kde sa stáča doľava. Ďalej sa chodník stáča z asfaltovej cesty na vedľajšiu cestu vedúcu cez betónový most smerom k domom. Chodník sa stáča smerom k potoku a potom smeruje do lesa, kde narazí na príjemnú cestu. Tu sa začína stúpanie, chodník sa zmení na čistejší, pričom chodník smeruje na Nosalowu (536 m n. m.). Blízko vrcholu sa začína modrá značka vedúca do *Gromniku* a tiež pieskovcový pamätník s krížom, ktorý pripomína smrť 18-ročnej dievčiny, ktorá tu bola zavraždená 7. apríla 1972. Na križovatke trás, sa trasa stáča doprava na štrkovú cestu, vedie cez vrchol Nosalowa (536 m n. m.), potom sa dostane na malú poľanu s domom. Chodník odbočuje vpravo na inú cestu, ktorá sa potom sa mení na menej výraznú lesnú cestu. Trasa prechádza malou poľanou, pričom Vás zavedie k prvým budovám *Siedliska*. Odtiaľto, idúc medzi hospodárstvami, chodník klesá smerom do údolia rieky *Biała*, následne dosiahne asfaltovú cestu v osade *Biała* a potom zabočí doprava. Po 200 m prichádza k ďalšej asfaltovej ceste, chodník sa stáča doľava, na cestu vydláždenú betónovými doskami. O niekoľko desiatok metrov ďalej sa cesta mení na zreteľný chodník, ktorý po okraji stromoradia vedie k lávke na rieke *Biała*. V tomto bode žltá značka prechádza cez rieku, opúšťa úpätie *Ciężkowického* pohoria a smeruje k *Rożnovskému* pohoriu. Za lávkou, chodník znovu vchádza na cestu vydláždenú betónovými doskami, prechádza popri budovách a kaplnke s obrazom Krista Kráľa, prechádza tunelom popod železničné koľaje, odbočuje vpravo a vedie k železničnej stanici v obci *Siedliska*, kde je koniec/začiatok žltej trasy.

Pohorská trasa v číslach:

- dĺžka: 120 km
- približná doba chôdze: 38–43 hodín (bez odpočinku); 5–6 dní
- najvyšší bod: Liwocz – 562 m. n. m.
- najnižší bod: údolie rieky Wisłok pri Kołaczyciach (209 m n. m.)
- stred chodníka: Szufnarowa

Záver

Vyššie uvedené chodníky sú iba časťou celej siete turistických chodníkov, ktoré sú označené v poľskej časti Karpát – hlavne v Beskydoch a karpatských pohoriach. Okrem bohatej siete turistických chodníkov, vyznačených hlavne jednotlivými oddeleniami PTPS, sa tu nachádzajú aj kultúrne, prírodné a didaktické trasy a chodníky. Celok je obohatený o množstvo nedávno vytvorených cyklistických trás, ktoré majú tiež národný a medzinárodný význam Green Velo a chodníky pre kone, kanoe a lyže.

V posledných rokoch bolo veľa aktivít súvisiacich s cestovným ruchom zameraných na cezhraničnú spoluprácu. O cestovnom ruchu v Karpatoch je ťažké hovoriť, ak sa máme obmedziť na štátne hranice. Vďaka rôznym formám spolupráce sa rozvíjajú medzinárodné projekty, na základe ktorých sa určujú trasy vedúce ponad všetky rozdelenia. Príkladom toho sú európske diaľkové trasy spomenuté na začiatku, ako aj veľa kultúrnych trás, napr. Cesta sv. Jakuba, Cisterciánska cesta alebo historická Via Regia.

Jedným z posledných nápadov na takéto trasy je projekt „Góry bez granic – Hory bez hraníc“. Poľský turisticko-spoznávací spolok, stredisko horskej turistiky v Krakove a Klub Slovenských Turistov založili regionálny turistický odznak: Poľsko-slovenský turistický odznak Hory bez hraníc – Hory bez hraníc, známy tiež ako PSOT alebo odznak Hory bez hraníc. Predpisy na udeľovanie odznaku boli ustanovené v rámci projektu Interreg „Hory bez hraníc – integrácia siete trás do cezhraničného turistického produktu“. Ak chcete získať odznak, musíte zvládnuť trasy, v tej časti Karpát, ktoré sa nachádzajú v Poľsku aj na Slovensku.

V tomto sprievodcovi je pri opise jednotlivých chodníkov uvedená možnosť získať jednotlivé odznaky za absolvovanie danej trasy. Existuje tiež oveľa viac regionálnych odznakov, ktorých získanie prispieva k dôkladnej znalosti jedného z pohorí alebo motivuje k turistike cez rôzne pohoria. Sú to okrem iného: tzv. koruny miestneho významu, napr. *Koruna Nizkich Beskydov*, *Veľká koruna Beskydov* od PTS, *Koruna poľských Beskydov* od PTPS alebo aj cena *Koruna Poľských hôr* alebo *Diadém Poľských hôr*.

Avšak bez ohľadu na získané odznaky, rýchlosť a počet kilometrov na trasách, citujúc slová jedného z najslávnejších „turistov“ Jána Pavla II., Najdôležitejšie je, že:

“V horách nájdeme nielen nádherné výhľady na obdivovanie, ale aj školu života. Tu sa učíme znášať ťažkosti spojené s dosiahnutím našich cieľov, pomáhať si v ťažkých chvíľach, spoločne si užívať ticho, spoznávať svoju vlastnú maličkosť tvárou v tvár majestátu a dôstojnosti hôr...”

„Pápež Ján Pavol II. Autobiografia“

Kultúrna a náboženská identita Slovensko-poľských hraníc. Karpatská drevená cesta ako príležitosť rozvoja mikroregiónov

Predložená časť sprievodcu sa zaoberá možnosťou rozvoja nielen náboženského turizmu, ale aj turizmu ako takého. Objasňuje základné rámce náboženského turizmu a poukazuje na jeho potenciál. Zároveň sa bližšie venuje sakrálnnej ľudovej architektúre na území Slovenskej republiky a Poľska, pričom kladie dôraz na myšlienku vytvorenia medzinárodného projektu *Karpatskej drevenej cesty* (ďalej KDC), ktorá sa ukazuje ako veľmi vhodná téma nielen vedeckého výskumu v akademickom prostredí, ale aj ako reálna možnosť vytvárania pozitívnych medzinárodných vzťahov s dôrazom na cezhraničnú spoluprácu, rozvoj mikroregiónov, turizmu a vidieckeho turizmu.

* * *

Úvod do problematiky

V dobe sťahovania národov sa slovanské kmene roztrúsili v širšom území strednej a východnej Európy. Aj keď sa ich história a kultúra rozvíjali samostatne, vzájomné vzťahy spolupatričnosti, solidarity, vzájomnej spolupráce a pomoci na rôznych úrovniach medzi nimi jestvovali neustále a stále aj jestvujú. Vezmime si príklad Veľkomoravskej ríše, ktorá zahŕňala územia súčasného Slovenska, Česka a Poľska alebo príklad vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov z 28. októbra 1918 alebo vznik tzv. Vyšehradskej štvorky v roku 1335 a následne neskoršie vytvorenie aktívneho spoločenstva V4 (1991), ktoré v súčasnosti prináša množstvo bilaterálnych a multilaterálnych zmlúv, rovnako ako aj ich vzájomné spoločné podporovanie sa v politike voči partnerským štátom Európskej únie a aj voči Európskej únii ako inštitucionálnemu celku na poli regionálnom alebo na poli medzinárodnej politiky. Samozrejme že tieto vzťahy neboli vždy úplne dokonale pokojné. Silný vplyv ruského komunistického režimu v druhej polovici 20. storočia na krajiny strednej a východnej Európy je negatívnym znakom nedávnych dôb a rovnako aj súčasné Rusko – Ukrajinské spory ohľadom či už politickej orientácie a smerovania alebo tzv. plynového sporu. Vo všeobecnosti však platí fakt, že Slovania si boli vždy blízky a nepopierateľne sú si blízky aj v dnešnej dobe, pričom radi nadväzujú vzájomné kontakty, ktoré vyvierajú z vnútorného puta. Takáto spolupráca sa vytvára v rôznych oblastiach politického, ekonomického, kultúrneho, náboženského, sociálneho, vedeckého a ďalšieho života a to na rôznych úrovniach od spolupráce obcí a miest, mikroregiónov, oblastných združení, spolkov rozličného charakteru, neziskových organizácií, cirkevných inštitúcií a jednotlivých cirkví, škôl a vzdelávacích inštitúcií až po bilaterálne a multilaterálne zmluvy krajín a väčších regiónov a spolupráce podnikateľského sektoru či už malých, stredných alebo veľkých podnikateľov.

Táto rôznorodá spolupráca medzi krajinami najmä strednej Európy nabrala intenzívnejší charakter od vstupu daných stredoeurópskych krajín do Európskej Únie

1. mája 2004. V rámci rôznorodých európskych systémov a spôsobov podpory rozvoja regiónov s dôrazom na mikroregióny si mnohé nové členské krajiny Európskej Únie začali vytvárať stabilné prostredia v menších regiónoch svojho štátu. Jednotlivé mikroregióny dostali možnosť rozvíjať svoj potenciál, ktorý sa mu ponúka či už v humánnom alebo geografickom prostredí. Školy majú väčšie možnosti participovať na medzinárodných projektoch, rozšírila sa spolupráca v medzinárodnom podnikateľskom styku, v rámci shengenského priestoru sa vytvorili priaznivé podmienky pre pohyb obyvateľstva v rámci turistiky, zvýšili sa možnosti študentských mobilít a rozšírili sa možnosti participovania rôznych inštitúcií súkromného a verejného charakteru na medzinárodných projektoch. Práve do tejto medzinárodnej spolupráce môžeme zahŕňať aj rozvoj mikroregiónov, najmä vidieckeho turizmu a cezhraničného styku s dôrazom na malý pohraničný styk. Takýto rozvoj mikroregiónov nielen môže, ale aj vytvára veľmi vhodné prostredie pre realizáciu zaujímavých projektov, ktorých úlohou je zveľaďovať dané prostredie.

V ohľade na Slovenskú republiku a jej celkové územie, je každá jej časť niečím špecifická a môže priniesť do rozvoja nielen daného mikroregiónu ale aj rozvoja Slovenska ako takého v rámci celej Európy, dokonca až sveta, nepopierateľný a veľký prínos. Každý región má svoje špecifické danosti, ktoré ho robia výnimočným. Tatranská oblasť je známa v celej strednej a východnej Európe ako vynikajúci lyžiarsky a turistický región; západná časť východného Slovenska zase ponúka malebnú scenériu prírodných krás v rámci národného parku Slovenský raj; mestské centrá Slovenska a aj menšie mestá poukazujú na bohatú históriu a ponúkajú turistom fascinujúce poznávacie výlety; jaskynné bohatstvo je taktiež výnimočnou príležitosťou pre turistov atď. Slovensko je však oveľa viac bohaté na kultúrne dedičstvo, ktoré môže byť pre neho výhodnou devízou v rámci cestovného ruchu a cezhraničného styku.

Nesmiernym bohatstvom kultúrnych pamiatok, oplýva severná časť Slovenska, konkrétne severovýchod Slovenskej republiky. Totiž ak sa pozrieme na religiózne zloženie danej oblasti, všimneme si prítomnosť viacerých majoritných religii, a to dve Katolícke cirkvi (Rímskokatolícka cirkev, Gréckokatolícka cirkev), Pravoslávna cirkev a Evanjelická cirkev. Všetky tieto cirkvi oplývajú bohatou regionálnou históriou. Najmä Gréckokatolícka a Pravoslávna cirkev vytvorili veľké kultúrne bohatstvo čo sa týka ľudovej architektúry a sakrálneho umenia. Tým však nechceme poprieť prítomnosť množstva historicky zaujímavých pamiatok Rímskokatolíckej a Evanjelickej cirkvi. Svoje miesto v kultúrnom bohatstve severovýchodného a východného regiónu Slovenska majú samozrejme aj oni, avšak v rámci zachovávaní architektonickej a cirkevnej ľudovej kultúry, ktorá je vysoko cenená Európskou Úniou a svetovo uznávanou organizáciou UNESCO v zmysle uchovávaní pamiatok, najviac vynikajú práve Gréckokatolícka cirkev a cirkev Pravoslávna. Prispela k tomu aj tzv. *rusínska kultúra*, ktorá tvorila živnú pôdu pre ľudovú kultúru na severovýchodnom a východnom Slovensku. Obe tieto cirkvi majú pod svojou správou množstvo kultúrnych pamiatok ľudového-sakrálneho charakteru. Byzantské umenie prítomné v sakrálnej architektúre turistických ciest slovensko – poľského pohraničia sa tak prepája s ľudovou architektúrou severovýchodnej oblasti Slo-

venska. Byzantské umenie východorímskej ríše s hlavným strediskom v Carihrade spojilo, rozvíjalo a pretváralo odkaz grécko-helénskej a starokresťanskej výtvarnej tradície pod silným vplyvom z východu (najmä z Malej Ázie). V dobe najväčšieho rozmachu zasahuje až do severnej Afriky a Talianska (Ravenna). Zároveň je dôležitou etapou európskeho slohového vývoja v stredoveku. Najdokonalejšou stavbou je Chrám Božej Múdrosti (Hagia Sophia) v Carihrade. Byzantská architektúra kombinovala centrálny typ sakrálnej stavby s pozdĺžnym a vytvorila vplyvný typ pat'ku-polového kostola. Výzdoba chrámového interiéru má pevné pravidlá, uplatňuje sa v nej monumentálna mozaika, nástenná maľba a ikona. Byzantská architektúra bola ovplyvnená výtvarnými prvkami z východu, najmä z Perzie.

Charakteristickými pre byzantskú architektúru sú: stĺp s hlavicou dekorovanou na plocho, sklená mozaika, kamenná unkrustácia, obkladanie stien a pod. Často sa používal motív kupoly. Stavebným materiálom bol najčastejšie kameň (lomový i tesaný), tehla a drevo.

Slovensko sa vďaka svojej geografickej polohe v centre Európy a v dôsledku zložitých podmienok vývoja stalo križovatkou rôznych kultúr. Svedčí o tom aj vzácny súbor kultových stavieb v oblasti severovýchodného Slovenska, ktoré svojou originalnosťou, technicko-umeleckým stvárnením a spoločenským významom sa zaradili medzi skvosty ľudovej architektúry svetového významu. Najcennejšie gréckokatolícke, respektíve pravoslávne drevené chrámy, v lokalitách s rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom sú chránené ako národné kultúrne pamiatky Slovenskej republiky.

Bohatý výskyt drevených cerkví vo východoslovenskej karpatskej oblasti bol zapríčinený predovšetkým historickými, kultúrnymi, sociálnymi a prírodnými podmienkami života tunajšieho obyvateľstva. Pôvodný, medzi ľudom najrozšírejší názov na označenie týchto sakrálnych objektov je cerkev, čo najlepšie vystihuje ich príslušnosť k východnému náboženskému obradu.

Drevené cerkvi na východnom Slovensku sú dokonalou symbiózou kresťanstva a ľudového umenia, vynikajúcim prejavom hmotného stvárnenia ľudského ducha. Tieto pamiatky uchovávajú v sebe najdávnejšie črty ľudovej sakrálnej architektúry všeobecne a patria zároveň k najstarším prejavom ukrajinskej monumentálnej architektúry.

V drevených cerkvách na východnom Slovensku našli svoj odraz nielen základné kultúrne, mravné a estetické postuláty ich tvorcov, ale aj celkový duch konkrétnej historickej doby. Je to zaujímavý svet architektonicko-umeleckej tvorby, ktorá sa v priebehu niekoľkých storočí kolektívne formovala a dodnes nás udivuje svojou neopakovateľnou krásou. Našou povinnosťou je toto kultúrne bohatstvo Slovenskej republiky spoznávať, chrániť a ďalej rozvíjať. Kultúrne bohatstvo cirkví na severovýchodnom a východnom Slovensku sa tak javí ako veľká príležitosť pre rozvoj mikroregiónov a vidieckeho turizmu daných oblastí Slovenska.

Náboženský turizmus ako príležitosť rozvoja turizmu

Neoddeliteľnou súčasťou cirkevného života je putovanie veriacich na miesta, ktoré im cirkev predkladá ako miesta oplývajúce silným duchovným bohatstvom

a duchovnými milosťami. Ak hovoríme o náboženskom turizme, myslíme tým v širokom slova zmysle akúkoľvek migráciu špecifickej skupiny ľudí, teda veriacich, za účelom poznávania alebo duchovnej a psychickej revitalizácie. V užšom slova zmysle chápeme pod náboženským turizmom pohyb kresťanov na konkrétne miesta určené a vyhlásené cirkevnou autoritou za tzv. *pútnické miesta*, teda miesta kde kresťania putujú. Tuná je teda potrebné zdôrazniť, že sa nejedná o akékoľvek miesto, ale musí byť samotnou cirkevnou autoritou označené za miesto, ktoré má osobitné vlastnosti. Treba teda upozorniť, že nie všetky miesta, ktoré samotní ľudia prehlasujú za pútnické a navštevujú ich, nimi v skutočnosti sú.

Náboženský turizmus sa teda zaoberá pohybom ľudí na cirkvou stanovené pútnické miesta. Väčšinou sa jedná o jednorazové krátkodobé alebo dlhodobé pobyty. Tento pohyb kresťanov môžeme rozčleniť podľa objektu na púte k *hrobom svätcov*, púte k *relikviám*, púte k *milostivým sochám a obrazom*, púte na *miesta eucharistických zázrakov* a púte na *miesta zjavení*. Náboženská turistika však v sebe nezahŕňa iba putovanie veriacich za miestami zázrakov a miestami úcty k blahorečenému alebo svätému. Vzťahuje sa aj na pohyb veriacich za náboženskými podujatiami, ktoré majú regionálny, národný alebo medzinárodný charakter. Náboženský turizmus teda v sebe obsahuje široké spektrum aktivít, ktoré sú spojené s premiestňovaním veriacich, za účelom skvalitnenia a prehĺbenia viery, duchovného života a psychického stavu veriaceho.

Náboženský turizmus sa však netýka iba konkrétnych pútnických miest, ale týka sa aj reálií spojených s turizmom ako takým. Náboženský turizmu v sebe zahŕňa aj riadenie a management náboženskej turistiky, náboženskú geografiu, animáciu pútnických akcií, plánovanie trás k pútnickým miestam atď. Vychádzajúc z toho náboženský turizmus tvorí komplex súčinných aktivít, ktoré sú nevyhnutné pre dobrý manažment náboženského turizmu. Veľké množstvo ľudí ktorí prichádzajú na pútnické miesto, využíva cestovné služby, či už súkromných dopravcov alebo samosprávnych autobusových spoločností, ktoré sú často konfrontované v pútnických dňoch síce s krátkodobým no enormným zvýšením cestujúcich. Jednotlivé farské úrady sa preto snažia koordinovať celý priebeh púť v súčinnosti nielen s políciou, ale aj s obecnými alebo mestskými úradmi, dopravnými podnikmi, nemocnicami a zdravotníckymi zariadeniami. Takýto pohyb veriacich často prispieva k rozvoju regiónu najmä z pohľadu využívania ubytovacích služieb, dopravných služieb, stravovacích služieb a tiež rozvoja malého obchodu. Je niekedy na škodu pre komerčný turizmus a komerčné cestovné agentúry, že neponúkajú vo svojom portfóliu služieb a produktov aj regionálny náboženský turizmus v zmysle organizovania pútnických zájazdov do konkrétnych slovenských pútnických miest. Ako modelovú situáciu uvedieme príklad pútnického miesta Klokočov, ktorého pútnický chrám Zosnutia presvätej Bohorodičky je pre prítomnosť zázračnej ikony v ňom hojne navštevovaný. Je to zároveň najväčšie pútnické miesto Košickej eparchie. Najväčšia púť sa tam koná práve na sviatok Zosnutia presvätej Bohorodičky, čo pripadá na obdobie okolo 15. augusta, čo je ešte letné obdobie s letnými dennými teplotami od 25°C do 30°C. Obec Klokočov a dokonca priamo chrám Zosnutia presvätej Bohorodičky sa nachádza na brehoch Zemplínskej Šíravy (chrám je od brehu cca 100–150 m). Je to veľmi výhodné lokalizovanie pre zrekreovanie

telesných síl, ale aj duševných a z pohľadu veriaceho človeka najmä duchovných síl.¹ Krátkodobé zájazdy na takéto miesta by určite spestrili a aj konkurenčne zvýhodnili portfólia cestovných kancelárií nielen na území krajiny v ktorej sa dané miesto nachádza, ale aj zahraničných cestovných kancelárií, ktoré takéto produkty môžu ponúkať svojim domácim klientom, čo umožní pútnickému miestu stať sa turistickou lokalitou aj v medzinárodnom rozmere. Treba poznamenať aj to, že náboženský turizmus sa dá veľmi vhodne skombinovať s krajinou turistikou alebo cykloturistikou, rekreačným pobytom a podobne, čo je ďalším návrhom na využitie potenciálu náboženského turizmu. Avšak organizácia a manažovanie takýchto aktivít zostáva výlučne na pleciach farských úradov a ich správcoch, teda kňazoch. Tak sa ukazuje potreba vzdelávať v oblasti turizmu, náboženského turizmu a jeho manažovania aj uchádzačov o kňazstvo a nielen ich, ale v oblasti náboženského turizmu vzdelávať aj študentov turizmu a študentov manažmentu turistického odvetvia. Týmto chceme poukázať na dôležitosť začleneného obsahu náboženského turizmu do pedagogického procesu na vysokých školách turistického, manažérskeho a teologického zamerania. Takéto odporúčanie však vyslovujeme aj smerom na rekvalifikačné kurzy turizmu, vidieckeho turizmu, rozširovania vzdelania turistických sprievodcov atď. Touto problematikou sa však budeme zaoberať v neskorších odstavcoch tohto príspevku.

V rámci modelovej situácie, ktorú sme si predstavili, je vhodné ešte spomenúť tzv. *malý pohraničný styk*. Zadané pútnické miesto Klokočov je totiž vzdialené od ukrajinskej štátnej hranice 31 km (hraničný priechod Vyšné Nemecké), čo ešte spadá do vzdialenosti 50 km od štátnej hranice, čo je vzdialenosť po ktorú platí tzv. *malý pohraničný styk* medzi Slovenskom a Ukrajinou, teda prechod slovenskými hranicami ukrajinskými občanmi bez potreby vlastnenia víz; postačuje iba preukaz o malom pohraničnom styku, ktorý je vydaný na 5 rokov a neobmedzuje počet prekročení hraníc. Takéto pútnické miesto tak môže byť veľmi vhodným priestorom pre náboženský turizmus a rekreáciu aj pre turistov z Ukrajiny, čo by v neposlednom rade nútilo poskytovateľov rozličných služieb skvalitniť svoje produkty a služby, čo v konečnom dôsledku vedie ku vytváraniu konkurenčného prostredia, ktoré je pre koncového užívateľa, teda zákazníka – turistu iba výhodou.

Náboženský turizmu sa tak na základe toho čo bolo prezentované jasne ukazuje ako veľký prínos pre rozvoj regionálneho a vidieckeho turizmu. Týmto teda vyslovujeme odporúčanie, ktoré má dvojaké smerovanie. Prvé vedie k vytváraniu cestovných kancelárií náboženského charakteru – akési cirkevné cestovné kancelárie, ktoré budú mať vo svojom portfóliu služieb práve regionálne pútnické zájazdy, ktoré môžu byť výsostne náboženského charakteru alebo môžu byť kombináciou rekreácie alebo poznávacieho zájazdu alebo oboch s náboženským cieľom. Úlohou takejto inštitúcie by bolo nielen ponúkanie produktov spomenutého charakteru, aj ich prezentácia, propagácia a plnohodnotné členstvo inštitúcie v turistických

¹ Zároveň treba zdôrazniť, že každú sobotu v mesiaci sa v Klokočove koná tzv. fatimská sobota, na ktorú prichádzajú veriaci nielen z Košickej eparchie, ale aj iných eparchií. Rovnako ako na sviatok Zosnutia presvätej Bohorodičky je lákadlom aj účasť gréckokatolíckych biskupov na tomto pútnickom mieste. Podobne rovnako je lákadlom pre veriacich aj pravidelná účasť Košického biskupa na fatimských sobotách.

združeníach a asociáciách. Samozrejme že ponuka produktov má byť vyplnená aj zahraničnými pútnickými zájazdmi, ktoré už sú vo väčšine prípadov kombináciou spomenutých foriem turizmu a medzi ponúkanými produktmi sa už nachádzajú v rámci komerčných cestovných kancelárií. Druhé smerovanie vedie k začleneniu ponuky turizmu náboženského charakteru medzi produkty už existujúcich komerčných cestovných kancelárií, čím sa rozšíri ponuka ich služieb a produktov. Ako príklad uvidíme vytvorenie cestovnej kancelárie CK Byzant, ktorá spadá pod Prešovský gréckokatolícky arcibiskupský úrad. Jej cieľom je podpora cestovného ruchu na Východnom Slovensku a kultúrne spoznávanie náboženského bohatstva Slovenska. Okrem pútnických zájazdov ponúka aj programy na poznávanie drevených chrámov. Získané prostriedky z fungovania cestovnej kancelárie sa používajú na financovanie údržby a náročných opráv drevených kostolíkov. Treba otvorene priznať, že cestovné kancelárie takéhoto typu chýbajú. Zároveň je veľmi vhodné poukázať, že v prípade existencie takýchto cestovných kancelárií vo viacerých krajinách, môže nastať medzi nimi veľmi produktívna spolupráca, ako si to bližšie ukážeme na projekte *Karpatskej drevenej cesty*.

Turistický fenomén – Karpatská drevena cesta

V predchádzajúcej časti sme si poukázali na prínos náboženského turizmu pre turizmus ako taký. Je však potrebné upozorniť, že náboženský turizmus sa netýka iba cestovania na pútnické miesta. Zahŕňa aj kultúrno-poznávacie zájazdy regionálneho charakteru, ktoré majú za úlohu poznávanie kultúrnych koreňov daného regiónu alebo vlastného národa, respektíve histórie vlastného náboženstva. Ak hovoríme o náboženskom turizme, a to v užšom kontexte východného a severovýchodného Slovenska, tak jeho veľmi zaujímavou súčasťou sú poznávacie zájazdy tzv. drevených kostolíkov (drevené cerkvi; drevené chrámy). Jedná sa o celú sústavu najmä gréckokatolíckych drevených kostolíkov, ktorých je najviac, ale svoje zastúpenie majú aj rímskokatolícke, pravoslávne a evanjelické drevené kostolíky. Jedná sa o sakrálnu architektúru ľudovej kultúry, konkrétne o kostolíky postavené výhradne z dreva, bez použitia iného materiálu, teda aj bez použitia klincov. Podľa historických záznamov bolo na Slovenskom území v minulosti vyše 300 drevených kostolíkov, teraz ich je už len 1/5, teda približne 60. Drvivá väčšina týchto kostolíkov sa nachádza v Karpatskom oblúku na Východnom Slovensku (Karpatské pohorie), ktoré zasahuje na územia Rakúska, Česka, Slovenska, Poľska, Ukrajiny, Maďarska a Rumunska. Na Východnom Slovensku v Karpatskom oblúku sa nachádza 49 drevených kostolíkov, z toho je 37 gréckokatolíckych, 6 rímskokatolíckych, 1 evanjelický a 6 pravoslávnych chrámov (porov. obr. č. 1). Čo sa týka 37 gréckokatolíckych drevených kostolíkov, je vhodné konkretizovať, že 30 z nich sa nachádza na svojom pôvodnom mieste a 7 v skanzenoch alebo múzeách ľudovej kultúry (porov. obr. č. 1). Sú situované najmä v okolí Bardejova, Humenného, Svidníka, Sniny a Medzilaboriec. V okrese Snina je to 6 chrámov (*Uličské Krivé, Topoľa, Kalná Roztoka, Hrabová Roztoka, Jalová, Šmigovec*), v okrese Sobrance 2 chrámy (*Inovce, Ruská Bystrá*), v okrese Svidník 12

chrámov (*Bodružal, Miroľa, Havranec, Príkra, Šemetkovce, Korejovce, Hunkovce, Krajné Čierno, Dobroslava, Nižný Komárnik, Vyšný Komárnik, Ladomirová*), v okrese Stropkov 1 chrám (*Potoky*), v okrese Prešov 1 chrám (*Brežany*), v okrese Bardejov 6 chrámov (*Jedlinka, Kožany, Krivé, Tročany, Frička, Lukov-Venécia*) a v okrese Stará Ľubovňa 1 chrám (*Hraničné*). Všetky tieto kostolíky sú súčasťou národného kultúrneho dedičstva a sú vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku. Medzi novozapísané národné kultúrne pamiatky patrí gréckokatolícky drevený Kostol sv. Paraskievy vo *Vyšnej Polianke*. „Niekoľko drevených kostolíkov sa kvôli záchrane presťahovalo do skanzenov niektorých múzeí: v skanzene Bardejovského múzea v Bardejovských Kúpeľoch sa nachádzajú 2 chrámy (*Zboj, Mikulášová*), v skanzene Šarišského múzea vo Svidníku 1 chrám (*Nová Polianka*), v skanzene Vihorlatského múzea v Humennom 1 chrám (*Nová Sedlica*), v skanzene Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni 1 chrám (*Matysová*) a v areáli Východoslovenského múzea v Košiciach 1 chrám (*Kožuchovce*). Zaujímavosťou je drevený kostolík, ktorý sa z obce Habura (*Malá Poľana*) dostal až do českého mesta Hradec Králové, kde sa dodnes nachádza v Jiráskových sadoch.“ Poznáme však ešte jeden gréckokatolícky kostolík v *Kurimke*, ten však nemôžeme plnohodnotne zaradiť medzi tieto skvosty ľudovej sakrálnej kultúry, nakoľko bol v 70-tych rokoch znehodnotený vytvorením vonkajšej murovanej fasády. Čo sa týka rímskokatolíckych kostolíkov, až na výnimku obce *Hervartov*, kde sa nachádza jediný rímskokatolícky drevený kostolík vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku a je jedným zo štyroch drevených kostolíkov zaradených do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, ktorý je v okrese Bardejov sa ostatných 5 kostolíkov nachádza v Tatranskej oblasti (*Dolný Smokovec, Starý Smokovec, Malá Frankovka, Tatranská Javorina, Tatranská Kotlina*). Jediný evanjelický kostol v tejto oblasti Východného Slovenska v rámci Karpatského oblúka sa nachádza v *Kežmarku*. Čo sa týka 6-tich pravoslávnych drevených chrámov, 3 sa nachádzajú v okrese Svidník (*Medvedie, Krajné Čierno, Hutka*), 2 v okrese Bardejov (*Varadka*) a 1 v okrese Snina (*Ruský Potok*). U väčšiny kostolíkov sa vznik datuje od 17. do 19. storočia, dokonca drevený kostolík v Tročanoch (okres Bardejov) sa datuje do konca 15. a začiatku 16. stor. a v obci Hervartov (okres Bardejov) do obdobia okolo roku 1500.

Vidíme teda, že na území pohraničných okresov s Poľskou republikou Prešovského kraja sa nachádza veľmi zaujímavé kultúrne a prírodné bohatstvo. Karpatská drevená cesta je nezvyčajnou turistickou atrakciou. Ponúka vyše 300 km výnimočného putovania takmer 50 predmetmi drevenej sakrálnej ľudovej architektúry slovensko-poľských hraníc. Je to jedinečné spojenie prírody a drevených sakrálnych objektov európskeho a svetového významu. Na trase karpatskej drevenej cesty na hranici z Tatier po hranicu s Ukrajinou na oboch stranách Karpát sa zachovalo vyše sedemdesiat drevených cirkví: gréckokatolíckej, rímskokatolíckej, pravoslávnej a evanjelickej. Severovýchodné Slovensko je svojou geografickou polohou jednou z križovatiek kultúr, ktoré mali na seba neoddeliteľný vplyv. Drevené budovy, ktoré vznikli po mnoho storočí, patria dnes medzi klenoty svetovej kultúry. Svojou originalitou, technickým a umeleckým designom a spoločenským významom sú neoddeliteľnou súčasťou slovenských skvostov.

Podľa Michala Kost'a veľmi dôležitou je kultúrna a symbolická rovina, aspekt týchto objektov:

- Drevená byzantská cerkev – originálny slovanský odraz gréckeho Carihradu (Konstantínopolu), dnešného Istanbulu,
- V stredovýchodnej Európe tvorí symbolickú duchovnú aj geografickú hranicu medzi historickým východným (byzantským) a západným (latinským) kultúrnym svetom,
- Hranica medzi ortodoxnou a latinskou cirkvou,
- Hranica medzi východnými a západnými Slovanmi i azbukou a latinkou,
- Sakrálne skvosty ľudovej architektúry PERLY KARPÁT, drevené byzantské cerkvy a rímskokatolícke a evanjelické drevené kostolíky sú unikáty svetového kultúrneho dedičstva.
- CYRILOMETODSKÉ TRADÍCIE – spoločné európske dedičstvo; kresťanský a kultúrny odkaz na južných svahoch Karpát ešte z časti živých vyše tisícročných autentických ľudových obyčajou,
- Priam zázrakom sa tu dodnes zachovali ostrovčeky starobylej identity až s archaickými prvkami.

Jeden z najvýznamnejších prínosov pre záchranu a obnovu drevených kostolíkov na východnom Slovensku má nezisková organizácia *Drevené chrámy pod Duklou*, ktorá sa významným podielom stará o uchovanie kultúrneho dedičstva v karpatskom regióne Slovenska. Je to organizácia, ktorá zoskupuje 12 obcí východného Slovenska a v jej činnosti participujú aj duchovný gréckokatolíckej cirkvi. Hlavný koordinátorom projektov na záchranu drevených kostolíkov (cerkvi) Ing. Michal Kost' svojou horlivou aktivitou nemalou mierou prispel k záchrane týchto drevených skvostov Karpát alebo ako ich aj ináč nazývajú *drevených perál Karpát*. Celý projekt zachovávanía drevených kostolíkov neziskovej organizácie *Drevené chrámy pod Duklou* má napomôcť veriacim ľudom nielen k zvýšeniu náboženskej identity, ale aj k vytvoreniu si vzťahu k svojim kultúrnym, náboženským a historickým koreňom. Všetky tieto aktivity mali aj svoje ovocie v podobe zaradenia 4 kostolíkov v roku 2008 medzi svetové kultúrne dedičstvo UNESCO: rímskokatolícky kostol v Hervartove, evanjelický kostol v Kežmarku a 2 gréckokatolícke chrámy v Bodružali a Lodomirovej. Nemôžeme taktiež nespomenúť ocenenie, ktoré dostal práve celkový súbor drevených kostolíkov v Prešovskom kraji a to 5. miesto v ankete tzv. "*Siedmich divov Prešovského kraja*", nakoľko takmer všetky drevené kostolíky sa nachádzajú na jeho území.

Každý z týchto chrámov je jedinečný a výnimočný niečím iným, všetky však majú spoločné rozdelenie interiéru na tri základné časti – predsieň (babinec), loď a svätyňu. Dominantou každého kostola je ikonostás, ktorý oddeľuje svätyňu od lode. Je to stena zložená z niekoľkých radov ikon usporiadaných podľa presného liturgického kánonu. Pre každú z ikon je charakteristické, že bola napísana na dreve a že skrýva hlbokú symboliku. Symbolika je dominantnou črtou celého východného obradu, a to nielen pri písaní ikon, ale aj pri slávení jednotlivých služieb a rôznych oddaností.

V súčasnosti sa plánovaná trasa začína vo Vysokých Tatrách (3 budovy) v Starom Smokovci pri kostole z roku 1894. Vysoké Tatry majú najväčší počet turistov, takže východiskovým bodom cesty je inšpirovať návštevníkov hôr k preskúmaniu drevených kostolov. Prechádza tiež okresmi Kežmarok (2), Stará Ľubovňa (3), Bardejov (12), Svidník (17), Humenné (1), Snina (7). Cesta končí v Košickom kraji v okrese Sobrance (2) v obci Inovce len 2 km od hranice s Ukrajinou.

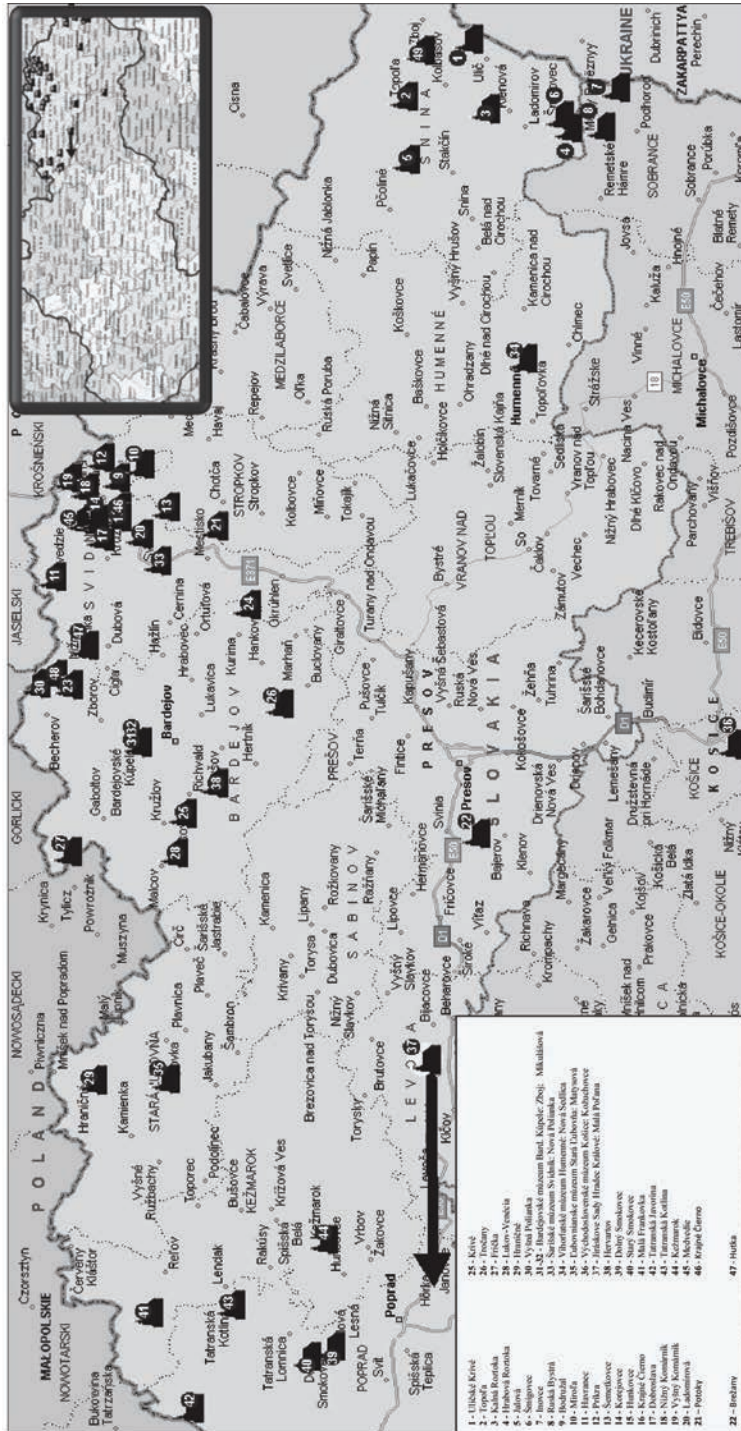
Medzi zachovanými sakrálnymi budovami na území východného Slovenska má osobitné postavenie súbor 27 drevených kostolov na severovýchode Slovenska, vyhlásený v roku 1968 ako národné kultúrne pamiatky (NKP). Najcennejšie a najnavštevovanejšie sú však kostoly, ktoré boli zapísané na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v roku 2008. Sú to Kežmarok, Hervartov, Ladomirová, Bodružal a Ruská Bystrá.

V blízkom okolí Svidníka sa sústreďuje 12 vzácných pamiatok, s výnimkou jednej v Hunkovciach sa vo všetkých z nich pravidelne konajú pôvodné bohoslužby v cirkevno-slovanskom jazyku. Najzápadnejší kostol sa nachádza v obci Hraničné a najvýchodnejšie v Poloninách v Uličskom Krivom.

Mnohé drevené chrámy sú vďaka dobrovoľným darom veriacich, sponzorským darom, samosprávnym orgánom a v neposlednom rade aj Prešovskému arcibiskupstvu zrekonštruované a adekvátne reprezentačne pripravené pre turistických návštevníkov z radov obyčajných turistov alebo veriacich. Aj vďaka týmto aktivitám sú niektoré kostolíky stále využívané na liturgické účely, teda turisti majú možnosť priamo zažiť duchovnú atmosféru kostolíkov. Chrámy sú vybavené informačnými tabuľami vo viacerých jazykoch, s možnosťou sprievodcovstva, ktoré majú za úlohu väčšinou ľudia na dôchodku alebo opäť duchovný správcovia daného kostolíka. Tak je namieste opäť namieste zdôrazniť potrebu vytvoriť inštitút náboženského turistického sprievodcu.

Samozrejme že význam drevených kostolíkov nie je zanedbateľný ani z pohľadu komerčného cestovného ruchu. Ako uvádza Radomír Jančošek, zodpovedný riaditeľ Oblastnej organizácie cestovného ruchu (OOCR) „ŠARIŠ“ Bardejov: „*Drevené kostolíky významne prispievajú k súčasnej atraktivnosti nášho regiónu pre turistov. Najviac ich vyhľadávajú domáci a českí turisti. Drevené chrámy sú unikátnymi skvostami časti východného Slovenska a sú jedinečné aj v porovnaní so svetom. Tvorili ich hlavne tunajší majstri. Využili potenciál regiónu, ktorým je drevo ako dostupný a lacný stavebný materiál. Zaujímavosťou je, že sa pri ich výstavbe nepoužili žiadne klince.*“ Prezentácia kostolíkov a ich následná návštevnosť má prispieť k posilneniu poznania prírodného a kultúrneho dedičstva. Keďže sa väčšina z nich nachádza v pohraničnej oblasti najmä s Poľskom, ich prítomnosť a využitie v turistickom ruchu vedie k povzbudeniu prihraničnej a cezhraničnej spolupráce medzi mikroregiónmi, k rozvoju vidieckeho turizmu, k podpore spolupráce medzi prihraničnými regiónmi v Karpatskom regióne a k rozvoju cezhraničných projektov. Prispieva k budovaniu vzťahov medzi rozličnými národnostnými a etnickými skupinami, vytvára cezhraničné trasy pre ochranu dedičstva a rozvoj cestovného ruchu, podporuje multikulturalizmus a hlavne poukazuje na kultúrne, historické a náboženské dedičstvo Karpatského regiónu.

Drevené kostolíky Na Východnom Slovensku

Ako si všimneme obr. č. 1, je vidieť, že aj rozmiestnenie jednotlivých drevených kostolíkov je v tvare oblúka, čo vytvára predstavu jednotnej oblúkovitej trasy, ktorá sa spočiatku tiahne paralelne so severnou hranicou Slovenska, no paralelne s ňou sa aj zatáča smerom na juh popri hranici s Ukrajinou. Keďže táto trasa sa nachádza v Karpatskom oblúku, môžeme túto pomyslenú čiaru nazvať Karpatskou čiarou. Ak však pretransformujeme danú pomyselnú oblúkovitú čiaru na cestu turistického charakteru, dostávame veľmi zaujímavú turistickú trasu, ktorú môžeme pomenovať *Karpatská drevená cesta*. S týmto pojmom v rámci Slovenska prišiel ako prvý Ing. Michal Kost', riaditeľ neziskovej organizácie Záchrana a obnova NKP – Drevené chrámy pod Duklou, n. o. Inšpiráciou mu bola podobná trasa v Poľsku, ktorá je už viac vyprofilovaná ako trasa, ktorú opisuje práve on. Výnimočnosť tejto trasy spočíva aj v tom, že je možné napojiť na seba viacero takýchto trás z rôznych krajín strednej a východnej Európy, kde má táto trasa konkrétnejší charakter, čím by sa vytvorila súvislá trasa naprieč strednou a východnou Európou, od Poľska, cez Slovensko, Ukrajinu až po Rumunsko. Je dokonca možné začať trasu v Čechách, kde nájdeme taktiež niekoľko drevených sakrálnych stavieb.

Treba si však uvedomiť, že Karpatskú drevenú cestu v rámci Slovenskej republiky nemožno zatiaľ chápať ako súvislú konkrétnu trasu turistického cestovania, ale ako pomyselnú vymedzenú trasu po oblastiach, ktoré sú bohaté na tieto kultúrne pamiatky, pričom turistu zaujmú aj sprevádzajúce prírodné krásy. V súčasnosti je tento projekt nie veľmi podporovaný zo strany projektových prostriedkov, ktoré sú pridelené rozličnými inštitúciami, a preto možno *Karpatskú drevenú cestu* zatiaľ chápať ako veľmi vhodný návrh Michala Kost'a, ktorý sa týmto spôsobom snaží rozšíriť možnosti karpatoturistiky a regionálnej turistiky s dôrazom na náboženský turizmus a vidiecky turizmus. Túto svoju víziu Karpatskej drevenej cesty predstavuje v publikácii *Karpatská drevená cesta Slovakia – Úvod do Karpatoturistiky 21. storočia*. Jeho vízia slovenskej *Karpatskej drevenej trasy* smeruje zo západu Slovenska na jeho východ; má 333 km a začína v kúpeľnom meste Starý Smokovec, prechádza cez mestá Spišská Belá, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Bardejov, Svidník, Medzilaborce, Humenné, Snina, Sobrance a končí na hraniciach s Ukrajinou (porov. obr. č. 2). V polovici roku 2008 sa podarilo Ing. Kost'ovi vďaka fondu NEFO inštalovať 21 smerových tabúľ, ktoré usmerňujú najmä motorizovaných turistov k jednotlivým dreveným chrámom. Sú uvádzané v anglickom, poľskom a slovenskom jazyku. Počas putovania turistov po slovenskej Karpatskej drevenej ceste má turista možnosť spoznať nespočetné množstvo prírodných krás a tých najkrajších kultúrnych pamiatok.

Pri návšteve ktoréhokoľvek kostolíka je možný výklad sprievodcu, ktorý vysvetlí a poukáže na tie najzaujímavejšie zákutia nielen daného kostolíka, ale aj bezprostredného² a blízkeho okolia, čím sa bezpochyby rozvíja nielen náboženský ale aj vidiecky turizmus. Jednotlivé samosprávne kraje a okresy spolu s obcami sa snažia vytvoriť dobré podmienky pre infraštruktúru a dopravu. Treba otvorene

² Veľa kostolíkov má totiž vo svojom areáli aj staré cintoríny, zvonice atď.

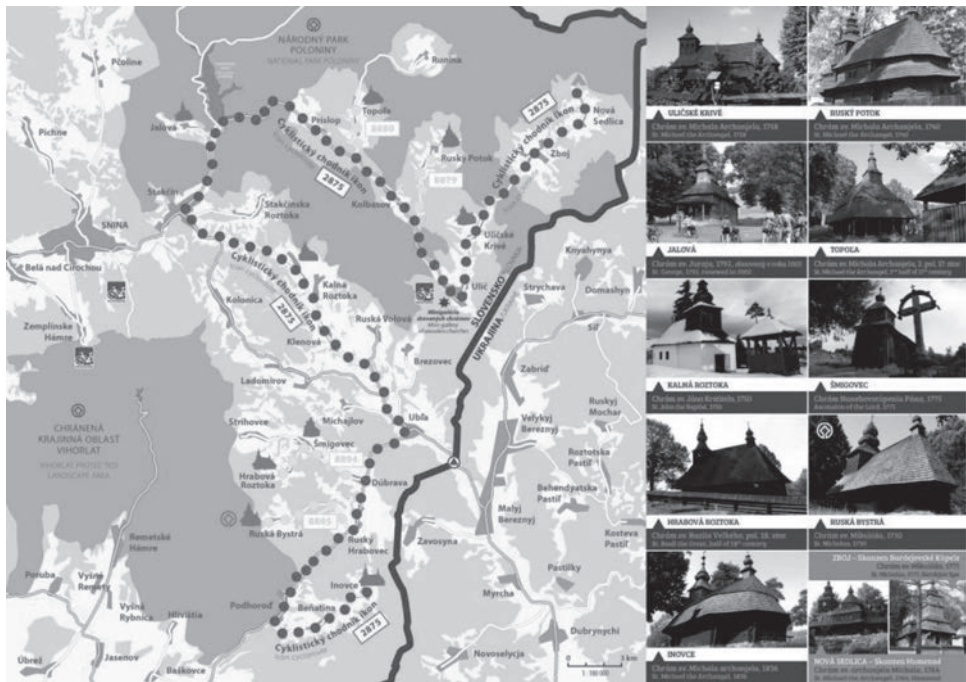
priznať, že sieť služieb je v smere starostlivosti o turistu slabá, no ubytovacie kapacity sú zatiaľ dostatočné a ponúkajú turistom služby na príslušnej európskej úrovni. Takto sa rozvíja aj malé podnikanie najmä v oblasti ubytovacích služieb, ktoré je aj v náboženskej turistike nevyhnutné.

Samozrejme, že potrebné vytvárať vhodnú reklamu a pozitívnu motiváciu do návštevnosti týchto miest. Avšak opäť tu treba pripomenúť potrebu vzdelávania v tejto oblasti, nakoľko je nevyhnutné upozorňovať na turistický potenciál Karpát, kultúrneho dedičstva a jednotlivých cirkví. Aj takáto forma bezpochyby pomôže k zachovaniu toho, čo nám zanechali naši predkovia a čo si máme chrániť pre budúce generácie.

Cyklistický chodník ikon

Ďalším zaujímavým projektom turistickej cesty v pásme slovenskou – poľského pohraničia je *Cyklistický chodník ikon*. Nachádza sa v okresoch Snina a Sobotrance a zahŕňa deväť drevených chrámov. Sú zaradené do zoznamu národných kultúrnych pamiatok Slovenska a chrám v Ruskej Bystrej je navyše zapísaný aj v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Okrem toho, na bohoslužby sa konajú ešte v chrámoch: Uličské Krive, Kalná Roztoka a Jalova. Pribežne sa uskutočňuje oprava chrámov a vzácnych ikonostasov, ktorá je nevyhnutná pre zachovanie dedičstva našich predkov.

Cyklistický chodník ikon

Cesta, ktorá spája 9 drevených chrámov, začína v Národnom parku Poloniny, odkiaľ boli prevezené dva chrámy do skanzenov – chrám sv. Michala Archanjela (1764) z Novej Sedlice do Humenného a chrám sv. Mikuláša (1775) zo Zboja do Bardejovských kúpeľov. V Uliči prechádza popri minigalérii drevených chrámov pripomínajúcej minulosť viacerých zaniknutých chrámov. Od Stakčína pokračuje severným úpäťím Chránenej krajinskej oblasti Vihorlat až do obce Inovce.

Väčšina drevených cerkví na východnom Slovensku pochádza zo 17. a 18. storočia. Všetky tieto drevené chrámy sú dominantami v rámci jednotlivých obcí. Nachádzajú sa predovšetkým na vyššie položených, niekedy až ťažko prístupných miestach. Ich súčasťou sú nevelké cintoríny s jednoduchými drevenými, kamennými a železnými krížmi. Celý areál zväčša obklopuje zrubová alebo kamenná ohrada so vstupnou brámkou zastrešenou šindľom. V mnohých prípadoch tento architektonický súbor vhodne dopĺňa zvonica. Všetky drevené kostoly majú základnú konštrukciu, ktorá vytvára široký výber možností z hľadiska pôdorysu a formálneho návrhu budovy. Preto sa okrem obdĺžnikových zrubov v tejto oblasti často stretávame aj so zaujímavými polygonálnymi štruktúrnymi tvarmi, najmä v presbytérii. Pri ich stavbe najčastejšie sa používal ihličnatý strom. Spodné trámy a niektoré ďalšie nosné časti (trámy, okenice, zárubne) boli vyrobené z dubového, tisového dreva alebo červeného smreku. Stavba sa zvyčajne skladala zo silných základných kameňov, priestor medzi nimi bol vyplnený až potom. Spojili kameň s hlinkou alebo zmesou hliny, vápna a piesku. Drevené lúče sú väčšinou zošíkmené na hranoly, niekedy sú pologulovité. Sú vždy naskladané v horizontálnej polohe až do určitej výšky stien. Jednotlivé stupne pyramídových striech sa vyrábajú podobným spôsobom. Pri spevňovaní vencov zrubu a iných stavebných prvkov, najmä z duchovných dôvodov, sa pôvodne nepoužívali žiadne klince, čo evokovalo myšlienku ukrižovania. Ľudoví majstri sa snažili vytvoriť dielo, ktoré bolo pevné a dobre odolné voči počasiu. Na tento účel použili dômyselné tesárske väzby. Na posilnenie hlavných konštrukčných častí používali iba drevené dubové klíny. Vonkajšie strany stien guľatiny sú niekedy ponechané v ich prirodzenej podobe, ale vo väčšine prípadov je celá budova zvonku chránená šindľami. Nižšie krátko predstavíme tieto architektonické skvosty:

Chrám sv. Michala Archanjela z Novej Sedlice (1754) bol prenesený v r. 1968 do Múzea v prírode v Humennom. Nachádza sa tu barokový ikonostas z 18. stor. a niektoré ikony pochádzajú dokonca zo 17. stor. Vo veži tohto chrámu sa nachádza zvon z r. 1811.

V obci Jalová sa nachádza Chrám sv. Juraja Veľkomočeníka (1792), ktorá sa zvonku javí ako jednopriestorová, no v interiéri je ikonostasom predelená na svätyňu a loď a menší priestor otvoreného babinca. V r. 2002 bola stavba kompletne obnovená.

Ďalším objektom je Chrám sv. Michala Archanjela (okolo 1700), ktorý je umiestnený v obci Topoľa. Výnimočnosť tejto stavby je v polygonálnej svätyni a mohutnej šindľovej streche bez členenia. Nad babincom s rovným stropom je umiestnená drobná vežička pyramídálneho tvaru. Netradičnou je valená klenba nad loďou. Je tu umiestnený kompletný ikonostas.

Cerkva Archanjela Michala (pol.18.stor.) v Ruskom Potoku bol pôvodne ohradený kamenným múrom s dvoma brámkami a v r. 1956 bola dostavaná samostatná drevená zvonica. Zo šindlovej valbovej strechy sa týčia dve vežičky. Ikonostas pochádza z obdobia vzniku objektu. Cennými sú liturgické knihy z pol. 17. stor. vytlačené cyrilikou v Ľvove na Ukrajine

Za jednu z najkrajších zrubových drevených cerkví v Karpatoch je považovaná Cerkva sv. Mikuláša Biskupa zo Zboja (1775). V roku 1967 bola táto sakrálna stavba premiestnená do Expozície ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. Kompozične najvýraznejšou a najväčšou loďou a mierne potlačenou západnou vežou sa približuje k bojkovskému typu. Hlavná veža je ukončená dvojstupňovou kužeľovitou vežičkou. Originálnym elementom exteriéru chrámu je vysoká pyramidálna strecha s dvojúrovňovými okienkami lode. Rokokový ikonostas patrí k najkrajším a najzachovalejším z 18. stor. na Slovensku.

Dominantou obce Uličné Krivé je Chrám sv. Michala (1718), ktorého areál je obkolesený trámovou ohradou s brámkou. Trojpriestorový zrubový objekt sa vyznačuje dvojitou šindľovou strechou bez výškovej gradácie smerom na západ. Strecha tým, že presahuje obvod stavby vytvára podstrešie. Pri západnej stene je empora sprístupnená rebríkovým schodiskom. Svätyňu od lode delí ikonostas z 18. stor., ktorý je zostavený v barokovom slohu.

V obci Kalná Roztoka sa nachádza chrám sv. Jána Krstiteľa (1730), ktorý je omietnutý hlinou tzv. kozuch a podoba sa preto murovanej stavbe. Interiér kostolíka opticky zväčšuje polygonálne ukončenie presbytéria a vnútorná omietka stien. Prestolná ikona a kompletný ikonostas pochádzajú z konca 18. stor.

Spomedzi všetkých spomínaných chrámov ako jediný bol v roku 2008 zapísaný do UNESCO Chrám sv. Mikuláša (1720) v Ruskej Bystrej. Je to pomerne malý jednolodňový zrubový chrám. Svojim vnútorným delením a gradovaním hmôt nad vstupom k nižšej hmote vežičky nad svätyňou sa radí k lemkovskej variante drevených cerkví, hoci pokrytie lode a svätyne spoločnou šindľovou strechou tomu nenásvedčuje. Interiéru dominuje mohutný barokový ikonostas z 18. stor.

V obci Inovce sa končí navrhnutá trasa a pravé tu sa nachádza chrám sv. Michala Archanjela (1836). Stavba je pokrytá valbovou šindľovou strechou s dvoma vežičkami, ktoré končia cibulovitými baňami. Atraktivnosť chrámu dodávajú rybie šupiny šindľa zemlinského typu. Ikonostas pochádza z obdobia vzniku tejto sakrálny stavby.

Zaujímavé miesta regiónu, ktoré musíte navštíviť

Sú to najprv Bardejovské kúpele, v ktorých sa nachádzajú wellness komplexy a vonkajšie kúpalisko. Kúpele navštívila a liečila sa tu rakúska cisárovná Alžbeta, zvaná Sisi. V liečebnom dome Alžbeta udržiavajú na jej pamiatku apartmán kde bývala, malé múzeum a predávajú suveníry pripomínajúce jej pobyt. Kúpele majú 10 liečivých prameňov a najširšie liečebné indikácie na Slovensku.

Ďalšou obľúbenou a navštevovanou destináciou je samotné mesto Bardejov, zapísané do zoznamu UNESCO s impozantným radničným námestím a veľkole-

pou *Bazilikou minor* Svätého Egídia. Ďalšími unikátmi v meste sú: mestská radnica – prvá renesančná stavba na území Slovenska s expozíciou Šarišského múzea, pamätník holokaustu a Bardejovské suburbium – stará synagóga.

Špecifickým a obľúbeným miestom je Skanzen – Múzeum ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. V súčasnosti toto múzeum pozostáva z 24 expozičných objektov na ploche 1,5 ha v etnoparku, ktoré pochádzajú z určitých oblastí Šariša a Zemplína, a vytvárajú jednu veľkú dedinu. Múzeum prezentuje ľudovú kultúru a staviteľstvo slovenského a rusínskeho obyvateľstva. Národopisná expozícia predstavuje kroje, domácu výrobu a výrobky ľudových remeselníkov, sakrálnu ľudové umenie ako plastiky a maľby na skle. Pre návštevníkov sú tu zorganizované podujatia, ktoré im priblížia tento región a život v ňom. Každoročne sa tu konajú aktivity, ktoré prezentujú remeselnú výrobu ako napr. Deň remesiel, Hrnčiarska nedeľa.

V okolí Bardejova sa nachádzajú navzájom prepojené cyklotrasy, ktorých dĺžka dosahuje spolu takmer 10 km. Dĺžka turistických chodníkov v okolí kúpeľov dosahuje cca 40 km. Cyklotrasy tvoria štyri liečivé singletracky – Lekársky, Napoleon, Čerešenka, Herkules, Kyslíková cesta Mihal'ov – Bardejov a Kyslíková dráha v Bardejovských Kúpeľoch. Cyklochodník z Bardejova na Mníchovský potok je súčasťou medzinárodnej cyklotrasy AQUAVELO v slovensko-poľskom pohraničí, ktorá v dĺžke 230 km spája kúpeľné mestá Bardejovské Kúpele, Krynica, Muzsyna, Szczawnica, s bodmi záujmu, pamiatkami, faunou, flórou.

Výborné podmienky na prechádzky a relax vytvára Lesnícky náučný chodník ČIERNA MLÁKA v Bardejovských Kúpeľoch, ktorého dĺžka je 4460 m. Nachádza sa tu 18 tematických zastávok. Chodník sa vyznačuje tiež drevenou rozhladňou na Zborovský hrad, kamennú terasovitú vyhlíadku na hlavný hrebeň Čergovského pohoria, kaplnku svätého Huberta, príšeru vystupujúcu z vôd jazierka pri Zimnej studni, atď. Je tu aj priestor pre relax – lavičky na oddych, studničky i zrubové ohnisko.

Obrovský záujem a nadšenie medzi fanúšikmi Beatles vyvoláva Ulička Johna Lennona v Bardejove, spolu s rodinným domom venovaným geniálnemu hudobníkovi. Fasáda tohto objektu obsahuje trojrozmerné grafiky a kované umelecké diela. V suteréne nájdeme galériu venovanú Beatles a Johnovi Lennonovi. Každoročne sa tu kona 8. decembra pietna akcia – spomienkový koncert pri príležitosti smrti Johna Lennona.

Bohatým na turistické atrakcie, ktoré nám približujú históriu a život Rusínov, je úsek Svidník a okolie. Priamo v centre mesta Svidník sa nachádza SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry, ktoré je jediným svojho druhu na Slovensku. Kultúrno-historická expozícia zaznamenáva základné etapy kultúrno-historického, politického a sociálneho vývoja tohto obyvateľstva a ukážky hmotnej a duchovnej kultúry. Kapitulu vojnových dejín dokumentuje Vojenské múzeum vo Svidníku a v priľahlom parku sa nachádza externá expozícia ťažkej vojenskej techniky. S vojnovou históriou súvisí aj Pamätník na Dukle.

Na území prihraničných okresov s Poľskou republikou Prešovského kraja sa nachádza veľmi zaujímavé kultúrne a prírodné bohatstvo, ktoré je relatívne málo zná-

me Bohatým na turistické atrakcie, ktoré nám približujú históriu a život Rusínov, je úsek Svidník a okolie. Priamo v centre mesta Svidník sa nachádza SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry, ktoré je jediným svojho druhu na Slovensku. Kultúrno-historická expozícia zaznamenáva základné etapy kultúrno-historického, politického a sociálneho vývoja tohto obyvateľstva a ukážky hmotnej a duchovnej kultúry.

Ďalšou historickou pamiatkou, ktorá je lokalizovaná v barokovom kaštieli z 18. stor. a prezentuje kultúru Rusínov-Ukrajincov je Galéria Dezidera Millyho. Tento objekt je venovaný najvýznamnejšiemu maliarovi z radov Rusínov-Ukrajincov Slovenska. Najcennejšími a najstaršími exponátmi sú ikony, ktoré dokumentujú chronologický vývoj ikonopisného umenia 16.–18. stor.

Ucelenú predstavu o základných životných podmienkach Rusínov-Ukrajincov v minulých storočiach podáva Národopisná expozícia v prírode SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Bola sprístupnená v roku 1982. Na ploche 10 ha sa sústreďuje súbor najtypickejších pamiatok ľudovej architektúry a bývania v tejto časti Slovenska. Prenesených a zrekonštruovaných objektov obsahujú typický ľudový nábytok, domáci inventár, tradičné pracovné náradie a ukážky ľudového umenia. Okrem hlavných typov obydlí sú v expozícii aj tradičné hospodárske budovy: stodoly, chlievy, sýpky, senníky, pivnice, studne a ďalšie menšie stavby. Z technických a hospodárskych budov sa tu nachádzajú vodný mlyn, veterný mlyn, vodná píla a iné menšie objekty. Z kultúrnych stavieb, ktoré sú nosnými objektmi KDC sa v expozícii nachádza drevená cerkev (1766) z Novej Polianky. Od r. 1986 sa v skanzene uskutočňuje pod názvom „Poklady ľudu“ jeden z folklórno-etnografických programov tradičných slávností: tradičná ľudová svadba, veľkonočné zvyky, krstiny, priadky, detské hry, jarmoky, ľudové zábavy na dedine, ukážky tradičných ľudových remesiel. Veľmi populárne a navštevované sú tradične Dni remesiel a ľudových tradícií, počas ktorých je možné vidieť ukážky tradičnej remeselnej výroby a remeselného spracovania prútia, dreva, hlíny, kovu, nití a kože, výstava ovocia a zeleniny, nesúťažná prehliadka domácich zvierat a hydiny, výstava úľov, včelárskych pomôcok a pod. Najvýznamnejším folklórnym podujatím sú Slávnošti Rusínov – Ukrajincov Slovenskej republiky vo Svidníku, na ktorom sa každoročne zúčastní 10–20 000 ľudí počet účinkujúcich je v rozpätí od 1000–1500. Tieto slávnošti sú situované na amfiteátri. Veľkej popularite sa teší súťaž vo varení Pirohov – Medzinárodné majstrovstvá regiónu vo varení pirohov, ktorá sa každoročne konajú v skanzene.

V tomto kontexte dôležitú úlohu zohrávajú duchovné a kresťanské tradície, ktoré tvoria podmienky pre zážitkový turizmus. Slovenskou – poľské pohraničie je historicky a geograficky predurčené na budovanie a rozvoj jednej z foriem cestovného ruchu pútnického turizmu. Významnou iniciatívou implementujúcou tieto myšlienky bol projekt Svätomariánska púť („Svetlo z východu“), v rámci programu Interreg V-A Poľsko-Slovenskou (Prioritná os 1: Ochrana a rozvoj prírodného a kultúrneho dedičstva cezhraničného územia). Hlavným cieľom projektu bolo dobudovanie turistickej infraštruktúry a ponuky uceleného nového produktu turizmu, ktorý je inšpirovaný pútnickou trasou Santiago de Compostela. Aktivity

projektu boli zamerané na kultúrne, prírodné, historické, spoločenské a duchovné hodnoty slovanského národa, vzťahujúce sa k posolstvu a k mariánskym tradíciám. Konkrétnym zámerom projektu bolo dobudovanie potrebnej drobnej infraštruktúry a rekonštrukcia, modernizácia objektov na poľskej a slovenskej strane, ktoré sa nachádzajú na pútnickej trase (Mariánska hora v Levoči, Ľutina, Litmanová, Gaboltov, na poľskej strane Stara Wieś, Kalwaria Paclawska, Krosno a Dębowiec). Zaujímavosťou je aj mobilná aplikácia *Svätomariánska púť*, ktorá obsahuje informácie o slovenských aj poľských pútnických miestach, ktoré sa viažu k mariánskej tematike. Aplikácia odkazuje na miesta mariánskeho kultu, to znamená kostoly a lokality zasvätené Panne Márii. Turisti – pútnici v aplikácii nájdu aj zaujímavosti v okolí, tipy na ďalšie výlety a mnohé praktické informácie.

Záver

Na území prihraničných okresov s Poľskou republikou Prešovského kraja sa nachádza veľmi zaujímavé kultúrne a prírodné bohatstvo. Analyzovaná Karpatská drevená cesta a ostatné produkty sú výnimočnými turistickými atrakciami. Ponúka viac ako 300 km výnimočného putovania po takmer 50 objektoch drevenej sakrálnej ľudovej architektúry slovensko-poľského pohraničia. Ide o unikátne prepojenie prírody a drevených sakrálnych objektov európskeho a svetového významu. Na trase Karpatskej drevenej cesty v pohraničí od Tatier po hranicu s Ukrajinou po oboch stranách Karpát sa zachovalo vyše stosedemdesiat drevených svätých cerkvi: Gréckokatolíckej, Rímskokatolíckej, Pravoslávnej a Evanjelickej.

Severo – východ Slovenska vďaka svojej geografickej polohe patrí medzi križovatku kultúr, ktoré na seba mali neodmysliteľný vplyv. Drevené stavby, ktoré vznikali po dlhé stáročia dnes patria medzi klenoty svetovej kultúry. Svojou originalnosťou, technicko umeleckým stvárnením a spoločenským významom neodmysliteľne patria medzi skvosty Slovenska.

Literatura / Použitá literatúra

- Barański M. (red.), *Beskid Śląski. Przewodnik*, wydanie II, Rewasz, Pruszków 2019.
- Dancák, F.: *Greckokatolické marijné miesta púťníckeho charakteru na Slovensku*. Preszów: Wydawnictwo Michała Vaška, 2007, 75 str. ISBN 80-89007-92-9.
- Dancák, F.: *Turystyka religijna*. Preszów : Petra, 2005, 65 str. ISBN 80-89007-65-1.
- Dyląg D., Sadowski P., *Beskid Myślenicki. Przewodnik*, Wydanie III, Rewasz, Pruszków 2005.
- Figiel S., Krzywda P., Janicka-Krzywda U., Franczak P., *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, wydanie III, Rewasz, Pruszków 2018.
- Gacek D., *Beskid Wyspowy. Przewodnik*, Wydanie I, Rewasz, Pruszków 2012.
- Grzesik W., Traczyk T., Bartłomiej Wadas, *Beskid Niski. Od Komańczy do Wysowej. Przewodnik Krajoznawczy*, Wydawnictwo Sklepu Podróżnika, Warszawa 2012.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2014.
- Jan Paweł II: *Pastor bonus*. Konstytucja apostolska o Kurii Rzymskiej. 28 czerwca 1988. <http://www.kbs.sk/?cid=1117279058> (13.01.2009).
- Jan Paweł II: *Przesłanie na XXIII Światowy Dzień Turystyki 27 września 2002*. Trnava : Towarzystwo św. Wojciecha, 2002, 20 str. ISBN 80-7162-409-8.
- Kapłon A., *Główny Szlak Beskidzki. Przewodnik Turystyczny*, Wydawnictwo Compass, Kraków 2011.
- Kolegium autorów: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. Rzym : Wydawnictwo Ojców Bazylianów, 1993, 845 str.
- Kolegium autorów: *Gaudium et spes*. Konstytucja duszpasterska Soboru Watykańskiego II o Kościele we współczesnym świecie. In: P. S. Polčín: Dokumenty I. Rzym : Słowacki Instytut św. Cyryla i Metodego, 1968, str. 225–340.
- Kolegium autorów: *Uniwersytet w Preszowie, Greckokatolicki Wydział Teologiczny – Program Studiów 2003–2004*. Preszów: PU, 2003, 77 str. ISBN 80-8068-227-5.
- Kolegium autorów: *Uniwersytet w Preszowie, Greckokatolicki Wydział Teologiczny – Program Studiów 2008–2009*. Preszów: PU, 2008, 54 str. ISBN 978-80-8068-658-1.
- Košť, I. – Marko, I. – Popovec, J.: *Karpaccy Szlak Drewniany Słowacja – Wstęp do Turystyki Karpaccy XXI wieku*. Ladomirova: Ochrona i restauracja narodowych zabytków kultury – kościoły drewniane pod Duklą, 2004, 98 str. ISBN 80-968832-4-0.
- Kresk Z., *Pieniny. Przewodnik turystyczny*, Wydawnictwo PTTK, Warszawa 1995.
- Kryciński S., *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, wydanie III, Rewasz, Pruszków 2007.
- Luboński P., *Beskid Niski. Przewodnik dla prawdziwego turysty*, wydanie VI, Rewasz, Pruszków 2019.

- Luboński P. (red.) *Bieszczady. Przewodnik dla prawdziwego turysty*, wydanie XIX, Rewasz, Pruszków 2020.
- Luboński P., (red.) *Gorce. Przewodnik dla prawdziwego turysty*, wydanie I, Rewasz, Pruszków 2004.
- Matuszczyk A., *Gorce. Przewodnik monograficzny*, Wydawnictwo Górskie, Poronin 1992.
- Matuszczyk A., *Pogórza Karpackie. Wielickie. Rożnowskie. Ciężkowickie*, Tarnów 1995.
- Mościcki B. (red.), *Beskid Sądecki i Małe Pieniny. Przewodnik*, wydanie V, Rewasz, Pruszków 2019.
- Pała, G., Petruš, L.: *Carpathian wooden road as an opportunity for the development of micro-regions of the Slovakia and Polish republic's and their cross-border cooperation*. In: *Problems of modern management*. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, 2009.
- PAPIESKA RADA D/S KULTURY: *Gdzie jest Twój Bóg? Wiara chrześcijańska wobec wyzwania obojętności religijnej*. Trnava: Towarzystwo św. Wojciecha, 2005, 76 str. ISBN 80-7162-536-1.
- PAPIESKA RADA D/S KULTURY: *Kultura pastoralna*. Bratysława: Don Bosco, 1999, 78 str. ISBN: 80-88933-37-4.
- Petruš, L.: *Karpatská drevená cesta ako príležitosť rozvoja mikroregiónov Slovenskej republiky a cezhraničnej spolupráce s Poľskom*. In: *Scientia Iuventa 2009* [elektronický zdroj]: proceedings of reviewed papers from scientific conference of PhD. students. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická univerzita, 2009.
- Truś R., *Beskid Mały. Przewodnik*, wydanie II, Rewasz, Pruszków 2014.

Materiały kartograficzne / Kartografické materiály

- Beskid Makowski (Średni), Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2016
- Beskid Mały, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2012
- Beskid Niski, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2018
- Beskid Sądecki, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2017
- Beskid Śląski i Pasma Wielkiej Raczy, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2018
- Beskid Śląski i Żywiecki, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2018
- Beskid Wyspowy. Pogórze Wiśnickie, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2018
- Bieszczady, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2017
- Gorce, Mapa Turystyczna 1:40 000, Compass, Kraków 2017
- Pieniny, Mapa Turystyczna 1:25 000, Compass, Kraków 2017
- Pogórze Ciężkowickie, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2015
- Pogórze Przemyskie. Pogórze Dynowskie, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2018

Pogórze Rożnowskie, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2016
Pogórze Strzyżowskie. Okolice Jasła i Krosna, Mapa Turystyczna 1:50 000, Compass, Kraków 2014

Netografia / Internetové zdroje

http://dialspace.dial.pipex.com/town/way/eh71/wh_woodn_map.jpg (04.03.2009).

<http://www.drevenecerkvy.szm.sk>

<http://www.muzeum.sk>

<https://www.pis.sk>

<https://www.lesy.sk>

<https://svatomarianskaput.sk>

https://karpatskecerkvi.org/cyklisticky-chodnik-ikon/www.era-ewv-ferp.org/?Epa-thsi_d (Europejskie Szlaki Długodystansowe)

www.cotg.pttt.pl/gsb

www.cotg.n.pttk.pl/odznaki/psot/

www.ptt.tarnow.pl/

www.schroniska.pttk.pl

www.chatki.com.pl

www.szlaki.pttk.pl/

www.zpppn.pl/parki-narodowe

www.parkikrajobrazowe.pl/

www.gdos.gov.pl/w-rezerwacie-przyrody

